

संनम शयन

गुण २

२०००

महाराष्ट्र सरकार, मुंबई

महाराष्ट्र सरकार, मुंबई

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮૬૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સંતપ્ત શિવતાન-૨

વિષય દં-૩

સંતપ્ત શયતાન

અથવા

કામાંધનાં કાળાંકામ
દ્વિતીય વિભાગ

લેખક

ત્ર્યંબકલાલ જીવરાજ જોશી

માળીલા (અમરેલી-કાઠિયાવાડ)

પ્રકાશક

મહાદેવં રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

જુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ હરવાળા-અમદાવાદ.

વિક્રમાબ્દ ૧૯૭૪.

ખ્રિસ્તાબ્દ ૧૯૧૮.

મૂલ્ય ૧-૧૨-૦

પ્રથમાવૃત્તિ

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
૨૧૧૮ વાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈર-સંગ્રહ

પ્રત, ૧૦૦૦

૭૮૬૫

આ નવલકથાના સ્વામિત્વના સર્વાધિકાર સ્વાધીન રાખવામાં આવ્યા છે.

અમદાવાદમાં ખમાસાની ગેટ પાસે આવેલા ધી નટવર પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસમાં ભોગીલાલ નારસુદાસ બોડીવાલાએ છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના

ધર્મરૂપાથી અલ્પસમયમાંજ આ પુસ્તકનો દ્વિતીય વિભાગ વાંચક બંધુઓની સેવામાં સાદર કરી શકાયો છે, તેવીજ રીતે તૃતીય વિભાગ પણ સપ્ટેમ્બર માસમાં સંમર્પિત થશે.

આ વિભાગ મુખ્યત્વે મેં સ્વતંત્રજ લખ્યો છે અને એમાં પુરાતન સમયમાં એટલે કે શહેનશાહ શાહજહાંની વૃદ્ધાવસ્થાના સમયમાં હિન્દુસ્તાનમાં કેવા વિદ્રોહ, અત્યાચાર અને લૂટારાઓનો ઉપદ્રવ થતો હતો, પ્રજા કેટલી બધી ત્રાસ ભોગવી રહી હતી, હિંદુઓમાં માંહોમાંહે કુસંપના બીજ શા કારણથી રોપાયાં હતાં, આદિ સર્વ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

વારાંગના કન્યા મનોહરાપર શી શી મુશીબતો આવી પડે છે, મોનાહાતિનો અત્યાચાર પ્રજામાં કેવો ત્રાસદાયક થઈ પડે છે, અંબાલિકા પોતાના ધર્મમાં દૃઢ રહેવાથી કેવી મહામાન્ય ગણાય છે. ગુજરાતના વ્યાપારીઓ પર શી શી આપત્તિઓ આવી પડે છે, આદિ સર્વ વિષયોનું ચિત્ર આ વિભાગમાં ચચાર્થ રીતે આલેખવામાં આવ્યું છે.

તૃતીય વિભાગ આનાથી પણ વધારે આકર્ષક અને મનોહર છે. તેના એક એક બનાવ અદ્ભુત રસથી ભરેલો છે, તે પણ થોડા સમયમાંજ વાંચક વર્ગની સેવામાં રજૂ થશે. અસ્તુ

અમદાવાદ.

તા. ૧-૮-૧૮

}

લેખક

અનુક્રમણિકા

દ્વિતીયવિભાગ

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકરણ ૧ હું	અરણ્યમાં અત્યાચાર	૧
” ૨ જી	માયા પ્રભાવ	૨૨
” ૩ જી	ભયંકર જલિદ્ધાન	૩૪
” ૪ થું	મહાજનનો મેળાપ	૬૦
” ૫ મું	નિરાશ પ્રેમી	૭૫
” ૬ હું	એક મ્હાનમાં બે તસ્વાર	૯૩
” ૭ મું	શયતાનના સદનમાં	૧૩૧
” ૮ મું	સખીની સહાનુભૂતિ	૧૫૧
” ૯ મું	અખળાનો ઉદ્ધાર	૧૬૨
” ૧૦ મું	પ્રેમી હૃદયની પ્રેમકથાઓ	૧૮૮
” ૧૧ મું	દેવતાના ગૃહમાં દાનવ પ્રવેશ	૨૦૨
” ૧૨ મું	પિશાચનો પયગામ	૨૧૮
” ૧૩ મું	પ્રેમોન્માદ	૨૪૨
” ૧૪ મું	સુસ્તાન સુખનો દોરદમામ	૨૭૧
” ૧૫ મું	મનોહરાની મુંઝવણ	૨૮૫
” ૧૬ મું	અણધાર્યો અકરમાત	૨૯૧

સંતપ્ત શયતાન

અથવા

કામાંધનાં કાળાંકામ

ભાગ બીજો

પ્રકરણ ૧ લું

અરણ્યમાં અત્યાચાર

કિસી બેકસકો એ બેદાદ ગર મારા તો કયા મારા;
ને આપહી મર રહી હો ઉસકો ગરમારા તો કયા મારા,
ન મારા આપ કો ને ખાક હો અકસીર બન જતા;
અગર પારે કો એ અકસીર ગર મારા તો કયા મારા;
બડે મૂછ કો મારા નહસ અમ્મારે કો ગર મારા;
નેહંગો અજદહાઓ શેર નર મારા તો કયા મારા;

ઉસ્તાદ જૈક.

અજર અમર અનંતનામી ઈશ્વરની કેવી અદ્ભુત ઇદ્રિજલ છે !
તેના આ વિશાળ રાજ્યમાં કેવા રોમાંચકારક બનાવો બને છે, તે

જ્ઞાનાથી કહી શકાય તેમ છે ? પણ એ બધા બનાવો ફક્ત સારાને માટે જ બને છે. ઈશ્વર જે કાંઈ કરે છે, તે સર્વ સારું જ કરે છે. તેનું એક પણ કાર્ય હેતુ વગરનું હોતું જ નથી; પરંતુ એ કાર્યનું ફળ મનુષ્યનાં કર્મ અને ભાગ્ય અનુસાર જ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ એક કવિએ ખરું જ કહ્યું છે કે, ‘આ ભવલીલાવાળી પ્રકૃતિદેવીની મૂર્તિમાં શું અંકિત થઈ શકતું નથી ? કોઈ સ્થળે ભય ભરેલી ગર્જના કરતો તથા ઉછળતા તરંગોને ઉછળાવતો મહાસાગર જેવામાં આવે છે, કોઈ સ્થળે ભયંકર મૂર્તિવાળાં પશુઓના વિકટ અવાજથી કંપતાં તથા લતા-વૃક્ષ ભરેલાં જંગલો નજરે પડે છે; કોઈ સ્થળે સ્ફટિક-મણિના શિખરવાળા સુંદર રાજમહાલયો તથા વામુથી વહેતા રમ્ય ઉપવનોવાળાં રાજનગરો દષ્ટિગોચર થાય છે, અને કોઈ સ્થળે ધૂળ તથા રાખથી રગદોળાયેલી ઝૂંપડીઓનો નયનોને સાક્ષાત્કાર થાય છે. કોઈ સ્થળે કલાપીના કરુણ કંઠને કંપાલતી, કેશશશિથી શોભતી, સૌદામિનીને શરમાવતી, તાંબૂલના રંગથી હોઠને રંગિત કરી મૃદુ-મંજુલ હાસ્ય કરતી, સુકામળ કાંતિવાળી કલંકિની અસતી યુવતી-ઓનો આનંદાલાપ સાંભળવામાં આવે છે, કોઈ સ્થળે સતીના નિન્ગી સૂધી શોકથી જળ્જળિત થઈને હૃદયનાં નિઃશ્વાસવાળાં આંસુ આંખમાંથી વહીને ગંગા તથા યમુનાનો ભાસ કરાવતાં દેખાય છે, કોઈ સ્થળે ધર્મના મસ્તકપર પદાઘાત થતો જેવામાં આવે છે, કોઈ સ્થળે અધર્મની વિજય-પતાકા ગગનનો સ્પર્શ કરી ગર્વની સાથે ઉડતી જેવામાં આવે છે. આ સંસારમાં એમાંનું કશું પણ સ્થિર અથવા સ્થાયી નથી. હાસ્ય અને રોદન, આનંદ અને શોક આદિ સર્વ ધડીએ ધડીએ લોપ થઈ જાય છે અને વળી પાછા તેમાંના અનેકની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે.

ભૂપણાનગરીથી લગભગ વીસેક માઈલ દૂર એક ધણું જ વિશાળ અને ઘોર જંગલ હતું. એ જંગલમાં નાના પ્રકારનાં હિંસક જનવરો વસતાં હતાં. એ જનવરોના કરતાં પણ વધારે હિંસક અને ભયંકર વૃત્તિના મનુષ્યોનો પણ તેમાં સંપૂર્ણતાથી નિવાસ થયો હતો. એ મનુષ્યો લોકોમાં લૂટારાના નામથી ઓળખાતા હતા. તેમના ભયથી ત્યાં કોઈ પણ મનુષ્ય પ્રવેશ કરી શકતું નહોતું, અરે, એટલું જ નહિ, પણ તે જંગલની પાસેના રસ્તાઓપરથી પણ ધોળા દિવસ હોવા છતાં પણ મોટા મોટા વીરપુરુષો આગળ વધવાનું સાહસ કરી શકતા નહોતા. કારણ કે, લૂટારાઓનો પ્રભાવ એટલો બધો વધી ગયો હતો કે, ત્યાં જો કોઈ પણ માણસ નીકળતું હતું, તેના પ્રાણ અથવા તેની માલમિલકત જવલ્લે જ આબાદ જઈ શકતી હતી. નહિ તો ધણે ભાગે એ કારણ કાળ જેવા લૂટારાઓના ઉદરને જ આધીન થઈ જતી હતી. તે લૂટારાઓ કાંઈ જેવા તેવા મામૂલી લૂટારા નહોતા. તેમનું નામ સાંભળીને આખો દેશ કંપો જતો હતો. રાહેનશાહ શાહજહાંની વૃદ્ધાવસ્થામાં તેના ચારે કુપુત્રોમાં માંહેમાંહે કલેશનાં બીજ રોપાયા હતાં, બાદશાહ શાહજહાં સર્વ રીતે અશક્ત થઈ પડ્યો હતો, રાજ્યમાં જ્યારે અંધાધુધી તથા રડારોળ ચાલી રહી હતી, ત્યારે આ લૂટારાઓને વશ કરે તેવું કોઈ રહ્યું નહોતું. દરેક દેશના બાદશાહી સૂબાઓ સ્વતંત્ર થઈને અવશ આરામમાં પડ્યા હતા, સૂબાનું જોઈને તેની હાથ તળેના નોકરો પણ મોજશોખમાં મશગુલ થઈ ગયા હતા અને કોઈના મનમાં રૈયતની આબાદી જળવવાનો ખ્યાલ પણ રહ્યો નહોતો, એ વખતે આ લૂટારાઓએ એટલી બધી પ્રબળતા ધારણ કરી લીધી હતી, કે તેમની તુલનામાં ભૂપણાનગરીનો મશહુર લૂટારો રતનદાસ પણ કશા હિસાબમાં જ નહોતો, રતનદાસ તેમનાં

સાંધણમાં જ આસ્યો જાય તેમ હતો. તે લૂટારાનું ટોળું ધણું જ બળવાન અને સાહસી હતું અને તેનો સરદાર પણ તેવો જ ભયંકર હતો.

કૃષ્ણપક્ષની ધોર અંધારી રાત્રિ હતી. સર્વત્ર અંધકારની ઝાંઝા ઝવાઈ ગઈ હતી, મનુષ્યનું નામ માત્ર પણ જોવામાં આવતું નહોતું. કોઈ કોઈ વેળાયે શૂંગલ આદિ જંગલી જાનવરોના વિકટ અવાજ સંભળાતા હતા અને તે બચસૂચક બાવને ઉત્પન્ન કરી રહ્યા હતા. એ સમયે એ જંગલની પાસેના એક રસ્તાપરથી ત્રણ મનુષ્યોના જવાનાં પગલાં સંભળાવા લાગ્યાં. આવી અંધારી રાત્રે એ લૂટારાના ભયથી કમ્પતા જંગલમાં જવાનું સાહસ કોણે કર્યું હશે ? શું તેના મનમાં ભયનો સંચાર પણ નહિ થતો હોય ? તેમને પોતાના જીવની લેશ માત્ર પણ ચિંતા નહિ હોય ? ગમે તેમ હો, પણ તે ત્રણે મનુષ્યો ભયની કશી પણ રપૂઠા રાખ્યા વિના એ જંગલમાં નિર્ભયતાથી આસ્યાં જતાં હતાં. ચાલતાં ચાલતાં તે ત્રણ મનુષ્યોમાંના એક મનુષ્યે પોતાના સોબતીને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ ભાઈ ! હવે તો ચાલી ચાલીને મારા પગ પણ થાકી ગયા છે. આજે એ દિવસ ત્રણ અનાજનો એક દાણો પણ પેટમાં ગયો નથી. પૈસાની ખાતર કાયાને દુઃખ દેવામાં આપણે કશી કસર રાખી નથી. બધ્યા એ પૈસા અને બળીએ નોકરી. નોકરી કરી કરીને આખી જિન્દગી વીતાડી, પણ હજી પેટમાં પૂરું ખાવાનું પણ મળી શકતું નથી. ભગવાન પણ કેવો બૂડો અને બુદ્ધી છે. જેઓ બેઠા બેઠા ગરખાં મારે છે અને કળાં ધોળાં કરીને, બાજ ખાઈને, લોકોનાં મળાં રેંસીને પોતાનું પેટ ભરવાની ઉમેદ રાખે છે, તેને ભગવાન આપોઆપ સનાજ આપી રહે છે અને આપણા જેવા મદા વૈતરૂં કરનાર અને જીવન

જોખમમાં નાખીને તનતોડ મેહનત કરનારને પૂરું ખાવાનું પણ મળતું નથી.

“ હા ભાઈ, તારું કહેવું સાચું છે, પણ શું કરીએ નોકરી કર્યા વિના કાંઈ છૂટકો છે ? જો ને ગઈ કાલે રાત્રે આપણા સરદારના કહેવા મુજબ આપણે આ કન્યાનું હરણ કરી લાવ્યા, પણ તેમાં આપણું શું વળ્યું ? જ્યારે આપણે આપણી જાનને પણ જોખમમાં નાખી દીધી છે, ત્યારે આપણને તો ફક્ત રૂપિયા વીસને પાંચ પચીસ જ મળવાના ને ? ” બીજાએ પોતાના સોળતીને દલીલો સાથે કહેવા માંડ્યું:—“ જમાનો પણ અજબ આવી ગયો છે ? જ્યારે દુનિયામાં આપણો કર્યાંય ધડો ન થયો, ત્યારે આ રાક્ષસી લૂટારાના ટોળામાં આવી મળ્યા અને છેવટે આપણે પણ એ શયતાનોની સોળતમાં રહીને શયતાનો બની ગયા. જો એના કરતાં તો બીજો કોઈ ધંધો હાથ આણ્યો હોત તો આવા પાપમાં તો ન પડતું પડત. આજે આ ખિચારી બેળા છોકરીને ઉપાડીને આપણે યમના મોઢામાં નાખવાને લઈ ચાલ્યા છીએ, એમાં આપણું શું વળવાનું છે ? એને ખિચારીને એ લોકો દેવીનું અલિદાન આપીં મારી નાખશે, એ પાપની સગ્ન આપણે જ ભોગવવી પડશે. મારા ધારવા પ્રમાણે તો હજી પણ તેને છોડીને તેના ઘર બેળા કરી દેવી વધારે વ્યાજબી જણાય છે. જો ને એ ખિચારીની કેવી દશા થઈ છે. આંખમાંથી ખેર ખેર જેવડાં આંસુ વહાવી રહી છે. પગમાંથી લોહીની નદીઓ વહી રહી છે. મ્હોં પરની લાલાશ સૂકાઈ ગઈ છે અને કાવોચના વલોપાતથી તેનું કાળજી પણ કમ્પી રહ્યું છે, તેના પાપની તો કોણ જાણે કેવીએ ભૂરી હાલત થઈ હશે ? તે ખિચારાના ઘડપણમાં આપણે તેને દુઃખના દરિયામાં ફેંકી દીધો છે ? ભાઈ ! આ અર્ધા પાપો આપણે કયા જન્મને માટે કરી રહ્યા છીએ ?

મને તો એના મ્હોંમાંથી નીકળતો એક એક દયા ભરેલો શબ્દ તીર સમો સાલવા લાગ્યો છે. જો તારી ઈચ્છા હોય તો આપણે હજી પણ તેને તેના ઘેર પહોંચાડી આવીએ અને પિશાચોના પંજમાં પડતી બચાવીએ. ”

“ બાપ ! તારું કહેવું ખોટું નથી, પણ હવે તેમ થવું મુશ્કેલ છે. કારણકે, આપણી સાથેના ખીજા ત્રણ સોબતી કે જેઓ દેવીના બલિદાનનાં સાધનો લેવા માટે હજી સૂધી ભૂષણાનગરીમાં રોકાયા છે, તેમના જાણવામાં પણ આ વાત આવી ગઈ છે, એટલે સહજમાં જ આપણાથી આ છોકરીને છોડી શકાય તેમ નથી. જો કદાચ એ સોબતીઓ આપણા સરદારને એ વાત કરી દે તો પછી આપણને આ દુનિયામાં જીવવું પણ બારી થઈ પડે તેમ છે. આપણા સરદાર કેવો જીદમી અને જલિમ છે એની તો તને ખબર જ છે. માટે હવે એ આશા રાખવી. એ પણ ફેકટ જ છે. ”

લૂટારાઓને આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા જોઈને તેની સાથે જે એક ત્રીજી વ્યક્તિ હતી, તેણે પોતાના મૂનમાં જ વિચાર્યું કે:—“હું આશું ? દયા, અને તે આ રાક્ષસોના દિલમાં ? જે આજથી બે દિવસ પહેલાં મારા પિતાનો જીવ લઈને મને ઉપાડી લાવ્યા છે, તેમના દિલમાં આજે શું દયા ઉત્પન્ન થઈ છે ? કેવી અન્યથાની વાત કહેવાય ? ત્યારે શું હવે મારો બચાવ થશે ? આ લોકો મને ‘છોડી દેશે ? ના-ના. તેમ થવું મુશ્કેલ છે. જો મારો બચાવ થાય તેમ હોય, તો હું આ લૂટારાઓના હાથમાં પડું જ શા માટે ? મારું બાળ્યતું આકાશ આપત્તિના કાળાં વાદળોથી ઘેરાઈ ગયું છે. હું અત્યારે દુઃખના દરિયામાં આવી પડું છું. મારો ઉદ્ધાર થવાનો કશો ઇલાજ જ નથી.

“ પડ્યા છે પહાડ દુઃખોના મુજ મસ્તકે આવી;
ડરે છે દિલ માઈ ને બચંકર બાસતું બાવી;
નહિ છે આશ જીવનની, બધાં ફેકટ ફેફાં છે;
હવે આ પ્રાણને કાયા થયાં સહુ તે નકામાં છે;
પડી છું હાથ પાપીને પછી આશા કહો ક્યાંથી ?
જીવો આ લોહીના તરસ્યા, હવે શું મોતમાં બાકી? ”

પણ આ લોકો મને ક્યાં લઈ જતા હશે ? શા માટે લઈ જતા હશે ? મારા જેવી એક કુમારી કન્યાનું હરણ કરવામાં તેમનો શા હેતુ સમાયલો હશે ? શું તેઓ પોતાના સરદારની પાસે મને બેટ દાખલ રજૂ કરવા માગતા હશે ? તેના સરદારની કુલાલસાને તૃપ્ત કરવાની ઇચ્છા ધરાવતા હશે ? ના-ના તેમ તો નહિ જ હોય, કોઈ બીજા ધરાદાથી જ મને તેઓ લઈ જતા હશે ? પણ શા ધરાદાથી લઈ જતા હશે ? બલિદાન આપવાની વાત કરે છે, તો તે બલિદાન શાનું હશે ? કોને આપવાનું હશે, એમાં મારી શી જરૂર પડી હશે ? ગમે તેમ હો, પણ મારે એ લોકોને બધી બીના પૂછીને માર્હતગાર થવાની જરૂર છે. જો મારાપર કોઈ પણ જાતનો બુદ્ધિમુગ્ધરાવાનો હોય તો મારે એમાંથી બચવાનો ઇલાજ શોધી કાઢવાની ખાસ જરૂર છે. ”

આ પ્રમાણે ધણા ધણા વિચારો કરી તેણે તે લૂટારામાંના એકને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“ બાઈ તમે કોણ છો ? અત્યારે મને ક્યાં લઈ જાઓ છો ? ”

લૂટારાએ જવાબ આપ્યો કે:—“ બહેન ! અમો પાપનો પ્રચાર કરનારા શયતાનો છીએ, અધર્મની આણુ વર્ત્તાવનારા બુદ્ધી રાક્ષસો છીએ. સુખીના સુખને નષ્ટ કરનારા નરપિશાચો છીએ. દૌલતના

ગુલામ 'બની અમોએ આ અધમ ધંધાને સ્વીકારી લીધો છે. અમારા પાપી પેટના પોપણુ માટે અમોએ આજ સૂધીમાં ન કરવાનાં કાળાં કામો કર્યાં છે, અમારા જીભની તસ્વારથી અનેકના ગળાં રેંસીં નાખ્યાં છે. અનેક ધનવાનોને ધૂળ ચાટતા કરી પાપનાં પોટલાં શિરપર ઝોરી લીધાં છે.

“ સંસારમાં અમ પાપની સીમા કંઈએ નથી;
અમ મનવિશે નહિ ન્યાય કે નીતિતણી રીતિ નથી;
સતીયાં તણું શિરો હણ્યાં ને ધોર પાપો છે કર્યાં;
જીભી અમારાં દિક્ષ આ, પાપ માંહિં છે કર્યાં;
અવની વિશે રહીને અમે તો કામ કાળાં બહુ કર્યાં;
હૈયાં અમારાં રાક્ષસી આ ધોર પાપે છે ભર્યાં; ”

“ હા-હા, અમો પાપને પ્રત્રય આપનારા પિશાચો છીએ. ”
બીજા તૂટરાએ કહ્યું:—

“ જે કામને કરવા થકી શયતાન પણ શરમાય છે;
જીભી જનોના જીવ પણ જે કામથી ગભરાય છે;
તે કાર્યમાં રાચ્યા રહી કીધાં અમે બહુ પાપ છે;
જાણ્યું નહિ તે પાપમાં કે કલેશને સંતાપ છે;
પણ હાય, એ સંતાપથી હૈયું હવે અકળાય છે;
એ પાપના જાંતૂ હવે આ દેહ ફેલી ખાય છે. ”

“ ત્યારે શું, બાઈઓ ! તમારું હૃદય અત્યારે તમારાં કરેલાં કુડાં કૃત્યાને માટે ખરેખર પસ્તાઈ રહ્યું છે ? શું તમે મારા પર કૃપા કરીને મને જીવનદાન આપવા ઇચ્છો છો ? પણ હવે તમે મારો ખયાવ શી રીતે કરી શકશો વાર ? અત્યારે તો તમે મને તે પિશાચની પાપભૂમિમાં લાવી ચૂક્યા છો ? એટલે હવે શી રીતે મારો ખયાવ થઈ શકશે ? ” તે કન્યાએ પૂછ્યું.

“ હા-હવે અમો તને અહીં છોડીને ખીજે ચાલ્યા જવા માગીએ છીએ. અમારી ઇચ્છા હવે આ લૂટફાટના ધંધાને છોડીને નવરત્ન જેવા કોઇ ખાન્દાન જમીનદારની નોકરી કરવાની છે. કારણકે, અમો મૂળમાં લૂટારા નથી, પણ એક ખાન્દાન કુટુંબના માણસો છીએ. વખાના માયાં દુઃખમાં આવી પડવાથી બૂખને મટાડવા માટે જ અમોએ આ લૂટારાનો આશ્રય લીધો છે. પણ હવે એનાપર અમોને નફરત આવી ગઇ છે. અમારા સરદારના તાબામાં અત્યાચાર અમારા જેવા પચાસ-સાઠ લૂટારાઓ છે અને તેમનો બધાનો ધંધો લૂટ કરવાનો તથા રાંકડી રૈયતને રીબાવવાનો જ છે. અમો અમારા જીવને જોખમમાં નાખીને જ્યારે મોટી મોટી લૂટ કરી લાવીએ છીએ, ત્યારે અમારે ભાગે ફક્ત મહિને પચાસ-સાઠ રૂપિયા જ આવે છે. હવે અમને વિચાર એ થાય છે કે, જ્યારે પચાસ-સાઠ રૂપિયા જેવી નમાણી રકમ જ મળે છે, ત્યારે અમારે એવો પાપ ભરેલો ધંધો જ શા માટે કરવો જોઇએ ? હજારોના ગળાંપર જીવનની તીખી છુરી શા માટે ચલાવવી જોઇએ ? આવા બધા વિચારોથી હવે અમો આ દેશ છોડીને અમારા મૂળ વતન ગુજરાતમાં જવા માગીએ છીએ. આજકાલ ત્યાંના સૂરત બંદરમાં વહેપાર પણ ધમધોકાર ચાલે છે, એટલે અમારા ઊંઘાં છોકરાંનું ગુજરાત ચલાવવામાં અમને હરકત આવે તેમ નથી. અમારા નસીબના જોરે અમે એટલું સાંઝું કર્યું છે કે. અમો અમારા કુટુંબને ગુજરાતમાં મૂકીને જ અહીં આવ્યા છીએ. ઘણા દિવસ થયાં દેશનાં દર્શન કર્યાં નથી, તેથી હવે અમો અહીંથી બારોબાર અમારા દેશમાં જ જવા માગીએ છીએ. અમારી ઇચ્છા અહીંથી દેશમાં જવા માટે ઘણા વખતથી હતી, પણ અમારો સરદાર અમને એવો વખત જ આપતો નહોતો. આજે ભગવાનની કૃ-

પાથી ઠીક વખત મળી ગયો છે. અમો તને હવે ઇશ્વરના હાથમાં સોંપી અહીંથી અમારા દેશને રસ્તો પકડીએ છીએ અને તું પણ તારા ગામબાણી ચાલતી ચા, પણ જો જો, અમારા કાંઈ પણ સોખતીના હાથમાં ન સપડાઈ જાય, તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. ” આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી તે બંને લૂટારાઓ તે જંગલની ડાળી બાજુ પર આવેલો એક રસ્તો પકડીને પોતાના દેશ તરફ ચાલતા થયા અને તે કન્યા તે બિહામણા અને વાઘ વરૂથી ભરેલા બચંકર જંગલમાં એકલી ઉભી રહી.

કેટલીક વાર સૂધી તદ્દન શાન્ત ઉભી રહ્યા પછી તે યુવતી પોતાના મનમાં જ વિચારવા લાગી કે:—“ અહા ! મનુષ્યનું મન કેવું ચંચળ હોય છે. જો હૃદયમાં ક્ષણવાર પહેલાં જ રાક્ષસી ભાવનાઓ ભરપૂર હતી, તે જ હૃદય ક્ષણવારમાં કેવું પલટાઈ ગયું ? શયતાનોના હૃદયમાં પણ દયાનો સંચાર થતાં લેશ માત્ર પણ વિલંબ ન લાગ્યો. પરમાત્માએ મને એ પિશાચોના પંજમાંથી તો બચાવી પણ હવે મારું શું થશે ? હું આવા અબળા ધોર જંગલમાં ક્યાં જાઉં ? કોનો આશ્રય લઉં ? જો ભોગજોએ એ લૂટારાનાં બીજાં કાંઈ પણ માણસો ચઢી આવશે, તો મારી શી દશા થશે ? અરેરે ! મને કાણુ બચાવશે ? બાવિ ! બાવિ ! તારી પણ વિચિત્ર લીલા છે ! તારી ખૂબીનો પાર જ આવે તેમ નથી. કાંઈએ ખરું જ કહ્યું છે કે:—

“ બાવી ! તારા ભેદ જોયા પાતાળથી ઊંડા ઊંડા,
ધાર્યું પાર પાડવાના ફંદમાં તું ફાવે છે;
અંતર ઉમંગ રંગ શીતળને સુખ રૂપ;
ક્ષમા કરી તે બંગ શોકથી છવાવે છે; ૦
વિપત્તો વરસાદ વરસાવી વિશ્વ વિશે;

સુખ સંપત્તિ વિદારી દુઃખમાં ડૂબાવે છે;
ચતુરની ચતુરાર્થ મંત્ર તંત્ર ઉપાસના;
ચાલતાં ન લેશ માત્ર ભાવિ જ્યાં જૂલાવે છે.
ધાર્યું તાં કરવાને ભાવી તું વિચાર ધારે;
ભલા ભલા ભારથીનું ભાન તું જૂલાવે છે;
ચરિત્ર અનેક કરી કરી શરી ફેસલાવી;
નિમિત્તના નિશાનનું ધ્યાન તું ધરાવે છે;
હોય લીધા શપથ જો જળના પ્રવાસ માટે;
વિચરાવી વહાણવાટે જળમાં ડૂબાવે છે;
ધરમાંથી જહાર ગામ વિચરે ન કોઈ વાર;
ધરથી વિખૂટા પાડી રણ રખડાવે છે. ”

ખરેખર ! મારી પણ આજે એવી જ દશા થઈ છે. મારા પિતાનું શું થયું હશે ? તેમના પર જે આકૃત આવી પડી હતી, તેમાંથી તેમનો કોણે ખચાવ કયો હશે ? હાય ! આ ઘોર જંગલમાં આવી હું કોને શરણે જઈશ ? અહીં મારું રક્ષણ કરે તેવું કોણ છે ? જો કદાચ એ પ્રાપ્તમા જુટારાનાં માણસો આવી ચઢશે, તો મારી શી દશા થશે. ”

પ્રિય વાચક ! તમે આ કન્યાને તો અવશ્ય ઓળખી જ ગયા હશો. એ અન્ય કોઈ નહિ, પણ નવરત્નને ત્યાં આવી બે પહેરેગીરોની માંગણી કરનાર વૃદ્ધ રામચરણની કન્યા જ છે. એનું નામ મેના છે. એની ઉંમર ચૌદ વર્ષની હતી. તેના શરીરમાં જુવાની જોર ખીલી ઉઠ્યું હોય, એમ સાફ જણાઈ આવતું હતું, તે જ્યારે આ પ્રજાણે વિચારમાં પડી ગઈ હતી અને તરેહ તરેહની ચિંતાઓ કરી રહી હતી, ત્યારે તેના મોં પર સહજ ગજરાટનાં ચિન્હો પણ

જણાઈ આવતાં હતાં.

ઘણી વાર સુધી ચિંતા કર્યા પછી તે બિચારી થાકીને એક ઝાડની છાયા તળે બેસી ગઈ. ક્યાં જવું, શું કરવું એનો તેનાથી કશો પણ નિશ્ચય કરી શકાયો નહિ. આજે એ દિવસ થતાં તેણે અનનુ રૂંદાં પણ જોયું નહોતું, તેથી ભૂખથી તે બિચારીના પેટમાં ઊંડા ખાડા પડી ગયા હતા. અત્યારે તે જ્યાં બેઠી હતી, ત્યાં એટલો બધો અંધકાર છવાઈ ગયો હતો કે, પાસેની કોઈ વસ્તુને પણ જોઈ શકાતી નહોતી. ચિંતા કરતી કરતી તે ઘણા જ થાકેને લીધે તે વૃક્ષની છાયા તળે જ લોટી પડી. થોડી વંરમાં તેની આંખમાં ઊંધ ભરાઈ આવી અને આખરે તે ઊંઘી ગઈ.

તે જ્યારે, ભર ઊંધમાં આવી પડી, ત્યારે રાત્રિનો ખીંચે પ્રહર વીતી ગયો હતો. આકાશમાં એકાદ બે તારાઓ ચમકતા હતા અને તે સિવાય સર્વત્ર ઘેર અંધારું છવાયલું જોવામાં આવતું હતું. એ સમયે એકાએક તેના શરીર પાસે કાંઈક અપડાટ સંભળાયો. એ સાંભળતાંની સાથે જ તે ભર ઊંધમાંથી જાગી ઉઠી અને ગમ્મતમાં ત્યારે તરફ જોવા લાગી. તેણે જોયું કે, તેનીથી લગભગ વીસેક હાથ દૂર એક પ્રચંડ કાયાવાળો વાઘ ફૂદતો ફૂદતો તેના તરફ આવી રહ્યો હતો. એ જોઈને તે ઝાડપર ચઢવાની તૈયારી કરવા લાગી, એવામાં તો કોઈ એક કદાવર પુરૂષે આવીને પાછળથી વાઘના ગળા પર એના જોરથી તલ્વારનો એક આઘાત કર્યો કે, આઘાત થતાંની સાથે જ વાઘ ચકરી ખાઈને પૃથ્વી પર ગળડી પડ્યો. હજી વાઘ ફરીવાર ઉઠીને ખીજવાર છલાંગ મારવાની તૈયારી કરતો હતો, એવામાં તો તે પુરૂષે તલ્વારના ખીજ એક ઝટકાથી તેની જીવનલીલાને 'સમાપ્ત' કરી દીધી અને ત્યાર પછી તે ઝાડના થડ સાથે ચોંટી પડેલી અને

થર થર કંપતી મેના પાસે આવી પહોંચ્યો. મેનાના મધુરા રૂપને જોઈને તે પુરૂષ મોહિત થયો. તેણે પોતે શા કારણથી એ જંગલમાં આવ્યો છે, તથા પોતાને શાં શાં કામે કરવાનાં આટી પડ્યાં છે, એનો કશો પણ વિચાર ન કરતાં તે કન્યાને સંબોધીને પૂછ્યું કે:—
 “ હે મનહરણી ! કુરંગનયની ! મોહિની માનિની ! તું કાણ છે ?
 અત્યારે આવા ધોર જંગલમાં શા કારણથી આવી છે, તારે અહીં આવવાનું શું પ્રયોજન છે ? ” આમ કહીને તેનો જવાબ મળતાં સૂધીમાં તો તેણે પોતાના મનમાં અનેક મનસુખા કરી લીધા. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ વાહ-વાહ ! કિસ્મતના સિતારા તેજ હોય એમ જ જણાય છે ને શું ? મને ખ્યાલમાં પણ એવો ખ્યાલ નહોતો કે, અનાયાસ જ આવું ઉમદા રત્ન મારે હાથ લાગી જશે. સરદારના કામે જતાં એટી સાથે એ શિકાર સંપાદયા છે. એક તો વાઘ માર્યો છે, તેના એક હજાર રૂપિયા મળવાના છે અને બીજું આ બુલબુલનું બચ્ચું હાથ લાગ્યું છે. વાહ, કેવી ખૂબસૂરતી છે. સારી જહાંની ખૂબસૂરતી ખુદાતાલાએ આ નાજનીના ગુલાબી, બદનમાં જ લાવીને ભરી છે ને શું ! કેવી ખૂબીદાર અણીઆળી આંખો છે, કેવા લાલ લાલ ગુલાબી ગાલ છે. આજનો દિવસ આપણા માટે તો રોશ્ન જ થયો છે. અહા.

“ વેશે વિચિત્ર નવ જોખનવાળિ નારી;
 કાંચે લવીંગ કરપૂરની વાસ સારી;
 મંજૂલ વાણુ વહતી તન હેમ જાણે;
 નાબી તટે કુસુમ હાર સુગંધ આલે;
 વાંકી વળેલ અતિશે પિન કૂચ ભારે;
 છે, આંખ ખંજન સમી કટી પાતળી રે;

એવી તેણી ન ગળમાં ભરિયાથ જોણે;

જોયો વૃથા જનમ વિશ્વ વિશેજ તેણે. ”

આ પ્રમાણે અનેક તર્ક વિતર્ક કરી તેણે મેના તરફ જોઈને ક.
રીવાર પૂછ્યું કે:—“કેમ, મારા સવાલનો જવાબ કેમ નથી આપતાં
લજ્જાળુ લલિતા ! શું તમને મારી પાસે જોલતાં શરમ આવે છે ?
ના—ના—શરમ રાખવાની કશી જરૂર નથી. કહો, તમે કાણ છો
અને અત્યારે અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યાં છો. ? ”

મેનાએ પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે, આ મુસલમાન યુવકના
મનમાં અત્યારે મને જોઈને કુવાસનાનો સંચાર થયો છે. પણ ફિકર
નહિ, અત્યારે જો હું નયણી થઈશ તો એ મારા શિરપર ચઢી બે-
સશે અને મારી ઈજ્જતને બદલો લગાડી દેશે, માટે મારે ખંડીવાની કે
શરમ રાખવાની કશીપણ જરૂર જ નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને
તેણે કહ્યું:—“ સરદાર, પ્રથમ તમે તમારી જોળખાણ આપો, એ-
ટલે હું તમને મારો પરિચય પણ આપું છું. જ્યાં સૂધી મને તમારી
જોળખાણ મળશે નહિ, ત્યાં સૂધી મારાથી પણ તમને મારી જોળ-
ખાણ આપી શકાશે નહિ. ”

“ મારું નામ મહમ્મદ છે, હું વીર લૂટારા મેનાહાતિનો એક
વહાદાર સરદાર છું. મારી મદદથી જ મેનાહાતિ ઠેકઠેકાણે ફત્તેહ
મેળવીને એક આલમ મજલુર લૂટારો થઈ પડ્યો છે. આજે-હું અ-
મારા સરદારના ટોળાંમાંથી મોકલેલા અમારા પાંચ લૂટારા સોબતી-
ઓની તપાસ કરવા માટે બહાર નીકળ્યો છું. સરદારે પાંચ સાત દિવસ
થયાં તેમને એકાદ બે જરૂરની ચીજો લેવા માટે મોકલી આપ્યા છે,
પણ હજી સૂધી તેમનો કશો પત્તો જ નથી. બલિદાનનો દિપ્તિ છેક
નજીકમાં આવી પહોંચ્યો છે, તેમ છતાં પણ હજી તેઓ બલિદાનનાં

સાધનો લઈને આવ્યા નથી, આથી અમારા સર્વના મનમાં ધણી જ ત્રિંતા થાય છે કે, તેઓ શા કારણથી નહિ આવ્યા હોય, એટલા માટે જ હું તેમની તપાસ કરવા નીકળી પડ્યો છું. બસ, મારી કીકત આ પ્રમાણે છે. પણ હવે કહો જોઈએ કે, તમે કોણ છો, શા કારણથી આવી અંધારી રાત્રે અહીં આવ્યાં છો અને તમારું નામ પણ શું છે વાર ?”

મેનાએ જવાબ આપ્યો કે:—“ મારું નામ મેના છે અને વખાની મારી હું અહીં ચઢી આવું છું. આ જંગલમાં આવવાનો મારો બીજો કોઈ પણ ખાસ ધરાદો નથી. ”

“ પણ તમે અહીં કોની સાથે આવ્યાં હતાં વાર ? ” સરદાર મહમ્મદે પૂછ્યું.

“ મારાથી તમોને તે જણાવી શકાય તેમ નથી. ” મેનાએ જવાબ આપ્યો.

“ કારણ ? ”

“ કારણ જણવાનું શું છે પ્રયોજન. ? ”

“ પ્રયોજન ? પ્રયોજન વિના પ્રશ્ન પણ પૂછતો હશે ખરો કે મારી મનહરણી મેના ? ” આ કહી મેનાનો હાથ ઝાલવા માટે તે સહજ આગળ ધર્યો. એ જોઈને મેનાએ કહ્યું કે:—“ મારું કરો મિયાંજી ! દૂર રહો. તમારે છે કાંઈ કહેવું હોય તે ત્યાં ઉભા ઉભા જ કહો. મારી પાસે આવવાની કશી પણ જરૂર નથી. કહો તમે હવે ક્યાં જવા માગો છો. ”

“ મેના, મધુરી મેના ! આમ પહેલેથી જ ફટકો શા માટે મારે છે ? તમે માટે મરી મટતા આ મહમ્મદના જિગરપર આવો સખ્ત જખ્મ કેમ કરે છે ? તું નથી જાણતી કે, હું તારું આ પરિસ્તા-

નની પરી જેવું સ્વરૂપ જોઈને તારાપર આશક થયો છું. ?”

“આશક ? કોનાપર આશક થયો છે ? મારાપર ? શું તું મને નથી ઓળખતો ? હું કોણ છું, તે નથી જાણતો ? મારાપર આશક થનારની શી હાલત થાય છે, તે તારા ખ્યાલમાં નથી ? બલા માણસ, વિના કારણ એક અળખાપર આવી કુદૃષ્ટિ શા માટે કરે છે.”

“એના, તારી આ ખૂબસૂરતીમાં કોઈ એક એવો અળખ જાદૂ સમાયલો છે કે, મારી ઈચ્છા ન હોવા છતાં પણ માઈ મન તારામાં તલ્લીન થઈ ગયું છે. કારણ કે,

“ક્ષામોદરી ગમન હંસ સમાન તારું;
આનંદિ રૂપ રતુરાજ સમાન સારું;
પાયે કરે તુપુર કંકણ ઘોષ ચારું;
તારા તનુ મહિ ઈર્ષ્ય મન આજ માઈ.”

“નાદાન, માણસ ! વિના કારણ તું એ મળમૂત્રની કાયામાં શા માટે મોહી પડ્યો છે. એ સર્વ નાશવંત છે, ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ત્રાયુમાં વિલીન થનારું છે, માટે એ દુરાશાને ત્યાગી દે અને મારાપર જે ઉપકાર કર્યો છે, મને જે જીવતદાન આપ્યું છે, તેને તું સંચિત કરી રાખ, એટલે અણાતાલાના દરબારમાં એ તને ધણું જ મદદગાર થઈ પડશે. સ્ત્રીઓની કાયા ફક્ત ઉપરથી જ મોહાવનારો છે, અંદરથી હળાહળ ભરેલી છે.” આમ કહીને એનાએ તેને કહી સંભળાવ્યું કે:—

“છે નાશવંત સૂખ સુંદરીથી મળેલું;
સ્ત્રી ભોમ સેવન વળી દુઃખદા ધણેરું;
એવું છતાં વિદિત ખ્યાન ધર્યું ન જોણે;
ખોયો વૃથા જનમ વિશ્વવિશે જ તેણે.

માનુષ્ય મોહ કરણી ધરમે કુમંત્રી;
ખંડે સમાધિ વળી કાપટ કેરી તંત્રી;
ખંડે સુકામ જન એવી સદૈવ જોણે;
ખોયો વૃથા જનમ વિશ્વ વિશેજ તેણે.

માટે બાદ, બલો થઇને તું મને અહીંથી મારા ગામ
મૂકી આવ. ”

“ગાંડી રે ગાંડી ! હાથમાં આવેલા શિકારને કોઈ છોડતું હશે
ખંડે કે ? એવો તો ક્યો ખેવકુદ અને ગમાર પુરૂષ હશે કે, હાથમાં
આવેલાં તારાં જેવાં બુલબુલને આખાદ છોડી દેશે ? કહે-કહે, તું હવે
મારી સાથે નિકાહ પઢવા માગે છે કે નહિ વાર ?” સરદાર મહમ્મદે
સહજ કરડી આંખ કરીને પૂછ્યું :—“ ખોલ, જલ્દી, ખોલ, તારા
મ્હોંપર વસાયલા મૌનના તાળાંને જલ્દી ખોલ. આજકાલ કરતાં
ત્રણ દિવસ થયાં હું કોઈ એક સારી બીબી સાહબાની તપાસ
ચલાવી રહ્યો છું, પણ હજી સુધી એનો કોઈ દાવ મારા હાથ લાગ્યો
નથી. આજે ઠીક તું મારા સપાટામાં આવી ચઢી છે. મેં તને વાધના
મ્હોંમાંથી મસ્તી બચાવી છે, માટે તારે મારી સાથે શાદી કરવી જ
પડશે. કહે, હવે શા નિર્ણય પર આવે છે ?”

“તેં મને જીવનદાન આપીને ઉલટી નવી આકૃતમાં સપડાવી
છે, જે વાધના પંજમાં સપડાઇને મારું મૌત થયું હોત, તો મને
વધારે સુખ થાત; પણ તારા જેવા રાક્ષસી વરુના હાથમાં પડવાથી
તો મારા બચનો પારજ રહ્યો નથી; હું તારે પગે પડીને
કહું છું કે, તું મને છોડી દે, જેની રીતે તારા જેવા બીન જાલિમોએ
મારાપર દયા દેખાડી છે, તેવી રીતે તું પણ મારાપર દયા કર;
આવો જીવન ન કર. ”

“ અબળા બિચારી રાંક છું, તું ભુલ્મ આવો કાં કરે ?
 પીડા કરી પરનારને તું પાપ શિરપર કાં ધરે; “
 ધારી લીધું જે રૂપ તેં, તે રૂપ ના પણ દૂપ છે;
 બાળે સદાયે દેહને જે નર્કનો તે ધૂપ છે;
 પરનારના સેવન થકી સુખો કદાપિ ના મળે;
 કીરતારના દરબારમાં શિક્ષા બહુ તેની મળે. ”

સરદારે પણ ભુસ્સામાં આવીને તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે:—

“ એ શિક્ષાની મને કશી પણ દરકાર નથી. મારાપર આવી પડનારા દુઃખની ચિંતા કરવાની તને કશી પણ જરૂર જ નથી. હું મારા-
 પર જે ગુજારાશે તેને સહન કરી લઇશ; પણ તને હવે મારા પંજા-
 માંથી મુક્ત કરી શકીશ નહિ. જો તું નહિ માને તો મારે બળા-
 ત્કારે મનાવવી પડશે. જો તું મારી સાથે નહિ આવે તો, છેવટે
 બળાત્કારે લઇ જવી પડશે. ”

આ સાંભળીને એનાએ પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ આ
 રાક્ષસના હૃદયમાં કામનો એટલી સીમા સૂધી સંચાર થયો છે કે,
 હવે તે કાંઈ પણ રીતે મને છોડે તેમ નથી. અત્યારે તેની સાથે દુરા-
 ગ્રહ કે વિવાદ કરવાથી પણ કાંઈ સાફ પરિણામ આવવાની આશા
 નથી, માટે હાલ તરત તો એના મતને મળતી થઇ એ જ્યાં કહે,
 ત્યાં જવામાં જ મારી જિન્દગીની આબાદી જળવાયલી છે. જો હું
 અત્યારે એની રહામે તકરાર ઉઠાવીશ તો એ રાક્ષસ પોતાની તલ્વા
 રથી મારી જાન લીધા સિવાય રહેશે નહિ. પણ એ મને અહીંથી
 ક્યાં લઇ જશે, એ જાણી લેવાની ખાસ જરૂર છે. કારણ કે, નહિ
 તો પછી એના હાથમાંથી બચવાનો ઈલાજ સહજમાં જ મારાથી
 શોધી શકાશે નહિ. માટે આલ, તેને પ્રથમ પૂછી જોઉં કે, તેની

મરુગા મને અહીંથી ક્યાં લઈ જવાની છે ? પણ હા— જો હું તરત જ એના મતને મળતી થઈ જઈશ, તો એના મનમાં મારા તરફ શંકા આવ્યા વિના રહેશે, માટે પહેલાં તો તણાવ તેટલું તાણવા દે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને એનાએ ફરીવાર સરદાર મહમ્મદને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ સરદાર, હું તમારે પગે પડીને કહું છું કે તમે હજી પણ મારા પર દયા કરો. ખુદાનો ખૌફ રાખી મને છૂટી કરો. જો તમે મારા ગામ સૂધી મને ન પહોંચાડી શકો તેમ હો, તો અહીંથી જ મારા ગામનો રસ્તો બતાવી આપો, એટલે હું મારી મેળ જ અહીંથી સીધી મારા ગામ તરફ ચાલી જઈશ.”

“ એના, આ બધાં તારાં ફોકટ ફાંફાં છે. હવે તો હું તને કોઈ પણ રીતે છોડી શકું તેમ નથી. તું વિના કારણ મબરાય છે, હું તને કશી પણ ઇજા આવવા દઉં તેમ નથી.”

“ પણ સરદાર, એક હિંદુની કન્યા મુસલમાનની સાથે લગ્ન કરી શકે ખરી કે ? તમને મારો નહિ તો મારી ન્યાતનો પણ જરાય ખ્યાલ આવતો નથી.”

“ હવે એ બધી ન્યાત જાતની પંચાતને પડતી મૂકીને મારા જેવા બહાદુર સરદારની સાથે લગ્ન કરવાથી તું અવશ્ય સુખી જ થઈશ, એમાં તું જરા પણ શંકા લાવીશ નહિ. ફક્ત તારી એવી મામૂલી દલીલથી હું મારી જિન્ગીની મુરાદને તોડી પાડીશ નહિ. કદાચ તને મેળવવા જતાં મારી જાનની ખુવારી થશે, તો તેને પણ હું સહન કરી લઈશ.” સરદાર મહમ્મદે પોતાના વચનોમાં દૃઢ રહીને જવાબ આપ્યો.

“ બહુ સારું, જ્યારે તમારો એટલો બધો આગ્રહ છે અને તમે મને દરેક રીતે સુખી કરવાનું વચન આપો છો, ત્યારે હું

તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું. પરંતુ તમારી સાથે આવતાં પહેલાં તમે મને ક્યાં લઈ જવા માંગો છો, તથા મારા માટે શા બદોબસ્ત કરી આપવા ઇચ્છો છો, એ જાણવાને હું બહુ જ ઇન્તેજાર છું. માટે મહેરબાની કરીને તમે તમારા મનમાં મારા વિશે જે કંઈ જોઈવશું કરી હોય તે કહી સંભળાવો, એટલે હું હમણાં જ તમારી સાથે આવું છું.” મેનાએ સરદાર મહમ્મદને પોતાની જાળમાં ફસાવવાના હેતુથી કહી સંભળાવ્યું.

“ એ બાબતમાં ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણ નથી. હું અહીંથી તને અમારા આ ભેદી ભોંયરામાં લઈ જવા માગું છું. એ ભોંયરામાં લગભગ સોએક ઓરડીઓ અમારા સરદારે બનાવેલી છે. એ દરેક ઓરડીમાં બખ્ખે ચાર ચાર માણસો સુખેથી રહી શકે છે. અમારા લુટારાના ટોળામાં લગભગ સાઠેક લુટારાઓ કામ કરે છે અને તેમાંના દરેક લુટારાને એક એક ઓરડી અલાયદી સોંપવામાં આવી છે. મારા ભાગમાં પણ એવો જ એક ઓરડી મળી છે. એ ઓરડીમાં જ હું તને રાખવા માગું છું. પણ પહેલ પહેલાં મારાથી તને આ સ્ત્રીના વેશમાં ત્યાં લઈ જઈ શકાય તેમ નથી. કારણ કે, દરરોજ રાત્રે અમારો સરદાર મેનાહાંતિ દરેક ઓરડીની તપાસ કરવા તથા હાજરી લેવા આવે છે, એથી જો તને હિન્દુની સ્ત્રીને મારા ઘરમાં આવેલી જુએ તો તેથી મારાં સોએ વર્ષ પૂરાં થાય તેમ છે. માટે હું તને પુરુષનો પહેરવેશ પહેરાવીને હાલ તરત મારા તે ઓરડામાં રાખવા માગું છું. જો કદાચ મારો સરદાર આવીને તને કંઈ પણ પૂછે, તો તું ફક્ત એટલો જ જવાબ આપજે કે, હું આ સરદાર મહમ્મદના મિત્રનો પુત્ર છું અને કેટલાંક જરૂરી ધરકાર્મને લખીને અહીં આવ્યો છું. એ સિવાય બીજું કંઈ પણ કહીશ નહિ. ત્યાર

પછી આપણને જ્યારે લાગ મળશે, ત્યારે આપણે એ બોંયરામાંથી બીજે કાંઈ સ્થળે ચાલ્યા જઈશું. ખુદાની મહેરબાનીથી મેં મારી ઝોરડીમાં ઓઝામાં ઓઝી બે અઢી હજાર મોહોરો એકઠી કરી છે, એનાથી આપણી આખી જિન્દગી સુખમાં વીતી શકે તેમ છે. પણ હા—એ બોંયરામાં બહુ જ સંભાળીને જવાનું છે, વખતે મફલત ન થઈ જાય તેની ખાસ સંભાળ રાખવાની છે. ” સરદાર મહમ્મદે મેનાના રૂપમાં મોહાંધ ચર્ચને પોતાનો બધો બંડો ફેડી દીધો અને દરેક દરેક વાતથી મેનાને માહિતગાર કરી દીધી.

સરદારની આ બધી વાર્તાને બરાબર મનનપૂર્વક સાંભળીને મેનાએ કહ્યું કે:—“ સરદાર, એ વિષયમાં આપ કરી પણ ચિંતા કરશો નહિ. હું તમારા કહેવાથી એક ડગલું પણ આગળ બરીજ નહિ. જ્યાં જીવ સટોસટની વાત ચાલતી હોય, ત્યાં મફલત રખાતી હશે ખરી કે ? ” આમ કહીને તેણે પોતાના મનમાં જ કહ્યું:—“ ઠીક છે, વખત આવવા દે, વખત આવ્યે હું તને આ કામાંધપણાની બરાબર મળ ચખાડી આપું છું. હાલ તરત તો તારી સાથે જ આવું છું અને પછી બતાવી આપું છું કે, બદલો લેવામાં આ નારી કેવી ભયંકર જુજંગિની જેવી હોય છે. ”

ત્યાર પછી મહમ્મદ તેને રસ્તો બતાવતો બતાવતો તે જંગલની એક ધણી જ સાંકડી વાંકીચુંકી અને કાંટા કાંકરાવાળી મહીમાંથી મેનાને લઈને આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યો. મેના પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલતી થઈ.

પ્રકરણ ૨ જી

—x—

માયા પ્રભાવ

—:—

રે ! જિન્દગી રસહીણી ! પછી જીવવું શું ?
પાનાર જો ભમ, પીનાર, પીવું પછી શું ?
ના તો શું કોઈ રમતે રહડ્યું દારૂ પીને ?
ના ઐન્દ્રજલિક શું આ રમ્યું મારુડીએ ?

ના, ના; પરંતુ અધી વ્યર્થ વિચારણા છે;
ના પ્રેમી નાસ્તિક થયો ન કદાપિ થાશે,
શંકા નથી, હતી નહીં, ન કદાપિ હોશે;
છો હું મરું; નયન કોઈ બલે ન લોશે.

—*—

સાગર.

મહમ્મદ મેનાને લઇને જો જંગલમાં જતો હતો, તે જંગલ
ધણું જ બચંકર અને ઘટાદાર હતું કે, ધોળે દિવસે પણ તેમાંથી રસ્તો
મેળવવો મુશ્કેલ થઈ પડે તેમ હતો, પણ મહમ્મદ તો ખીજી કોઈ
દિશા તરફ ધ્યાન ન આપતાં સીધે સીધા મેનાને લઇને તે જંગલની
ઘાટી ઘટાઓમાં જ દાખલ થયે જતો હતો. લગભગ બે ત્રણ માઇલ
દૂર ગયા પછી તેણે મેનાને સંબોધીને કહ્યું કે;—“ મેના હવે બહુ જ
સંભાળીને ચાલવાનું છે. અત્યારે આપણે જો માર્ગે જવાનું છે, તે
માર્ગ ધણો જ વિકટ અને બિહામણો છે, તથા એટલો બધો સંકુ-
ચિત છે કે, જો આપણે હવે અહીંથી નીચાં નમીને નહિ ચાલીએ

તો આ ઝડોની કાળીઓ તથા કાંટાઓથી આપણી પીઠ પણ ઊલાર્ધ જશે, માટે ખૂબ સાવચેતીથી મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવજે. દિવસ હિગતાં પહેલાં તો આપણે અમારા બેદી ભોંયરામાં દાખલ થઈ જવું જ જોઈશે, નહિતો મારો બધો ભેદ ફટી જશે. ”

“ એ બાબતમાં તમે નિશ્ચિંત રહો, હું તમારી પાછળ પાછળ ચાલી આવું છું. હું ધારું છું કે, સૂર્યોદય થતાં પહેલાં તો આપણે ઘણી જ ખુશીની સાથે ત્યાં પહોંચી જઈશું. પણ તમે મને જે ભોંયરામાં લઈ જવા માગો છો, તે ભોંયર કેટલુંક લાંબું છે. વાર ? વળી તેમાં કેવા પ્રકારની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે ? ” મેનાએ પૂછ્યું.

“ એ ભોંયર લગભગ સોળેક ગાઉ લાંબું છે અને તેમાં ઠેકઠેકાણે બંગલા બંધાવવામાં આવ્યા છે. આ જંગલમાંથી એ ભોંયરાની શરૂઆત થાય છે અને તે ઠેક જૂષણાનગરી સુધી લંબાયલું છે. જૂષણાનગરીની મધુમતી નદીના કિનારે એક ગુપ્ત સ્થાનમાંથી એમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. પણ એ રસ્તેથી અમારા સરદાર સિવાય બીજા કોઈ પણ આવી શકતું નથી. બીજાઓને માટે એ રસ્તેથી ચાલવાની સખ મના કરવામાં આવી છે. પણ હવે, એ બધી બીના હમણાં જ તારા જાણવામાં આવી જશે. હવે વિલંબ કર્યા વિના તું મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ. ” મહમ્મદે કહ્યું.

આમ કહીને મહમ્મદ મેના સહિત ત્યાંથી સહજ આગળ ચાલ્યો, એટલે એક ધનધોર ઘટાદાર ઝાડી આવી લાગી. એ ઝાડી એટલી બધી સાંકડી હતી કે, તેમાં સહજમાં કોઈનાથી પ્રવેશ કરી શકાય તેમ નહોતું. ચારે તરફ નાના નાના કાંટા વાળા ઊડવાઓ તથા ફૂલવાળા બાવળનાં મોટાં મોટાં ઝાડો આવેલાં હતાં. અંધકારની તો કાંઈ હદ જ નહોતી. શિયાળવાં આદિ જનવરો હૃદયભેદક

અવાળો કરી મનુષ્યના મનને બચબીત બનાવી રહ્યા હતાં. આ બધું જોઈને મેના ડરી ઝંઘ. તેણે બૂમ પાડી કહ્યું:—“ સરંદાર ! હવે મારાથી એક ડગલું પણ ચાલી શકાશે નહિ. આ વિકટ વનની વિકટતા જોઈને મારું તો કાળજી જ કંપી ઉઠે છે. આવી સાંકડી ઝાડીમાં મારાથી શી રીતે દાખલ થઈ શકાશે ? હાય ! હાય ! આટલામાં જો કોઈ વાઘ કે વરૂ છૂપાયાં હશે તો આપણને ફાડી ખાશે. હું તો તમારી સાથે આવી શકીશ નહિ. મેં મારી આખી જિન્દગીમાં આવું બિહામણું સ્થાન જોયું જ નથી. હદ છે તમારા હૈયાને કે તમને જરાય ધારતી પણ લાગતી નથી. ”

“ મેના ! આમ બચબીત કેમ બની જાય છે ! મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ. જ્યાં સૂધી હું તારી સાથે છું, ત્યાં સૂધી તને કશી પણ ધન આવે તેમ નથી. જ્યારે હું તને વાઘના મ્હોંમાંથી બચાવી શક્યો છું, ત્યારે આ સાધારણ શિયાળવાં શું કરી શકવાનાં છે ? આ આખું જંગલ મારા પગ તળે હજારોવાર આવી ગયું છે, અહીંની દરેકે દરેક જગા મારા જાણવામાં છે, માટે તું કોઈ પણ જાતનો ડર રાખ્યા વિના મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ. ” સરંદાર મહમ્મદે કહ્યું.

“ પણ આ ઝાડીમાં આપણે શી રીતે પેસી શકીશું વારૂ ? ” મેનાએ પૂછ્યું.

“ એ બધું હું તને હમણાં જ બતાવું છું. ” આમ કહીને મહમ્મદે તે બચકર જંગલની ઝાડો પાસે આવીને એક કળવતી પત્થરની સિલાને કાંઈક કળ કરીને દૂર ખસેડી દીધી એ સિલાબ્ધનદ્યોર થટાવાળાં વૃક્ષોના નીચેના ભાગમાં આવેલી હતી અને તે એવી ખૂ-

ખીથી ગોઠવવામાં આવી હતી કે, કાંઈ અનુભવના માણસને તેના અસ્તિત્વની કશી ખબર પણ પડી શકે તેમ નહોતું. શિલાપર ખાસ ઉગેલું દેખાઈ આવતું હતું અને તેથી એવો જ ભાસ થઈ આવતો હતો કે, જાણે તે જમીન જેવી સપાટ જમીન જ છે. શિલા ઉથલાવીને મહામહે તેમાંની એક સાંકડી સુરંગમાં દાખલ થવાની સૂચના આપી. પણ મેના બ્હીકની મારી કંપી ઉઠી અને તેણે તેમાં પ્રવેશ કરવાની ચોકખી ના પાડી.

એ જોઈને મહામહે કહ્યું કે, “ગભરાવાનું કાંઈ કારણ નથી. તું આ સુરંગમાં દાખલ થા, એટલે તને એક મોટો ચબૂતરો મળી આવશે અને સાંથી તેમાં ગયા પછી તને કશી પણ ધમ્મ આવશે નહિ.”

મેના મહામહેના આગ્રહને જોઈને તે સુરંગમાં દાખલ થઈ, મહામહે પણ પાછળથી તે સુરંગમાં ખેડો અને તેણે તે સુરંગના મોં પર પાછો એવી ખૂખીથી પથ્થર ગોઠવી દીધો કે, હવે તેમનો તેમ ગોઠવાઈ ગયો. ત્યાર પછી તેણે સુરંગમાં આવી પોતાના ગળવામાંથી

ચક્રમક તથા પોલાદ કાઢીને અગ્નિ સળગાવ્યો અને એ અગ્નિથી ચબૂતરા પર ગોઠવેલા એક ગોખલામાંથી તેણે એક મશાલ ઉપાડીને પ્રકટાવી. મશાલ સળગવાથી એ ધોર અંધારી સુરંગમાં સહજ ઉજાસ થયો. એ જોઈને મેના ઘણી જ અનુભવ થઈ. તેણે અનુભવખીથી પૂછ્યું કે:—“આ બધી મશાલોનો આ સ્થળે કાણે સંગ્રહ કરી રાખ્યો છે ? હવે આપણે અહીંથી કેટલેક દૂર જવાનું છે ?”

“એ બધા સંગ્રહ અમારા લોકોએ જ કરી રાખ્યો છે. અમારે કશી બડીએ ક્યાં જવું પડશે, એનો કશો પણ નિશ્ચય રહેતો નથી. ઘણીવાર અમેને આ રસ્તે આવવું જવું પડે છે. એટલે અમે લોકોએ આ મશાલોનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો છે. હવે આપણે

અહીંથી હજી પાંચેક માઇલ દૂર જવું પડશે. આપણે લગભગ એ એક માઇલ સૂધી તો આવી સાંકડી ગલીમાં જ ચાલવું પડશે અને ત્યાર પછી એક ધોરી રસ્તો આવશે. એ રસ્તાપર રાત્રિ દિવસ દીવા બળ્યા કરે છે અને ઠંકડેકાણે પહેરીઓ પહેરો બરી રહ્યા છે. ટુંકામાં કહેવામાં આવે તો આ બોંયર એક નાના સૂતા શહેર જેવું જ છે. આ બોંયરામાં મોટા મોટા ચાર કૂવાઓ તથા એ સરોવરો છે એ સર્વનું પાણી એટલું બધું સ્વચ્છ અને મીઠું રહે છે કે જેનાથી અમને પાણીની જરાપણુ અગવડ પડતી નથી. તે ઉપરાંત ત્રણ ચાર મોટા મોટા બગીચાઓ આવેલા છે. એ બગીચામાં સહુથી સુંદર બગીચો અમારા સરદારનો છે. એમાં મેના, કાયલ, પેપટ, પપૈયા, વગેરે તરેહ તરેહનાં પક્ષિયો પોતાના મધુર સ્વરથી મંજુલ ગાનો ગાયા કરે છે. ગુલાબ, ચંપા, કેવડા વગેરે દરેક જાતનાં એટલાં બધાં ફૂલો એ બગીચામાં પેદા થાય છે કે, જેને લીધે આસપાસની બધી જગાઓ મહેકી જાય છે. સરોવરની ચારે બાજુએ અમારા સરદારનો બગીચો આવેલો છે અને બીજાના છેડાપર અમારા સરદારનો એક મોટો મહેલ આવેલો છે, એ મહેલની નીચે આવાં આવાં બીજાં સાત બોંયરાંઓ છે અને તેમાંના દરેક બોંયરામાં જૂદી જૂદી ગોઠવણો કરવામાં આવી છે. પહેલા બોંયરામાં સરદારના મહાલયનું રક્ષણ કરનારા પચાસ હથિયારબંધ પ્રહરીઓ રાત્રિ દિવસ વારા ફરતી ઉઘાડી તલ્વારો લઇને ઉભા રહે છે, બીજા બોંયરામાં સરદારની ઉપપત્નીઓની સેવા બજાવનારી દાસીઓ અને પરિચારિકાઓ રહે છે. એ દાસીઓમાં પચાસ હિન્દુ, વીસ મુસલમાન અને ત્રણ હબસણો છે; તેઓમાંથી પણ અર્ધા સંખ્યા તેની ઉપપત્નીઓનો રાત્રિ દિવસ પહેરો બરે છે. ત્રીજા બોંયરામાં સરદારની ખાસ બહાલામાં બહાલી

પત્નીઓનો પહેરો ભરનારી વીસ સ્ત્રીઓ રહે છે અને ચોથા ભોંયરામાં સરદારની તે ચાર અતિ સુંદરી શિરોમણિ પત્નીઓ રહે છે. પાંચમા ભોંયરામાં લૂટફાટ કરવાનાં હથિયારો તથા બીજાં સાધનો રાખવામાં આવ્યાં છે. છઠ્ઠામાં પોશાક તથા અનાજના મોટા મોટા ભંડારો ભરેલા છે અને સાતમા ભોંયરામાં સરદારનો ખજાનો રહે છે. આ ખજાનાની રક્ષા માટે રાત્રિ દિવસ દસ પહેરેગીરો ઉઘાડી તસ્વારે પહેરો ભર્યા કરે છે. એ ઉપરાંત અમારા બધાને રહેવા માટે જે ઓરડીઓ આપી છે, તે બાબતમાં હું તને બધી બીના પહેલેથી જ જણાવી ચૂક્યો છું. ” મહામહે તે બેઠા ભોંયરાનો બધો ભેદ કહી સંભળાવ્યો.

ત્યાર પછી તે મેનાને લઈને તે સાંકડી સુરંગમાં ચાલવા લાગ્યો. મેના મશાલથી પડતા તેજની સહાયતાથી ધીમે ધીમે તેની પાછળ ચાલતી ચઈ. લગભગ ત્રણેક માઇલ દૂર ગયા પછી મેના ધણી જ થાકી ગઈ, તેનામાં ચાલવાની શક્તિ પણ ન રહી. તેણે ધણા જ મ-ભરાટની સાથે સરદારને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ સરદાર, હવે મારામાં ચાલવાની તાકાત રહી નથી. આજે ત્રણ દિવસની કંકડતી બૂખને લીધે મારો જીવ છેક સૂકાઈ ગયો છે. હવે જ્યાં સૂધી મને અનાજ નહિ મળે ત્યાં સૂધી મારાથી એક ડગલું પણ ચાલી શકાશે નહિ. બૂમ અને તરસને લીધે હું અત્યારે જહાવરી બની ગઈ છું. જે આટલામાં ક્યાંય પણ પાણી મળશે તો જ મારા જીવને કાંઈક સુખ મળશે. ”

“ મેના, હજી આપણે અર્ધે રસ્તે પણ આવ્યા નથી. અત્યારે આટલામાંથી પાણી કે ખાવાનું પણ મળી શકે તેમ નથી. હવે શા ઇલાજ કરવો ? મને તો કાંઈ પણ ગમ પડતી નથી. ”

“ સરદાર, ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી; તમે અહીંથી તમારા મુકામ પર જઈને મારા માટે થોડુંક કાર્ય ખાવાનું તથા પીવાનું પાણી લાવો. તમારા આવતાં સૂધી હું આ ભોંયરામાં જ બેસી રહીશ. તમે ખાવાનું લઈને પાછા આવશો, ત્યાં સૂધીમાં તો મને કંઈક આરામ પણ મળી જશે. ત્યાર પછી જ્યારે તમે આવશો, ત્યારે હું તમારી સાથે ધણી જ સહેલાઈથી આવી શકીશ. કેમ, મારે આ વિચાર તમને પસંદ પડે છે કે નહિ વાર ? ”

“ હા, પસંદ તો પડે છે, પણ આવા ધોર અંધારાવાળા ભોંયરામાં તને એકલી મૂકીને હું શી રીતે જઈ શકું વાર ? ” સરદાર મહામંદે સહજ શંકાશીલ થઈને પૂછ્યું.

“ એ વિષયમાં તમે જરાપણ ગભરાશો નહિ. મને આ ભોંયરામાં કાંઈના પણ ભય લાગે તેમ નથી. ગમે તેમ તો પણ, હું એક રાજપૂત કન્યા છું, મારા પિતા આજ દિવસ સૂધી મોગલ શહેનશાહ શાહજહાંના લશ્કરમાં જ નોકરી કરતા હતા, હવે તેઓ વૃદ્ધ થવાથી ધેર બેઠા છે. મારામાં પણ લશ્કરી લોહી જીછળી રહ્યું છે. વળી મેં તમને મને અહીંથી ચાલી જવાનો ભય રહેતો હોય, તો તે ભયને પણ દૂર કરજો. કારણ કે, હું ક્યા રસ્તેથી ક્યાં આવી ચઢી છું, એનું પણ મને કશું જાન રહ્યું નથી. તેમજ તમે મને એવી ચોક્કસની લગાડી છે કે, હવે તમારો સાથ છોડીને મારી બીજા ક્યાંય પણ જવાની ઈચ્છા જ નથી. જાઓ, તમે હમણાંને હમણાં જ મારા માટે ખાવાનું તથા પાણી લઈને જલ્દી પાછા આવી પહોંચો. ” એનાએ મહામંદને ચલાવીને કહ્યું. પ્રથમ તો મહામંદને એનામાં વશ્યતા પર વિશ્વાસ આવ્યો નહિ, પણ જ્યારે તેણે ‘ મોહની લગાડી છે, ’

એવા શબ્દો મેનાના મુખમાંથી સાંભળ્યા ત્યારે તે પોતાના મનમાં જ પુલાઈને કહેવા લાગ્યો કે:—“અસ, ફત્તેહ, મનની મુરદ આજે થઈ છે ફત્તેહ. હવે એના પર વહેમ રાખવાની કશી જરૂર જ નથી. યાખુદા: કેવી ખૂબસૂરત નાજની આજે હાથ લાગી છે. ખ્વાખમાં પણ જોને મળવાનો ખ્યાલ નહોતો તે આજે અનાયાસ જ મળી આવી છે. વાહ પરિસ્તાનની પરી-હૂર! તેં તો આજે મારા સીના પર તારી તિરછી નિગાહ ફેંકીને કતલ કરી બતાવી છે. કોઈ શાયર ખરેખર કહ્યું છે કે:—

“હજારોં ખ્વાહિશેં એસી કિ હર ખ્વાહિશ પેદમ નિકલે;
બહુત નિકલે મેરે અર્માન લેકિન ફિરબી કમ નિકલે;
મુહબ્બત મેં નહિ હૈ ફર્ક જોને ઔર મરનેકા
હસી કો દેખકર જોતે હૈ જિસ કાફિર પૈ દમ નિકલે;
કહાં દર્વાજા મૈખાનેકા ગાલિખ ઔર કહાં વાજજ;
પર ઇતના જાનતે હૈ કલ વહ જતા થા કિહમ નિકલે.”

આ પ્રમાણે અનેક વિચારો કરીને સરદાર મહમ્મદે મેનાને સંબોધીને કહ્યું કે:—“મેના, ત્યારે તું અહીંથી સહજ આમળ ચાલ, એટલે હું તને એક સહીસલામતી બરેલી જગાએ એસાડી દઉં કે જુદી પછી તને કોઈ પણ જાતનો બચ જ ન રહે. પણ હા-તેમ કરતાં પહેલાં તારે મને એક વચન આપવું પડશે.”

“શું વચન આપવું પડશે સરદાર? તમે મારા તરફથી કેવા પ્રકારનું વચન મેળવવા માગો છો? શું તમને મારા પર હજી પણ અશુભિશાસ જ આવે છે?” મેનાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ના, મેના! મને તારા પર અવિશ્વાસ આવતો નથી, પણ તેમ છતાં પણ પહેલેથી દરેક વાતને નક્કી કરી લેવાની ખાસ જરૂર

છે. હું તારી પાસેથી ફક્ત એટલું જ વચન માગું છું કે, મારા આવૃત્તા સૂધી તારે અહીં જ રહેવું પડશે. તારાથી અહીંથી એક ડગલું પણ આગળ પાછળ ચાલી શકાશે નહિ, કહે, તારાથી મારી આ શર્ત્તને કમુલ રાખી શકામ તેમ છે ?”

“ઓહો ! એમાં તે શા મોટા મીર મારવાનો હતો, સરદાર ! મને તમારી એ શર્ત્ત એકવાર નહિ પણ સોવાર મંજુર છે.” આમ કહી સહજ હસીને એ પાપાત્માને પ્રતારણુના રૂપમાં ધકેલવાના ધરાદાથી મેનાએ ઉપરાસાપરી એ ચાર નયનકટાક્ષ ફેંક્યાં. બસ, થઈ તો મહમ્મદ સાહેબના મનમાં જે આનંદ ઉભરાઈ આવ્યો, તેનું અમારાથી વર્ણન જ કરી શકાય તેમ નથી. તે મદિરાપાન કરી મસ્ત થયેલા માતંગની પેટે ડાલતો ડાલતો કહેવાં લાગ્યો કે:—“આફરીન, આફરીન, દિલોબન, દિલરૂબા, મેના ! તારાપર આફરીન છું. હું નહોતો જાણતો કે તારી જીભમાં આવો અજબ જાદૂ ભરેલો છે તારા હૈયામાં દરકનો ખજાનો ભરેલો છે. જ્યારે તું જંગલમાં મને કઠોર શબ્દોનાં તીર મારી રહી હતી, ત્યારે મારા મનમાં એવો જ ખ્યાલ આવ્યો હતો કે, તું પ્રેમના માર્ગથી તદ્દન અજાણી હતી, પણ હવે જોઈ છું કે, એમાં તારો એક છુપો હેતુ જ સમાયેલો હતો. ઓળતિ સ્વાભાવિક જ કાંઈક શરમાળ હોય છે, એ શરમને લીધે જ તું મારી સાથે એવો વ્યવહાર ચલાવી રહી હતી. બસ, હવે મારો તારામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બંધાઈ ગયો છે. હું હવે હમણાં જ તારા માટે ખાવાનું લઈને પાછો આવું છું. વળતી વેળાએ તો મારો પાણીદાર ઘોડો મારી સાથે આવવાથી મને આવવામાં વધારે વાર લાગશે નહિ. પણ હાનુમાર આવતાં સૂધી તું બહુ જ સાવચેતીમાં રહેજે, કદાચ મારા કાઈ સોબતીઓ આવી ચઢે તો તું આ ઝાડપર ચઢીને છુપાઈ જાજે.”

“સરદાર! એ બાબતમાં તમારે આ મેનાને કશું પણ શી-
ખવાડવું પડે તેમ નથી. હું તમારા સોબતીઓને પણ વેચીને પાણી
પાછ દઉં તેવી છું, એટલે એમના તરફની કશી બંદીક જ રાખશો
નહિ. જાઓ, હવે ખાવાનું લઇને જલ્દી પાછા આવી પહોંચો. ”

“બહુ સારું, મેના, મારી મધુરી મેના! હવે મને તારામાં
કશો અવિશ્વાસ રહ્યો નથી. તું જેમ કહે તેમ કરવાને આ તારો
ગુલામ હશે પગે તૈયાર છે. ” આમ કહીને મહમ્મદ તરત જ
મેનાને માટે ખાવાનું લાવવાને ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેના જવા
પછી મેના પોતાના મનમાં જ વિચારવા લાગી કે:—“હાય! હું
કેવી અભાગણી છું. પરમાત્માએ જ્યારે મને બે લૂટારાઓના દિલમાં
દયા ઉપજાવીને મુક્ત કરાવી, ત્યારે વળી આ નવી જ બલા આવી
પડી. હું આ મુસદ્દમાન સરદારના હાથમાંથી હવે મારા ધર્મને શી
રીતે બચાવી શકીશ. જો ભોગજોગે એ દુરાત્મા મારા ધર્મને બ્રષ્ટ
કરશે, તો મારાથી તેનો બચાવ પણ શી રીતે કરી શકાશે? આના
કરતાં તો હું લૂટારાઓની દેવીના યજ્ઞમાં બલિદાન રૂપે હોમાઇ ગઇ
હોતતો વધારે સારું થાત. પણ આ શયતાનના સપાટામાંથી હવે શી
રીતે છટકી શકીશ? હવે શો ઉપાય કરવો? જ્ઞાનો આશ્રય લેવો?”
આમ કહીને તે હંડા વિચારમાં પડી ગઇ. ઘણીવાર સૂધી વિચાર
ક્યાં પછી તેના મનમાં એકાએક એક નવીન ધલાજ સૂઝી આવ્યો.
તેણે ફરીવાર વિચાર્યું કે:—“મારા સાંભળવા મૂળબ એ લૂટારા-
ઓના સરદાર મોનાહાતિ ધણો જ દયાળુ છે અને શરણે ગયેલા
શત્રુઓપૂર પણ સ્નેહ દેખાડનારો છે. જો મારા સદ્બાગ્ય જોએ હું
તેને મળીને મારા દુઃખની બધી હકીકત કહી સંભળાવીશ, તો તે
મને જરૂર જીવનદાન આપ્યા વિના રહેશે નહિ. પણ હવે અહીંથી

તેની પાસે શી રીતે જવું ? તેની મુશ્કાકાત શી રીતે કરવી ? શિકર નહિ. કિસ્મતપર આધાર રાખી કર્મને હાથમાં ધારણ કરવાથી તે સર્વ શક્તિમાન પરમાત્મા અવશ્ય મારો બચાવ કરશે જ. ”

આમ વિચારીને તે અનંતનામી ઈશ્વરનું સ્મરણ કરી કહેવા લાગી કે:—“ હે અનાથોના નાથ ! નિરાધારના આધાર ! આવી આફતમાં સપડાયલી આ એક દીન અળખાપર દયા કરીને તું તેને એક પાપી પિશાચના પંજમાંથી બચાવજે. આર્યબાળાની લગ્નની રક્ષા કરજે. તારા વિના અત્યારે મારો બીજો કોઈ પણ આધારજ નથી. ”

આ પ્રમાણે વિચાર તથા ઈશ્વર પ્રાર્થના કર્યા પછી મેના લ્યાંથી ઉડીને ધીમે ધીમે જે રસ્તેથી સરદાર મહમ્મદ ગયો હતો, તે રસ્તે ચાલવા લાગી. બચાંકર અંધકારમાં તે મહમ્મદના શરીરને જોઈ શકતી નહોતી અને મહમ્મદ પણ તેને જોઈ શકતો નહોતો. કોઈ કોઈ વેળાએ મહમ્મદના પગલાંનો અવાજ તેના ડાકાને સંભળાતો, ત્યારે તે સહજ થડકીને ઉભી રહેતી તથા પાછી ચાલવા શ્રાગતી હતી. આ પ્રમાણે ચાલતાં ચાલતાં તેઓ લગભગ બેએક માઇલ દૂર નીકળી પડ્યાં, એટલે તે ભોંયરામાં એક વિશાળ રસ્તો તેમના જોવામાં આવ્યો, તે રસ્તાપર વીસ વીસ પચીસ પચીસ વામના અંતરપર દીપકો સળગી રહ્યા હતા અને દરેક દીવાના થાંભલા પાસે એકેક પહેરેગીર ઉઘાડી તદ્વાર લઈ પહેરો બરી રહ્યા હતા, એ જોઈને મેનાના નનમાં બધા ઉપજવા લાગ્યો. તે તે રસ્તાપરના દીવાના પહેલા થાંભલાની લગભગ પચાસેક હાથપર દૂર આવેલા એક અંધારાવાળા ઘટાદાર વૃક્ષની છાયાતળે ઉભી રહી અને ત્યાં ઉભી ઉભી સરદાર મહમ્મદ તરફ જોવા લાગી. તેણે જાયું કે, સરદાર આમજ પાછળ ક્યાંય પણ નજર ન દોડાવતાં આસબર તે ધોરી

રસ્તુપર દોડતો દોડતો પોતાના ધર તરફ જઈ રહ્યો હતો, એવામાં પહેલા થાંભલાના પ્રહરીએ તેને અટકાવીને કાંધક સવાલ પૂછ્યો હોય, એવા મેનાના મનમાં ઝાંખો ભાસ થયો. એ જોઈને તે મનમાંને મનમાં જ ભય પામીને વિચારવા લાગી કે:—“ જો કદાચ હું આ રસ્તેથી જનશ અને પહેરેગીરો મને અટકાવીને સરદારની પેઠે કાંધક સવાલ પૂછશે તથા મારી ઓળખાણ માગશે, તો હું તેમને શો જવાબ આપીશ ? ” તે હજી આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, એવામાં તો સરદાર મહમ્મદ પહેરેગીરના સવાલનો કાંધક જવાબ આપીને ત્યાંથી આગળ દોડતો જણાયો. થોડીવારમાં તેને પાછો બીજા એક પ્રહરીએ અટકાવ્યો અને પહેલા પ્રહરીની પેઠે જ સવાલ પૂછ્યો. મહમ્મદ તેનો પણ જવાબ આપીને આગળ દોડવા માંડ્યો.

આ બધું જોઈને મેના ગુંચવણમાં આવી પડી. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ હવે શો ઈલાજ કરવો ? આ રાક્ષસ જેવા પ્રહરીઓને શો જવાબ આપવો ? હાલ તરત તો આ વૃક્ષપર ચઢી છુપાઈ રહેવામાં જ માફ દિત સમાયલું છે. જ્યારે સરદાર મહમ્મદ મારા માટે ખાવાનું લઈને પાછો ફરશે, ત્યાર પછી જ હું અહીંથી આગળ વધીશ અને વીર લૂટારા મેનાહાતિની મુલાકાત કરીશ. પણ તેને હું મારો પરિચય શી રીતે આપીશ ? એ બાબતમાં ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણજ નથી. કારણ કે:—

“મનહરણ કરતી માનિની, માનવ તણાં વાચા થકી;

લોભાવતી લટકાં થકી શંકા નહિ એમાં નકી;

યુક્તિ પ્રયુક્તિ આદરીને કાર્ય માફે હું કરું;

ચિંતા સમી ચિંતા તણી હું આમને શાને ધરું ? ”

• આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે તે વૃક્ષપર ચઢીને તેની ધટા-ધારા શાખામાં છુપાઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૩ બું

બયંકર બાલિદાન

પાપી જીમર જખ્ખી થયું પણ ખૂન કાં ટપકે નહિ !
 રોતો સદા પણ અશ્રુ કેરું ભુંદ કાં ટપકે નહિ !
 ખેંચાય નાડીને નસો કાં એક પણ છટકે નહિ !
 આ દેહનું ધડીઆળ ટકટક ચાલતું અટકે નહિ !

અરે કલિયુગની દુનિયા, સમજતી લેશ ના સાર;
 અખોષે ખાય અરબડીયાં, ચમત્કારે નમસ્કાર !
 હજારો દેવનાં દેરાં, સકળ પ્રેમે ન પુજાયે,
 પૂજારી હોય પાખંડી, ચમત્કારે નમસ્કાર !

મણિકાન્તા.

પ્રિય વાચક ! હવે તારે અનુમાનના અધપર સ્વાર ચઢને અમારી સાથે લુટારા સરદાર મોનાહાતિના બેદી ભોંયરામાં ત્યાંના બેદી બનાવોને જોવા માટે એકવાર અવશ્ય આવવું પડશે, કારણકે, તે વિના ત્યાંની બયંકરતાનો ખ્યાલ તારા મગજમાં આવી શકશે નહિ. જ્યાં કૂરતાનો નિવાસ છે, હિંસાનો વિસ્તાર છે, વૈરની ગગનસ્પર્શી પ્રચંડ જ્વાળાઓ પ્રજળી રહી છે, અનાચારનો અખાડો સ્થાપિત થયો છે, કાળોકર વર્તી રહ્યો છે, જીભરૂપ જલ્લાહ બયંકર સ્વર્ણ ધારણ કરી રહ્યો છે, પિશાચો અને પ્રેતો નરમાંસનું બલિદાન લેવાની આશાથી

હાજર રહ્યાં છે, તેવા એક અતિ બીપણુ સ્થાનનો આબેહુળ ચિત્તાર તો જીવતી આંખોને જ આવી શકે છે, નિર્જીવ લેખિનીથી તેનો રચ માત્ર પણ જાસ કરાવી શકતો નથી. જગતમાં એવી એવી ભયંકર વ્યક્તિઓ, એવાં એવાં ભયંકર સ્થાનો અને એવાં એવાં જાલિમ ક્રમે જોવામાં આવે છે, કે જેનું નામ લેતાં પણ કાળજી કંપી ઉઠે છે અને હૃદય લપના સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે. વિશ્વ વિવિધ વિચિત્રતાઓથી ભરેલું છે, કોઈ ખૂન કરવામાં, કોઈ કસાઈની ગરજ સારવામાં, કોઈ અનીતિની તદ્દવાર ચલાવવામાં, કોઈ કારસ્થાનની જાળ બિછાવવામાં તો કોઈ પાપને પ્રશ્રય આપવામાં મશગુલ રહે છે; ત્યારે કોઈ ધરાને સરા માનનારા, કાયાને સત્કર્મનું સાધન સમજનારા, મનુષ્યત્વને દેવત્વ સાધિત કરવાનું સાધન મણુનારા અને કોઈ ધર્મનો મર્મ જાણનારા, કર્તવ્યનો મહામંત્ર ગજવનારા મનુષ્યો પણ વિશ્વમાં અનેક જોવામાં આવે છે. એટલા માટે જ સંસારને કવિજનોએ વિચિત્રતાનાં વાસસ્થાનરૂપ માનેલો છે. રાજર્ષિ ભતૃહરિ તો સંસારને અસ્થિર અને અસ્થાયી કહીને એવો મનોહર ઉપદેશ આપે છે કે:—

રમ્યં હમ્યંતલં ન કિં વંસતયે શ્રાવ્યં ન ગેયાદિકં

કિંવા પ્રાણસમાસમાગમસુખં નૈવાધિકં પ્રીતયે ।

કિંતુદ્રાન્તપત્યત્ક્રૂપવનવ્યાલોલદીપાંકુર—

ચ્છાયાચશ્ચલમાકલય્ય સકલં સન્તો વનાન્તં ગતઃ ॥

અર્થાત્:—“ રહેવાને માટે શું રમ્ય મંદિર નથી ? સાંભળવા યોગ્ય ગાયનાદિ પણ શું નથી ? અથવા તો પ્રાણુ સમાણી નારી સુમાગમીનું સુખ પણ શું પ્રીતિને માટે અધિક નથી. સર્વે છે; પરંતુ તે સર્વ ઉદ્દિશાન્ત-ઉછળતા પતંગના પવનથી ચંચળ દીપકની છાયા

જેવું ચંચળ છે, એમ ધારીને જ સંતો વનમાં ગયા છે. ”

“ પંત્રિયાની પાંખોના પવનથી ડોલતી દીવાની જોત જોવાં જ ચંચળ સંસારનાં સુખ છે, એમ ધારીને સંત પુરૂષો વનમાં વસ્યા છે. રંગ મહેલ, જ્ઞાનતાન અને સમાજમ સુખ એ સર્વ છે, પણ તે ચંચળ છે અને માત્ર ઇશ્વરનું નામ એક જ અચળ છે. ”

પરંતુ એ સર્વ તત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરવાનો અમારો આ પુસ્તકનો વિષય ન હોવાથી અમે અમારા મૂળ વિષયપર આવીને વાર્તાના અનુસંધાનને આગળ લંબાવીશું.

આજે મોનાહાતિના ભોંયરામાં મહા હિતસવ ઉજવાતો હતો. ભોંયરાના એક વિશાળ વિભાગમાં વીરવર મોનાહાતિનો એક મોટો બંગલો આવેલો હતો, એ બંગલાની ચારે બાજુએ બગીચો હતો અને બગીચાની ચોમેર ફરતો એક મજબૂત પથરનો કોટ હતો. આજે બંગલાના લાંબા-પહોળા આંગણામાં લગભગ પચાસ-સાઠ માણસોનું એક મોટું ટોળું એકઠું થયું હતું. તેઓ સર્વ મોનાહાતિના મદદગાર લૂટારાઓ જ હતા. તેઓ સર્વ ધણા જ ગભરાયલા દેખાતા હતા. તેમાંના એક લૂટારા સરદારે પોતાના બીજા બધા સોબતીઓને સંબોધીને પહાડી અવાજથી કહ્યું કે:—“ ભાઈઓ ! એ તો તમે સર્વ સારી રીતે જાણો છો કે, આજે નવરાત્રિની આઠમ તો થઈ ચૂકી છે અને આવતી કાલે નવમીની રાત્રે આપણે દેવી કાળી કરાળીનો ભોગ આપવોજ જોઈશે. પણ એ પહેલાં આપણે જે જે તૈયારીઓ કરવાની છે, તેમાંની કશી પણ તૈયારી હજી સૂધી આપણે કરી શક્યા નથી. આપણા ટોળાંમાંથી આજ પાંચ દિવસ થયાં દેશબાર લૂટારાઓને ખલિદાન આપવા જેવી ત્રણ કુમારી કન્યાઓ,

એકસો આઠ મહિષ-પાડા, એકસો આઠ બકરાં અને યજ્ઞ કરાવનાર એક પુરોહિતને લાવવા માટે મોકલી આપ્યા છે, પણ તેમાંથી ફક્ત બેન્દુમારીકાઓ તથા પાડા-બકરાં સિવાય એક ત્રીજી કન્યા તથા પુરોહિત વગેરે હજી સૂધી હાજર થયાં નથી. હું નથી સમજી શકતો કે, આપણા સોબતીઓને આવવામાં આટલો બધો વિલંબ શા કારણથી થયો હશે ? હવે જો વધારે ઢીલ થશે અને આજે જો તેઓ નહિ આવી પહોંચે તો આપણી બધી બાજી બગડી જશે. દેવી ભવાનીનો ક્રોધ થશે અને આપણું સત્યાનાથ જશે. ”

આ સાંભળીને તેને ટેકા આપતાં બીજા એક સરદારે કહ્યું કે :—
“ હું નથી સમજી શકતો કે, આપણા સોબતીઓ શા કારણથી આટલા બધા મોડા થયા છે ? શું કદાચ તેઓએ કાંઈ પણ ઠેકાણે લૂટ કરીને તે લૂટને આપણાથી છુપાવીને હજમ કરવાનો ઇરાદો તો નહિ કર્યો હોય ? તેઓ જંગી લુટમાં મળેલી મોટી ઢોલત લખને પોતાના દેશમાં તો નહિ આલ્યા ગયા હોય ? હા-હા-મને તો એમાં કાંઈક ભેદ જ સમાયેલો જણાય છે. જો તેમ જ હશે, તો માતા મહાકાળીના ક્રોધમાંથી આપણો કાંઈ પણ રીતે બચાવ થઈ શકશે નહિ. મામલો કાંઈક અજબ રંગપર આવી ગયેલો જણાઈ આવે છે. ”

“ ત્યારે હવે આપણે આ વાર્તા આપણા મુખ્ય સરદારને પણ જણાવવી જોઈએ. કારણ કે, જો પહેલેથી આપણે તેમને આ વાત નહિ જણાવીએ, તો તેનું પરિણામ કેવું બચંકર આવશે અને આપણને સર્વને કેવી સખ સજા ભોગવવી પડશે, એનો તો મારાથી કશો વિચાર પણ કરી શકાતો નથી. ” ત્રીજા એક લૂટારા સરદારે પોતાનો મત બહિર કર્યો.

એવામાં સરદાર મોનાહાતિ મહાલયમાંથી બહાર નીકળીને તેમની

સર્વની સમીપમાં આવીને ઉભો રહ્યો. તે અત્યારે આ સર્વ લૂટારા-
ઓને એકઠા મળેલા જોઈને અન્યથા થયો તેણે તેમાંના એક વર
સરદારને સંબોધીને કહ્યું કે:—“કેમ જાલિમસિંહ ! અત્યારે તમે
સર્વેએ અહીં આવીને આવો ખળભળાટ શા કારણથી મચાવી મૂક્યો
છે ? શું આપણા ટોળાંના કોઈ માણસો મોગલ સિપાહીઓના હાથમાં
તો નથી પડ્યા ને ?”

જાલિમસિંહે જવાબ આપ્યો:—“જી, ના, નામદાર ! ઇશ્વર-
કૃપાથી એવું કશું પણ બન્યું નથી. પણ આવતી કાલે બલિદાનનો
દિવસ હોવા છતાં, બલિદાનનાં સાધનો માટે જે લોકોને મોકલવામાં
આવ્યા હતા, તેમાંના ત્રણ ચાર માણસો હજી સુધી સાધનો લઈને
પાછા ફર્યા નથી, એથી અમારા સર્વના મનમાં ધણી જ દહેશત થવા
લાગી છે કે, જે આવતી કાલે માતા કલિકાનો યજ્ઞ કરી ગયે વરસે
જે બલિદાન આપવાની આપણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે બલિદાન નહિ
અપાય, તો તેથી માતાના ક્રોધનો પાર રહેશે નહિ અને તે સાથે તેનું
પરિણામ એવું વિકટ આવશે કે, તે આપણાથી સહી શકશે નહિ.
આ સર્વ કારણોથીજ અમે અત્યારે અહીં એકઠા થયા છીએ અને
હવે એ બાબતમાં શું કરવું એની આપ નામદાર પાસેથી યોગ્ય સલાહ
લેવા ધારીએ છીએ.”

મોનાહાતિએ આતુરતાથી પૂછ્યું કે:—“હવે બલિદાનનાં કયાં
સાધનો લાવવાનાં બાકી રહ્યાં છે, અને એ સાધનો લાવવા માટે કોને
મોકલવામાં આવ્યા છે વાર ?”

જાલિમસિંહે જવાબ આપ્યો કે:—“નામદાર ! હજી યજ્ઞ કરા-
વનાર પુરોહિતનો કરો પણ પત્તો જ નથી. વળી મઠ સાલ આપે
મુરત બંદરપર મોટી લૂટ કરતી વેળાએ દેવીને જે ત્રણ કુમારિકા-

ઓનું તથા એકસોઆઠ પાડા અને એકસોઆઠ બકરાનું બલિદાન આપવાની ટેક લીધી હતી; તેમાંની એક કન્યા પણ હજી સુધી આવી નથી. અમોએ ચાર ચાર જણાઓનાં ત્રણ ટોળાંને એ બધાં સાધનો લાવવા માટે મોકલ્યા હતા, તેમાંનાં બે ટોળાં કહેલાં સાધનો લઇને આવી પહોંચ્યાં છે, પણ એક ટોળું હજી સુધી આવ્યું નથી. એ ટોળાંની તપાસ કરવા માટે સરદાર મહમ્મદને પણ ગઇ કાલે રાત્રે મોકલવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તેનો પણ હજી સુધી કશો પતોજ નથી. પ્રભુ ! મામલો કાંઇક બેદબરેલો જણાય છે. જો આજ સવાર સુધીમાં એ લોકો કહેલાં સાધનો લઇને નહિ આવી પહોંચે. તો બધી બાજી બગડી જશે.”

જાલિમસિંહની આવી વાત ‘સાંભળીને મોનાહાતિ કાંઇક વિચારમાં પડી ગયો. ધણીવાર સુધી વિચાર કર્યા પછી તેણે કહ્યું કે:— “કદાચ એક કન્યા નહિ આવે, તો બાકીની બે કન્યાઓના બલિદાનથી પણ ચાલી શકશે, પરંતુ પુરોહિત વિના ચાલી શકશે નહિ. માટે જાઓ, આજે રાત્રેને રાત્રે આજુબાજુના કાંઈ ગામમાંથી એક બ્રાહ્મણને તથા બને તો બીજી કાંઈ કુમારિકાને પકડી લાવો, જોજો, આ કામમાં જરા પણ ઢીલ ન થાય, તેની ખાસ સંજાળ રાખજો. હવે જો સરદાર મહમ્મદ તથા બાકીના ચાર લૂટારાઓ અહીં આવે તો, તેમને તરત જ મારી પાસે મોકલી આપજો હું તેમને તેમના પ્રમાણનું ભૂરતું ફળ ચખાડી આપીશ.”

આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલતી હતી, એવામાં બે બજવાન લૂટારાઓ એક માંસડોને માથાપર લઇને તેમની પાસે આવી પહોંચ્યા. એ જોઇને જાલિમસિંહે કહ્યું કે:—કેમ, કેશરીસિંહ ! તમને આવતાં આટલી બધી ઢીલ કેમ થઇ ! તમારી સાથેના તમારા બીજા બે

સોબતીઓ ક્યાં છે ? તમને જે કન્યા તથા પુરોહિતને લાવવા માટે મોકલ્યા હતા, તેમાંનું કોઈ પણ તમારી સાથે કેમ જણાતું નથી ?”

કેશરીસિંહે જવાબ આપ્યો:—“કેમ, નામદાર, આવો અન્યથા બરેલો સવાલ કેમ પૂછો છો ? બૂપણાનગરીમાંથી રામચરણ નામના એક વૃદ્ધ પુરુષની કન્યા મેનાને અમોએ અમારા સોબતીઓ સાથે ક્યારનીએ મોકલી આપી છે, શું તેઓ હજી સુધી તેને લઈને અહીં નથી આવ્યા ? અમો એક બ્રાહ્મણની શોધમાં આખા શહેરમાં રજળી રજળીને થાકી ગયા અને લગભગ બે દિવસ વીતી ગયા છતાં, તેનો કશો પતો જ મળી શક્યો નહિ, છેવટે બૂપણાનગરીની પાડ-શાળાના પંડિતને બેહોશીની દવા સુંઘાડીને બળાત્કારે અમો અત્યારે અહિં લઈ આવ્યા છીએ. જુઓ, આ ગાંસડી તેની જ છે. એ પંડિત મહા પ્રવીણ અને બુદ્ધિમાન છે, એવું સાંભળવાથી અમો તેને જ ઉપાડી લાવ્યા છીએ. પણ અમને ઘણી અન્યથા થાય છે કે, અમારા સોબતીઓ એ કન્યાને લઈને ક્યાં ઉપડી ગયા હશે ?”

આ સાંભળીને મેનાહાતિ ગર્જના કરીને બોલી બેઠો કે:—

“ફિકર નહિ, પુરોહિત આવી ગયો છે અને બલિદાનનાં બીજાં બધાં સાધનો તૈયાર છે, તો આવતી કાલે સવારમાં જ યજ્ઞની બધી તૈયારી કરાવી દો. એક કન્યાના અભાવે યજ્ઞનું કામ અટકાવવાની કશી જરૂર નથી. મહાકાળી માતાની કૃપાથી એવી એક કન્યાને બદલે એકી સાથે પાંચ કન્યાઓનું બલિદાન આપીને આપણે તેને તૃપ્ત કરીશું; એટલે તેનો કોપ થવાનો કશો પણ ભય જ રહેશે નહિ. પણ હા, જે લોકો એ કન્યાને ઉપાડીને ચાલ્યા ગયા છે, તેઓ કોણ છે અને ક્યાંના વતની છે, તે મને જલદી જણાવો, એટલે તેમને માટે ઘટતાં પગલાં ભરવામાં આવે તથા તેમનાં મસ્તકને ધડથી વિખૂટાં કરવાનો બદોબસ્ત પણ કરી શકાય.”

આથી સર્વ લૂટારાઓ કંપી ગયા. સરદાર જીવિમસિંહે બધા લૂટારાઓની હાજરી લઈ તપાસ કરી તો તેમાંના ત્રણ જણ ગેરહાજર રહેલા જણાયા. એ જોઈને તેણે મોનાહાતિને સંબોધીને કહ્યું કે:— ગરીબ પરવર ! સરદાર મમમદ અને ગુજરાત દેશના ‘કાળૂ’ તથા ‘મોતી’ નામના એ લૂટારાઓ એ કન્યાને લઈને છટકી ગયા હોય એમ જણાઈ આવે છે. બાકીના બીજા બધા લૂટારાઓ અહીં હાજર છે. હવે એ ત્રણ જણાઓને શી સજા ફરમાવવાની આપ નામદારની આજ્ઞા છે વાર ?”

મોનાહાતિએ કોઈપણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના જ હુકમ ફરમાવ્યો કે:—“ જે નિમકહરામ કૂતરાઓએ મારી સાથે દગાની બાજી ચલાવી છે, મારા યજ્ઞના કામમાં વિદ્ધ નાખવાની કોશિશ કરી છે અને મારા કામમાં બેદરકારી દેખાડી છે, તેવા ચંડાળોનાં હું હવે મ્હોં પણ જોવા માગતો નથી. હું તમો સર્વને સખ્ત આજ્ઞા ફરમાવું છું કે, તમારામાંના જે કોઈના હાથમાં એ પાપાત્માઓ આવે તો તેનાં કપાયલાં માથાં લાવીને મારી પાસે રજૂ કરો. મને જે કોઈ એ દગાબાજોનાં માથાં લાવી આપશે, તેને હું દરેક માથાં દીઠ એક સો સોનામોહોરો બક્ષિસ આપીશ અને મારા રનેહનો અધિકારી બનાવીશ. ”

“ પણ—નામદાર, કદાચ એમના શિરપર કાંઈક આફત આવી પડી હશે, તેથી જ તેમના આવવામાં વિલંબ થયો હશે, નહિ તો તેમનાથી એવું સાહસ થઈ શકેજ નહિ. ” એક લૂટારાએ કહ્યું.

“ હા પ્રજા, તેમ જ થયું હશે. મને તો લાગે છે કે, તેમના બિચારાઓનાપર કાંઈક આફત આવી પડી હશે, તેથી જ તેઓ તે કન્યાને લઈને વેળાસર આવી શક્યા નહિ હોય. ” બીજા એક લૂટારા-

રાએ પહેલા લૂટારાના કહેવાને ટેકા આપીને કહ્યું.

“તેના વિચાર તમારે કરવાનો નથી. હું મારી જવાબદારીને બહુ સારી રીતે જાણું છું. શું તમે મને બેવકૂફ ધારો છો ? આ વીર મોનાહાતિનું નામ સાંભળતાંની સાથે જ જ્યારે મોમલોનું સૈન્ય પણ કંપી જાય છે, ત્યારે બીજી કોની તાકાત છે કે, મોનાહાતિના માણસોપર કોઈ પણ જાતનો કોઈ બુદ્ધિમત્ત ગુજરી શકે ? એ બધાં જૂઠ્ઠાં બહાનાં ચાલી શકે તેમ નથી. મારા બોલેલા વચનોને હું કદાપિ પાછાં ખેંચી લેતો નથી. કારણ કે;

“આકાશમાં જાનુ અને વળી ચંદ્રની મતિ એક છે;
વીરો તજાં વચનો મહિં પણ એક એવી ટેક છે;
કમળો કદી પાપાણુની શિલા મહિં ઉગતાં નથી;
ત્યમ વીર નર પણ વાક્યથી પાછા કદી ડગતા નથી.
મેઠુ સમા પહાડો કદી નિજ સ્થાનથી ચળતા નથી;
ત્યમ ધીર ને શૂરવીર પણ બોલ્યું કદી ગળતા નથી. ”

માટે જાઓ, હાલ તરત તો યજ્ઞની તૈયારી કરો અને યજ્ઞ પૂરો થયા પછી તેમનાં માર્ગાં લાવી માર્સ પાસે રજૂ કરો. જૂઓ, મારી આજ્ઞા અજવવામાં વિલંબ ન થાય, તેની ખાસ સંભાળ રાખજો ” આમ કહીને મોનાહાતિ પોતાના મહેલમાં ચાલ્યો ગયો અને બીજા બધા લૂટારાઓ યજ્ઞની જૂદી જૂદી તૈયારીઓ કરવામાં ગુંથાઈ ગયા.

+ x x + x x +

બીજે દિવસે પ્રભાતથી જ યજ્ઞની તૈયારીઓ ઘણી જ ધામધુમથી થવા લાગી. મોટા મોટા યજ્ઞકુંડો બનાવી તેમાં ચંદનનાં લાકડાં ગોઠવવામાં આવ્યાં. ત્યાર પછી સર્વ લૂટારાઓ હાથમાં નાગી તસ્વાર

ધારણુ કરી, ઉઘાડા શરીરે અને ઉઘાડા માથે આવીને યજ્ઞની આસ-
પાસ ગોઠવેલા આસનોપર બેસી ગયા. પૂજારીને પણ મધ્યભાગમાં
ગોઠવી રાખેલા આસનપર લાવીને બેસાડવામાં આવ્યો. પરંતુ તે
વખતે તેનું આખું શરીર ચરચર કંપવા લાગ્યું. તેની આંખો લાલ-
ચોળ થઇ ગઈ. એવામાં બે લુટારાઓ બલિદાન માટે લાવેલી બે
કન્યાઓને તરેહ તરેહવારના સુંદર પોશાકોથી શણગારીને યજ્ઞકુંડની
પાસે લઇ આવ્યા. સર્વ લુટારાઓ પોતાના વીર સરદાર મોનાહાતિના
આવવાની વાટ જોવા લાગ્યા. થોડીવારમાં જ પૂજના વચ્ચે પરિધાન
કરી વીરવર મોનાહાતિ પોતાની પત્ની સહિત પૂજના આસનપર આવી
બેઠો. તેને આવેલો જોઇને સમળા સરદારોએ તેને ઉઠીને પ્રણામ
કર્તા. આસનપર બેઠા પછી મોનાહાતિએ મંત્રીર અવાજથી કહ્યું
કે:—“કેમ, હજી સૂધી યજ્ઞની તૈયારી કેમ કરવામાં આવી નથી ?
યજ્ઞકુંડમાં અગ્નિ શા કારણથી પ્રજ્જાવવામાં નથી આવી ? યજ્ઞમાં
હોમવાનું તથા બીજી આકૃતિ આપવાનું કામ શા માટે શરૂ કર-
વામાં આવ્યું નથી ? ”

સરદાર બલિમસિંહે ઉઠીને પ્રણામ કર્યા પછી અદ્યની સાથે
કહ્યું કે:—“સરદાર, અમેએ તો માતા કલિકાની મૂર્તિ પધરાવી,
હી તથા હોમનાં અને બલિદાનનાં બધાં સાધનો ક્યારનાંય તૈયાર
કરી અહીં રજૂ કરી દીધાં છે; પરંતુ આ હઠવાદી પુરોહિત બારી
હઠ જારીને બેઠો છે અને તે કેમે કરીને યજ્ઞની શરૂઆત
કરાવતો નથી. ”

“કેમ, પૂજનો પ્રારંભ કરવામાં પુરોહિતને શા વાધો છે ? શું
તેને કાંઈ દક્ષિણા ઓછી પડે છે ? જો તેમ જ હોય તો તેને મ્હોંએ
માગી દક્ષિણા આપીને પણ યજ્ઞનું કામ જલ્દી શરૂ કરાવો. પ્રજ્જા-

તનું એક ચોધડીયું તો વીતી ગયું છે, હવે તમે લોકો વિના કારણ ક્યાં સૂધી વિલંબ ક્યાં કરશો ? જલ્દાથી તમે આ પાડા તથા બકરાંને જલ્દી હલાવી નાખો અને માતા કલિકાના બલિદાન માટે તેનાં રુધિર-માંસની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરો. ” સરદાર મોનાહાતિએ આજ્ઞા આપી.

“ નામદાર સરદાર બહાદુર ! પુરોહિતને દક્ષિણાની બાબતમાં કશો પણ વાંધો નથી. અમોએ તેને મ્હોં માગી દક્ષિણા આપવાનું કબૂલ કર્યું છે, પણ તેમ છતાં પણ તે મજ કરાવવાની ચોકખી ના પાડે છે. ” સરદાર જલિમસિંહે જવાબ આપ્યો.

“ કેમ, મહારાજ ! ત્યારે હવે તમે પૂજની શરૂઆત શા માટે નથી કરાવતા ? શું તમો અમારા તરફથી દક્ષિણા ઉપરાંત બીજું કંઈ પણ વિશેષ મેળવવાની ઈચ્છા ધરાવો છો ? તમારા મનમાં જે કંઈ હોય, તે જલ્દી જણાવો. વિલંબ ન કરો. ”

“ ના, સરદાર, હું તમારી દક્ષિણા તો શું પણ તમારી એક પાઈ પણ મેળવવા ઈચ્છતો નથી. પ્રભુના પ્રતાપથી મારો બંડાર ધન-દૌલતથી ભરપૂર છે. ” પુરોહિતે કહ્યું.

“ તો પછી તમને બીજી શી અંડચણ છે વાં ? ” સરદાર મોનાહાતિએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ અંડચણ ? અંડચણ ઘણી જ ભયંકર છે ? પૈસા જેવી તુચ્છ વસ્તુની ખાતર હું આ ધોરતમ પાપમાં સમ્મત થવા ઇચ્છતો નથી. શું તમારી દેવી એવી રાક્ષસી છે કે, જે એકી સાથે એકસો આઠ બકરાં, એકસો આઠ પાડા અને બે કન્યાઓ મળીને એકી સાથે બસોને અદ્ધર જીવોનું બલિદાન લેનારી છે ? તેના દિલમાં શું દયાનો અંશ માત્ર પણ નથી ? શું તેનું હૃદય પાપાણ્યનું છે ?

તેનામાં પોતાના સંતાનો પ્રતિ પશુ વાત્સલ્ય નથી ? ના—ના, તે જગતની જનની તો ધણી જ દયાળુ છે, તેનું દિલ દયાથી ભરેલું છે. આ સર્વ તમારા જેવા સ્વાર્થ સાધુ બકતોના ધર્તીગતું જ પરિણામ છે. જગતને જીવન આપનારી, સુધાનો વરસાદ વરસાવનારી મહાદેવી, તમારા જેવાઓના બલિદાનની અથવા લોહીની તરસી નથી. શું તમે એકી સાથે આટલા બધા જીવોની કતલ કરવા માગો છો. પશુ હત્યાથી તમારી વાસના તૃપ્ત નથી થતી કે, છેવટે મનુષ્ય હત્યા, અરે સ્ત્રી હત્યા અને આળહત્યાનું પાપ કરવાને તમે તૈયાર થયા છો, એક બ્રાહ્મણના હાથથી આવા પાપને પ્રતિષ્ઠિત કરાવવા માગો છો ? મારાથી તેમ કદાપિ બની શકશે નહિ. ” પુરોહિતે દઢતાથી જવાબ આપી કહેવા માંડ્યું કે:—“ કદાચ તમે જગતના જીવોના લોહીના તરસ્યા હશે, પરંતુ હું તો સમસ્ત જગતને સમાન માનનારો છું. મારા મનમાં એવી કોઈ હિંસા કે કુટિલતા છે જ નહિ. મારું હૃદય આવા પાપજનક કામમાં હાથ નાખી શકે તેમ નથી તે નથી જ.

“ બની જલ્લાહ ગ્લિમ હું ભયંકર પાપ કાં ધારું ?

વિદારી વક્ષ જીવોનાં નહિ હું આ જીવો મારું;

નથી એ રીત માનવની, પશુ વ્યવહાર છે સધળો;

જગતના ન્યાય ન્યારાથી બધો ઇન્સાફ છે અળળો;

તને છો પાપના સાથી, ચલાવો પાપનો મારો;

તનય હું વિપ્રનો તેથી નહિ એ ધર્મ છે મારો. ”

“ મહારાજ ! એ પાપ કે પુણ્ય અથવા ઇન્સાફ કે ઝેરઈન્સાફને વિચાર તમારે કરવાનો નથી, તમારે તો ફક્ત અમારો હુકમ જ અનુવવાનો છે. ” મોનાહાતિએ સહજ ચીડાઈને ગંભીર અવાજથી કહ્યું:—“ જો એક હુકમને નહિ અનુવો તો તેનું પરિણામ

શું આવશે, એ તમે જાણો છો ખરા કે ? મારા હુકમનું અપમાન કરનારને હું દુનિયામાંથી નાબૂદ કરનાર છું, મારા મનની મુરદને હું ગમે તે રીતે ખર લાવનાર છું. અત્યાર સૂધીમાં મારા વચનથી વિરુદ્ધ વર્તનારને મેં નરકની ગહનગર્તામાં ધકેલી દીધા છે, યમરાજના રાજ્યમાં સદાને માટે સૂવડાવી દીધા છે. દયા દેખાડવી એ કામ અમારું નથી. અમારું કામ શું છે, તે તમે જાણો છો ?—

“ ચલાવી જોર દેમાનું હું બધી દુનિયા ડોલાવું છું;
લુંટીને રાજબાંડારો અપ્પટ ધનરાશિ લાવું છું;
નમાવી રાય મોટાને ચરણના દાસ બનાવું છું;
બતાવી બીરતા મારી અખિલ આલમ ધુળવું છું;
નથી કો જીવ એવો કે કરે ના નામથી મારા;
નથી કો દેશ એવો કે ધુળેના નામથી મારા. ”

માટે મહારાજ ! જો તમને તમારા જીવનને બચાવવાની જરા પણ ઇચ્છા હોય, તો હમણાંને હમણાં જ મારા યજ્ઞના કરી દો, પ્રારંભ અને ચલાવો પૂજનો રંગ. ”

“ કદાપિ જીવ જાયેને બધું લુંટાય છે મારું;
તનુના ચાય દુકડાને બધું લુંટાય છે મારું;
કદી તસ્વારની ધારે કપાયે છે વપુ મારું;
કદી ખંજર તણા મારે ચિરાયે છે જિગર મારું;
બચાવા ધર્મને મારા મને એ છે બધું પ્યારું;
નહિ અહીં ચાલશે કંઈ દગોને જોર એ તારું. ”

સરદાર ! અત્યાર સૂધીમાં તેં હજારોના ગજાપર છરી ચલાવી હશે, લાખોના વજ્રોને તારા ખંજરથી ભેદી નાખ્યાં હશે, અનેક અબજાઓની લજ્જાને ધૂળ ચાટતી કરી હશે અને અનેકના ધર્મને

બાળીને રાખખાખ કરી નાખ્યો હશે; હું એ સર્વને સારી રીતે કપૂલ ફેરું છું. પણ તે કપૂલ કરવા છતાં જરા પણ ડર તેમ નથી. તું તારા હૃદયપર છવાયલા અહંકાર અને અનીતિના પડદાને દૂર કરી એકવાર પરમાત્માએ આપેલાં દિવ્ય ચક્ષુઓથી જો કે, તું આ જન્મમાં જે જે કામો કરી રહ્યો છે, તે કામોમાં દયાનો કે પ્રેમનો રંચ માત્ર પણ છે ખરો કે ? ના—ના, લેશ માત્ર પણ નથી. જ્યારે તેં લાખો કરોડો રૂપિયાની મિલકત લુંટી લુંટીને એકઠી કરી છે, ત્યારે તું આવો બળાત્કાર શા માટે કરે છે ? જ્યારે તારો બળનો ફોલતથી ઉભરાર્ધિ રહ્યો છે, ત્યારે તું બિચારાં નિર્દોષ માણસોનાં ધરખાર લુંટી તેમને રસ્તાનાં રઝળતાં રખડતાં બિખારી શા માટે બનાવી દે છે ? તારાં આ બધાં જલિમ કામોનો તું જગતના કરનાર કિરતારના દરખારમાં શું જવાબ આપીશ ? બહા માણસ ! શું જગતને જન્મ આપનારી માતા—દેવી આવી નિષ્કુર હોતી હશે ? પોતાનાં સંતાનોનો ભોગ લેતી હશે ? જો બલિદાન આપવાનો જ ધારો હોય, તો પછી જગત પોતાનાં સંતાનોનું બલિદાન ન આપતાં આવાં બિચારાં નિર્દોષ અને વાચાહીન જનવરોનો તથા અબળા કન્યાઓનો જીવ લઇને દેવીને તુષ્ટમાન શા કારણથી કરતા હશે, એનો જરા વિચાર કર. આ બધો બ્યવહાર મનુષ્ય દેહને ધરનારા પ્રાણીઓનો નથી, પણ પ્રેતો અને પિસાયો જ આવા અપબ્યવહારને આચરે છે. હું તને ઉપદેશ આપવા આવ્યો જ નથી, પણ જ્યારે તારાં માણસો બળાત્કારે જ મને અહીંં ધસડી લાવ્યાં છે, ત્યારે મારે મારા બચાવની ખાતર તથા તને અધર્મના સાગરમાં ડૂબતો બચાવવાનો ખાતર આ બધા શબ્દો કહેવા પડે છે. જગત જગતની માથા અને તું જે સત્તાના દોરપર ફેદી રહ્યો છે, તે સત્તા આદિ સર્વ એક દિવસને એક

દિવસ અવશ્ય ફના થવાનું છે. જ્યારે એ બધું પાણીના પરપોટાની પેઠે અંચળ અને અસ્થિર છે, ત્યારે તું તારી કઈ મલ્લવાકાંક્ષાને તૃપ્ત કરવા માટે આવાં સેંકડો નિરપરાધી જીવોના જીવ લેવાને તૈયાર થયો છે ? તું બલિદાન આપીને, પશુહત્યા કે નરહત્યા કરીને તારી કોઈ પણ ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા માગતો હોઈશ, પણ તેમ કદાપિ થઈ શકશે નહિ. સત્કર્મ અને સદ્વ્યવહાર વિના મનુષ્યના મનની મુરદ કદાપિ ખર આવતી નથી માટે આ પશુઓના વ્યવહારને મૂકી દે, મનુષ્ય વ્યવહારને સ્વીકારી લે. ”

બહુ થયું, પંડિતજી, બહુ થયું, બોલવામાં ગહાદુરીની પરાકાષ્ટા કરી બતાવનારા મૂર્ખ પંડિત, હવે તારાં લવારને આટલેથી જ અટકાવી દે, તારી જિજ્ઞાસાને મૌનના અંધનથી બાંધી દે. મેં તને અહીં આવાં લાંબાં લાંબાં વ્યાખાનો આપવા કે તારી પંડિતાઇને ઝંજીર દેખાડવા બોલાવ્યો નથી. હું ઇન્સાફ અને ગેરઇન્સાફને બહુ સારી રીતે જાણું છું, પણ ઇન્સાફનો આશ્રય ગ્રહી, લોકોના પગનાં તળીયાં ચાટી મારી મારા પાપી પેટને પૂર્ણ કરવાની લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા નથી. જગત્ અને જમતનાં માણસો કેટલાં બધાં જુદાં છે, એનો ખ્યાલ હજી સૂધી તારા જાણવામાં આવ્યો નથી તેથી જ તું ‘પરાપદેશે પાંડિત્ય’ દર્શાવી રહ્યો છે. પણ હું તો જગતમાં ટેર ટેર ઠોકરો ખાઇને, લોકોનાં અપમાન વેડીને તથા જગતના અનેક જુદાં સહીને છેવટે આ લુટફાટના ધંધામાં પડ્યો છું. વળી તું મને દેવીનું બલિદાન ન આપવામાં અનુરોધ કરે છે, તો તેના જવાબમાં પણ મારે તને સાફ જણાવવું પડે છે કે, એમ કહેવામાં પણ તારી બૂલ થાય છે. યજ્ઞથી અનેક ફાયદા થાય છે, બલિદાનથી દેવી ખરે-ખર પ્રસન્ન જ થાય છે. બસ, તું હવે તારા સંવાદને આટલેથી જ

અટકાવીને યજ્ઞની શરૂઆત કર. તું નહિ જાણતો હોય કે જેનાપર આ બીર સરદાર મોનાહાતિ પ્રસન્ન થાય છે, તેનું દાળદર જ શીટી જાય છે અત્યાર સૂવીમાં મેં મારા વચનને માનનારા અનેક માણસોને ન્યાહ કરી નાખ્યા છે. માટે જો તું પણ મારા વચન પ્રમાણે વર્તીશ તો, ગરીબમાંથી તવંગર થઈ જઈશ. તારું આ દરિદ્રતાનું દુઃખ દૂર થશે અને તારા કિસ્મતનો રંગ પત્રટાપ જશે. માટે

“ ત્યાગી દઇ આ હક બધો, સ્વીકારી લે તું સંપત્તિ;
મિથ્યા બધાં બહાનાં મૂકી, તું ધારી લે ઉરમાં મતિ;
અભિમાનથી અંધો થઇ તું આમ કાં અથડાય છે;
નીતિ ગિચારી શું કરે, તેનાથી તું ગભરાય છે ? ”

“ હા, હા, એ જો અક્ષરવાળી નીતિના નામથી જ હું મનુષ્ય-માંથી શયનાન થતાં હું છું, ધર્મને ત્યાગી અધર્મનો સંગી થતાં ભયભીત બનું છું. મને આ વિશ્વની માયાવી માયા અથવા લક્ષ્મીની લેશ માત્ર પણ સ્પૃહા નથી. તું તારી કાયાને જેટલી શાશ્વત માની બેઠો છે, તેટલી જ હું તેને અશાશ્વત અને અનિશ્ચિત માનનારો છું.

કારણ કે દુનિયામાં કોઇ અમર રહ્યું નથી અને રહેવાનું પણ નથી. વળી:—

“ પિંજરમાં પૂરાયલું પાંખો જેમ ઉડી જાય;
તેમ કાયા પિંજરથી છૂટ ઉડી જાય છે;
સ્વતંત્ર થઈને એક વિચરે વિહાર કરે;
અન્યનું ચૈતન્ય જુઓ વિલોપજ થાય છે;
કાંઈ પંથે પરવરે ? શોધવા વિરામ વાસ;
પ્રાણીઓ પ્રયાણ કરી ક્યાંથી ક્યાં ભરાય છે?
ગુપ્ત ભેદ કેવો રચ્યો ? અકળિત ભેદ એતો;
આર યુગ મધ્ય જેનો સાર ન શોધાય છે.”

આ સૌજણી સરદાર મોનાહાતિએ ગર્જના કરી કહ્યું કે:—
ત્યારે તું વિના કારણ શામાટે મોત માગે છે, આવી કામળ કાયાપર
નિર્દયતાની તત્વાર શા માટે ચલાવે છે ? ગરીબમાંથી અમીર બન-
વાની આવી ઉમદા તકને નકામી કેમ એળે ગુમાવે છે ?”

યુવક પુરોહિતે ગુસ્સામાં આવી કહ્યું:—“ ગરીબી ? દુનિયામાં
ગરીબાઇ માનનારાઓને માટે જ ગરીબી છે, પણ જેઓ ગરીબાઇને
પણ તવગરી માને છે, તેને મન તો બધું જ સરખું જ છે. ખરી
રીતે તો તું જ મારા કરતાં વધારે ગરીબ છે, કાનણ કે, મારી આ-
કાંક્ષાથી તારા મનની મહત્ત્વાકાંક્ષા ઘણી જ મોટી છે, મેં સમાન
છે. હું તો ગરીબીને અમીરી બેઠે સરખાં જ માતું છું. મને અમીરી
કરતાં ગરીબીમાં જ વધારે મજ પડે છે.

“ ધનહીણ શું હલકા અમે ? ધનવાન તે ભારે તમે ?
નિર્ધન અને ધનવાન સઘળા એકી સાથે તો જશે;
અંધા બનો અભિમાનમાં, ના વાત હ્યો કે’ ધ્યાનમાં;
છેવટ જવું જ સ્મશાનમાં, પણ ગર્વને તજતા નથી !
છે રંક રાજ હારમાં, કિરતારનાં દરબારમાં;
કા ઉંચ નીચો-ધારમાં, જૂઠું અમે ગાતા નથી ! ”

“ જીવન તારું થયું પૂરું, હવે તો કાળ આવ્યો છે;
સ્મરી લે તાત તારાને હવે તો કાળ આવ્યો છે;
બધો બકવાદ છોડી દે, મરણ પયગામ આવ્યો છે;
હવે મદન નમાવી દે, અહીં જલ્લાદ આવ્યો છે;
મુકીને આરા જીવનની હવે માયું નમાવી દે;
કરે કિરતાર જે તારો હવે તે પાર થાવા દે. ”

આમ કહી મોનાદાતિએ પોતાના આસનપરથી ઉઠી તે જીવાન પુરેમહિતના શિરપર તસ્વારનો આઘાત કરવાની તૈયારી કરી; એવામાં સરદાર જાલિમસિંહે તેને અટકાવીને કહ્યું કે:—“ સખૂર, સરદાર સાહેબ, સખૂર. આજે માતાના બલિદાનના દિવસે પ્રતિદત્યાનુ ભયંકર પાપ ન કરો; આપના ગુસ્સાને હાલ તરત દબાવી દો. ”

અથા લૂટારાઓ એક સાથે બોલી ઉઠ્યા:—“ દા, દા, સરદાર જાલિમસિંહનું કહેવું બરાબર છે, તદ્દન બરાબર છે. ”

બધાનો આવો આગ્રહ જોઈને સરદાર મોનાદાતિ અટકાવડો અને કાંઈક વિચાર કરવા લાગ્યો. એ વખતે એક જૂટાના હાથનાં સરદાર મહમ્મદનું કપાયલું મસ્તક લઈને તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. આથી બધાના મનમાં ધ્રુણી જ અગ્નયળી થઈ. મોનાદાતિ પુરેમહિતને મારવાના વિચારને માંડી વાળી, તે જૂટાને ઉદ્દેશીને અગ્નયળીની સાથે બોલ્યો કે:—“ કેમ વીરભદ્ર ! તું આ દમાખાજ નિમ-કહરામના માથાને અત્યારે ક્યાંથી લાગ્યો ? એ ચંડાળનો પત્તો તને ફક્ત ગાર કલાકની કુટ્ટા મુદ્દતમાં જ ક્યાંથી લાગ્યો ? ”

વીરભદ્રે જવાબ આપ્યો કે:—“ સરદાર સાહેબ, આપનો હુકમ ચર્તાની સાથે જ હું એ પાપાત્માનો પત્તો મેળવવા માટે નીકળી પડ્યો હતો. મેં ધાર્યું હતું કે, જન હું તેને પકડી શકીશ અથવા તેના મસ્તકને. આપની સેવામાં રજૂ કરી શકીશ. તો મને સહજમાં જ સો સોનામહોરો મળી શકશે. આવો વિચાર કરીને હું અહીંથી જતો હતો, એવામાં ભોંયરાના મધ્યભાગમાં જ અકસ્માત મને તેનો મેળાપ થઈ ગયો. એ વખતે તેની પાસે કેટલુંક હાથું આવતું તથા પાછીનો ભરેલો એક લોટો મારા જોવામાં આવ્યો. એ જોઈને મને ધ્રુણી જ અગ્નયળી થઈ. મેં તેને પૂછ્યું કે:—“ સરદાર ! આ બધું ક્યાંથી

કાને માટે લઈ જાઓ છો ? જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે:—“ મધુરી માથુંકે જુલજુલના માટે આ બધી ચીજો લઈ જઈ છું ” આમ કહેતી વેળાએ તેને એવો ખ્યાલ પણ નહોતો કે, આપના તરફથી તેનું માથું કાપી લાવવાની જાહિરાત બહાર પડી છે. મેં તેને મારી સાથે આવવાને બહો બહો સમજાવ્યો, પણ તેણે તો માથાકની મુલાકાત લેવા માટે તલપાપડ થઈને મારી વાતને ગણકારી જ નહિ. આથી મેં તેની માથાકની બાબતમાં પૂછગાછ કરી, પણ તેણે તેનો પણ મને સંતોષકારક જવાબ આપ્યો નહિ. છેવટે મેં કંટાળીને તેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું અને ત્યાર પછી તેની લાશને ત્યાં ત્યાં જ પડતી મૂકીને હું અહીં ચાલ્યો આવ્યો. ”

“ શાખાશ, શાખાશ, મારા વફાદાર સરદાર તને શાખાશ છે. ખજાનચી ! આ વીરભદ્રને હમણાંને હમણાં જ તેના ઇનામની એક સો સોનામોહોરો આપી દો. ” આ પ્રમાણે આજ્ઞા આપી મોનાલાલતિએ જણાવેને આજ્ઞા આપી કહ્યું:—“ જણાવો, ચલાવો તમારી તસ્વારો અને આ પશુઓના લોહીથી આપો માતા કાળીકરાણીને બલિદાન. જોઈ શું રહ્યા છો ! સરદારો ! તમે આ પાખંડી અને મદાંધ પુરોહિતને હાલ તરત કરો કારાગૃહની કાળ કોટડીને આવીત. મધુરી ! તું યજ્ઞકુંડમાં ખડકેલાં કાષ્ટમાં અગ્નિ સળગાવ અને હું આ બન્ને કન્યાઓને તેમાં હોમવાની કરું છું તૈયારી. ”

આજ્ઞા મળતાંની સાથે જ આઠ દસ જણાદો હાથમાં તીક્ષ્ણ ધારવાળા છુરા લઈને નિર્દોષીઓની મર્દનો કાપવા લાગ્યા. લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી. પશુઓના સ્પીકાર અને દુઃખભર્યા અવાજથી આખું ભોંયરું કંપવા માંડ્યું. કાળુવારમાં જ પચાસ સાઠ પશુઓ એ કાળના કૃતાન્ત રૂપ જણાવેના હાથથી મરણને શરણ થઈ ગયા

દેખાવ ધણો જ બિહામણો બની ગયો. એ સમયે ત્યાં કોઈ ક્ષમતાન બાવી ચઢે, તો તેના મનમાં પણ દયાનો સંચાર થયા વિના રહે તેમ ન રહ્યું. લૂટારાઓ તાબું માંસ મળવાની આશાથી ફૂદવા લાગ્યા.

આ સમયે સરદાર મોનાહાતિએ નમ્ર તલ્વાર ઝાલી એ કુમારિકામાંની એક કુમારીકાને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ ચાલ, હવે તું પણ માતા બવાનીને શરણે જવાને તૈયાર થઈ જા.”

કુમારિકા આ સાંભળીને બચથી કંપી ઉડી. તેણે ડરતા અવાજથી કહ્યું:—“ બાઈ, મને નિર્દોષને વિના વાંકે આ પ્રમાણે શા માટે મારે છે ? મેં તારો શો અપરાધ કર્યો છે ? મને મારવાથી તારા હાથમાં શું આવે તેમ છે ? શું તારી દેવી મારા લોહીની જ તરસી છે ?

“ સિતમગર તું સિતમ શાને અમારા પર ચલાવે છે; બની જલ્લાદ બીપણ તું અમોને કાં રીખાવે છે; નહિ થાશે સુખી તું, તો રીખાવી રાંકડી નારી; મુરાદો જે હશે તારી ફના તે સર્વ થઈ જશે; મહા મગરૂર કાયા આ બળીને ખાખ થઈ જશે; ઉતરશે કોપ દેવોનો, પછી સંતાપ બહુ થાશે. ”

આ સાંભળીને મોનાહાતિએ કહ્યું કે:—“ એનો ખ્યાલ તારે કરવાનો નથી. મને મારા સારા નરસાંતું બહુ સારી રીતે જ્ઞાન છે. તારા જેવી અનુભવ વગરની બાળાના ઉપદેશની મને કશી પણ જરૂર નથી. ”

આમ કહીને સરદાર મોનાહાતિ દેવી કાળી કરાળી માતાને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે:—“ હે કાળી, કરાળી માતા ! આજે તારા બલિદાનમાં અનેક વિધ્નો આવ્યાં છે, છતાં પણ હું મારાથી બનતું બલિદાન આપીને તને તૃપ્ત કરું છું. આજના બલિદાનમાં જે કાંઈ

ન્યૂનતા રહી હશે, તે આવતી નવરાત્રિમાં પૂરી કરીશ.

હે-કરાળવદના કાળી કમળા કળા;

ક્રિયાવતી વિશાલાક્ષી, કામમુંદરી !

ભગવતી માતા ચામુંડા ભવાની,

લેજે દાસનું બલિદાન આ સ્વીકારી.

આમ કહી મોનાહાતિ એ કન્યાના શિરપર તદ્વાર ચત્રાવી તેના ધડને મસ્તકથી વિખૂટું કરી નાખ્યું અને ત્યાર પછી તેના ટુકડે ટુકડા કરી તેને યજ્ઞકુંડના સળગતા અગ્નિમાં હોમી દેવાની તેણે પોતાના લૂટારાઓને આજ્ઞા આપી દીધી.

ત્યાર પછી તેણે બીજી કન્યાને પણ મારવાની નેપારી કરી. હજી તેની તદ્વાર તે કન્યાના ગળાપર ચાક્ષી નહોતી, એવામાં તો તે સર્વ લૂટારાઓથી ભરેલા યજ્ઞસ્થાનના મધ્યભાગમાં એક વિખરાયેલા વાળ વાળી અદ્ભુત સ્ત્રી માથું ધુણાવતી ધુણાવતી તથા ‘સૂર-સૂર’ શબ્દોનો અવાજ કરતી ત્યાં આવી પહોંચી અને ઘણા જ ગંભીર સ્વરથી કહેવા લાગી કે:— ‘અરે પાપકામાઓ ! આ બધો શો ગોર-બધંધો લદ્દ બેઠા છો ? અખળાપર અત્યાચાર ચત્રાવતાં તમારા સખ્ત પત્થર જેવા દિલમાં જરા પણ દયા નથી આવતી ? શું આવાં નિર્દોષના જીવ લઇને મોનાહાતિ ! તું મને તૃપ્ત કરવા માગે છે ? માફ બલિદાન આવું ભયંકર ધારે છે ? મૂર્ખ અને ગમાર માણસ, શું તું મને નરમાંસ અને નરરક્તની જૂખી તરસી માને છે ? ના-ના. એ બલિદાનથી હું કદાપિ સંતુષ્ટ થાઉં તેમ નથી. તમારા આજ્ઞાના આ ભયંકર વ્યવહારને જોઈને મને તમારાપર ઘણો જ ક્રોધ વ્યાપ્યો છે. હું તમો સર્વ પાપનો પ્રચાર કરનારા બલિમ પિશાચોને શાપ આપીને કહું છું કે:—

“ તમારૂં આ સદન પાપી બળીને ખાખ થઈ જશે;
તમારા આ જીવો પાપી નરકના વાસી થઈ જશે.
થયા જે ગર્વથી ઘેલા, હવે તે ચૂર્ણ થઈ જશે;
ધરાના ધામમાંથી તમારાં નામ નષ્ટ થઈ જશે;

અવિચારી જીવો, હવે તમારા અત્યાચારની હદ થઈ છે, તમારા પાપનો ધડો ભરાઈ ગયો છે. જો હજી પણ તમને તમારા જીવનની પરવાહ હોયતો સત્વર આ બાળાને તમારા પાપી પંજ-માંથી મુક્ત કરો. ”

આ સાંભળીને ઘણા લુટારાઓ તેની આસપાસ ફરી વળ્યા. સરદાર મોનાહાતિએ તેમને આજ્ઞા આપી કહ્યું કે:—“ વડાલા સરદારો ! જોઈ શું રહ્યા છો, પકડો દીવાનીને. ”

આ સાંભળીને તે વિચિત્ર વેશવાળી વનિતાએ ગર્જનાકરીને કહ્યું કે:—“ ખરદાર !

“ પકડવા આવશે જે હાથ તે હાથો ગળી જશે;
પલકમાં ગર્વના આ ગર્લનો આપાત અહીં થાશે;
ક્ષમા માગો નમાવો શિર હજી અવસર નથી વીત્યો;
તમારા પાપના જાંતૂ તમેને ફેલીને ખાશે. ”

આવા પ્રચંડ શબ્દો સાંભળાવી તે મૂર્તિ મોનાહાતિપાસે જઈ પહોંચી. આ જોઈને સર્વ લુટારાઓના મનમાં ભયનો સંચાર થયો. સરદાર જલિમસિંહ તેની સ્થામો આવી નત્ર સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે:—“ માતા, તું કોણ છે અને અમારાપર આવી કોપિત કેમ થઈ છે ? આમારથી તારો શો અપરાધ થયો છે ? દેવી, શાન્ત, શાન્ત થા. ”

“ નહિ-નહિ-માનવરક્તના પ્યારા રાક્ષસો ! હું તમારાપર કદાપિ પ્રસન્ન થવાની નથી. હું કોણ છું, તે તમે જાણો છો ? તમારા પાપને

અટકાવનારી અને તમારા દેહનું બલિદાન લેનારી કાળી કરાળી છું. તમારા પાપાચારને પયોધિમાં ડૂબાડનારી ભગવતી ભવાની છું. તમે મનુષ્યવધ કરવાનો જે ધંધો લઈ ખેડા છો, તે ધંધાને રસાતળમાં મૂકનારી જગત સંહાર કારિણી ભદ્રકાળી છું.” આમ કહીને તેણે મોના-હાતિના આસનપાસે પડેલી એક તસ્વાર ઉપાડી લીધી અને ત્યાર પછી તે દીવાનીની પેડે ચોમેર ફરતી ચીત્કાર કરતી—જરાડા પાડતી ફરીવાર કહેવા લાગી કે:—“ શયતાનો, જે તમેને તમારો જીવ વહાલો હોય, તમારાં બાળકોને નિરાધાર ન કરવાં હોય, તમારી પત્ની-ઓને વિધવાઓ ન બનાવવી હોય, તો જે સ્થાનમાં ઉભા છો, તે સ્થાનમાંથી એક ડગલું પણ આગળ વધશો નહિ, મરવાનું સાદસ કરશો નહિ.”

આ સાંભળીને સર્વ લૂટારાઓ થરથર કંપી ગયા. કેટલાક તો ભયના માર્યા સાક્ષાત્ દેવી જ પ્રકટ થઈ છે, એવો વિચાર કરીને ત્યાંથી નહાસી ગયા. મોનાહાતિના મનમાં પણ દેવીના કોપાયમાન થવાનો ભય ઉત્પન્ન થયો. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે; આજે મેં દેવીને જે બલિદાન આપવાનું કરાવ્યું હતું, તેને હું પૂરું કરી શક્યો નથી, તેથી જ તે કદાચ મારાપર ક્રોધિત થઈને અહીં આવી હશે. હવે મારો બચાવ થઈ શકશે નહિ. જગત્તો પ્રત્યક્ષ કરનારી પ્રત્યક્ષકરી મૂર્તિ આજે મારો પણ પ્રત્યક્ષ કરશે, મારી આ રાક્ષસી માયાનો પણ પ્રત્યક્ષ કરશે. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે દેવીનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને કહ્યું કે:—“ હે ભગવતી માતા, કદાચ મારાથી કાંઈ અપરાધ થયો હોય, તો મને ક્ષમા કરશો પણ હે જગત્ જનની ! ‘મારાથી આપનો શો અપરાધ થયો છે અને એ અપરાધનું પ્રાચશ્વિત શી રીતે

થઈ શકે તેમ છે ? આપ કાણ છો અને અત્યારે મારી પાસેથી શું મેળવવા માગો છો ? ”

“ હું કાણ છું ? એનો હજી સૂધી તને ખ્યાલ આવ્યો નથી ? હું જગતનો સંહાર કરનારી, પાપને અટકાવનારી, અધર્મને વિહારનારી દેવી કાલિકા છું અને તમારા પાપોને અટકાવવા માટે જ મારો અત્યારે અહીં આવિર્ભાવ થયો છે. તેં શયતાને બિચારી એક નિર્દોષ બાલિકાને ધગધગતા અગ્નિમાં સળગાવી દીધી છે, નિર્દોષ પુરોહિતને કઠિન કારાગૃહનો બંદીવાન બનાવ્યો છે અને આ ક્રોમળ કન્યાના પ્રાણની પ્રાણહુતિ લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, એ સર્વના બદલામાં હું તમારા સર્વના પ્રાણ લેવા માગું છું. ”

“ માતા ! ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો, અમે નહોતા જાણતા કે, એ બલિદાનથી આપ આટલાં બધાં અસંતુષ્ટ થશો. હવે જ્યારે આપનો એમ ન કરવાનો અનુરોધ છે, ત્યારે અમે પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહીએ છીએ કે, હવે પછી આવા પાપકર્મમાં અમે કદાપિ લિપ્ત નહિ જ થઈએ. માતા ! અપરાધની ક્ષમા કરો, અમારા પર વ્યાપેલા ક્રોધાગ્નિને શાન્ત કરો. ” સરદાર મોનાહાતિએ ધણા જ નમ્રતા બરેલા અવાજથી કહ્યું.

“ ત્યારે પ્રથમથી જ તેં મને આવી નમતાઈ કેમ ન દેખાડી, ગર્વની પરાક્રાંતિને શા માટે પ્રદશત કરી બતાવી ? શું તારાથી મારી એક શર્ત્તને કબૂલ કરી શકાશે ખરી કે ? ” માતા ! અમારી સાથે તમે કયા પ્રકારની શર્ત્ત કરાવવા માગો છો ? તમે જે કહો, તે શર્ત્ત અમેને સર્વ રીતે કબૂલ છે. ” સરદાર મોનાહાતિએ જવાબ આપ્યો.

“ બહુ સારું, ત્યારે પ્રથમ આ પુરોહિતને મરણ ને શરણ ન કરતાં તમારા આ ભોંયરાના કોઈ એકાંત સ્થાનમાં કેદ રાખો અને

આ કુમારી કન્યાને મારી સાથે સોંપો. હમણાં ધણા દિવસ થયાં મારી આવા કાષ્ટ એકાંત ભોંયરામાં વસવાની ઇચ્છા છે, માટે આ કન્યા તથા મારા માટે આ ભોંયરાની કાષ્ટ સારી જગામાં રહેવાના બંદોબસ્ત કરી આપો. જો કે હું સાક્ષાત્ મારી મૂર્તિ ધારણ કરીને અત્યારે અહીં આવી નથી, પણ એક ધર્મવતી કન્યાના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને તમારા પાપને અટકાવવા માટે આવી છું. આજે નવરાત્રિના યજ્ઞની સમાપ્તિ થતાં આ કન્યાના દેહમાંથી હું અંતર્હિત થઈશ. પણ મારા જવા પછી આ જેમાંથી એક પણ કન્યા પર તમે જીલ્મ ચલાવશો, તો યાદ રાખજો કે, મરણ ને શરણ થયા સિવાય રહેશો નહિ. કહો, મારા કહેવા પ્રમાણે આ પુરોહિત તથા કન્યાઓને તમારાથી સુખપૂર્વક અહીં રાખી શકાશે ખરાં કે ? જો, મારી આગ્રાનું ઉલ્લંઘન કરીને એક પગલું પણ આગળ ભરશો અથવા જીલ્મ ચલાવશો, તો આ દુનિયામાંથી હું તમારા નામે નિશાનને પણ નાબુદ કર્યા વિના રહીશ નહિ.”

લૂટારાઓ તથા મેનાહતિએ વિચાર્યું કે, :- “અમારાં આ નિર્દય કૃત્યથી નારાજ થઈને જ સાક્ષાત્ કાળી માતા પ્રકટ થઈ હશે અને અમારા જીલ્મને અટકાવવા માટે જ આવી કાશિશ કરી રહી હશે, માટે હવે તેની આગ્રાનું પાલન કરવું એજ ઉત્તમ છે.”

આ સમયે તેમના મનમાં આપણી પૂર્વ પરિચિતા મેના કે જે વ્રક્ષ પર ચઢીને બેઠી હતી તથા સરદાર મહમ્મદનું મૃત્યું થયેલું જોઈને દેવીના રૂપમાં લાં આવી ચઢી હતી અને તેણે જ પુરોહિત તથા કુમારિકાના જીવનની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, હતો, એ બાબતની કદપના પણ આવી નહિ. ને સર્વ વિચારહીન જંગલી લૂટારાઓ તો મેનાને સાક્ષાત્ દેવી જાણીને તેના કહેવા પ્રમાણે

આજવાને તૈયાર થઇ ગયા. તેમણે માંહિમાંહે સલાહ ક્યાં પછી મેનહિતિએ દેવી અથવા વેશ ધારિણી મેનાને હાથ જોડીને કહ્યું કે:—“માતા, અમે તમે કહો તેમ કરવાને તૈયાર છીએ. હમણાં જ તમારા સર્વના માટે આ બેઠી બોયરામાં રહેવાનો હું તમોને બંદોબસ્ત કરી આપું છું.”

આમ કહીને તેણે પોતાના સરદાર જાલિમસિંહને સંબોધીને કહ્યું કે:—“જાલિમસિંહ, તમે આ સર્વને રહેવાનો આપણા મનોહર મહેલમાં જ બંદોબસ્ત કરાવી આપો અને જ્યાં સુધી આ કન્યા(મેના) ના શરીરમાં દેવીનો આ વિભાવ રહે, ત્યાં સુધી તે કાંઈ પણ રીતે દુઃખી ન થાય, તેની ખાસ સંભાળ રાખો.”

સરદાર જાલિમસિંહ દેવીના રૂપમાં રહેલી મેના, બલિદાન માટે આજેલી કન્યા તથા પુરોહિતને એક સુંદર મહાલયમાં લઇ ગયો અને ત્યાં તેમને રહેવાને જૂદા જૂદા ઓરડાઓ તથા સેવા કરનાર દાસ-દાસીઓ સોંપી દીધાં.

પ્રકરણ ૪ થું

મહાજનનો મેળાપ

“આયે હો કલ ઐર આજ હી કહતે હો કિ જાઉં;
માના કિ હમેશાં નહીં, અચ્છા કોઇ દિન ઐર;
જાતે હુએ કહતે હો ક્યામત કો મિલેંગે;
ક્યા ખૂબ ક્યામતકા હૈ ગોયા કોઇ દિન ઐર;
હાં અય ફલક—એ પીર, જયો થા અબી આરિફ;
ક્યા તેરા બિગડતા જો ન મરતા કોઇ દીન ઐર;
તુમ કૌન મે થે એસે ખરે દાદો સિતદ કે;
કરતા મલિકુલ મૌત તકાબ્બ કોઇ દિન ઐર.

ગાલિબ

— 6 —

જે વખતની આ વાર્તા લખવામાં આવે છે, તે વાર્તા આજકાલની નથી, પણ ધણું વર્ષોની છે. તે વખતની સમાજમાં અને અત્યારના સમાજમાં ધણોજ તફાવત છે. તે વખતે દેશમાં ચોરી અને લુંટફાટ થવી એ તો હમેશનાં સાધારણ કામોજ ગણાતાં હતાં. મુસલમાન રાજ્યની સત્તા અને શાસનના રિવાજો આજની ન્યાયશીલા ગવર્નમેન્ટના કરતાં તદ્દન જૂદા પ્રકારના હતા. તેઓ મોજશૈક્ષ અથવા અયશ્ચઆરામના પ્રવાહમાં પોતાનાં શરીરોને તણાતાં મૂકી સ્વપ્ન વિનાની ઉંઘમાં પોતાના દિવસો વીતાડતા હતા. એ લોકો જમીનદારોની છાતીપર પથર મૂકીને કર વસૂલ કરતા હતા. જમીનદારો પાછા રાંકડી રૈયતના ગળાંપર જુલમની તલ્વાર ચલાવી, આંગળાં

કાપી, તેમની સ્ત્રી તથા કન્યાઓને સર્વ સમક્ષ નાગી કરી, મહેસુલ મેળવતા હતા, આખા હિન્દુસ્તાનમાં લગભગ આવી જ અંધાધુંધી ચાલતી હતી. શાંતિનું રક્ષણ શી રીતે રહી શકે અથવા તો શાન્તિની રક્ષા કોને કહે છે, તેના તરફ કાંઈનું પણ ધ્યાન જ નહોતું. તે વખતે દેશમાં આજકાલના જેવું સિવિલિઝેશન અથવા સુધારાનું જોર પણ જામ્યું નહોતું, અરે ‘સુધારા’ શબ્દને કોઈ જાણતું પણ નહોતું. નામની પોલિસ રહેતી હતી ખરી, પરંતુ તેમને પણ એક એક નાના નવાળાના નામથી ઓળખાવવામાં આવે તો તેમાં અતિશયોક્તિ થવાનો લેશ માત્ર પણ સંભવ નથી. તેઓ પણ મોજશોખના ગુલામો બની ગયા હતા, લાંચ-રિશત અને મારામારી કરીને જ તેઓ પોતાની જિન્દગીના દિવસો વીતાડી રહ્યા હતા. એટલા માટે જ ‘ખળીયાના બે ભાગ’ અને ‘મારે એની તદ્વાર’ એ કહેવત વેદ-વાક્ય જેવી થઈ પડી હતી. ખાનદાન અને ધનવાન માણસો પણ તે વખતે લુટકાટ કરવામાં હીણ માનતા નહોતા. એ વખતે એક દિવસ પણ એવો જતો નહોતો કે દિવસમાં પાંચ સાત ગામમાં લૂટ ન થાય, પાંચ પચીસ માણસોના માથાં ન કપાય, નિર્દોષોનું દોષિતોના હાથથી ખલિદાન ન અપાય, કુમારિકાઓના શીલનો ભંગ ન થાય તથા પાંચ પંદર અળગાઓના ધર્મનું સત્તાનાશ ન વળી જાય. લૂટકાટની જોગાથી તે સમયે લોકો પોતાના જીવજન અને ધનમાલને લઈને હમેશાં શંકાશીલ રહ્યા કરતાં હતાં, તે વખતના લુટારાઓનાં નામ હજી પણ ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો પર ઝળકી રહ્યાં છે તથા લોકોના મુખમાંથી પણ તેમનાં નામોનો પડઘો થતો અહર્નિશ સાંભળવામાં આવે છે.

‘કાળ જાય અને કહાણીઓ રહી જાય’ એવી જો એક કહે-

વત કહેવામાં આવે છે, તે કહેવત મૂળજ અત્યારે ધરાનાં ધામ પરથી તે લોકો નાબૂદ થયા છે, તે લુટારાઓના હાડકાં અને ચર્મમાંસ આદિ સર્વ પૃથ્વીના ગર્ભમાં છુપાઈ ગયાં છે, તેમના મકાનો અને કુટુંબો કરાળ કાળના પ્રચંડ આઘાતથી જમીનદોસ્ત થયાં છે, પણ તેમનાં કામો તથા સ્મૃતિઓ હજી સૂધી જોવાને તેવી જ તાજી છે. તેમાં રંચમાત્ર પણ વિસ્મૃતિ થવા પામી નથી.

રતનદાસ લુટારાના નામથી, તેના જુસ્મની જવાબોથી જૂષણાનગરી તથા આખો દેશ બળું બળું થઈ ગયો હતો. તેના ત્રાસ અને પીડનથી આખા દેશમાં ધોરતમ બીતિ અને હિંદુનતાની છાયા છવાઈ ગઈ હતી અને થોડા સમય થયાં આપણા પૂર્વ પરિચિત ધોર અત્યાચારી તથા સાહસી લુટારા મોનાહાતિના નામથી જૂષણાનગરી રોમેરોમથી કમ્પી ઉઠતી હતી. એવું સંભળાતું હતું કે, મોનાહાતિના ટોળાંની સાથે સરદાર રતનદાસ પણ મળેલો હતો. ઘણું બધું જ મોટા કામમાં હાથ નાખવાનો વસંગ આવતાં તે બંને પક્ષો એકઠા મળી જતા હતા. મોનાહાતિ અને રતનદાસનાં ભોંયરા છેક પાસ પાસે હતાં, પણ તેમ છતાં પણ તેમાં ઘણી જ ખૂબી ભરેલી ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. જે એ ભોંયરાનાં દારને કળવડે ઉઘાડવામાં આવે તો ફક્ત બે મિનિટમાં જ એક ભોંયરામાંથી બીજા ભોંયરામાં દાખલ થઈ શકાતું હતું, પણ તેમ ન કરવામાં આવે તો યુગોના યુગો સૂધી શોધ કરવામાં આવે તો પણ તેમાંના એક પણ ભોંયરાનો પત્તો મળી શકે તેમ નહોતો. ખાસ કારણ વિના સરદાર રતનદાસ અથવા મોનાહાતિ પણ એ દારને ઉપયોગમાં લાવતા નહોતા, પણ એક બીજાના ભોંયરામાં ઠાઈ બૃદા જ રસ્તેથી જઈને તેઓ એક બીજાની મુલાકાત કરતા હતા. બંને પક્ષનાં માણસો પણ પોત પો-

- તાના સરદારની પરવાનગી સિવાય એક ખીજને મળી શકતા નહોતા. આમ કરવામાં તેમનો એક ખાસ છુપો હેતુ સમાયલો હતો. એ હેતુ એવો હતો કે, જેના યોગે તેમના એ બેદી બેદને કાઢનાથી સહજમાં જ જાણી શકાય, તેમ નહોતો રતનદાસ જેવો ચાલાક અને બદમાશ હતો, તેવો જ મોનાહાતિ પણ મહા બહાદુર અને એક જખરદસ્ત લૂટારો પણ હતો. તેનાથી શહેનશાહ શાહજહાંના ખુદ ચારે શાહ-જહાઓ પણ કરતા હતા. આખી મોગલ સલ્તનતમાં એ લૂટારાઓને પકડે એવો એક પણ મર્દ અચ્ચો જણાતો નહોતો. શાહજહાંના ચારે પુત્રોમાં દારા ગફલતમાં પડ્યો હતો, મુરાદ ઔરંગઝેબના કપટતંત્રમાં ફસાયો હતો; સુજન અયશઆરામ મોગલવામાં મશગુલ બની ગયા હતા અને ઔરંગઝેબ મોગલ શહેનશાહતનો આર્થિક થવાની ફિકમાં તલ્લીન બની ગયો હતો. શાહજહાં બિચારો પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં કઠિન કારાગૃહનું દુઃખ મોગલી રહ્યો હતો. રાજ્યના હકદારોની આવી ભુરી હાલત જોઈને તેમના તાબાના અનુચરો પણ ખાં બહાદુરો બની ગયા હતા, સારાંશ કે સત્તરમી સદી હિન્દુસ્તાનને માટે ઘણીજ ત્રાસજનક થઈ પડી હતી. રાજ્યનું શાસન તૂટી પડ્યું હતું. ઠેક ઠેકાણે લોકોએ પોતાની સત્તાનો વિસ્તાર કરવાનાં કારરથાનો કરવા માંડ્યાં હતાં. દેશમાં અરાજકતા છવાઈ ગઈ હતી.

વડો પુત્ર દારા પોતાના પિતાને સાધારણ રીતે દુઃખી થતા જોઈને ચંચળ ન થતાં નિશ્ચિંતતાથી બેસી રહ્યો હતો. ખીજને પુત્ર સુજન બંગાળીનો સૂચો હતો, પણ તે બંગાળીની દુર્દશા તરફ ધ્યાન પણ લક્ષ્ય આપતો નહોતો. ત્રીજો ઔરંગઝેબ અને ચોથો મુરાદ પણ મહત્વાકાંક્ષીના યત્નમાં પડીને રાજ્યની આબાદી જાળવવાના કામને

હેક વિસરી ગયો હતો, તેમની ગદ્ગતનો લાભ લઇને બૂધણાનગરીના એ બન્ને લુટારાઓએ મહા પ્રયત્ન સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું હતું. લગભગ બે એક વર્ષ થયાં મોનાહાતિના ટોળાંએ આવીને બૂધણાનગરીપર જીદમ ચલાવવા માંડ્યો હતો, જેના જીદમનો ચિતાર અમો છેવટના ત્રણ પ્રકરણોમાં કરાવી ગયા છીએ. મોનાહાતિ કપી જાતિનો હતો તથા તે જે ભેદી ભોંયરામાં વસતો હતો, તેને જાણવાનો કોઇને કશો ઇલાજ પણ મળી શકતો નહોતો. પણ તેની કામ કરવાની પદ્ધતિ ઘણી જ અદ્ભુત અને ભયંકર હતી. વહેપારીઓના માલની નૌકાઓ બૂધણાનગરી છોડી જરા દૂર જતી તો તેનાપર મોનાહાતિની ધાડ આવ્યા સિવાય અથવા તેનો નાશ થયા સિવાય કોઇ કાળે પણ રહેતો નહિ.

એ સમયે બૂધણાનગરી અને ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ શહેર સૂરતની વચ્ચે વહેપાર રોજગાર ધમધોકાર ચાલતો હતો. બંગાળામાં જેવી રીતે વહેપાર રોજગારનું મુખ્ય મથક બૂધણા ગણાતું હતું, તેવીજ રીતે ગુજરાતમાં સૂરતની પણ તેવીજ નામના હતી. સૂરત શહેર તે વખતે અત્યારના મુંબઇ અથવા કલકત્તા કરતાં પણ ઘણુંજ વહેપારશાળી અને ધંધારોજગારવાળું હતું. આથી મોનાહાતિએ બૂધણા તથા સૂરતમાં પોતાનાં મુખ્ય બે અડ્ડાઓ રાખ્યા હતા અને બીજાં નાનાં નાનાં બંદરોમાંપણ તેનાં ટોળાંનાં માણસો હમેશાં ફર્યા કરતાં હતાં. વહાણ લુટવામાંતો મોનાહાતિ એકેકો જ ગણાતો હતો. ભાગ્યે જ તેના પંજમાથી માલનું ભરેલું કોઇ પણ વહાણ આબાદ છકકી શકતું હતું. આથી વહેપારીઓનું નખખોદ વળી જતું હતું અને ઘણી ઘણી વહેપારી પેઢીઓને દેવાળાં કાઢી નાંદારી ભેવી પડતી હતી. તે ઉપરાંત મોનાહાતિનો એક ભયંકર રિવાજ એ

હતો કે, જે કોઈ માણસની પાસે તે જેટલા રૂપિયા માગે, તે તેની પાસે તેને ગમે ત્યાંથી લાવીને પણ તેની પાસે જરૂરને જરૂર રજૂ કરવા પડતા હતા. તેની રૂપિયા માગવાની રીત એવા પ્રકારની હતી કે, જેની પાસેથી તેને રૂપિયા માગવા હોય, તેને કેટલાક દિવસ અગાઉથી તેના દરવાજાની દીવાલપર લાલ રંગના છૂરાની છાપ પાડી મૂચના આપવામાં આવતી હતી, ત્યાર પછી કેટલાક દિવસ વીત્યા બાદ તેની પાસે પત્ર મોકલવામાં આવતો હતો અને તે પત્રમાં તેને જેટલા રૂપિયાની જરૂર હોય, તેટલી સંખ્યા લખવામાં આવતી હતી તથા જે સ્થળે રૂપિયા મોકલવાના હોય, તે સ્થળનું પણ ખરાબર નામ આપવામાં આવતું હતું. પત્રના મથાળાપર પણ એ લાલ રંગના છૂરાનું વિશાળ ચિત્ર દોરવામાં આવતું હતું અને નીચેના ભાગમાં મોટા મોટા ફાર્સી/ભાષાના અક્ષરોમાં સરદાર મોનાહાતિની સહી કરવામાં આવતી હતી. ક્યારે રૂપિયા મોકલવા જોઈશે, તેનો દિવસ પણ મુકરર કરવામાં આવતો હતો.

એ પત્ર મળ્યા પછી મુકરર કરેલા દિવસે જે કોઈ રૂપિયા મોકલવામાં લીધ કરતું તો ધણા જ થોડા વખતમાં તેનું મડદું રાજમાર્ગ પર રગદોળાતું હતું અને તેની સઘળી મિલકત લૂંટાઈ જતી હતી, તેના પરિવારનું પણ પતન થઈ જતું હતું.

આખા દેશમાં મોનાહાતિની હાક વાગતી હતી. તેનું નામ સાંભળીને રડતાં બાળકો છતાં રહી જતાં હતાં, સ્ત્રીઓનાં શરીરો કંપી ઉઠતાં હતાં, પુરુષો લયના માર્યા ગબરાઈ જતા હતા અને સર્વના મનમાં શોક, સંતાપ અને ઉદ્વેગ ઉભરાઈ આવતો હતો. દેશમાં એવું એક પણ માણસ નહોતું કે જે મોનાહાતિની સ્થામે પડી તેની સાથે લડી દેશનું રક્ષણ કરવાનું સાહસ પણ કરી શકે.

એ લુટારાના પ્રતાપથી આખી ભૂપણાનગરી તથા સૂરત શહેર
 હિનજડ વેરાન જેવાં થઈ ગયાં હતાં. શહેરોની લક્ષ્મી લુટારાને લુટારાઓના ભોંયરામાં પૂરાવા લાગી હતી. મોનાહાતિએ દરેક બંદરા-
 પર લુટકાટ કરવા માટે મોટાં મોટાં જંગી વહાણો પણ તૈયાર કરાવ્યાં
 હતાં. એ વહાણો મોટે ભાગે દરિયાના કાંઠા ગુપ્ત ટાપુઓમાં જ રહેતાં
 હતાં. એ ટાપુઓ અથવા બેટા તેના તથા તેના સોમતી લુટારાઓના
 સિવાય બીજા કોઈના જાણવામાં ભાગ્યે જ આવતા હતા. દરિયાકાં
 લુટનો બધો માલ એ ટાપુઓમાં જ એકઠો કરવામાં આવ્યો હતો.
 સારાંશ કે, લુટકાટના બંધાથી સરદાર મોનાહાતિ તે સમયે કુબેરના
 જેવો મોટો એક ધનાઢ્ય થઈ પડ્યો હતો. હીરા, મણિ, માણિક્ય,
 સોનું રૂપું, જરજવાહિર વગેરે કીમતી દ્રવ્યથી તેનો ખજાનો તર થઈ
 ગયો હતો. દેશનો વહેપાર રોજગાર એક રીતે બંધ પડી ગયો હતો.
 મહાજનોના અથવા વહેપારીઓના મુખમાંથી એક પ્રકારના હાહાકારનો
 અવાજ નિરંતર સંભળાયા કરતો હતો. બધાએ મળીને ન્યાયાધીશ
 હરગોવિંદ શાસ્ત્રી તથા કાજી સાહેબને એ જુલ્મની વાર્તા કહી સં-
 ભળાવી હતી, પરંતુ તેથી તેનું કંઈ બળવાની વાત તો દૂર રહી, પણ
 તેણે તેનો જવાબ પણ આપ્યો નહોતો. આથી સર્વ લોકોની એવી
 માન્યતા બંધાઈ ગઈ હતી કે, લુટારાઓ તેમના લુટલા ધનમાંથી
 અમુક ભાગ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી તથા કાજી સાહેબને પણ અવશ્ય આપે
 છે. લુટારાઓના ધનથીજ કાજી સાહેબ તથા હરગોવિંદના ધન-
 ભંડાર ભરાઈ ગયો છે. આ કારણથી તથા લુચ્ચા, અત્યાચારી અને
 શયતાનના જેવા જાલિમ સ્વભાવવાળા હરગોવિંદ અને કાજી સાહે-
 બના જુલ્મથી ત્રાસીને ત્યાંની પ્રજાએ દિલ્હીના દરવારમાં એક પત્ર
 પણ મોકલાવ્યો હતો. તે પત્રમાં ભૂપણાના મુખ્ય મુખ્ય અગ્રેસરો,

પંકિત હામડેવ, નવરત્ન તથા તેવા જ બીજા કેટલાક ધનવાનોએ પોતા પોતાના દુઃખનો વૃત્તાંત, લુટારાઓનો અત્યાચાર, અમલદારોનો બુદ્ધિ હરગોવિંદ, કાજીસાહેબ, ખાં સાહેબ વગેરેની નીચતા, ભૂપણાના વેપાર રાજગારના મંદ પડી જવાની બીના વગેરે બધું લખવામાં આવ્યું હતું અને તે પત્ર લખને તે શહેરના મુખ્ય ધનવાન જમીનદારનો પુત્ર નવરત્ન દિલ્હીમાં શાહજહાંના શાહબંદા મુળ પાસે ગયો હતો. મુળની તેના પર મેહરબાની હતી અને તે મુળની સાથે સહેલાઈથી મુલાકાત કરી શકતો હતો, એ વિષયમાં અમો પ્રથમ ભાગમાં જ નવરત્નના મુખમાંથી થયેલો ઉલ્લેખ સાંભળી ચૂક્યા છીએ, એટલે હવે આ સ્થળે તેનું પુનરાવર્તન કરવાની અમોને કશી પણ જરૂર જણાતી નથી. શાહમુળની સાથે તેની ઓળખાણ કેવી રીતે થઈ હતી, એ વિષયમાં પણ પહેલા ભાગમાં સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત આપવામાં આવ્યો છે.

ભૂપણાનગરીના એક મોટા નામાંકિત અને મશહૂર મહોલ્લામાં એક દિવસ એક દૂતે આવીને જાહિર કર્યું કે, “ ગુજરાતમાંથી મારો માલિક કેટલીક વહેપારની ચીજો, મણિ, મોતી, માણેક વગેરે લખને ભૂપણાનગરીમાં વહેપાર અર્થે આવે છે. તેની સાથે હીરા, નીલમ, રત્ન, એલચી, તેજના, લાખ, મળી વગેરે હિમદા હિમદા ચીજોનાં વહાણોનાં વહાણો આવવાનાં છે. સરતના નવાખનો કાપ થવાથી હવે તે સુરત છોડીને આ નામાંકિત ભૂપણાનગરીમાં પોતાની એક જંગી વહેપારી પેઢી ખોલવા માગે છે. હું પ્રથમથી જ તેમને માટે એક દુકાન બાંહે લઈ નક્કી કરી રાખવા માટે જ અહીં આવ્યો છું. તમારી સર્વ જબોની સહાયતા વિના અમારા કાંઈ પણ કાર્યમાં અમોને સફળતા મળી શકશે નહિ. કારણ કે, અમો ગુજરાત દેશમાંથી હજી

નવાસવા જ આવીએ છીએ. આ શહેરથી તદ્દન અજાણ્યા છીએ આ શહેરમાં અમારું કોઈ પણ ઓળખીતું નથી. વળી વહેપારનું કામ એક બીજાની મદદ વિના કોઈ દિવસ પણ ફતેહમંદ નિવડતું નથી. અમેને આશ્ચર્ય છે કે, આપ સર્વ વ્યાપારીઓ અમને અમારા કામમાં બનતી મદદ કરીને અમારા કામમાં દરેક જાતની સગવડતા કરી આપવાની દયા દર્શાવશો જ. હાલ તરત તો તમારે ફક્ત અમેને એક સારી દુકાન ભાડે અપાવવાની જ ઉદારતા બતાવવી પડશે તે સિવાય બન કે બીજી કોઈ પણ જાતની મદદ કરવી પડશે નહિ. કારણ કે, અમારા માલિક પાસે દ્રવ્યનો તો કરોડ અભાવ જ નથી. ”

કેટલાક વહેપારીઓ એકઠા મળી, તે વહેપારીના દૂતને તે શહેરના મોટા નામાંકિત વહેપારી અને ધનવાન પંડિત કામદેવની પેઠી પર લઈ ગયા. કામદેવ એ દૂતના મ્હેંએથી બધી બીના સાંભળીને બહો જ ખુશી થયો, અને તેને માટે એક મોટું મકાન ભાડે લઈ આપ્યું. દૂત ત્રણ માસનું આગળથી ભાડું આપીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. મકાનવાળાએ પણ તરત જ તેને માટે મકાન ખાલી કરાવી આપ્યું.

આખા શહેરમાં આ વાત ફેલાઈ ગઈ. હમણાં બૂધણાનગરીના વહેપારની હાલત બહુ જ દિલગીરીભરેલી થઈ પડી હતી; એવામાં એક વહેપારીના આવવાની ખાસ જરૂર હતી, ત્યાંના સર્વ લોકો વ્યાપારથી કંટાળી ગયા હતા અને લૂટારાઓના ભયથી તેમણે પોતપોતાની દુકાનો પર તાળાં વાસી દીધાં હતાં. શહેરના સર્વ લોકો કોઈ એક સારા વ્યાપારીના આવવાની વાટ જ જોતા હતા; એવામાં આ વ્યાપારીના આવવાની ખબર સાંભળીને તેઓ બહુ ખુશી થયા અને તેની પેઠી ખોલાવવાની વાટ જોવા લાગ્યા. એવી રીતે વાટ જોવામાં જ લગભગ વીસ-આવીસ દિવસ વીતી ગયા.

ખચોરનો તાપ નમવા માંડ્યો હતો, આથમવાની તૈયારીપર આવેલા સૂર્યનાં કિરણોએ લાલ રંગથી રંગાઇને, આકાશના છટાં છવાયાં, ભાંગ્યાં તૂટ્યાં વાદળાંઓના ટુકડાઓને લાલ રંગથી રંગી દીધાં હતાં, ધીમા વાયુની લહરીઓથી પૃથ્વીના હૃદયપર શાંતિની ધારાઓ ઉછળવા માંડી હતી. એ વખતે ભૂપણાના રસ્તાઓપરથી ચાલ્યા જતા લોકો એક જણને ઘેરીને તેની આભુળાભુએ ફરી વળ્યા હતા. જેને ઘેરીને તેઓ ઉભા હતા, તે ભૂપણાનગરીના લોકોથી તદ્દન અજાણી વ્યક્તિ હતી, તેની ઉમ્મર પચીસ વર્ષથી વિશેષ હોય, તેમ જણાતું નહોતું. તેનો રંગ તપાવેલા કાંચન જેવો ચળકતો હતો. તેના શરીરની કાંતિ કોઇ એક રાજકુમારના જેવી સુંદર અને મનોહારિણી હતી. યુવક અત્યંત સુંદર હતો, અને તેની તે સુંદર સોનાના જેવી ઉજ્જવલ કાંતિ તેના ઉચ્ચ હૃદયનો પરિચય આપી રહી હતી.

યુવક છાતીપર હાથ મૂકી, હાહાકાર શબ્દથી દશે દિશાઓને ગળવી રહ્યો હતો. એ વખતે તે સ્થળેથી, ભૂપણાનગરીના ગુજરાત દેશ નિવાસી વહેપારી માણેકલાલ નામનો એક પુરુષ ત્યાંથી જતો હતો. તે લોકોની બીડ જામેલી નાંધને, પોતાની ગાડીવાળાને ગાડી થોભાવવાનું કહી, નોકરને એ બીડ જામવાનું કારણ જણાવતાં માટે તે બીડવાળી જગાએ મોકલી આપ્યો. નોકરે પાછા આવી ને ખબર આપી કે, “ એક વિદેશી સુંદર યુવાન હાહાકાર કરતો રહી રહ્યો છે, ગુજરાત દેશના પ્રખ્યાત નગર સુરતથી અહીં આવતાં તે લૂટારાઓના હાથથી લૂંટાઈ ગયો છે, તેની સહળી મિલકત લૂંટાઈ ગઈ છે. અત્યારે તેની પાસે ખાવાને અન્નનો દાણો પણ રહ્યો નથી. યુવકનું મોઢું જોતાં તે કોઈ ખાન્દાન વંશનો હોય, એમ સાફ માલુમ

પડી આવે છે. તે બિચારો અત્યારે બૂખના દુઃખથી આવો દયાબળનક વલોપાત કરી રહ્યો છે.”

આ સાંભળીને દયાળુ દિલવાળા ગુજરાતવાસી માણેકલાલનું મન દયાથી પીગળી ગયું. તેણે તરત જ પોતાના નોકરને તે સૂરત-નિવાસી યુવકને પોતાની પાસે તેડી લાવવાની આજ્ઞા આપી. માલિકના હુકમ પ્રમાણે નોકર તે બીડને હડસેલીને તે યુવક પાસે આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે:—“ભાઈ ! હવે આમ ચિંતા કરવાથી શું વળવાનું છે. ભાવી બૂલતું નથી, તે તો પોતાના નિયમ પ્રમાણે કાર્ય કર્યે જ જાય છે. જે કાંઈ થઈ ગયું છે, તે હવે મટવાનું નથી. ચાલો, તમે મારી સાથે આવો. તમને મારા શેઠ બોલાવે છે.” આમ કહીને તે નોકર તે યુવકને પોતાના માલિકની પાસે તેડી લાવ્યો.

યુવકની સુંદર મૂર્તિ જોઈને માણેકલાલ જાણી ગયો કે, એ અવશ્ય કોઈ કુલીન અને ધનવાન વંશમાં જન્મેલો હોવો જોઈએ. માણેકલાલે તેને સંબોધીને પૂછ્યું કે:—“તમે પરદેશી હો, તેમ જ જણાય છે. વળી તમારો ચહેરો જોતાં તમે કોઈ ઉંચા વંશમાં જન્મેલા છો, એમ પણ સહજમાં જ સમજાઈ આવે છે. તે ગમે તેમ હો, પણ તમે આમ મરીબની માફક શા માટે રડી રહ્યા છો ? જો કહેવામાં કાંઈ હરકત ન હોય તો મને કહી સંભળાવો. મારાથી જ તમારે માટે કાંઈ પણ બની શકે તેમ હશે, તો હું તમને મદદ કર્યા વિના રહીશ નહિ. પરદેશી અને તેમાંયે વળી આફતમાં આવી પડેલા માણસને મદદ કરવી એના જેવું બીજું એક પણ પુણ્યનું કાર્ય નથી. અમે ગુજરાતવાસીઓ અતિથિ-સત્કાર કરવામાં અમારું ગૌરવ માનીએ છીએ. તમે વહેપારી છો, એટલે દેશોદેશમાં અવશ્ય ફર્યા જ

હસો. આજકાલ ગુજરાત દેશનો વહેપાર એટલો બધો મંદ પડી ગયો છે કે, જેને લીધે અમારે ધણા ગુજરાતવાસીઓને વહેપારમાં આ બ્રૂષણાનગરી જેવા દૂર શહેરમાં આવી વસવું પડ્યું છે. ગુજરાતના વહેપારમાં ખબેલ કરનાર લાંના કઠિયાવાડ નામના વિભાગના લુટારાઓ જ છે. જેવી રીતે અહીં બંગાળામાં મોનાહાતિએ કળો ફેર વર્તાવ્યો છે, તેવી જ રીતે ગુજરાતમાં પણ લુટારાઓએ ઉપદ્રવ મચાવી દીધો છે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તમારી પણ સઘળી મિલકત લુંટાઈ મધ છે, તો શું તે સત્ય છે ? ”

આંખોનાં આંસુ લુછતાં લુછતાં યુવકે જવાબ આપ્યો કે:—
 “આપની કૃપાને માટે હું આપનો અત્યંત ઉપકાર માનું છું, આપનો આભારી છું. મારું નામ મુંદરજી છે. હું પણ આપની પેઠે ગુજરાત દેશનો જ નિવાસી છું. મારા પિતા કઠિયાવાડ દેશના જૂનાગઢ ગામના નિવાસી હતા, પણ ધણાં વર્ષો થયાં વહેપારમાં સૂરત શહેરમાં આવી વસ્યા હતા. સૂરતમાં જ તેમનો ઉત્કર્ષ થયો હતો અને તેઓ એક લાખોપતિ ધનાઢ્ય થઈ પડ્યા હતા. એથી તેમણે જૂનાગઢ છોડીને સૂરતમાં જ ધરખાર કર્યાં હતાં અને વહેપાર રોજગાર પણ ત્યાં જ ચલાવવા માંડ્યો હતો. થોડા વખત પછી મારા પિતા સૂરતના નવાબમાં પણ એક આખરૂદાર ધનાઢ્ય તરીકે દાખલ થયા હતાં અને નવાબે તેમને ‘નગરશેઠ’ ની પદવી આપી હતી. હાલમાં તેઓ મરણુવસ્થ થવાથી. હું તેમના વહેપાર રોજગારને મારા હાથમાં લઈને તેઓ વિસ્તાર કરવાની આશાથી અહીં આવતો હતો. સૂરતમાં લુટારાઓનો ત્રાસ વધી પડવાથી મેં મારા પિતાની સઘળી મિલકતનો વહેપારનો માલ ખરીદી લીધો હતો અને તે માલને વહાણમાં ચઢાવી હું આ બ્રૂષણાનગરીમાં વહેપાર કરવા આવતો હતો.

પણ મારા કમનસીબને લીધે મારી તે આશા નિરાશાના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ છે અને મધ કાલે સાંજે જ આ બૂધજ્ઞાનગરીની સીપમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ મારી બધી મિલકત લુટાઈ ગઈ છે. અત્યારે હું રસ્તાનો બીખારી બની ગયો છું. મારી પાસે એક કાઠી પણ રહી નથી. હાય ! હાય ! મારું શું થશે ? મને કાણ આશરો આપશે ? હાય !

“ હતી જ્યાં સાહિબી સારી, નહિં પીવા મળે વારિ;
હતા દાસો અને દાસી તથા શોભા બહુ સારી;
યતા પોકાર લખાના જ્યાં, બહુ અપમાન આવ્યું છે;
હજારોનો હતો સ્વામી, દીનોને દાન દીધું છે;
કુટિલા કાળની ગતિએ દશા આવી બતાવી છે;
હવે તો હાય તગદીરે, ગુલામી આજ આવી છે. ”

આમ કહીને તે યુવક ઊંચા અવાજથી રડવા લાગ્યો.

યુવકની આવી કરુણાજનક કથા સાંભળીને માણેકલાલ તરત જ સમજી ગયો કે, થોડા દિવસ પહેલાં ગુજરાતના વહેપારીના એક દૂતે અહીં આવી ને પોતાના માલિકના આવવાની તથા ધંધોરોજગાર કરવાની ખબર આપી હતી, તે વહેપારી આ યુવક જ હોવો જોઈએ તે ઉપરાંત તે એમ પણ જાણી શક્યો કે, જે કાળના પણ કાળ-રૂપ લુટારીએ અમારા વહેપાર રોજગારને બંધ કરવાની કોશિશ કરી છે, જેના લયથી આખી બૂધજ્ઞાનગરી, પૂર્વ ખંભાળા અને સુરત આદિ સર્વ શહેરો મૂર્ચ્છિત થઈને વખત વીતાડતાં હતાં, તેજ દુર્લભ દરયુએ આ યુવક વહેપારીની પણ સઘળી મિલકત લુટી લીધી છે. આ પ્રમાણે ઘણા ઘણા વિચારો કરીને તેણે પૂછ્યું કે:—“ તમારાં માણસો જ શું આ શહેરમાં આવીને વહેપારાથે દુકાન ભાડે રાખી

ગયા હતા ? આજથી લગભગ એકદશ માસ પહેલાં જે એક દૂત આવ્યો હતો, તેને શું તમે જ મોકલી આપ્યો હતો ? વળી તમારી મિલ્કત કાણે કેવી રીતે લુટી છે, એ જાણવાની પણ મને પ્રયત્ન મળ્યા થઈ આવી છે, માટે જે કાંઈ બતાવ બન્યો હોય તે કહી સંભળાવો. આજકાલ આ દેશમાં બે લુટારાઓએ તો જીવનની હદ જ કરવા માંડી છે. હજી આજથી આઠ દસ દિવસ પહેલાં એટલે કે નવરાત્રિના વખતમાં આ શહેરમાંથી ત્રણ કન્યાઓનાં હરણ થયાં છે અને એક પુરોહિતનો પણ કશે પત્તો મળતો નથી. ”

સુંદરજીએ જવાબ આપ્યો કે:—“ જી, હા. પરંતુ હવે મારા પેટપૂરતું ખાવાનું પણ મારી પાસે નથી. વહેપાર કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ હવે તો માંડે પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાનાં પણ સાંસાં પડે છે. હાય માંડે શું થશે ? મને કાણુ બચાવશે ? ”

માણેકજાલ, સુંદરજીની આવી જુરી હાલત જોઈને ઘણો જ દુઃખી થયો તથા દિલગીરીની સાથે કહેવા લાગ્યો કે:—“ બાઈ, હવે તમે આમ ચિંતા ન કરો અને મારી સાથે મારે ઘેર ચાલો. તે સ્થળે જ તમો થોડાક દિવસ રહેજો. પછી મારા વહેપારી મિત્રોને જણાવીને અથવા વહેપારીઓમાંથી ફાળો કરીને તમારા માટે જોઈતું ધન એકઠું કરાવી આપીશ. એ ધન વડે તમો તમારું ગુજરાન ચલાવજો અને ફાવે તો વહેપાર રોજગાર પણ ચલાવજો. અમારી વહેપારી સભાના અધ્યક્ષ પંડિત કામદેવ મહા દયાળુ છે. તેમની કૃપાથી આજકાલ હજારો માણસોનું કલ્યાણ થઈ ગયું છે. તેમને તમારા દુઃખની વાત જણાવવાથી તેઓ તરત જ તમોને તમારા ગુજરાન પૂરવા ધનનો અદોષસ્ત કરાવી આપશે. વહેપારની બાબતમાં પણ અત્યારે તે દેશ વિખ્યાત છે. એવો એક પણ વહેપારી નથી કે

અત્યારે તેમના જેટલું દાન કરીને ગરીબોનું અથવા વખાના માર્યા વિપત્તિમાં આવી પડેલા માણસોનું રક્ષણ કરતો હોય. મને સંપૂર્ણ આશા છે કે, તેઓ તમને કોઈ સરળ ઉપાય જરૂરને જરૂર બતાવી આપશે અને એ ઉપાયદ્વારા તમારું કલ્યાણ પણ થઈ જશે. ”

શુદેવજીએ કહ્યું કે:—“ ભાઈ ! આપની આ મહેરબાનીને માટે હું તમારો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો જ છે. આપ મારા દેશબંધુ છો એથી મને અત્યંત આનંદ થયો છે. વળી આપે મને ગુજરાત દેશનો નિવાસી ધારીને આપને ત્યાં આશ્રય આપવાની જે ઉદારતા દર્શાવી છે, તે ઉદારતાને માટે પણ હું આપને ધન્યવાદ આપું છું. હું ધારું છું કે ભગવાને મારી આવી દુર્દશા જોઈને મારા પર ઉપકાર કરવા માટે જ આપને અહીં મોકલી આપ્યા છે. વળી વહેપારી સભા તરફથી ફાળો કરીને મને વહેપાર રોજગારમાં જોડવાની આપ જે ઉમદા આશા આપો છો, એથી તો હું ધારું છું કે મારા સૌભાગ્યની સીમા જ થાય છે. ધન્ય છે ! ભાઈ આપના જેવા દેશબંધુઓને, અનેકવાર ધન્ય છે. ! ”

“ ભાઈ ! મારી આટલી બધી પ્રશંસા શા માટે કરો છો ? આંગણે આવેલા અથવા શહેરમાં આવી ચઢેલા હરકોઈ અતિથિનો સત્કાર કરવો એ દરેક માણસની મોટામાં મોટી શ્રેણ જ ગણાય છે; એમાં મેં તમારે માટે કોઈ નવીન કર્યું જ નથી. પણ ચાલો, હવે વિના કારણ વિલંબ ન કરો. સમય ધણો જ વીતી ગયો છે. જમવાનો સમય પણ થઈ જવા આવ્યો છે. ” માણેકલાલે પોતાની બલમનસાઈની ઓળખાણ કરાવતાં કહ્યું.

ત્યાર પછી તે યુવક માણેકલાલની સાથે તેની ગાડીમાં બેસી ગયો. ગાડીવાળો ગાડી હંકારીને વેગપૂર્વક ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. હજીવારમાં જ લોકોની બીડને ઓળંગીને તે ગાડી કંઈક અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

પ્રકરણ પ મું

—:૦:—

નિરાશ પ્રેમી

—:—

તૂ દોસ્ત કિસીક બી સિતમગર ન કુઆ થા;
ઝારોં વૈ હૈ વલ્લુ ભુલ્મ કિ મુઝપર ન કુઆ થા;
દરિયાએ મુઆસી તનક આખીસે કુ આખુસક;
મેરા મર-એ-દામન બી અબી તર ન કુઆથા;

—*—

ધશરત-એ કતરા હૈ દરિયામેં ફના હો જના;
દર્દકા હદસેં ગુજરના હૈ ફવા હો જના;
દિલસે મિટના તેરી અંગુશત હિનાઇકા ખ્યાલ;
હો ગયા ગોશ્તસે નાખુન કા ભુદા હો જના;
ખખ્ શે હૈ જલવ-એ ગુલ જૈક તમાશા માલિખ;
અશ્મકા ચાહિએ હરં રંગ મેંવા હો જના.

ગાલિખ

વહેપારી મહાજન માણેકલાલના પિતાએ ગુજરાત દેશના સુપ્રસિદ્ધ શહેર સુરતથી બંગાળામાં આવીને વહેપાર રોજગાર કરવાની શરૂઆત કરી હતી. તે પોતાના એકના એક પુત્ર માણેકલાલના હાથમાં વહેપાર રોજગારનો અધો કારબાર સોંપીને, બંગાળામાં જ પરલોકવાસી થયો હતો. માણેકલાલ પોતાની શુદ્ધિ તથા પ્રતિભાના બળથી ધીમે ધીમે વહેપાર રોજગારમાં એક નામાંકિત વહેપારી તરીકે

સધળા વહેપારીઓમાં ગણાવા લાગ્યો હતો. અત્યારે માણેકલાલની ઉમ્મર લગભગ ચાળીસેક વરસની થઈ ગઈ હતી. ફેટલાંક વરસ થયાં તેને માત્ર એક કન્યારત્ન સોંપીને તેની પત્ની પણ આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરીને પરલોકપ્રતિ પ્રયાણ કરી ચૂકી હતી. કન્યાને તેણે હા ઉપરાંત સ્નેહ તથા માયા દેખાડીને મોટી કરી હતી. તે ઉપરાંત તેને બણાવી ગણાવીને સારી ગૃહકેળવણી પણ અપાવી હતી, ગૃહસંસારમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન શું છે, સ્ત્રીઓએ ગૃહસંસાર કેવી રીતે ચલાવવો જોઈએ, પતિની સાથે કેમ વર્તવું જોઈએ, સાસુ, નણંદ વગેરેને શી રીતે સંતુષ્ટ કરવી જોઈએ, વગેરે બધી જાતનું જ્ઞાન પણ આપ્યું હતું. એ કન્યા જ તેના સંસાર સમુદ્રના એક માત્ર મોતી-રત્ન રૂપ થઈ પડી હતી. કન્યા, અત્યંત સુંદર અને સ્વરૂપવતી હતી, તેવી જ બુદ્ધિશાળી પણ હતી. તેનું નામ ઈંદુમતિ હતું. ઈંદુમતિને તેણે ગુજરાત દેશના રીતિરિવાજ મૂળજ ઘટતી સ્વતંત્રતા અથવા સ્વાધીનતા પણ આપી હતી. તેની ઉમ્મર સત્તર અઢાર વર્ષની જ થઈ હતી; પણ તેમ છતાં તેનાં લક્ષ કરવામાં આવ્યાં નહોતાં. તેનો મનોભાવ એવો હતો કે; જો વરકન્યા ઉભય પોતપોતાની ઇચ્છાનુસાર પસંદગી કરીને એક બીજાની સાથે લગ્ન કરે, તો તેથી જ માફ પરિણામ આવવાની સંભાવના રહે છે. વળી ખાસ કરીને તેની કન્યા કેળવણી અને અત્યંત બુદ્ધિમતી તથા ચપલ હતી, તેથી તેને કદાપિ કોઈ નાલાયક વરના હોથમાં સોંપીને તેની બિચારીની આખી જિંદગીને દુઃખી કરી શકાય તેમ નહોતી.

રાત્રિના લગભગ ત્રણેક કલાક વીત્યા પછી માણેકલાલ ગઢેર-માંથી દુકાન બંધ કરીને ઘેર આવી પહોંચ્યો. પરદેશી યુવક તેની

ગાડીમાં જ હતો, માણેકલાલ ગાડીમાંથી ઉતરી સુંદરજીને નીચે ઉતરવાનું કહ્યું. એટલે તે પણ ઉતરી પડ્યો. ત્યાર પછી, તેઓ બંને મકાનમાં દાખલ થયા.

માણેકલાલે મકાનમાં દાખલ થઈને, સર્વથી પ્રથમ પોતાની કન્યાને તેની પાસે બોલાવી અને ત્યાર પછી તેણે સુંદરજીની સાથે તેનો પરિચય કરાવી આપ્યો. સરળ અને બોળા દિલવાળી ઇન્દુમતિ ગુજરાતી વહેપારી યુવક સુંદરજીની દુર્દશાના સમાચાર સાંભળીને બધી જ દિલગીર થઈ, તથા નાના પ્રકારે તેને ધીરજ આપીને તેના મનને વિનોદ આપવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. લોક સમાજના લાવણ્યમાં અગ્રસ્થાન ભોગવતી ઇન્દુમતિનાં દર્શન કરીને તથા તે સુંદરી કામિનીનો મધુમિશ્રિત વાર્તાલાપ સાંભળીને સુંદરજીના હૃદયમાં એક પ્રકારના અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થવા લાગ્યો. તે મનોહારિણી માનીતનાં દર્શનથી તે યુવક મુગ્ધ થઈ ગયો. તેના હૃદયનું બધું દુઃખ દૂર થઈ ગયું હોયતી ! એવોજ ભાસ થવા લાગ્યો. યુવતીને જોતાંની સાથે જ તે પોતાનાં બધાં દુઃખોને વિસરી જઈને મનમાં તે મનમાં જ વિચારવા લાગ્યોઃ—

“ મૃગલોચની આ મોહિની, સૌન્દર્યનો આગાર છે;

મૃદુતા ભરી પ્રત્યંગમાં, મુખમાં સુધાની ધાર છે;

કાંચન સમી આ કાય છે, રૂપમાં રતિ અવતાર છે;

આ માનિનીના મોહમાં, હૈયું થયું લાચાર છે. ”

માણેકલાલે વિદેશી યુવક સુંદરજીને માટે એક અલાયદો ઓરડો કાઢી આપ્યો, તથા તેની સેવા ચાકરીમાં અથવા સન્માનમાં કોઈ પણ જાતની ખસલ ન પડે એટલા માટે નોકર ચાકરોનો પણ સારો બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો.

સુન્દરજી સારો આશ્રય મેળવી હવેથી ત્યાં જ વસવાટ કરવા લાગ્યો. તેને ત્યાં આવ્યાને લગભગ એકાદ પાંચવાડિયાનો સમય પશુ વીતી ગયો ત્યાર પછી તેણે એક દિવસ પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે—ધનુરકૃપાથી આશ્રમ તો સારો મળી ગયો છે, પણ હવે શ્યામે શોભાવનારી સુંદરી ઇન્દુમતિના મળવાની જ વાર છે. જો એ મનોહારિણી મને મળશે, તો મારી આખી જિન્દગી સફળ થશે. વાહ વાહ ! વિધાતાએ પણ તેના શરીરમાં શું ખૂબીદાર રૂપ મૂક્યું છે. જેના મુખમાં મૃદુતા અને મિષ્ટતા ભરી છે, જેની આંખો જાદૂથી ભરેલી છે, જેનું હાકડું બદન ખૂબસૂરતીના ખગ્નના રૂપ છે, એવી ઇન્દુમતિ રૂપ ઇન્દુ જો મારા અંધકારમય ભાગ્યાકાશમાં ખીલી ઉઠે તો જ મારું જીવન સદાને માટે પ્રકાશમય થઈ શકે તેમ છે. અહાહા ! શું સુંદર રૂપ છે !”

“નિરખતાં નાર નખરાળી હૃદયમાં આશ જાગે છે;
નિરાશા ને બધી ચિંતા હવે તો માર્ગ માગે છે;
ઉગ્યો છે ભાગ્યનો ભાનુ, હવે અંધાર છે શાનો ?
સુક્રમળ સુંદરી શાણી મળ્યે ચિંતા નહિ જાણો;
હૃદયરાણી થશે મારી, હવે છે દુઃખ જવાનું;
દયાળુ દેવ મારાએ દીધું (છે) છોડી સતાવાનું.”

આ પ્રમાણે આશામાં ને આશામાં સુન્દરજીએ ખીજા દેટલાક દિવસો પણ વીતાડી દીધા. એક દિવસ બપોરનો તાપ નમી ગયા પછી, બ્યારે મધુર મલયાનિલ વહેવા માંડ્યો હતો, વિકસિત થવાની અણીપર આવેલી નવકલિકાઓમાંથી મધુર અને મૃદુ સુગંધ છૂટીને દક્ષે દિશાઓની બ્રમિને સુગંધિત કરી રહ્યો હતો. તે સમયે એક ચોરડામાં બેસીને ગુજરાતી યુવક સુન્દરજી તથા માણેકલાલની એકની

એક કન્યા લોકલલામભૂતા સુંદરી યુવતી કન્યા ઇન્દુમતી વાર્તાલાપ કરી રહી હતી. ધરના બધા બારી બારણાં ઉઘાડાં હતાં. સુંદરજી વાર્તા કરી રહ્યો હતો અને ઇન્દુમતિ સાંભળી રહી હતી. સુંદરજીની બોલવાની હળ ધણી જ પ્રશંસાને પાત્ર હતી. તે દેખાવમાં જેવો સુંદર હતો, તેવોજ અથવા તેથી પણ અધિક વાતચીત કરવામાં પણ સુંદર અને પ્રતિભાવાન હતો. વિદ્યાબ્યાસમાં અને સાંસારિક જ્ઞાનમાં પણ કાંઈ તે જેવો તેવો પ્રવીણ નહોતો. તેના મુખમાંથી નીકળતો એક એક શબ્દ સર્વના મનને સહજમાંજ વિમોહિત કરી દે તેવો હતો.

યુવક યુવતી બેસીને તરેહ તરેહની વાતોચીતો કરી રહી હતી. જૂદાજૂદા દેશોની વાર્તા, માનવચરિત્રની કથાઓ, અળયખી ભરેલા બનાવોની વાતો વગેરે અનેક બાબતોને લઇને તેઓ વાતચીત કરતાં હતાં અને પોતાનો વખત વીતાડતાં હતાં. યુવકના મુખથી એ બધી વાતો સાંભળતાં સુંદરી બાલા કાંઈ કાંઈ વેળાએ વિરમયથી સ્તાંભિત થઈ જઈ હતી, કાંઈ વેળાએ હસી હસીને આખા ઓરડાને અળવી મૂકતી હતી. જે ધરમાં ઇન્દુમતિ હમેશાં એકલી બેસી રહેતી હતી, તે જ ધરમાં બેસી આજે યુવક-યુવતી નાના પ્રકારનો વાર્તાલાપ કરી રહી હતી.

એ વખતે તે ધરમાં બીજો એક યુવક ધરમાં દાખલ થવા જતો હતો, એવામાં દાખલ થતાં પહેલાં જ દરવાજાપરથી તેણે સાંભળ્યું કે, ઇન્દુમતી તથા બીજા એક યુવકના હસવાનો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો છે. આવી રીતે ઇન્દુમતિ સિવાય બીજા કાંઈ પણ પુરુષને તેણે દાખલ થતો જોયે નહોતો. તેથી તે અભારે ધણીજ અળયખીમાં પડી ગયો.

‘થોડીવાર પછી-તે અત્યંત વિશિષ્ટ અને કોશિલ બધને પો-

તાને હવે શું કરવું જોઈએ, એનો કશો પણ મિશ્રણ કરી શક્યો નહિ. આથી તે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તરત જ તે ઓરડામાં દાખલ થયો.

જે પુરુષ ઓરડામાં દાખલ થયો હતો, તે પણ ઘણો જ ખૂબ-સરત અને દેખાવડો યુવક હતો. તેનું નામ મણિલાલ હતું. મણિલાલનો પિતા પણ એક વહેપારી હતો, અને તે સાથે માણેકલાલના પિતાનો જૂનો દોસ્ત હતો. મણિલાલ, સુંદરજીના જેવો સુંદર નહોતો તેમ છતાં પણ તેનો સ્વભાવ ઘણો જ સારો હતો. મણિલાલ એક ચારિત્ર્યવાળો પુરુષ હતો. તેનું મૂળ વતન ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ શહેર અમદાવાદમાં હતું અને તે પિતાના ધંધા—રોજગારમાં મદદ કરવા માટે ભૂપણાનગરીમાં આવ્યો હતો રાત્રિ દિવસ મહેનત કરીને તે પિતાને પૂરતી મદદ પણ કર્યા કરતો હતો. બાળુવા ગણુવામાં તે જોઈએ તેઓ હોશિયાર નહોતો, એટલું જ નહિ, પણ તેનામાં તેવો શક્તિ પણ નહોતી. ઘણા દિવસ થયાં મણિલાલ ઇન્દુમતીના પ્રેમનો અનુ-રાગી થઈ પડ્યો હતો, તેનું આખું હૃદય ઇન્દુમતીના પ્રણયની જ્યોત્સ્નાથી પ્લાવિત થઈ ગયું હતું. પરંતુ વાર્તાલાપમાં તે પોતાના પ્રેમને ઇન્દુમતિ પાસે કદાપિ પ્રકટ કરી શક્યો નહોતો. હૃદય જેને મેળવવા માટે રાત્રિ દિવસ તત્પર રહેતું હતું અને સ્વપ્નમાં પણ જે પ્રિયતમા પ્રતિમાનાં અર્હર્નિશ દર્શન થયા કરતાં હતાં, તે પ્રતિમાને તે પોતાનો મનોભાવ વ્યક્ત કરી પોતાના પક્ષમાં લાવવાને સમર્થ થઈ શક્યો નહોતો. મણિલાલ તેને પોતાનો પ્રેમ જણાવી શક્યો નહોતો, એ ખરું; પણ તેમ છતાં પણ તેનું હૃદય ઇન્દુમતિના પ્રેમથી કેવું બરાયલું રહ્યા કરતું હતું, તેના હૃદયનો પ્રેમ કેવો ઉછાળા મારીને મુખપર પ્રકટ થઈ રહ્યો હતો, તે ઇન્દુમતિ કેવી એકાગ્રતાથી

ચહાતો હતો અને તેનો પ્રેમ કેટલો બધો વધી પડ્યો હતો, આદિ સર્વ તેનું વદન સ્પષ્ટ રીતે સર્વ કાષ્ઠને દર્શાવી આપતું હતું. તેનો મનોભાવ તેની બન્ને આંખોપરથી જ સહજમાં જણાઇ આવતો હતો. મણિલાલ પોતાના મનમાંને મનમાં જ સમજી ગયો કે, તે જે મનોહારિણી માનિની ઇંદુને ચાહી રહ્યો છે. તે પણ તેને તેટલા જ અનુરાગની સાથે ચાહે છે. ધણી દિવસ થયાં તેણે ઇંદુમતિને પોતાનાં દિલનાં દાર ઉઘાડાં મૂકીને 'તું શું મને ચાહે છે કે?' એવો પ્રશ્ન પૂછવાનો વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ તેની મુલાકાત થતાં તથા તેના મુખની મધુર વાતો સાંભળતાં, તથા તેનું મુખ જોતાં જ મણિલાલ તે પ્રશ્ન પૂછવાનું સાહસ કરી શકતો નહોતો. કદાચ તે પ્રશ્ન તેના સ્મરણમાં પણ આવતો નહોતો. મનમાંને મનમાં જ તે મન-મોહિની સુંદર જાણિને અંકિત કરીને તેના વિચારમાંને વિચારમાં જ તે પાછો પોતાને ઘેર ચાલ્યો આવતો હતો. પરંતુ આજે તે જ્યારે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો હતો ત્યારે તે પ્રતિજ્ઞા કરતો આવ્યો હતો કે, આજે તો એ પ્રશ્ન અવશ્ય પૂછીશ. તે પ્રશ્ન પૂછ્યા સિવાય હવે મણિલાલ શાન્ત રહી શકે તેમ નહોતો. હમણાં કેટલાક દિવસ થયાં તેને પ્રિયતમાના પ્રણયને પ્રાપ્ત કરવાની આશાથી ક્યાંય પણ રુચતું નહોતું, કામકાજમાં પણ તેનું મન લાગતું નહોતું. રાત્રિ દિવસ તે ચિંતામાંને ચિંતામાં જ નિમગ્ન રહ્યા કરતો હતો, તે પોતાના મનમાં એવા જ વિચારો કર્યા કરતો હતો કે, જો મરવાનું હશે તો એક દિવસ અવશ્ય મરવું જ પડશે, પરંતુ જો મારા સહભાગ્યયોગે હું ઇંદુને મારી અંકલક્ષ્મી કર્યા પછી મરીશ, તો જ મારા ચિત્તને શાંતિ વળી શકશે, નહિ તો તેનામાં રહેલી આસક્તિને લીધે મારે આ સંસારમાં ફરીવાર જન્મ ધારણ કરવો પડશે. ઇંદુ જ હવે મારી

બિન્દગીનો સાર છે, એના વિના અદ્વૈત મારો અવતાર છે.

“સદ્ગુણથી ભરી સુંદરી, નહિ રૂપમાં ખામી જઈ;

અવલોકતાં સૌન્દર્યને નજર મારી ત્યાં ઠરી; ”

એ ઉપરાંત તે પોતાના મનમાં એમ પણ વિચાર કરતો હતો કે:—“જો એ મનોહારિણી ઈન્દુ મારી થશે, મારી સાથે લગ્ન કરવાની અનુમતિ આપશે. તો હું તેના સિવાય ત્રિભુવનને મોહાવનારી રતિ સમાન રમણીય રમણીનો પણ અંગિકાર કરીશ નહિ. કારણ કે, એ મોહિનીના મંજુલતાભર્યા મોહક વાક્યોએ મારા જિગરને પ્રેમની સન્નિધિ સાંકળથી બાંધી લીધો છે, મને પરવશ કરી દીધો છે.

“પ્રણયના પાશમાં બાંધી મને બંદી બનાવ્યો છે;

મધુરા ભાવ દર્શાવી મને તેણે નમાવ્યો છે; ”

ઈન્દુના મિલનથી મારો સંસાર સુધામય બની જશે, મારા હૃદયમાં નવીન બળ અને નવીન સાહસનો સંચાર થશે. હું સંસાર ક્ષેત્રમાં એ રૂપની રાણીને લઇને આનંદપૂર્વક વિચરણ કરીશ અને એના જ જાનમાં, એના જ ધ્યાનમાં તસ્લીમ રહીશ. ”

મણિલાલ આવો સંકલ્પ કરી, ઈન્દુમતિને લાંબા આવી લાગ્યો, પણ ઘરમાં આવ્યા પછી તેણે જે કંઈ જોયું, તે જોઈને તેનું હૃદય સ્તાંભિત થઈ ગયું. તેના મુખપર જે પ્રસન્નતાની છાયા જવાયલી હતી, તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ. હૃદયની હિંચી હિંચી અનેક આશાઓ નિરાશાના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ. ઘરમાં જઈને મણિલાલે જોયું કે, ઈન્દુમતિ દેવતાના જેવી સુંદર કાન્તિવાળા એક સુંદર યુવકની સાથે બેસીને હાસ્ય તથા મૃદુ વાર્તાલાપ કરી રહી છે. તેનું મન તે યુવકની વાર્તામાં એટલું બધું તન્મય બની ગયું છે કે, તે બીજી કંઈ પણ દિશામાં પોતાની દૃષ્ટિ પણ દોડાવતી નથી. એ યુવકને મણિલાલે

આ પહેલાં કલ્પિ જોયો નહોતો. યુવકના શરીરની અદ્ભુત સુંદરતા વાર્તાલાપ કરવાની અનુપમ છટા તથા હાસ્યની મધુરતા આદિ સર્વ જોધને મણિલાલ એક પ્રકારના આશ્ચર્યમાં આવી પડ્યો. તેનું આશ્ચર્ય એટલું બધું વધી પડ્યું કે તરત જ તેના મનમાં તે યુવકનો પરિચય મેળવવાની પ્રયત્ન ઇચ્છા પણ થઈ આવી.

મણિલાલે જોયું કે, ઇન્દુમતિ તેને જોધને જાણે કાંઈક શરમાઈ ગઈ હતી અને તે સાથે તેમનો વાર્તાલાપ તથા હાસ્યવિનોદ પણ બંધ પડી ગયો હતો. પરદેશી યુવક જાણે સહજ કોપિત થઈને મણિલાલના મુખ તરફ જોવા લાગ્યો. તેના જોવાનો મર્મ માત્ર એટલો જ હતો કે, અસભ્ય માણસની પેઠે કોઈની પણ પરવાનગી લીધા વિના મણિલાલે ઇન્દુમતિના ખાનગી ઓરડામાં શા કારણથી પ્રવેશ કર્યો હશે ? શું તેને આમ એકાએક પરાયા મકાનમાં પ્રવેશ કરતાં જરા શર્મ પણ નહિ આવી હોય ? મણિલાલ પણ એ યુવકને જોધને સહજ જખવાણું પડી ગયો. તે જે આશ્ચર્ય, જે અભિલાષથી અને જે પ્રતિજ્ઞાથી ઇન્દુમતિની સાથે વાતચીત કરવા તથા પોતાના હૃદયનો ગુપ્ત ભાવ પ્રકટ કરવા આવી હતો, તે આશ્ચર્ય, અભિલાષ અને પ્રતિજ્ઞા આદિ સર્વ સૂર્યના હૃદયની સાથે જ જેવી રીતે આકળનાં બિન્દુઓ સૂકાઈ જાય છે, તેવી જ રીતે વિશુષ્ટ થઈ ગઈ. તે તરત જ ત્યાંથી પાછો ફરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. એ જોધને ઇન્દુમતિએ પોતાના આસનપરથી હઠી તેને બોલાવી કહ્યું કે—“ મણિલાલ ! તમે આમ તરત જ કેમ પાછા આવ્યા જાઓ છો ? હમણાં ક્ષણ દિવસ થયાં તમે અહીં આવ્યા નથી, એમ ધારીને હું આજે તમને તેડવા માટે ખાસ માણસ મોકલવાની હતી. તમે આમ આવ્યા ન જાઓ, આવો, આસનપર બેસો. પણ હા—આ યુવક મહાશયનો પ-

રિચ્ચ કરાવવાનું તો હું છેક જ જૂલો મઠ. આ મથુ છે, તેમને તમે જોળીએ છો ખરા કે ? ”

મણિલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ ના, મેં આ પહેલાં કદી પણ એમને જોયા હોય, એવું મને સાંભળતું નથી. આ મહાશય મથુ છે વાર ? ”

હન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“ તેઓ એક મોટા માણસ છે; જેવા વિદ્વાન છે, તેવા જ સારા વક્તા પણ છે. એમના જેવી વાતચીત કરવાની હજી તો મેં મારી આખી જિન્દગીમાં પણ કદાપિ જોઈ નથી. તેમની એક એક વાત એવી રસીલી અને છટાદાર છે કે, જેને સાંભળતાં મારું મન સંતુષ્ટ જ થતું નથી. હું આજે તેમની મીઠી મીઠી વાતો સાંભળીને ખુશ ખુશ થઈ ગયો છું. ”

“ ત્યારે હવે મને અહીંથી જવાની રજા છે કે ? ” મણિલાલે ઉત્સુકતાની સાથે પૂછ્યું.

“ કેમ ? અહીં ખેસવામાં તમને કાંઈ હરકત છે ? ”

“ ના—ના, હરકત તો કાંઈ નથી, પણ તેમ છતાં પણ તમે અને તારા આ મિત્રને અવશ્ય અડચણ આવે તેમ છે. કારણ કે, મારા આવવાથી તમારી વાતચીત પણ બંધ થઈ ગઈ છે. માટે હવે તમારા વાર્તાવિનોદમાં વિદ્ય નાખવાનું હું કોઈ પણ રીતે ઉચિત ધાસ્તો નથી ? ” મણિલાલે સ્પષ્ટ ઉત્તર આપી દીધો.

“ મણિલાલ ! આમ ધારવામાં તમારી જૂલ થાય છે. તમે આ મુશ્કેલી વાતચીત સાંભળીને અવશ્ય પ્રસન્ન જ થશો, એમ ધારીને હું તમને ખેલાવવા માટે માણસ મોકલવાની હતી. તમારા આવવાથી અમારી વાતચીતમાં કોઈ પણ પ્રકારનું વિદ્ય આવી શકે તેમ નથી, પણ ઉલટો આનંદ જ મળી શકે તેમ છે. તમે આજે આવી વૃથા

કાંઠા શા કારણથી કરી રહ્યા છે ? તમારી આવી વાર્તા સાંભળીને મને ધણી જ અન્યથા થાય છે. ”

“ જો તમને કોઈ પણ જાતની અમલક અથવા અડચણ નહોતી, તો હું ધણી જ ખુશીની સાથે અહીં બેસવાને તૈયાર છું. ” મણિલાલે કહ્યું.

“ એમ કેમ કહો છો ? અમને શી અડચણ થવાની છે ? આ એક ધણી જ બહા માણસ છે. એમની સઘળી મિલકતને લૂટારાઓ લૂંટી ગયા છે. એથી તેઓ ધણી જ આશ્ચર્યમાં આવી પડ્યા છે. આ એક ધનવાન અને ખાન્દાન કુટુંબના માણસ છે. એમનો સંકાય સખવાનું કશું પણ કારણ નથી, માટે આવો, બેસો અને સુખેથી એમની મનોહર વાર્તાને સાંભળો. ” હિન્દુએ કહ્યું.

મણિલાલે એક આસનપર બેસી, તે યુવકના તરફ મુખ ફેરવીને કાંઈક નવું અવાજથી કહ્યું કે:—“ મહાશય, આપનાપર આવી પડેલી આશ્ચર્યની વાર્તા સાંભળીને હું ધણી જ દિલગીર થયો છું. પ્રશ્ન એ છે કે જો એવા કુટુંબ દરમિયાનમાં દમન કરવાની આખી ભૂખલા-નગરીમાં તો શું, પરંતુ આખા દેશમાં પણ નથી, તેને મારા જેવા એક સામાન્ય માણસ શું કરી શકે વાર ? આજકાલ આખા હિન્દુસ્તાનની જે પાયમાલી થઈ રહી છે, તે જોતાં સર્વની જાતી શરી જાય છે. અત્યાચારી ઔરંગઝેબે શાહજહાં જેવા ન્યાયી શહેનશાહને કેદ કરવાથી દેશનું સત્યાનાશ વળી ગયું છે. હિન્દુઓના ઘેરઘેર રડારોળ થવા માંડી છે, રૈયતનાં ધનમાલ લૂટાવા લાગ્યાં છે, સતી-યોના શીલનો ક્ષય થવા માંડ્યો છે અને સર્વત્ર કાળો ફેર વર્તવા માંડ્યો છે. હું નથી સમજી શકતો કે ભારતના ભવિષ્યના મર્જામાં શું સમાવશું છે ? જે દેશની પ્રજા પોતાનું રક્ષણ કરવાને પણ સમર્થ

નથી, તે દેશની અવનતિ થાય, તો તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું હોઈ શકે ? આપની આવી અદ્વિસોસજનક અવસ્થા જોઈને મને ધણી જ દિલગીરી થાય છે. ”

આ વાર્તા કહેતી વેળાએ મણિલાલનું મન ખરેખર ધણું જ દિલગીર થયું હતું. ખીજનું દુઃખ દેખી દુઃખી થનાર સરળ હૃદયના મણિલાલની આંખોમાં એ વખતે આંસુનાં બે ચાર બિન્દુઓ પણ ઉભરાઈ આવ્યાં હતાં.

મુંદરજીએ સહજ મંબીર અવાજથી કહ્યું કે:—“ આપની ભૂષણાનગરીના નિવાસીજનોની હું કાંઈ પણ પ્રકારે પ્રશ્નસા કરી શકું તેમ નથી. એકાદ બે લૂટારાઓએ મળીને અહીંની સઘળી ઇજ્જત આખરે બરબાદ કરી નાખી છે, તે પાપાત્માઓ સતીના સતીત્વનો નાશ કરવા માંડ્યા છે, ધનવાનોનાં ધન લૂટવા માંડ્યા છે, મુસાફરોનો સર્વનાશ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા છે, ગરીબ અને બૂખ્યાં તરસ્યાં માણસોના મ્હોંમાંથી અનાજના કાળીયા પણ છીનવી લેવા માંડ્યા છે, અને તે સર્વને ભૂષણાનગરી એક સામાન્ય સ્ત્રીની પેઠે બેઠી બેઠી, જોઈ રહી છે, એ જોઈને મને તો ધણી જ અજબબી થાય છે. શું આખા શહેરમાં એક પણ વીર પુરૂષ નથી, કે જે તેમના આવા જાલિમ ભુક્ષ્મોને અટકાવી શકે ? ભૂષણાનગરીની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં કરતાં હૃદય પણ અવસજ થઈ જાય છે. માણસની જિન્દગીમાં મરણ કાંઈ બે વાર આવતું નથી, સહુને એક દિવસને એક દિવસ આ ફાની દુનિયા છોડીને ખાલી હાથે ચાલ્યા જ જવું પડે છે, તો પછી પોતાના દેશને કાયતાનોના સપાટામાંથી છોડાવવા જતાં તુરંત જીવનને બચાવવાનો ભય શા માટે પારણ કરવો જોઈએ ? આ ભૂષણાશહેરમાં તો બાપો માણસો વસે છે, તેઓ સર્વ નિર્માલ્ય છે ! કાંઈ પણ

પુરુષના હૃદયમાં વીરતાનો વાસ નથી, દેશની હાઝ નથી, માતૃભૂમિના કલ્યાણની કામના નથી ? જો સહુ એકી સાથે એકઠાં મળીને એક જ નિશ્ચયપર આવીને માતૃભૂમિના રક્ષણ માટે કમર કસીને તૈયાર થાય, તો પછી દરયુઓનું દમન કરવામાં કેટલીક વાર લાગે ? લુટારાઓને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવામાં શો વિલાંબ થાય ? મને જો ભૂષણવાસીઓ મદદ કરે, તો હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે, તે લુટારાઓને ક્ષણમાત્રમાં પાંજરામાં પૂરીને પ્રગ્ન સમક્ષ ધણી જ સરજતાની સાથે લાવી શકું તેમ છું. હાંથ !

“ રીઆય રૈયત રાંકડી, જોવાય ના આંખો થકા;
ધન માન ને લજ્જા લૂટાતી દરયુ કેરા હાથથી;
ન્યાં જોઉં ત્યાં સંભળાય છે પોઠાર તો દુઃખના થતા;
અબળા તણા ઉતાપથી ધ્રુજતી જણાયે આ ધરા.”

આમ કહેતાં કહેતાં તે યુવકના ગાલપરથી જાણે લોહીની ધાર વહેવા માંડી હોયની એમજ જણાવા લાગ્યું. તેનાં વિશાળ અને વિસ્તાર પામેલાં નયનોમાંથી જાણે આમની ચિનગારીઓ વરસવા માંડી હોયની ! એવો જ ભાસ થવા લાગ્યો. તેના સુંદર હોઠ પણ ચરચર કંપવા લાગ્યા. ઈન્દુમતિ અત્યાર સુધી એ યુવકના મુખપર જે જે જૂઠા ભાવો જણાઈ આવતા હતા, તેનું અવલોકન કરી રહી હતી. છેવટે તે તે યુવકને બોલતો બંધ થયેલો જોઈ મણિલાલને ઉદ્દેશીને બોલી કેમ મણિલાલ, તમે આ તરુણના મતને મળતા છો ખરા કે નહિ ? હું ધારું છું કે, તમારો અભિપ્રાય પણ લગભગ એવા જ પ્રકારનો હશે. ભૂષણનગરીની શોકાતુર સ્થિતિ જોતાં ધણીવાર મારું કાળજી પશુ કંપી ઝોઠે છે. હું નથી સમજી શકતી કે, એ રક્ષતી લુટારાઓના હાથમાંથી આ ભૂષણનગરીનો હવે કેવો જાણે ક્યારે

હૃદયરો ઘરો ? ખરેખર ! આ યુવકના કહેવા પ્રમાણે અત્યારે આપણું નગર તદ્દન નિર્માસ્ય જ બની ગયું છે. આપણા શહેરમાં વીર-તાનો અંશ માત્ર પણ રહ્યો નથી.

મણિલાલે સહજ ધીમા અવાજથી જવાબ આપ્યો કે:—“ત-મારી બન્નેની વાતને હું કબુલ રાખું છું, પણ તે સાથે શું તમો નથી જાણતા કે લૂટારાઓની શક્તિ કેટલી બધી પ્રમળ છે, જેનાથી આખી મોગલ સલ્તનત પણ કંપી ઉઠે છે, તેવા પ્રમળ લૂટારાઓની સ્થામે સામાન્ય જૂથવાસીઓથી શું કોઈ પણ રીતે ટક્કર ઝીલી શકાય તેમ છે ખરી કે ? ના—કદાપિ નહિ. કારણ કે; એ સર્વ લૂટારાઓ બડા વીર પુરુષો છે, સહજમાં તેઓ કોઈનાથી માંજળા જાય તેવા નથી. જેમને જીવન એ છેક નજીવી વસ્તુ જણાય છે, તેમની સ્થામે બિચારા જૂથવાસીઓ શી રીતે થઈ શકે વાર ? મારી ધારણા પ્રમાણે આ યુવક તો શું પરંતુ એમના જેવા ખીજ હજારો યુવકો મળીને પણ તેમની સ્થામા થાય તો પણ તેમને હારજ ખાવી પડે તેમ છે.”

સુંદરજીએ કહ્યું કે:—“હું તેમની બહાદુરીને બહુ સારી રીતે જાણું છું. બાણું કરીને તે પાપાત્માઓએ જ મારો સર્વનાશ કર્યો છે, મને અન્યનો આશ્રિત બનાવ્યો છે; રસ્તાનો રઝળતો રખડતો બિ-ખારી બનાવી દીધો છે. પણ મહેનત અથવા કોશિશ કરવાથી શું નથી થતું ? કેટલાંક તણખલાંઓને એકઠાં કરી તેનું દોરકું બનાવવાથી હાથી જેવા મદોન્મત પ્રાણીને પણ વશ કરી શકાય છે, દીપું દીપું પાણી એકઠું થવાથી મોટું સરોવર બરાબ જાય છે, ત્યારે સેંકડો માણસો એકઠાં થવાથી એવા એકાદ બે લૂટારાઓને વશ કરવા એમાં તે શી મોટી વાત સમાવણી છે ?”

આ પ્રમાણે લટારાઓના સંબંધમાં કેટલીક વાતચીત થયા પછી, ફરીવાર અસલ વાર્તા શરૂ થઈ. સુંદરજી ઉમદા ઉમદા વાતો કહીને ઇન્દુમતિને કાંઈ કાંઈ વેળાયે અળખખીના દરિયામાં ફૂંટાડવા લાગ્યો. કાંઈ વેળાયે હસાવી હસાવીને પેટ ફૂલાવવા લાગ્યો. યુવતી ઇન્દુમતિ વાર્તા સાંભળતી સાંભળતી વારંવાર મણિલાલના મુખ તરફ જોતી હતી. તે વખતે તેને જણાતું હતું કે, મણિલાલના મનમાં આજે કાંઈ શાંતિ નહોતી. તેના હૃદયમાં ખીજી કાંઈ ચિંતાએ ઉત્પન્ન થઈને તેને જાણે મલરાવી દીધો હતો. ધીમે ધીમે વાતમાં વાતમાં જ સંખ્યા થઈ જવા આવી. આખા શહેરમાં દીવાની હારોની હારો એકી સાથે પ્રકટી ઉઠી. દેવાલયોમાં શ્રાંખ તથા ધંટાનાદ થતો સંભળાવા લાગ્યો.

મણિલાલે વિચાર્યું કે, આજે ઇન્દુમતિની સાથે વાતચીત કરવાનો કાંઈ પણ અવસર મળી શકશે નહિ. આથી તેણે ધણજ દિલગીરી ભરેલા મનથી ઇન્દુ પાસેથી પોતાના ધર તરફ જવાની રજા માગી. ઇન્દુમતિ તેને રજા આપીને બોલી કે:—“ આવતી કાલે બપોરે તમે પાછા જરૂર આવજો. તમારા આવ્યા સિવાય મને બિંદુલ જેવું પડશે નહિ. તમારા આવ્યા પછી આપણે આજની પેઠે પાછા વાર્તાલાપ કરીશું. હમણાં ધણા દિવસ થયાં હું ચિંતાતુર રહ્યો કરતો હતો, એવામાં આ યુવકે આવીને મને એ ઉદાસિનતામાંથી ઠીક મુક્ત કરાવી ન્હો ઠીક, જાઓ ત્યારે, હવે વખત ધણજ વીતી ગયો છે. પણ જોને આવતી કાલે આવવાનું બૂલશે નહિ.”

મણિલાલ ઇન્દુમતિના મુખ તરફ જોઈ, એક ઉડા નિઃસાસો મૂકી, તરત જ ત્યાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો. જતી વેળાયે તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ હાથ! ઇન્દુ! હું તને મારા બિગરામી પણ વધારે ચાહતો હતો, તેને શું તું એક જ બૂલી મહા પ્રિય! ”

તારા પ્રેમિકને આમ નિરાશની નદીમાં ફેંકી દેતાં તને જરા પણ દયા ન આવી ? શું સ્ત્રી જાતિનો સ્વભાવ આવો ચંચલ જ હોતો હશે ? તેઓ સ્નેહની અનુરાગી ન હોતાં ફક્ત રૂપ અને સૌન્દર્યની જ આકાંક્ષી હશે ? મહોજ્જવત ! તું પણ કેવા અજબ રંગો બતાવે છે ? હાય !

“ હૃદયમાં જે હતી આશ્ના, બધી પલટાઈ છે આજે;
પ્રિયા જે પ્રેમથી કહેતી, પિયુષ પ્રેમથી આવો;
‘પધારી પ્રેમથી ખ્યારા પ્રિયાના પ્રેમને ધારો;
થઈ છે હાય તે તત્પર ખીજના પ્રેમને કાજો.
નહિ વિશ્વાસ નારીનો જગતમાં આજથી કરવો;
મૂકીને પ્રેમ નારીનો પ્રભુના પ્રેમને ધરવો. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં મણિલાલના હૃદયમાં એક પ્રકારના ભયનો અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. જ્યારે પોતાની પ્રિયતામાં પોતાના પ્રેમનો પરિત્યાગ કરીને અન્યમાં આસક્ત થાય, પોતાના પ્રણયને ત્યાગી જાય, ત્યારે કયા વીર્યવાન પુરુષના હૃદયમાં અગ્નિ ન પ્રકટી ઉઠે ? જેને હૃદય ચાહતું, તેજ ‘લલના જ્યારે પોતાના પ્રતિ અનાસક્તિ દર્શાવે ત્યારે કયા પ્રેમિકના પ્રેમ બરેલા હૃદયપર આઘાત ન થાય ? નારીના પ્રેમને માટે તો સંસારમાં સેંકડો યુદ્ધો થયાં છે. જમતમાં દરેક વસ્તુની અને દરેક વ્યવસાયની હરિદ્વાઈ હોય છે, તેવી જ હરિદ્વાઈ પ્રમદાના પ્રેમની પણ હોય છે. પણ ખીજ હરિદ્વાઈઓ કરતાં એ હરિદ્વાઈમાં ઘણો જ તદ્દાવત હોય છે. કારણ કે, એ હરિદ્વાઈના યોગે પુરુષો એક ખીજનાં માર્ગ લણવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. પ્રકૃતિનો એ એક સ્વાભાવિક નિયમ જ છે અને એ નિયમ અનુસાર આજે પોતાની પ્રિયાને મુંદરછની સાથે બેસીને વાત-

ચીત કરતી જોવાથી મણિલાલનું હૃદય પણ સળગી ઉઠ્યું. તેના મનમાં સુન્દરજી તરફ એક પ્રકારના વૈરાગ્યની જવાબ આપોઆપ સળગી ઉઠી.

મણિલાલ વિચારવા લાગ્યો કે :—“ બસ આજે મારી આશા નિરાશાના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ છે, હવે ઇન્દુમતિને મેળવવાની આશા રાખવી, વૃથા છે. હવે એને મેળવવાની આશા રાખવી, એ એક પ્રકારની બ્રાંતિ બિન બીજું કશું પણ નથી. કારણ કે સુન્દરજી મારાથી સુંદર અને દેખાવડા પુરુષ છે. તેના જેવી મધુર બાપા પણ મારા મુખમાં નથી. સુંદરજી જ્યારે સુંદરતામાં મદન સમાન છે, ત્યારે ઇન્દુમતિ પણ રતિ સમાન જ છે. હું તો એક કાળો કુખડો સાધારણ પુરુષ છું. મારામાં સુન્દરજીના જેવી સુંદરતા કે ખૂબસૂરતી પણ નથી. સુંદરજી બહેલો મહેલો, ફળવામલા, વાચાળ અને ચાલાક છે, ત્યારે હું અભણ, ચૂપડા પકડી બેસી રહેનાર સાધારણ માણસ છું. ઇન્દુમતિ પણ સુંદરજીના જેવી જ ફળવામલી અને સુંદરી છે. મારાથી તેમની તુલનામાં આવી શકાય તેમ નથી. આવી સ્થિતિમાં ઇન્દુમતિ સુંદરજીને ન ચાહતાં, મને શા માટે ચાહે વાર ? પણ ત્યારે તે મને આ પહેલાં શા માટે ચાહતી હતી ? જો કે, મારાથી ચોક્કસ કહી શકાતું નથી કે, તે મને ચાહતી હતી, પણ અનુમાનથી તો એટલું અવશ્ય કહી શકું છું કે, તેના મનમાં મારા પ્રતિ પ્રેમની જાવના અવશ્ય ઉત્પન્ન થઈ હતી. તેણે મને રનેહ બરી નજરથી જોયો હતો. પણ હવે તે મને સહજમાં જ બૂલી જશે ? બૂલવામાં બાકી પણ શું રહ્યું છે, એ તો મને છેક બૂલી જ ગઈ છે. તેને માટે ચોખ્ખ વર આવી મળ્યો છે, તેને તે હંમેશાં આનંદમાં રાખે છે, તેના મનને પ્રસન્ન રાખવાની કાશિશો પણ કર્યા કરે છે. સુન્દરજી ઇન્દુમતિને પો-

તાની વિદ્યા તથા બુદ્ધિના બળથી સંતુષ્ટ કરે છે, વાચાળતાથી વિમોહિત કરે છે, હમેશાં તેની પાસે ને પાસે જ રહે છે, ભારે હવે તો ઇન્દુ મને સ્મરણમાં પણ શા માટે લાવે ? પણ હું તો ઇન્દુમતિને બહુ જ ચાહું છું. હું તેને કાંઈ પણ રીતે બૂલી 'શકું' તેમ નથી, એટલા માટે જ હું તેને બૂલવાનો નથી. હવે હું બીજી કાંઈ પણ મીને સાથે લઉં પણ નહિ કરું. જ્યાં સુધી જીવતો રહીશ, ત્યાં સુધી રક્ષા ઇન્દુમતિના રૂપનું ધ્યાન ધરીને, તેની સુંદર છબિની પૂજા કરીને જ મારા દિવસો નિર્ગમન કરીશ. પિતાના વંશનો વિસ્તાર, નાનો બાક છે, તેને પરણાવીને જ કરાવીશ, વંશની રક્ષા કરીશ. ”

“ હા, ઇન્દુમતિ ! મને વાત કહેતા આવડતી નથી, તેથી જ હું તને કશું પણ કહી શકતો નથી કે, હું તને કેટલી બધી ચાહું છું. શું એ રનેહનો કાંઈ બદલો જ મળી શકે તેમ નથી ? ના, ના હું બદલો માગતો જ નથી. તને ચાહીને જ હું સુખી થઈશ. ”

તે રાત્રે મણિલાલને બિદકુલ ઉઘ આવી નહિ.

પ્રકરણ ૬ હું

—:—

એક મ્યાનમાં એ તદ્વાર

—:—

હૈ ઐર ઇલમ અદ્ય મકલ્પ—એ મુહુર્તસે;
કિ હૈ વહાંકા મોઅસ્લિયુ જુદા અદીય જૂદા;
જુદા ન દર્દ જુદાઈ હો ગર મેરે આજ;
હસકે દર્દ કી સુરત હો ઐ તખીય જૂદા;
હજૂમ અશકકે હમરાહ ક્યો ન હો નાલા;
કિ ફૌજ સે નહીં રહતા કબી નફ્ય જુદા.

ઉસ્તાદ બૈક.

—*—

ખીજે દિવસે વેળાસર અણિલાલ ઈન્દુમતિના ઘર તરફ રવાના થયો. જતાં પહેલાં તેણે એકવાર પોતાના મનમાં વિચાર્યું હતું કે, “હવે જઈને હું થું. કરીશ, જેને માટે તું ત્યાં જઈ રહ્યો છું, તે તો હવે મને મળવાની નથી. તે અત્યારે અન્ય પુરુષમાં આસક્ત થઈ ગઈ છે. અન્યની સાથે બેસવાની, અન્યની સાથે વાર્તાલાપ કરવાની, અને અન્યના પ્રણયને પ્રાપ્ત કરવાની અત્યારે તેના મનમાં પ્રબળ વાસના થઈ આવી છે. તેમ છતાં પણ હું તેને મળવા માટે આવી દોડાદોડ શા માટે કરી રહ્યો છું. જે વસ્તુ મળવાની હવે સ્વપ્નમાં પણ આશા નથી, તે વસ્તુને મેળવવા માટે મારા મનમાં આટલો બધો ગભરાટ કેમ છવાઈ ગયો છે? હજી સુધી મારા મનમાંથી એનો અનુરાગ કેમ દૂર થતો નથી? તેને મળવાની મારા મનમાં

આટલી બધી પ્રબળ ઇચ્છા શા કારણથી થયા કરે છે ? શું તેણે મને મોહની મંત્ર લગાડ્યો છે ? પ્રણયના બંધનમાં બાંધી દીધો છે ? તે ગમે તેમ હો, પણ તે દિલરૂપાના દિલાર વિના મને જરા પણ ચેન પડે તેમ નથી.”

આવા આવા અનેક વિચારો કરવા છતાં પણ મણિલાલ પોતાના મનને સમજાવી શક્યો નહિ, ઇન્દુની મુલાકાત લેતું અટકાવી શક્યો નહિ. તે બિચારો મનની પ્રબળતાને શી રીતે અટકાવી શકે ? મને જેને ચાહતું હોય, જેના માટે મરી જતું હોય, તેના પર રામ કરી શકે ખરું કે ? આશાનો પરિત્યાગ કરવો એ કાંઈ સહ જ કાર્ય નથી. વિશ્વામિત્ર જેવા મહામુનિવર પણ જ્યારે મૈનકાના પ્રેમની પ્રબળતાને અટકાવાને અસમર્થ થઈ પડ્યા હતા. ત્યારે મણિલાલ જેવા એક સાધારણ પુરૂષનું શું ગળું ? મદનનો પ્રભાવ જ એવો અલૌકિક છે, તે ગમે તેવા બુદ્ધિમાન મનુષ્યને પણ નિર્બોધ બનાવી દે છે, દેવતાને માનવ બનાવી દે છે અને માનવને દાનવના રૂપમાં બદલાવી દે છે. પૃથ્વીના ઇતિહાસ બાણી નજર નાખતાં એવા એક નહિ, પણ અનેક દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. મધ્યપ્રાન્તમાં મધુ અને યામિની નામના આશક-માશક પણ એ પ્રણયના રોગથી જ જીવન-પર્યંત નિરાશાની નદીમાં તણાયા ગયા હતાં. લયલી અને મજનૂની પણ તેવી જ દશા થઈ હતી. પ્રેમ એ કાંઈક અજાન વસ્તુ જ છે. કોઈ એક કવિએ પ્રેમના સંબંધમાં ખરું જ કહ્યું છે કે:—

“પ્રબલ નૃપતિ આતંક, વાહિની વિશ્વવિજયિની;
પ્રલય કારિણી તોપ રણધરા કાલ પ્રણયિની;
નિધિ ઉત્તાલ તરંગ માનગિરિ પાવક આવી;
જન સમૂહ આર્તનાદ પાહન ઉર-દ્રાવી;

- જિન વીરોં કે પવિ ઉરોં કો ન પ્રભાવિત કર સકે;
કિસી પ્રેમ ધારામયી રચિ કે હાથોં વે બિઠે.
પ્રતિ હિંસા પ્રિય દુનુજ દેવતા હૈ બન બતા;
વિવિધ વિભવ મદ અંધ દિવ્ય લોચન હૈ પાતા;
પર સ્વતંત્રતા હરણુ પિપાસા કુટિલ પિશાચી;
પ્રબલ રાજ્ય વિસ્તાર કામના સુમુખી વૃતાચી;
બન બતી હૈં દેવિયાં સકલ સદા શમતામયી;
પડકર પ્રેમી-પ્રવાહ મેં પાહનતા પર હો જયી.”

“ જા હજી પણ તે અશ્વિલાલને ચાહતી હોય, જો ફક્ત વાતો સાંભળવા માટે અથવા કેવળ કૌતુકની કથાઓ સાંભળવા માટે જ તે તે પરદેશી યુવકની પક્ષપાતી થઈ હોય, તો પછી હું અત્યારથી જ તેની આશાનો પરિત્યાગ શા માટે કરું ? એકવાર તેને બધી બીના સ્પષ્ટ રીતે શા માટે ન પૂછી લઉં ? તેમ કરવાથી પણ મને બધું જણાઇ આવશે. ” મનમાં ને મનમાં જ આવા અનેક વિચારો કરતો અશ્વિલાલ ઇન્દુમતિના મકાનપર આવી પહોંચ્યો.

તે વખતે ઇન્દુમતિ તેજ આરડામાં બેસીને યુવક સુંદરજી તથા ઇન્દુમતિ ઉભય ગઈ કાલની પેઠે વાર્તાવિનોદ કરી રહ્યાં હતાં. ઇન્દુમતિના આનંદનો અવધિજ નહોતો. તેનું કમળ જેવું કોમળ મુખ ખીલી ઉઠ્યું હતું. સુંદરજીની મીઠી અને મોહક વાતો સાંભળવામાં તે એટલી બધી તલ્લીન થઈ ગઈ હતી કે, તેને તેની વાતો સિવાય બીજી કોઈ પણ દિશામાં દષ્ટિ દોડાવવાનું મન પણ થતું નહોતું.

વાતનો વાતમાં ઇન્દુમતિએ તે યુવકને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે:—“પ્રેમની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય છે વાર ? ”

સુરકે જવાબ આપ્યો કે:—“પર્વતના હૃદયના પડે પડે તોડી

નાખીને જેવી રીતે જવાળામુખી ઉત્પન્ન થાય છે અને આબુખાબુની વસ્તી તથા જંગલનો વિનાશ કરીને ભસ્મરાશિ બનાવી દે છે, તેવી જ રીતે પ્રેમીના હૃદયમાંથી પ્રેમનો જવાળામુખી સળગી ઉઠે છે અને આબુખાબુના ઈર્ષાણુ, દ્રેષીલા, કપટી, દમ્બી, દમાખાજ, સ્વાર્થી તથા લોભીજનોના મૂળ સ્વરૂપનો વિનાશ કરીને પોતાનામાં એકચિત અથવા પરિશુદ્ધ કરી લે છે અથવા પોતાનું રૂપ આપી દે છે,” પ્રેમનો પ્રભાવ શો છે, પ્રેમનો ખોરાક શો છે?” ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું.

સુંદરજીએ જવાબ આપ્યો કે;—“ પ્રેમનો પ્રભાવ ધણો જ બળવાન છે. યમ સ્વર્ગનું ધન છે, ચાંદી સોનું અને સંસારની સંપત્તિ છે. તે અક્ષય છે, શાશ્વત છે. એ નશ્વર છે. ક્ષણિક છે. પ્રેમ એક અમૂલ્ય નિધિ છે. કોઈ પણ પ્રકારના દ્રવ્યોથી તેને ખરીદી શકાતા નથી. પ્રેમનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું વર્ણવાય તેમ નથી. એક પ્રેમિક કવિ તો એટલે સુધી કહે છે કે;—

“ પ્રેમ છે દાની મહા ને હું બીખારી છું સદા;
 પ્રેમ છે તલ્વાર તો હું મ્યાન. છું તેનું સદા;
 પ્રેમ છે જો તીર તો હું બનું તરકસ સદા;
 પ્રેમ છે વટવૃક્ષ તો હું શ્રાન્ત પયિક છું સદા;
 પ્રેમ જો સાગર બને તો હું બનું ગાગર સદા;
 પ્રેમ જો સરવર બને તો થાઉં છું હું સરોજ સદા;
 પ્રેમ જો સિતાર છે તો મિજરાબ છું હું સદા;
 પ્રેમ જો નૌ હોય તો નાવિક છું તેનો સદા.”

ન્યારે સુંદરજી ઇન્દુમતિને તેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી રહ્યો હતો, બરાબર તેજ વખતે મણિલાલ તે બરમા દાખલ થયો. તેને

જોઈને સુંદરજીએ મુઠું તેમ જ ગંભીર સ્વરથી સહ જ હસીને તેને બેસવાનું કહ્યું. તેમ છતાં પણ મણિલાલ બેઠો નહિ. ઇન્દુમતિ આંખો શાડીને મણિલાલના મ્હોં તરફ જોઈ રહી. થોડીવાર સૂધી જોયા પછી તેણે મણિલાલને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“ મણિલાલ, આવોને, બેસતા કેમ નથી ? શું આ યુવકના આમલનો અનાદર કરવામાં તમે તમારી મોટાઈ માનો છો ? આવો, બેસો, આ આસનપર વિરાજો.”

“હા, બેસું છું.” આમ કહીને મણિલાલ તે આસનના

એક આસનપર બેસી ગયો.

મણિલાલને તેની પ્રેમિકા સમક્ષ જ અવાજો પાડી દેવાના ધરાદાથી સુંદરજીએ તેને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ મહાશય મણિલાલ, વિદુષી કુમારી ઇન્દુમતિ એક પ્રશ્ન પૂછે છે કે, “ પ્રેમની પ્રજ્વળતા કેવી હોય છે ?”

મણિલાલ ઇન્દુમતિના પ્રેમનો ઉમેદવાર હતો, એ વાતને સુંદરજી ધણી સારી રીતે જાણી ગયો હતો, એ વિષયમાં ઇન્દુમતિ પાસેથી પણ કાંઈક સાંભળી શક્યો હતો. આવી સ્થિતિમાં અત્યારે પ્રતિસ્પર્ધા પ્રેમિકને ઝાંખો પાડવા માટે બીજો એક પ્રેમિક કાંઈ કાશિશ કરે, તો તેમાં અજ્ઞયબી પણ શી કહેવાય વાર ? સંસારનો સ્વાભાવિક નિયમ જ એવો હોય છે કે, પોતાના જ્ઞાનદ્વારા બીજાને પરાજિત કરીને તેના લાભને દરેક બુદ્ધિમાન કે બળવાન માણસ ધીનવી લે છે, તો પછી સુંદરજી જેવો એક યુવક પોતાની પ્રિયતમાની પાસે તેના બીજા પ્રેમિકને પરાજિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તેમાં આશ્ચર્યનો વિષય પણ શો હોઈ શકે ?

મણિલાલે સુંદરજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં માત્ર એટલું જ જણાવ્યું

કે:—“મહાશય, તમે પોતે જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો. મારાથી તેનો ઉત્તર આપી શકાય તેમ નથી.

સુંદરજીએ કહ્યું કે:—“બહુ સારું, જ્યારે તમારી એવી જ ઇચ્છા છે, ત્યારે હું જ જવાબ આપું છું. પ્રેમ એક અપૂર્વ ઈંદ્રજાળ છે, સ્વર્ગ, પાતાળ, નાના મોટા, સાધુ, અસાધુ, દેવતા, મનુષ્ય, મુનિ, ગાંધર્વ, રાક્ષસ આદિ-વિશ્વચરાચર તમામ એ કૌતુહલને વધારનારા કૌતુકને વશીભૂત છે. એ અસંભવિતને ક્ષણમાત્રમાં સંભવિત કરી દે છે. એની પાસે સહુનાં શિર નમી પડે છે. એ ક્ષણવારમાં લોહને કાંચન કરી દે છે. પ્રેમની તુલના કોઈપણ પદાર્થની સાથે થઈ શકતી નથી. પરમાત્માની પાસે પણ એને પ્રવેશ કરવાની અત્તા હોતી નથી. સર્વત્ર એની ગતિ એક સરખી જ હોય છે. પ્રેમરાજ્યમાં એકજ ઘાટપર વાઘ અને બકરી, વરુ અને ઘેટું પાછી પી શકે છે. સાપ અને નાળીયામાં દોસ્તી બંધાય છે. પત્થરમાં જીંદગી કલમપર ફૂલ ખીલેલાં જોવામાં આવે છે. એક જ માળામાં બાજ અને કૂતરો રહી શકે છે. પ્રેમનો પ્રભાવ આવો અદ્ભુત અને અલૌકિક છે. પ્રેમની પ્રજ્વળતા પાસે પરમાત્માને પણ સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરવી પડે છે.”

ઈન્દુમતિ સુંદરજીના મુખેથી પ્રેમની પ્રજ્વળતાના સંબંધમાં આવી સ્પષ્ટ બ્યાખ્યા સાંભળીને મુગ્ધ થઈ. તેણે ફરીવાર સુંદરજીને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—“પણ એ પ્રેમની ઉત્પત્તિ ક્યારે અને કયી રીતે થતી હશે વાર ? ”

સુંદરજીએ જવાબમાં સ્પષ્ટતાથી જણાવવા માંડ્યું કે:—“સ્નેહ અથવા પ્રેમનો જન્મ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. એક તો રૂપના દર્શનથી, એને રૂપથી ઉપજેલો મોહ પણ કહેવાય છે. બીજું ગુણથી, ગુણથી

પ્રીતિનો સંચાર થાય છે, અને પ્રીતિમાંથી સ્નેહનો જન્મ થાય છે, ત્રીજો પ્રકાર એવો છે કે, સંબંધના ગુણથી સ્વામી અને સ્ત્રીની વચ્ચે સ્નેહ બંધાય છે, તે સ્નેહ પણ એક આદર્શ સ્નેહ કહેવાય છે. ”

ઈન્દુમતિએ પૂછ્યું કે:—“ ત્યારે શું ચાહના અને પ્રેમ એક જ ગણાય છે ? ”

સુંદરજીએ મણિલાલના તરફ મ્હોં ફેરવીને પૂછ્યું કે:—“ કેમ, મણિલાલ, આ વિષયમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે, તમો એની શી વ્યાખ્યા કરવા માગો છો ? ”

મણિલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ હું તો એ વિષયમાં કશું પણ જાણતો જ નથી. ”

સુંદરજીએ સહજ હસીને કહ્યું કે:—“ હા, પ્રીતિ અથવા ચાહનાને પણ પ્રેમ કહી શકાય છે. પરંતુ કેટલીકવાર સ્થળપરત્વે ચાહનાને પ્રેમ કહી શકાતો પણ નથી. ”

“ તમારા કહેવાના આશયને હું ખરાબર સમજી શકી નથી. ”

ઈન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“ ભાર્ગવ પર ભગિનીનો જે પ્રેમ હોય છે, તેને ભાતુસ્નેહ કહેવામાં આવે છે. સંતાન પ્રતિ માતાનો જે સ્નેહ હોય છે, તેને પ્રેમ ન કહેતાં વાતસલ્ય જ કહી શકાય છે. સારાંશ કે, પ્રીતિ, પ્રેમ, સ્નેહ, ચાહના આદિ સર્વમાં સ્થળપરત્વે અમુક અમુક તફાવત રહેલો છે. ”

ઈન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“ કુવારપર પ્રેમ હોય, સ્વામીને ચાહવામાં આવતો હોય અને સ્વામીની ભક્તિ કરવામાં આવતી હોય, તે જ છે તે અર્થને પ્રીતિ કે ચાહના પણ કહી શકાય ખરી કે ? હું પારે હું

કે, સ્ત્રીઓને તો સ્વામીના ચરણોમાં પ્રેમ-ભક્તિ જ સમર્પણ કરવી જોઈએ. કેમ સુંદરજી, આ બાળકમાં તમારો શો મત છે ? ”

સુંદરજીએ કહ્યું:—“ એટલે, તમે શું કહેવા માગો છો ? ”

“ પ્રેમ ભક્તિ તો અન્ય એક જણને જ સમર્પણ કરવી જોઈએ.”

ઈન્દુમતિએ કહ્યું.

“ હું પાઈ છું કે, તમે તે ભગવાનની જ વાત કરી રહ્યાં છો ખરે ને વાર ? ” યુવકે પૂછ્યું.

“ હા, તેની વાત જ કહી રહી છું. ” ઈન્દુમતિએ ધીમા અવાજથી જવાબ આપ્યો.

સુંદરજીએ કહ્યું:—“ ના, ઈન્દુ, આમ ધારવામાં તમારી કંઈક ભૂલ થાય છે. કારણકે સ્ત્રીઓનો સ્વામી સિવાય બીજો કોઈ દેવતા છે જ નહિ. માનવ સાન્ત એટલે કે અંતવાળો છે, ત્યારે ભગવાન અનંત અથવા અંત વમરનો છે. સમસ્ત માનવ, અનંતના પ્રેમને હૃદયમાં ધારણ કરી શકતા નથી, તેથી જ આપણે હિન્દુઓ, અનંતદેવને અંતવાળો ધારીને તેના રૂપનું ધ્યાન ધરીએ છીએ. વળી, સ્ત્રીઓને માટે તો ખાસ ખુશ્હો દેવતા સાન્ત રૂપ સ્વામી જ છે. સ્વામીની ભક્તિ કરવાથી, સ્વામીના ઉપર જ સહજો પ્રેમ ટોળા દેવાથી જ, રમણીઓને ઈશ્વરની પ્રેમભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સ્ત્રીઓને માટે યજ્ઞ યાગાદિ બીજી કોઈ પણ ક્રિયાઓ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.*

* બંગાળના ઇશ્વરનિક પંડિત સુરેન્દ્રમોહન બક્ષાચાર્યના ‘ પ્રેમર મિલકત ’ નામના પુસ્તકમાં આ સર્વ વિષયોને વિસ્તાર પુર્વક વર્ણવામાં આવ્યા છે, મઠિ અમો અમારા બંગાળી બહુનાર વાચકોને એ પુસ્તક વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ.

દેવક.

ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“સ્વામી દેવતા છે, સ્વામી યાગ તથા યજ્ઞ છે, સ્વામી જ સર્વસ્વ છે, એ સર્વને તો સ્ત્રીઓ બહુ સારી રીતે સમજી શકે છે, પરંતુ હાથ ! અનેક સ્વામીઓ તેને સમજતા નથી, તેઓ તે ભક્તના હૃદયમાં અનંત યાતના પ્રજળાવીને બીજમાં આસક્ત થઇ જાય છે. જગતમાં એવા પુરુષોનો કાંઈ તોટો જ નથી દૃષ્ટાંત તરીકે અમારા આ ભૂપણાનગરીના ન્યાયાધીશ હરજીવિંદ તથા જમીનદાર નવલવિહારીજી હજી સૂધી જીવતા જમતા છે. તેમની સ્ત્રીઓ મહા સતી અને ધાર્મિક હોવા છતાં, તેઓ અન્ય અબળાઓમાં આસક્ત થઇને તેમનું સત્યાનાશ વાળવા માંડ્યા છે. હજી હમણાં થોડા વખત પહેલાં જ મારી પ્રિય સખી સુદંડાલિકાને સુદંડરીમોહન નામના એક શરાબી જમીનદારની સાથે લગ્ન કરાવવા માટે એ દુષ્ટ ન્યાયાધીશ તેના પતિ ઇંદ્રનાથને તેના લગ્નના દિવસેજ વિનાવાકિ કેદ કર્યો છે અને તે બિચારો તદ્દન નિર્દોષ હોવા છતાં કારાગૃહમાં સડી રહ્યો છે. નવલવિહારીએ મનોહરા નામની પવિત્ર વારાંગનાના ધર્મને બ્રહ્મ કરવા માટે પોતાના કાળા કિસ્સામાં કેદ કરી છે. શું આ પુરુષોનો અત્યાચાર નથી ?”

સુદંડરજીએ કહ્યું કે:—“તેઓ મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે. સ્ત્રી અને પુરુષે બન્નેએ એક બીજના હૃદયને એક કરીને જ આ સંસારમાં વિચરવું કર્યા તથા સ્ત્રીધર્મ અને સ્વામી ધર્મ બજાવવા માટે જ ભગવાને સ્ત્રી પુરુષોનો જન્મ આપ્યો છે. જેઓ ઇશ્વરના એ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેઓ મનુષ્ય નહિ, પણ જીવતાં જમતાં સક્ષેસો જ છે. સંસારમાં સ્ત્રીથી પુરુષ શોભે છે અને પુરુષથી સ્ત્રી શોભે છે. જો, સ્ત્રીઓ એમ ધારતી હોય કે, અમારાથી જ સંસાર ચાલી રહ્યો છે અથવા પુરુષો એમ ધારતા હોય કે, અમારાથી જ આ

અવની ટકી રહેલી છે, તો તેમાં તેમની સર્વની બચાવ જૂલ થાય છે. જેવો અનુરાગ સ્ત્રીઓ સ્વામી પ્રત્યે રાખે છે, તેવો જ અનુસંગ પુરુષોએ પણ પ્રમદાઓ પ્રતિ અવશ્ય રાખવો જ જોઈએ. જેઓ એ નિયમનો ભંગ કરે છે, તેઓ સંસારમાં કદાપિ સત્ય સુખનો અનુભવ કરી શકતાં નથી. તેમનો સંસાર શૂન્ય બની જાય છે.”

“કેમ, એનેજ તમે શ્રેષ્ઠ ધર્મ સા કારણથી મણો છો વાર ? ચર્યાગાદિ ક્રિયા અથવા સંન્યાસાદિ આશ્રમ, શું એના કરતાં અધિક શ્રેષ્ઠ નથી વાર ?” ઇંદુએ પૂછ્યું.

સુંદરજીએ જવાબ આપ્યો કે:-“ના, શ્રેષ્ઠ નથી, સર્વના કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમ જ શ્રેષ્ઠ છે. એનાથી જ ભગવાનની અત્યંત પ્રીતિ સંપાદન કરી શકાય છે. સ્ત્રી અને પુરુષનો જે નિઃસ્વાર્થ રેનેહ, તથા નિષ્કાંમ સંસાર વ્યવહાર, તે જ ઇશ્વરની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવાનું મુખ્ય સાધન મનાય છે. એટલા માટે જે તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનાય છે.”

ઇન્દુમતિ યુવક સુંદરજીની આવી વિદ્વતા બરી વાણી તથા સિદ્ધાંતવાળો વિષય સાંભળીને અત્યંત મુગ્ધ થઈ ગઈ. તેના હૃદયમાં સુંદરજીની સુંદર વાર્તાઓ જાણે સુધા વરસાવવા લાગી. કેટલાક દિવસ પહેલાં મણિલાલના તરફ ઇન્દુમતિ અનુરાગિની થઈ હતી, ધીમે ધીમે મણિલાલના સાધુચરિત્રથી, શાન્ત સ્વભાવથી અને ધીમે ધીમે મીઠી વાતોથી તે થોડી થોડી મુગ્ધ પણ થઈ હતી. પરંતુ હવે મણિલાલને તે તેવી આહતી નહોતી. મણિલાલ અત્યારે તેની દૃષ્ટિમાં કંઈક હળવો પડી ગયો હતો. જેવી રીતે સૂર્યની પાસે ખલોત ઝાંખો પડી જાય છે, તેવી જ રીતે સુંદરજીની પાસે મણિલાલ પણ ઇન્દુમતિની દૃષ્ટિમાં ઝાંખો પડી ગયો હતો. મણિલાલ રૂપાળો નહોતો, સુંદરજી સરહ ઝાંખની ચંદ્રમાના પૂર્ણકળા જેવો સુંદર અને તેજસ્વી

હોતો. મણિલાલ સારી રીતે કળવાયલો નહોતો અને સુંદરજનાથી કોઈપણ શાસ્ત્ર અભ્યાસ નહોતું. મણિલાલને બોલતાં ચાલતાં કે મીઠી મીઠી વાતો કહીને મનુષ્યના મનને મોહિત કરતાં બિલકુલ આવડતું નહોતું, ત્યારે સુંદરજ તે સર્વ વિષયોમાં એક મોટો પંડિત હોતો. એ સર્વ જોઈને યુવતી ઇન્દુમતિ શું કરવું અને શું ન કરવું, કોના પ્રેમનો સ્વીકાર કરવો અને કોના પ્રેમનો અસ્વીકાર કરવો, કોને આશાના હિંચ શિખરપર ચઢાવી દેવો અને કોને નિરાશાની નદીમાં ગળડાવી દેવો, એનો કશો પણ નિશ્ચય જ કરી શકી નહિ. મણિલાલને તેણે પ્રથમથી જ પોતાના પ્રેમની આશા આપી હતી, તેની પાસે પ્રેમાનુસંગી અનેક વાર્તાઓ પણ કરી હતી; તેથી અત્યારે તે કેમ કરીને સરલ હૃદયના અને શાન્ત પ્રકૃતિવાળા મણિલાલને સંબોધીને કહી શકે કે, “હું તને ચાહતી નથી.” વળી બીજી તરફ તેનું હૃદય. તેની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ થઈને, તેની અભિપ્રાયમાં જ સુંદરજના તરફ ખેંચાવા માંડ્યું હતું હાય ! તે બિચારી શું કરે ? એવો દિવસ સર્વની જિંદગીમાં એકવારતો અવશ્ય આવ્યો જ હશે-આ સળગતા રેતેહના સંસારમાં એવો દિવસ સહુને એક દિવસને એક દિવસ આવ્યો જ હશે, કે જે દિવસે ઇન્દુમતિની પેઠે સહુને ‘હાય ! હું શું કરું ?’ એમ કહેવું જ પડતું હશે ! સંસારમાં રેતેહના જેવી બચકર બીજી કોઈ પણ વસ્તુ જ નથી. જગતમાં એવું એક પણ મનુષ્ય જ નથી કે, જે એ રેતેહને સ્વાધીન થયા સિવાય કદાપિ રહી જ શકે.”

ઇન્દુમતિ કોઈ કોઈ વેળાએ વિચારતી હતી કે, મણિલાલનું હૃદય ધણ જ બોળું છે, તે મને ધણો જ ચાહે છે, આ દુનિયામાં તે મારા સિવાય બીજી કોઈ પણ અબજાને ચાહતો જ નથી; માટે

હું તેને જ આહીને અથવા તેને જ મારો પતિદેવતા બનાવીને હું આ સંસારના મુખનો દ્વારો લઇશ; મુખી થઇશ. વળી પાછો તેના મનમાં એવો વિચાર આવતો હતો કે, સુંદરજીના જેવી સુંદરતા, સુંદરજીના જેવા ગુણો, તેનામાં ક્યાં છે? એવી સરસ વાર્તાઓ, એવી શામની કથાઓ, મને તેનાથી ક્યાં સંભળાવી શકાય તેમ છે. હું તો સુંદરજીની જ થઇશ. સુંદરજીના હૃદયમાં પણ મારા પ્રતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે, તેનો એકાંતિક અનુરાગ, સર્વદા મારો સહવાસ રાખવાની ઇચ્છા, એજે તેના પ્રેમને માટે પૂરતું છે. પિતાજી પણ તેને બહુ જ ચાહે છે. સ્નેહ કરે છે. તેથી અમારા બન્નેનાં લાભમાં તેઓ કદાપિ અસમ્મત થશે નહિ-મેં સાંભળ્યું છે કે, સુંદરજી અમારા ગુજરાત દેશનો અને અમારી જાતિનો જ છે એટલે અમારા લાભમાં કશો વાંધો આવશે નહિ. ત્યારે હવે મારે શું કરવું?

“ચાલ્યો છે આ જિગર માંડે પ્રેમી બેને પ્રીતથી;

ધાય છે મૂઢી એકને વરવા બીજાને વેગથી;

છે રૂપમાં ને ગુણમાં બેઉ બધાં એક રીતથી;

ખેંચી જતા આ દિલને બેઉ જણા બહુ બહુ મથી;

ફાની થવું, વરમાળ ફાના કંઠમાં આરોપવી;

મમજીવિ આ કુંઠિત થઇ, સંજીવું મને કાંઇ નથી.”

મનોહારિણી કુમતી આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, અને બેઉ પ્રેમના પ્રતિરૂપિણો, તેના ચિંતાથી ગભરાયલા સુંદર મુખ તરફ વારંવાર જોયા કરતા હતા. એ વખતે ત્યાં આગળ યુવતીનો પિતા માણેકલાલ આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈને જાણે સહુ ગભરાઈ ગયા અને પોતપોતાના આસનપરથી ઉઠીને ઉભાં થઇ ગયાં.

મણિલાલે કહ્યું કે:—“કેમ મહાશય, આપ અત્યારે દુઃખાનુસારી આવો છો?”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ હા, હું દુકાનમાંથી બહાર નીકળીને મારા મિત્ર તારા પિતાને મળવા ગયો હતો, પરંતુ તેમની ધણી જ દિલગીરીભરેલી દુઃખી વાર્તા સાંભળીને હું અત્યારે ધણા દુઃખી મનથી અહીં આવ્યો છું. અત્યારે તને આમ શાન્ત તથા બેદિઠ્ઠ રહેલો જોઈને મને ધણી જ નવાઈ થાય છે, શું તને તારા ઘરપર આવી પડેલી આફતની હજી સૂંધી કશી ખબર જ મળી નથી ? શું તું તારા ઘરની કાંઈ સંભાળ જ રાખતો નથી ? હાય ! આજે તમારા સુખના સોના જેવા સંસારમાં એવી અણધારી આફત આવીને ક્યાંથી ઉભી રહી ? શો ભુલમ ? કેવો મજબ ! ”

મણિલાલનું મુખ આ વાર્તા સાંભળતાંની સાથે જ તદ્દન સ-કાંઈ મથું. તેના મનમાં ચિંતાના તરંગો ઉછળવા લાગ્યા. તેણે પોતાના પિતાપર શી આફત આવી પડી હશે, એનો વિચાર કરી મળ-ગળા સ્વરથી માણેકલાલને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—“ ના, મહાશય, મને તો હજી સૂંધી કશી ખબર જ નથી. આપ શું સાંભળી આવ્યા છો ? જે કાંઈ સાંભળી આવ્યા હોય, તે મને જલ્દી કહી દો. માંડે મન અત્યારે ધણું જ ચિંતાતુર બની ગયું છે ? ન્યાં સૂંધી આપના તરફથી મને બરાબર જવાબ મળશે નહિ, ત્યાં સૂંધી મારા મનમાં કાંઈપણ પ્રકારે શાન્તિ વળશે નહિ. ”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો:—“ એ આફતને હું ફક્ત સાંભળી આવ્યો છું, એટલું જ નહિ પણ મારી નજરોનજર જોઈ આવ્યો છું. એ આફત કાંઈ નાનીસની નથી. પણ ધણી જ ભયંકર છે. એમાંથી તમારો શી રીતે છૂટકારો થઈ શકશે, એની કल्पના પણ અત્યારે મારા મગજમાં આવતી નથી. હાય તમારા ભાગ્યમાં વળી શા નવા રંગો જોવાના લખાયા હશે ? ”

“ મું જોઈ આવ્યા છો ? મારા પૂજનીય પિતાને મું કાંઈ દુઃખ થયું છે ? ” મણિલાલે પૂછ્યું.

“ ના, તેમને કાંઈ બાધ થયો નથી; પણ તેમ છતાં પણ અત્યારે તેમના પર જે આક્રમણ આવી પડી છે, તે ઘણી જ ભયંકર છે. ” મણિલાલે જવાબ આપ્યો.

“ હું તો તેમાંનું કશું પણ જાણતો નથી. માટે મને જલ્દી કહી દો, માંડે મન ઘણું જ ગભરાઈ ગયું છે. મારા ઘર પર એવી તે શી ભયંકર આક્રમણ આવી પડી છે વાં ? ” મણિલાલે પૂછ્યું.

“ તેમની દુકાનના દ્વારપર તે ભયંકર લટારા કાળને પણ કં-પાવનારા લાલ છરાનું ચિન્હ જોવામાં આવે છે. લુટારાઓએ તેમની લક્ષ્મીપર તરાપ મારવાનો ઇરાદો કર્યો હોય તેમ જણાય છે. હું નથી જાણી શકતો કે, એનું પરિણામ કેવું વિપરીત આવશે. ” મણિલાલે કહ્યું.

આ સાંભળીને મણિલાલનું આખું શરીર કમ્પી ઉઠ્યું. મુખ સૂકાઈ ગયું. તે ઘણી જ અજાણ્ય અને ગભરાયેલી નજરથી મણિલાલના મોં તરફ જોઈને બોલ્યો કે:—“ તે ચિત્ર જોઈને મારા પિતાજીએ શો ઇલાજ યોજવાનું નક્કી કર્યું છે વાં ? ”

મણિલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ તેઓ ઘણા જ ગભરાયેલા માણસની પેઠે હાહાકાર કરી રહ્યા છે. એ ચિન્હ જોઈને કાનું ચિત્ત ચંચળ ન થાય વાં ? જ્યાં જિન્દગી આખીની મહેનતે મેળવેલી મિલકત નષ્ટ નવા બેસતી હોય, જ્યાં જીવન મરણનો સવાલ આવીને ઉભો રહેતો હોય, ત્યાં કાના મનમાં ભયનો સંચાર ન થાય વાં ? જગતમાં જીવન જેવી મૂલ્યવાન વસ્તુ ખીજ કાઢી જ નથી. જ્યારે એ જીવનને જ સ્વયંતાનો પોતાના અત્યાચારથી નષ્ટ કરવા માગે,

ત્યારે કયા પુરુષનું મન સ્થિર રહી શકે વાર ? ”

“આ સમયે મુંઢરુએ માણેકલાલના મોં તરફ જોઈને પૂછ્યું કે:—“ આપ જે ચિન્હની વાત કહી રહ્યા છો, તે ચિન્હમાં એવી તે શી બચાવેલ છે કે જેથી આપનું તથા આ યુવકનું મન આટલા બધા ગભરાટમાં આવી પડ્યું છે ? વળી તે ચિન્હનું પરિણામ શું આવે તેમ છે, તે પણ મને કહી સંભળાવો. તે છુરાનું ચિન્હ જોઈને મારા મિત્ર માણેકલાલના પિતાજી એટલા બધા વ્યાકુળ કેમ બની ગયા છે ? એ ચિન્હ અથવા નિશાનમાં શો ભેદ સમાયેલો છે, તથા તેનાથી આપને સર્વને આમ ભયભીત થવાનું શું પ્રયોજન છે વાર ? ”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ ભાઈ, એ નિશાનની બચાવેલતાનું વર્ણન પણ મારાથી કરી શકાય તેમ નથી કારણ કે:—

“ એ ચિત્રને જોવા થકી શરવીર પણ ગભરાય છે;
નર-નાર નિરખી ચિત્રને મનમાં બહુ મુંઝાય છે;
ધન-માનને મિલકત બધી બરબાદ સહુની થાય છે;
આશા બધી માનવત્વથી પળવારમાં પલટાય છે;
બાળો જિયારા તરફડી માતા-પિતા હીન થાય છે;
અટકાવવા એ જીવનને નહિ અન્ય કા ઉપાય છે. ”

એ છુરાનું લાલ ચિહ્ન ભૂખણાવાસીઓને માટે કારણ કાળ સમું મનાય છે; એનો પડધો કાળના મહા દુન્દભિના કરતાં પણ અધિક ભયાનક છે. દુર્દાન્ત લુટારો મોનાહાતિ જેના દ્વારપર એ ચિત્ર આલેખી જાય છે, તેનો સર્વનાશ થવામાં કશું બાકી રહેતું નથી. ચોક્કસ ચોક્કસ દિવસનું અંતરે દરેક ધનવાન મનુષ્યને ત્યાં એ પાપી લુટારો એ ચિત્ર ચિતરી જાય છે. પત્રમાં તે જે કાંઈ માગે છે, તે તેને આપ્યા સિવાય બાકી શકતું નથી. જે મનુષ્ય તેના પત્રમાં લખ્યા મૂળજ

આલસો નથી, તેનું શરીર રસ્તાપર રગદોળાતું જોવામાં આવે છે. સરદાર મીનાહાતિ પોતાનું વૈર લેવામાં અથવા અપમાનનો બદલો વાળવામાં મહા લયંકર ગણાય છે. આજ સૂધીમાં તેણે આ શહેરનાં અનેક માણસોનો ધાણ કાઢી નાખ્યો છે, હજારો ધનવાનોને ધૂળમાં મેળવી દીધા છે. જે કોઈ વ્યક્તિ તેના પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે તેને દ્રવ્ય આપવામાં આનાકાની કરે છે, તેનાં ધરખારને લુંટી લઈને, તેની સ્ત્રીઓને ઉપાડી જઈને, તેનાં બાળકોને રડતાં મૂકીને તે દુષ્ટ દસ્યુ તે વ્યક્તિને ધરાના ધામમાંથી નાશુદ કર્યા સિવાય જંખીને બેસતો નથી. તમારી પાસે ઉભેલા તમારા મિત્ર મણિલાલના પિતાની પણ આજે તેવી જ ભુરી હાલત થઈ છે. ”

આ વાર્તા સાંભળીને સુંદરજીએ ઘણી જ દિલસોજ દેખાડી. ઇન્દુમતિનું મ્હોં પણ ધણું જ શીકું પડી ગયું. મણિલાલના શિરપર આવી પડેલી આપત્તિએ સહુના મનમાં એક પ્રકારની વિષમ વેદનાની જવાળા સળગાવી દીધી. માણેકલાલ હવે ત્યાં એક ક્ષણવાર પણ ન રોકાતાં તરતજ પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર પછી મણિલાલ, સુંદરજી અને ઇન્દુમતિની રજા મારીને બેઠ્યો કે.—“ હું હવે મારા પિતાને આશ્વાસન આપવા બહાર છું. અત્યારે આમ એકાએક ચાલ્યા જવાથી જો મારાથી તમારી પાસે કોંઈ બેઅદમી થતી હોય, તો માફ કરશો. અત્યારની સ્થિતિ અને આપત્તિનો વિચાર કરીને તમે મને અવશ્ય ક્ષમા જ આપશો, એવી મને હદ આશા છે. ”

લૂટારાની આવી જાલિમ વાત સાંભળીને સુંદરજીની આંખોમાંથી જાણે આગની ચિનમારીઓ વરસવા માંડી. તેણે મંબીર અરાજથી કહ્યું કે:—“ અહા, કેવો અંધાધુંધી વાળો દેશ છે ! ચોર, લૂટારા

અને ઘાડપાકુઓનો આવો અસહ્ય અત્યાચાર તથા બળાત્કાર મેં
મારી આખી જિન્દગીમાં બીજા કોઇ પણ દેશમાં કદાપિ જોયો
જ નથી. હાય !

“ નથી આ પ્રેમભૂમિ પણ રાક્ષસોની રાજધાની છે;
વિષમ વ્યાધિ અને પોકર અહીં તો ત્રાસ ભારી છે;
બિચારાં બાળ રડવડતાં હૃદયથી હાય નાખે છે;
બની અબળા પતિહીના સદા આંસ વહાવે છે;
નથી આ દેશમાં માયા, બધે અંધાર વ્યાપ્યો છે;
મહા વિકરાળ દસ્તુએ મહા ઉન્માદ મચાવ્યો છે. ”

હા, ભગવાન ! શું આ અત્યાચારનો કાંઇ પ્રતિકાર જ નથી ?
આ દેશમાં શું કોઇ રાજા જ નથી ? શું આ દેશ મનુષ્યથી સર્વથા
વંચિત બની ગયો છે ? એ દુષ્ટ દસ્તુઓનું દમન કરે એવો એક
પણ વીર પુરૂષ આ દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી ? હાય ! કેવો
જુદમ ! કેવો ત્રાસ ! જાઓ બાઈ, ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરો,
આવી પડેલી આફતમાંથી ઉદ્ધાર કરો. મારા શરીરનું સંપત્તિ લોહી
રેડવાથી પણ જો તમારું કાર્ય થઇ શકતું હશે, તો હું તેમ કરવામાં
પણ કદાપિ પાછો પડીશ, ઘેર ગયા પછી જો તમને મારા લાયક
કાંઇ પણ કામકાજ જણાય તો મને જરૂર ફરમાવજો. ”

તેનાં આવાં મધુર તેજવાળાં મિત્રતાનાં વચનો સાંભળીને અણ્ણ-
લાલ મોહિત થયો. ઇન્દુમતિ પણ મુગ્ધ થઈ. તેણે પોતાના મનમાં
જ વિચાર્યું કે, અહા કેવું ઉદાર હૃદય છે. આવું ઉદાર હૃદય હું
ધારું છું કે, આખા જગતમાં બીજું એક પણ નહિ હોય. આ
હૃદયની સાથે જ હૃદય. વિનિમય કરી શકે તેમ નથી, તેનો મનુષ્યા-
વતાર જ અણ છે. બસ.

“હૃદયનું દાન આપીને કરું ભરથાર હું મારો;
ચરણ સેવા સ્વીકારીને કરું ભરથાર હું મારો;
થયો છે રાજવી મારો, હૃદયના રાજ્યનો પ્યારો;
લગાડી મોહની મુંજને ખન્યો છે આખનો તારો;
પૂજશ હું દેવની પેઠે ચઢાવી પ્રીતિના હારો;
થશે એ નાથ મારો તો સકળ અવતાર છે સારો,”

પણ આ જિયારા મલિન મુખવાળા મણિલાલનું શું થશે ?
એ સરવ હૃદયનો મણિ મને શી રીતે વિસરી શકશે ? મારા વિના
તેનાથી કેમ કરીને રહી શકાશે ?”

મણિલાલ પણ ઇન્દુમતિને ચાહતો હતો, તેના મનમાં ઇન્દુ-
મતિને મેળવવા સિવાય બીજી કાંઈ પણ રમણીને મેળવવાની આશાજ
નહોતી. જ્યારે તે જવાને તૈયાર થયો, ત્યારે ઇન્દુમતિ પણ તરત જ
એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

મણિલાલ વિદાય લઈને ઇન્દુમતિના મકાનમાંથી બહાર ની-
કળી રહ્યો હતો, એવામાં બાબૂના ઝોરડામાંથી હાથનો ઇશારો કરીને
ઇન્દુમતિએ તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. મણિલાલ પાછો ફરીને
તે મકાનમાં દાખલ થયો. ત્યાર પછી તે ઈંદિપર જેવા સુંદર
લોચનવાળી લલનાના, પ્રેમમયી પ્રિયતમાના-ઇન્દુ જેવી ઇન્દુના મુખ
તરફ નોંધને બોલ્યો કે:—“કેમ, શું કહે છે, ઇન્દુમતિ ?

ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“હું તમને આમ મલિન કેમ નોંધ
રહી છું, મણિલાલ !”

‘, મારા પર આજે જે આફત આવી પડી છે, તેના સમાચાર
સાંભળીને જો મારું મ્હોં મલિન ન થઈ જાય, તો પછી બીજા શા
કારણથી મલિન થાય વાડ ?” મણિલાલે જવાબ આપ્યો.

“ના, મણિકાન્ત, આવું ન બોલો. જ્યારથી તમે મારા ઓરડામાં આવીને બેઠા હતા, ત્યારથી જ હું તમારા મુખપર નિરાશા અને મલિનતાની છાયા જણાવતી જોઈ શકી હતી. મારી પાસે તમે જળ-કપટ કરશો નહિ, કહો શું થયું છે? તમારા મનમાં જે કાંઈ હોય તે મને કહી સંભળાવો. જો જો, મારાથી કશું પણ છુપાવશો નહિ.”

ધન્વમતિ મણિલાલને મણિકાન્તના નામથી બોલાવતી હતી, માટે હવેથી અમે પણ એને મણિકાન્તના નામથી અમારા પાઠકોને ઓળખાવીશું તો, તે અનુચિત તો નહિ જ ગણાય. મણિકાન્તે જવાબ આપ્યો કે—“જળ-જળ એટલે શું, એને હું હજી સૂઝી જાયતો જ નથી, ધન્વ. મારી જુદી તેના જેવી ચપલ નથી. હું મીઠી મીઠી વાતો પણ કહી શકતો નથી, મને વાક્યાતુરી કરતાં પણ આવડતી નથી. હું તો સમીપ—સાદી વાત બોલું છું. તેમ છતાં પણ તારી પાસે હું જળ-કપટ શા માટે કરું? જેને માટે મારું મન આટલું બધું ખરાબ થઈ ગયું છે, જેને માટે મારું મન અતિશય મ્હાન ‘મદ’ ગયું છે, તેનું કારણ માત્ર તું પોતે જ છે. તું મને બૂલી ગઈ છે, ધન્વ! તને યોગ્ય પતિ મળી ગયો છે, તને તારા યોગ્ય પંડિત પ્રાપ્ત થયો છે, એક સારો વક્તા તને આવી મળ્યો છે, માટે હવે તું મને શી રીતે સ્મરણમાં રાખી શકીશ? પરંતુ ચિંતા નહિ, તું મને આદેશ અથવા ન આદેશ એની મને કશી પણ પરવા નથી. હું તો તારા ચરણોમાં જ મારું સર્વ હૃદય સમર્પણ કરી ચૂક્યો છું. આ જિન્દગીમાં તારા વિના બીજી કોઈ પણ વનિતાની સાથે લગ્ન કરીને હું સંસાર સુખનો આનંદ ભોગવવા ઇચ્છતો જ નથી. ધન્વ! મારી ચિંતાનું કારણ

તારા સિવાય બીજું કશું પણ નથી. મારી મિલકત ફના થવા બેઠી છે, એથી મારા મનમાં જે દારુણ વેદના સળગી ઉઠી છે, તેના કરતાં પણ વધારે વેદના તારા માટે મારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ છે. તું જ મારી જિન્દગીનું નૂર છે, હૃદયનો આરામ છે.

“ સંસારમાં તારા વિના નહિ મુખનું કંઈ સ્થાન છે;

આ જિગર માં રૂપ તારામાં સદા ગુસ્તાન છે;

છે તારા મોહિ એક વસ્તુ એવી, પુલના તેની નથી;

તું, સ્વામિની ગુણની તથા આનંદનો આધાર છે. ”

ધન્દુમતિ ધણીવાર સુધી ઉદાસ નેત્રે મણિમંત્રના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા પછી બહુ જ ધીમા અવાજથી બોલી કે:—“ હું સુંદરજીની સાથે વાતચીત કરવાનું તથા તેની મીઠી મીઠી વાતો સાંભળવાનું બહુ જ પસંદ કરું છું. તે ધણે જ બુદ્ધિમાન પંડિત છે. મેં અત્યાર સુધી એના જેવો છટાથી બોલનાર પુરુષ બીજો ક્યાંય પણ જોયો જ નથી. ”

મણિલાલે કહ્યું કે:—“ પણ તું એ સુંદરજીને જેટલો વિદ્વાન ધારે છે, તેટલો વિદ્વાન હું ધારી શકતો નથી. મારી આ ધારણામાં મારાથી કદાચ કાંઈ બૂલ થતી હોય, તો મને માફ કરજો. પરંતુ મને તો જણાય છે કે, તારા મનમાં તેના મુખથી કેવળ શાસ્ત્રની કથાઓ સાંભળવા ઉપરાંત પણ બીજી કાંઈક વાસના ઉભરાઈ આવી છે. તારું હૃદય પ્રથમના જેવું સ્થિર જણાતું નથી, અત્યારે તે ડામા-ડોળ થઈ ગયું હોય, એમ તારા મુખનો ભાવ જોતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ધન્દુ ! હું નથી સમજી શકતો કે, એકએક એક પુરુષના સામાન્ય સહવાસમાં જ આવવાથી તારું હૃદય આટલું બધું બદલાઈ કેમ ગયું છે. તું તું એના રૂપમાં મોહિત થઈ છે ! હા-હા,

મને તો એમ જ લાગે છે. રૂપનાં પ્રભાવ જ કાંઈક અલૌકિક છે. મોહ મનુષ્યના મનુષ્યત્વને હરણ કરનાર છે, રૂપ માનવ હૃદયને અસ્થિર કરનાર છે. ઇન્દુ ! તું તારા જિમરની માલિક છે, તારા હૃદય-રાજ્યના સિંહાસનપર ગમે તે પુરુષને પ્રતિષ્ઠિત કરવાને સ્વતંત્ર છે, પણ તેમ છતાં પણ એ સિંહાસનને યોગ્ય પુરુષ શોધવામાં એકદમ ઉતાવળ કરીશ નહિ. રૂપના રૂપમાં પડીને જિન્દગીને ફૂલ કરીશ નહિ.”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—“હા, મણિકાન્ત, તમારી ધારણા અમુક અંશે ખરી છે. મારા મનની સ્થિતિ અત્યારે કાંઈક અસ્થિર જ થઈ ગઈ છે. હું એની પાસે રહીને બહુ જ સુખી થઈ છું. એનાં એક એક વચન અમૃતના પ્રવાહની પેઠે મને તૃપ્ત કરે છે. એનું આપેલું એક એક દૃષ્ટાંત મારા મનમાં અદ્ભુત આનંદની ધારા રેડી રહ્યું છે. એના મુખપર નિરંતર ઝળક્યા કંસ્તી પ્રસન્નતાની છાયાએ મને એનામાં વિમોહિત અને વિમુગ્ધ કરી દીધી છે.”

“હવે તારે એમ કહેવાની શી જરૂર છે ? હું તારા મનોભાવને પ્રથમથી જ જાણી ચૂક્યો છું. માંડે કપાળ ફટી ગયું છે, મારા ભાગ્યના સિતારા અંધકારની કાળાશમાં છુપાઈ ગયા છે.

“છવાયો ભાગ્યનો ભાતુ મહા અંધારથી આજે;
મહા ગગડાટ આફતનો હવે છે વેમથી ગાજે;
થયું છે શુષ્ક જીવન ને બધી આશા દમાઈ છે;
પ્રિયા મારી મને ત્યાગી બની આજે કસાઈ છે;
હજી એ ગણતું ખંજર નહિ રહેવાય મારાથી;

• થશે બીતું જિમર માંડે હવે તો રક્તધારાથી.”

જો તેમ ન હોય તો જો ઇન્દુ મને આવેલો જોઈને મહા

આનંદથી ધરના દ્વાર સૂધી મને લેવા માટે સ્થામી આવતી હતી, મને વળાવવા માટે ધરના દરવાજા સૂધી બહાર આવતી હતી તે આવી નિષ્કુર કેમ બની ગય ? જે ઇન્દુ મને કેટલીક મીઠી મીઠી વાતો સંભળાવતી હતી, એકાંતમાં બેસીને પ્રેમકથાઓ કહેતી હતી, તે અત્યારે આવો રોષ લઇને શા માટે બેસે ? ઇન્દુ ! હું તારા હૃદયના ભાવોમાં કંઈક પરિવર્તન થયેલું અવશ્ય જોઈ શકું છું, પણ કેવળ તને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ન થાય, એટલા માટે જ આમ ચૂપચાપ આમ્નો જાઉં છું.” મણિકાન્તે જવાબ આપ્યો.

ઇન્દુમતિ એક ઉંડા નિઃસાસો મૂકીને બોલી કે:—“ ખરું કહો છો, મણિકાલલ, પ્રથમ હું તમને વાતો સંભળાવીને હસતી હતી, તમને દરેક વાત સંભળાવીને સમજાવી દેતી હતી, પણ હવે તો હું હિંમતી વાતો સાંભળાને મુગ્ધ થઈ છું. તેમાં અને તમારામાં ઘણો તફાવત છે. આજે હું જાણી શકી છું કે, મારી પંડિતાઈનો મર્વ ગળી ગયો છે.”

“ત્યારે શું તું મને ખરેખર નિરાશ જ કરીશ, ઇન્દુ ? હવે, શું મારે તારી કશી પણ આશા જ ન રાખવી ? મારી બધી આશાને નિરાશાના રૂપમાં પલટાવી નાખવી ?” મણિકાન્તે પૂછ્યું.

“મને થોડોક વખત આપો. આ કાર્ય એકદમ હિતાવજ કરવાથી બની શકતું નથી. મેં હજી સૂધી મારા ચિત્તને કોઈની પાસે પણ વેચ્યું નથી. પણ હા, મેં એટલો નિશ્ચય તો અવશ્ય કરી રાખ્યો છે કે તમારા અથવા સુંદરજીના સિવાય હું બીજા કોઈ પણ પુરુષને મારા પતિ તરિકે કબૂલ કરી શકીશ નહિ. હજી સૂધી તમારા બન્ને માંથી કોને મારા સૌભાગ્યનો આધાર બનાવીશ, એ વિષયમાં હું કશું પણ નિશ્ચિત કરી શકી નથી, અરે, સમજી પણ શકી નથી. મારો

ખરો પ્રેમી કાણુ છે, એની મને કશી ખબર પડતી નથી. ”

મહિલાલ એક પ્રકારનું મુઠુ અથવા અતલનો સ્પર્શ કરનાર ધીમું હાસ્ય કરી, ઉંડો નિઃશ્વાસ મૂકી બધા જ નિરાશ મનથી બોલ્યો કે:—“ સુંદરજીની તુલનામાં હું અવશ્ય પરાજિત જ થઈશ, એવો મને દૃઢ વિશ્વાસ છે. કારણ કે, હાવ, બાવ, ચાતુરી આદિ હું કશું પણ જાણતો જ નથી. મનુષ્યના મનને મોહિત કરે તેવી મીઠી વાતો પણ મને આવડતી નથી. શાસ્ત્ર કે ધર્મના ગ્રંથોના પણ મને કશો અભ્યાસ નથી. આ સર્વ કારણોથી કેવળ તારો અનુગ્રહ એજ મારી આશાનો આધાર થઈ પડ્યો છે. જો તું તારી કૃપા નહિ દર્શાવે તો હું તને મેળવવાને કદાપિ બાબતજાણી થઈ શકીશ નહિ. ”

તે વખતે ઇન્દુમતિ કાંઈક વિચાર કરી રહી હતી. મહિલાલને બોલતો અંધ થયેલો જોઈને તેણે અસ્થિરતાથી કહ્યું કે:—“ તમારા ઘરપર લૂટારાઓ ધાડ પાડવાના છે, એ વાત સાંભળીને સુંદરજીના મુખપર કેવી વીરતા અને મર્વ બારેલી તેજસ્વિતા ઝળકી આવી હતી, તેના મુખમાંથી નીકળેલો પ્રત્યેક સંપદ આપણા હૃદયમર કેવી ભયંકર અસર કરતો હતો? તેના કોવચી કમ્પતા હોઠ કેવા મજબૂત મુગ્ધ કરી રહ્યા હતા? પણ એ વખતે તમારી શી દશા થઈ હતી? તમે પણ નવયુવક છો, છતાં પણ જાણે રમણીની પેઠે, જહનની પેઠે મારા પિતાના મ્હોં સ્થામું તાકીને જોઈ રહ્યા હતા. સુંદરજી પંડિત હોવાની સાથે મહાવીર પુરુષ પણ છે. તમારામાં પાંડિત્ય નથી તેમ જ વીરતાનો રંગમાત્ર પણ નથી. સુંદરજીની સાથે તમારી સરખામણી જ થઈ શકે તેમ નથી. ”

હું મોટાં બાળકાં ફૂંકી, આસ્માનને તોડી નાખે તેવી વાતો

કરવાનો ખોટો આડંબર બિન્દુલ પસંદ ન કરતો નથી. જેઓ ખરા વીરજનો હોય છે, તેઓ તો મૂંઝે મોઢે શક્ત કાર્ય ન કરી બતાવે છે. આત્મપ્રશંસા કરવામાં વીરતા સમાયલી નથી.

“ છે વીર નર જે વિશ્વમાં મુખથી કદી વદતો નથી;
નિજ માન કે શક્તિ તણાં બલ્યુગાં કદી પુંકતો નથી;
આવી પડે જો આપદા તેથી જરી ડરતો નથી;
એ આપદા સંહારવા હિમ્મત કદી હરતો નથી;
મુખથી વદે જે માનવી, કમો કદી કરતો નથી;
છનો રહે જે વીર તે, મૃત્યુ થઈ ડરતો નથી. ”

આ સાંભળીને ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—“ તેમ છતાં પણ હું પુરુ-
ષના પુરુષોચ્ચિત કાર્યને બહુ ન પસંદ કરું છું. મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે
કે, મુંદરણ એક વીર પુરુષ ન છે. તેનું મુખ, બોલવાની છટા વગેરે
બધું તેની વીરતાને સાબીત કરી આપે છે. ”

“ હું જ્યાં ત્યાં મારાં ખોટાં બલ્યુગાં ફૂંકવાને નારાજ છું.
આત્મપ્રશંસાપર મને સખ્ત નફરત છે. પણ-હા. જે પ્રસંગ આવે
તો સર્વથી પ્રથમ હું મારું માથું આપવામાં લેશમાત્ર પણ કુંકિત
થાઉં તેમ નથી. મારા મનમાં મેં દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખ્યો છે કે.

“ જગતમાં જન્મ લીધો છે નકી દિન એક મરવાને:
જવાનું છે જગત છોડી મરણને શર્ણુ ઠરવાને:
નથી આ વિશ્વની માથા સદા સ્થાયી ન રહેવાની;
નથી આ કાચની કાચા અમરપદો લખાવાની;
ફના સંસારના ખેલો સદા દિન એક થાવાના;
જહાંના રાખને રંકા મરણને શર્ણુ થાવાના. ”

તો પછી હું કાચરતાને શા માટે હૃદયમાં સ્થાન આપું ? મરણ

જેવી શાશ્વત વસ્તુથી શા માટે ડર ? પણ-ઈન્દુ ! હૃદયમાં પ્રત્યેક કામ કરવાની હામ હોય, તો પણ તેને મુખથી વદી નાખવામાં કશો સાર જ નથી. શું કુસ્ત્રેત્રમાં કંપનો આવિર્ભાવ કરનાર મહાવીર બીજમ કોઇપણ સ્થળે પોતાની વીરતાના બલુમાં ફૂંકવાને ગયા હતા ખરા કે ? ”

“ તમારી આ વાર્તા ખોટી નથી. પરંતુ સુંદરજીના જેવું પુરુષોત્તમ કાર્ય તો જિંદગી કાટિનાં માણસો જ કરી શકે છે. જેઓ દશ પંદર માણસોને પોતાના તાબામાં રાખતા હોય, દશ પંદર જણુપર હકુમત ચલાવતા હોય, તેમને તો આવા વીરતાવાળાં વચનો અવશ્ય બોલવાંજ નોંધએ, વીરતાનો દેખાવ જરૂર દેખાડવો નોંધએ, પણ તમે જે કંઈ કહી રહ્યા છો તે તો હાથતળેનાં-તાબાનાં માણસોના બોલમાં સોળી શકે તેવાં છે. ” ઈન્દુમતિએ કાંઈક કટાક્ષવાળાં વચનો કહી સંભળાવ્યાં.

આ સાંભળીને એક ઉંડો નિઃસાસો મૂકી મણિકાન્તે કહ્યું :
 “ ઈન્દુ હું એ બધું બહુ સારી રીતે જાણું છું; પણ તેમ છતાં પણ તારી આશાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. મારામાં બીજો કોઇ ગુણ જ નથી. જો ફક્ત અલંકાર વગરનું હૃદય લઇને તારા પ્રાણુની મને પૂજા કરવા દઇશ, તોજ મારી આશા જીવી શકશે, નહિ તો નિરાશાના રૂપમાં બદલાઈ જશે. અરે કેવળ આશા જ નહિ, પરંતુ મારી સર્વ વાસના, પ્રવૃત્તિ, ઇચ્છા, સુખ, સ્વચ્છંદતા આદિ નષ્ટ થઇ જશે, મારી આંખોમાંથી આંસુના પૂર ઉભરાવા માંડશે. તને જેમ યોગ્યજાગે તેમ કરજે, તારા હૃદયપર બળાત્કાર કરીને મને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ. હું તને જેર બુદ્ધિથી મારી બ્રાધ્યા કરવા માગતો નથી, બળાત્કારે તારી પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવા ઈ-

અહો નથી. તને ત્રાસ આપવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. પણ તે સાથે તું અવશ્ય યાદ રાખજો કે, તારા સિવાય હું આ સંસારમાં બીજી કોઈ પણ પ્રેમિકાની સાથે પ્રેમ કરીશ નહિ, અન્ય કોઈ પણ અપમાને મારી અર્ધાંગનાતુ સ્થાન આપીશ નહિ. જો મને તારી સાથે લગ્ન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, તો જ હું લગ્નના બંધનમાં બંધાયેલ નહિતો આખી જિન્દગીને બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં જ વીતાડીશ. તારા વિના હું સંસાર સુખને સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરીશ નહિ.”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“હા, મનના ઉપર કોઈ પણ મનુષ્યનો અધિકાર નથી, એ તમે ઠીક જ કહો છો. મને હજી બીજા કોઈલાક દિવસનો અવસર આપો, હું તમને થોડા દિવસ પછી મારા મનનો ભાવ અવશ્ય વ્યક્ત કરીશ.”

ધણા જ દિલગીરી ભરેલા મુખથી નિરાશનો ઉંડો નિઃશ્વાસો નાખીને મણિકાન્ત પ્રિયતમાના ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો અને એકદમ પિતા પાસે જવા માટે રવાના થયો.

આ તરફ ઇન્દુમતિ તે ઘરમાંથી બહાર નીકળીને જે ઘરમાં તેનો પિતા બેઠો હતો, ત્યાં જઈને ઉભી રહી. પિતાને અત્યારસુધી મલિન-મુખથી ચિંતા કરતો જોઈને તેણે ધણા જ સ્નેહભર્યા સ્વરથી પૂછ્યું કે:—“પિતાજી, આપ અત્યારે શા વિચારમાં ગુંચાઈ ગયા છો, આપના મુખપર ચિંતાની છાયા શાથી છવાઈ ગઈ છે?”

માણેકલાલે સૂઝાયલા મુખથી જવાબ આપ્યો કે:—“બેટા, ચિંતાની વાત જ શા માટે પૂછે છે? આજકાલ બૂપણ્ડ-ખરીમાં જે અંધાધુંધી ચાલી રહી છે, જીલ્મ, દગો, પ્રપંચ, મારામારી, ખૂનરેણ, ચોરી અને લૂટદાટના એક પછી એક જે અનેક અદ્ભુત બનાવો

બનતા જાય છે, એ જોઈને કોને રડવું ન આવે વાર ? આ બાપાર વાણિજ્યને માટે નંદનકાનન સમાન ગણાતી મહાનગરી અત્યારે સ્મ-શાન સમાન વેરાન અને ઉજ્જડ બનવા માંડી છે, પ્રજાનો પીડાજનક પોકાર કાળજી કંપાવી રહ્યો છે, એ સર્વ જોતાં કોની આંખોમાંથી આંસુ ન ઉભરાઈ જાય વાર ? હવે આરામ લેવાના દિવસો સ્વપ્નસમાર્થ પડ્યા છે અને કેવળ ચિંતા કરવાના તથા આંખમાંથી આંસુ વહાવવાના દિવસો જ આવી લાગ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે સામાન્ય માણસો આપણી સાધારણ શક્તિ વડે શું એ અત્યાચારને કાંઈ પણ પ્રકારે અટકાવી શકાએ તેમ છીએ ખરા કે ? તેમ છતાં પણ મને વારંવાર એવી ઇચ્છા થઈ આવે છે કે, જો માંડે સર્વ બળ, સમસ્ત શક્તિ અને સંધર્મી મિલકતના બદલામાં જો બૂખણા-નગરીનું કાંઈ પણ કલ્યાણ થઈ શકતું હોય, અરે, બૂખણાનગરીના એક પણ કુટુંબનું કાંઈક પણ બહુ થઈ શકતું હોય, તો તેમ કરવાને પણ હું તૈયાર છું. મારાથી ગરીબોની હાથ જોઈ શકાતી નથી. મારા સાંભળવા પ્રમાણે સૂરત તથા અમદાવાદમાં પણ સામન્તરાય નામના જગદસ્ત જુદી લૂંટારાએ પણ કાળો દેર વર્તાવવા માંડ્યો છે. હું નથી સમજી શકતો કે હિન્દુસ્તાન દેશની દશા શી થવા બેઠી છે. રાજ્યલોભી આરંગજેમના અત્યાચારથી શાહજહાં જેવો સમ્રાટ મરણ પથારીએ પડ્યો છે અને આખા હિન્દમાં ત્રાહિ ત્રાહિના પોકારો સાંભળાવા માંડ્યા છે. મારી ધારણા પ્રમાણે તો મહુથી પહેલાં એ લૂંટારાઓને જ નાબૂદ કરવાની ખાસ જરૂર છે, પણ તેવો વીર પુરુષ જ ક્યાં છે ? બીજા અને કૃષ્ણનાં સંતાનો આજે નિર્વીર બની ગયાં છે, સ્વતંત્રતાનાં ઝુંડે ફરકાવનાર ભારતજૂમિ અત્યારે મહોમાહેના કુસંપથી પાયમાલ થવા બેઠી છે, પિશાચોનું પરિબળ પ્રબળ પ્રમાણમાં

વધી પડ્યું છે. સર્વત્ર નિરાશાના પોકારો થતા જ સંભળાય છે.

“ જે વીરતાના મંત્રથી ધરણી બધી ઘુબવતા; ”
 માથો પ્રભળી પુણ્યથી વીરતા બહુ દર્શાવતા;
 શૂરવીરતાના શસ્ત્રથી આકાશને કંપાવતા;
 ભુલ્હી જનોના ભુલ્હને જેઓ સદા સંહારતા;
 એ આર્ય બાળો ત્રાસને પીડા વિશે આવી પડ્યા;
 નિતીય થઇ આજે સહુ બાર ઉંઘમાં આવી પડ્યા.”

પિતાના હૃદયમાં વ્યાપેલા વિચાળ સ્વદેશપ્રેમને જોઇને ઇન્દુ-
 મતિને ધણો જ આનંદ થયો. તેણે પિતાને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—
 “ હું ધારે છું કે, આપ કદાચ આપના મિત્ર મણિકાન્તના પિતાના
 ઉપર આવી પડેલી આપત્તિથી દિલગીર થઇને જ આ સર્વ હૃદય-
 જ્વળાણને પ્રકટ કરી રહ્યા હશે ? આપની વાર્તા સાંભળીને મને પણ
 બધી જ દિલગીરી થાય છે. દેશની સ્થિતિ, સમાજની સ્થિતિ અને
 રાજ્યની સ્થિતિનો વિચાર આવતાં પ્રત્યેક મનુષ્યના પ્રાણ કંઠે આવી
 જાય તેમ છે. હું પણ આ આપત્તિમાંથી આપણા દેશનો ક્યારે ઉદ્ધાર
 થશે, એ વિષયમાં કશી પણ કલ્પના કરી શકતી નથી. ”

“ ઘેર ઘેર આવી આકૃત આવી પડી છે. “ જેના હાથમાં
 તેના મ્હોંમાં” અને મારે તેની તસ્વાર” એ ઇન્દુ સાહેબ આજકાલ આખો
 દેશ પાયમાલ થઇ રહ્યો છે. ”

બીજા કોઇને ત્યાં પણ લટારાઓએ આવો પત્ર મોકલ્યો છે
 ખરો કે ? ” ઇન્દુએ પૂછ્યું

“ હા, એ દાનવ દસ્યુએ ગઇ કાલે અહીંના વિખ્યાત જમીન-
 દાર નવરત્નના મહેલના દ્વારપર પણ એ રાક્ષસી છરાનું ચિન્હ
 ચિતરીને તેની સાથે મોતનો પથમામ પણ મોકલી આપ્યો છે. એ

લૂટારાઓ જ ફક્ત અત્યાચાર ચલાવતા નથી, પરંતુ અનેક મોટા મોટા વ્યવસાયો પણ તેમાં ભાગ લે છે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે અહીંનો કાજસાહેબ તથા હરગોવિંદ શાસ્ત્રી પણ એ શયતાની ટોળામાં મળી ગયો છે. તેમના ઉત્તેજનથી જ રતનદાસ તથા મોનાહાલિ નામના બંને લૂટારાઓ આવા બલિમ-ભુશ્મો ગુજરી રહ્યા છે. તે ઉપરાંત બીજા પણ લૂટારા વસે છે અને તેઓ સમાજમાં રહીને જ લૂટફાટનો ધંધો ચલાવે છે. નવરત્નના દ્વારપર જે મિત્ર આલેખતામાં આવ્યું છે, તેમાં ન્યાયાધીશ હરગોવિંદનો જ મુખ્યત્વે સ્થાન રહેલો છે, કારણ કે, નવરત્ન એને ધાર્મિક વારાંગના મનોહરાપર અત્યાચાર કરતો અટકાવ્યો છે, એનું વૈર વાળવા માટે એણે તથા પાપી જમીનદાર નવલવિહારીએ લૂટારા સરદાર મોનાહાલિ સાથે મળીને આ કારસ્થાન કરેલું છે. લોકોનો સર્વનાશ કરવામાં કામાંષ, દુરાચારી, લક્ષ્મીલોભી હરગોવિંદ જ મોટો ભાગ ભજવી રહ્યો છે. લૂટારાઓ તો બિચારા બધા માણસો છે, પણ તેમને શયતાન બનાવનારા હરગોવિંદ જેવા બદનામધારક અધિકારીઓ જ છે. એ અધિકારીઓ જ્યાં સુધી દેશપર સત્તા ભોગવશે, ત્યાં સુધી દેશમાં શાંતિ કે સુખ કદાપિ મળી શકશે નહિ. ” આણેકલાલે કહ્યું.

“હરગોવિંદે એવો બીજો કામ પણ અત્યાચાર કર્યો છે ખરો કે ? ” ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું.

“ અરે, એ અધમના અત્યાચારોની સીમા જ ક્યાં છે ? હજી હમણાં એકાદ વર્ષ પહેલાં જ પંડિત કામદેવના એક અતિ સજ્જન અને ચારિત્ર્યવાન ઇંદ્રનાથ નામના એક મુનીમને એ પાપાત્માએ વિના વક્રિ કેદ કર્યો હતો અને રીખાવી રીખાવીને તેને બિચારાને અધમુઓ કરી દીધો હતો. ત્યાર પછી કેદખાનામાં જ તે બિચારાનો

સર્વ ડંસવાથી કાળ આવ્યો હતો. ત્યાર પછી તેના પિતા-ના-ના, પિતા નહિ, પણ પોપણ કરનાર પિતા પણ એના શોકમાં ને શોકમાં માર્યો ગયો હતો. ઇંદ્રનાથનો પાલક પિતા તેનો ખરો પિતા ન હોવા છતાં પણ તે તેને પોતાનો પિતા જ ધારતો હતો અને ‘પિતા’ કહીને જ બોલાવતો હતો. એ ઉપરાંત રામચરણ નામના એક ગરીબ વૃદ્ધની કન્યા એના તથા બીજા ત્રણ ચાર કન્યાઓનું હરણ કરાવવામાં હરગોવિંદનો જ હાથ હતો, એવું સર્વ સ્થળે સંભળાય છે. આ સિવાય તેણે તથા મજાસાહેબે કાણ જાણે ફેટલાએ છુપા જુસ્મો કર્યા હશે, એ જુસ્મોને કાનાથી જાણી શકાય તેમ છે ! શાહ સમશીરખાંના ધર્મનિકેતનમાં પણ ધર્મને બહાને જે ધત્તીગો આવી રહ્યાં છે, તેનાથી પણ તું જાણીતી જ છે, એટલે હવે તારા મનમાં જ વિચારી જો કે, હવે આ બૂપણાનગરીમાં અને પિશાચપૂરીમાં શો તફાવત છે ! અલારે સર્વ દેશોમાં લૂટારાનો જે જુસ્મ વધી પડ્યો છે, તેમાં અમલદારો અને રાજ્યના માણસોનો જ મોટે ભાગે દોષ હોય, એમ જણાય છે, તેમના હિતેજનથી જ સર્વત્ર કાળો કેર આપી ગયો છે.”

“પણ, જ્યારે તેના પાલક પિતા અને તેની વચ્ચે પિતાપુત્રનો સંબંધ હતો અને ઇંદ્રનાથ તેને પોતાનો ખરો પિતા જ જાણતો હતો, ત્યારે આપ શી રીતે જાણી શક્યા કે, ઇંદ્રનાથ તે તેમા પાલક પિતાનો પુત્ર જ નહોતો વારુ ?” ઇન્દુમતિ એ પૂછ્યું.

“એવામાં એક સંન્યાસી આવ્યો હતો, તે જ પંડિત કામદેવને તે વાત કહી ગયો હતો તથા તેના હાથમાં એક સ્ફિરબંધ પત્ર આપીને કહી ગયો હતો કે;—“જો કાંઈ પણ વેળાયે ઇંદ્રનાથના વંશનો પરિચય મેળવવાની જરૂર પડે, તો આ શિક્ષાકામાંથી તે સંબંધી

બધી હકીકત લખેલો એક પત્ર મળી આવશે અને એ પત્ર વાંચવાથી ઇંદ્રનાથની પરિચય સહજમાં જ સર્વના જાણવામાં આવી જશે. ”

“ઇંદ્રનાથ જ્યારે મરી ગયો છે, ત્યારે હવે તેનો પરિચય મેળવવાની શી જરૂર છે”? ઇન્દુમતિએ પિતાને સંબોધીને ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“હા, પંડિત કામદેવે પણ એ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, પરંતુ જવાબમાં તે સંન્યાસીએ જણાવ્યું હતું કે, મરેલા માણસના વંશનો પરિચય પણ કોઈ કોઈ વેળાએ બહુ જ અગત્યનો થઈ પડે છે. કદાચ વખત આવ્યે તે બહુ જ ખપ લાગી જાય છે. ”

“હા, આપ બીજી કંઈ જુદમની વાર્તા કહેવા માગતા હતા વાર?” ઇન્દુમતિએ અજાણ્યપીથી પૂછ્યું.

“આ શહેરમાં લોકનાથ નામનો એક માણસ રહેતો હતો તેની એક પાળેલી કન્યા છે, તેનું નામ અંબાલિકા છે. અંબાલિકાના પિતાને પણ કોઈએ કદાપિ જોયો નથી. લોકનાથના મુખથી વારંવાર ભોક્ષાના સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, એ કન્યા તેના એક નજીકના સગાની છે. લોકનાથને પુત્રાદિ બીજું કોઈ પણ ન હોવાથી તે કહી ગયો હતો કે, હું મારી મંત્રણી સંપત્તિ અંબાલિકાને આપતો જાઉં છું. એથી એના પર એનો જ સંપૂર્ણ અધિકાર રહે છે. આમ કહ્યા પછી થોડા વખતમાં જ તે પરલોકવાસી થઈ ગયો અને અંબાલિકા જ તેની સંપત્તિની વારસ થઈને તેનો ઉપભોગ કરવા લાગી. ત્યાર પછી ઇંદ્રનાથની સાથે તેનો સ્નેહ થવાથી તેણે તેની સાથે પોતાનો વિવાહ-સંબંધ કરી લીધો. ત્યાર પછી તેનાં બંધન દિવસ પણ નક્કી થઈ ગયો, પરંતુ તેનાથી બે દિવસ પહેલાં જ સુંદરીમોહન નામના એક શયતાન જમીનદાર તથા તેના સોબતીઓના કારસ્થાનમાં રસાઈને ઇંદ્રનાથને સરકારી અદાલતમાં ગુન્હે-

આર તરીકે હાજર થવું પડ્યું. એ વખતે તેને છોડાવવા માટે પંડિત કામદેવે બણી બણી કાશિશો કરી. પરંતુ દુષ્ટ દુસ્મનોએ ન્યાયાધીશ હરગોવિંદને લાંચ આપીને ફોડી નાખવાથી તેનો કાષ્ટ પણ રીતે છટકારો જ થઈ શક્યો નહિ. હરગોવિંદે તેના શિરપર રાજદ્રોહનું ખોટું તહોમત મૂકી તેને રાજદ્રોહી ઠરાવ્યો તથા કેવળ ગેરમનસાઈથી જ તે બિચારાને સજાને માટે કેદખાનાનો કેદી બનાવી દીધો.”

“ અહા ! કેવી અજબબીની વાત ! પણ ત્યાર પછી એ બિચારી અંબાલિકાનું શું થયું વાર ? ” ઇંદુમતિએ પૂછ્યું.

માણેકલાલે જવાબમાં જણાવ્યું કે :—“ તે રડી રડીને પોતાના દિવસો વીતાડવા લાગી. જેને ઇંદ્રનાથ પોતાનો પિતા કહીને બોલાવતો હતો, તે પણ શોકનો માર્યો મરી ગયો.”

ઇંદુમતિએ કહ્યું :—“ કેવી ભયાનક ઘટના ! હં—ત્યાર પછી શું થયું વાર, પિતાજી ! અંબાલિકા હમણાં શું કરે છે ? શું તે ફરીવાર ભ્રમ કરીને સુખી થઈ છે ખરી કે ? ”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો કે :—“ ના, તેણે ફરીવાર ભ્રમ કરવાનો વિચાર પણ નથી કર્યો. મુંદરીમોહન નામના એક જમીનદારની નજર પહેલેથી જ તેના પર પડી હતી, અને અત્યારે કાષ્ટ કાષ્ટ માણસો એવું અનુમાન કરે છે કે, એ મુંદરીમોહનના કારસ્થાનથી જ તે બિચારા નિર્દોષ ઇંદ્રનાથની એવી ભયંકર દુર્દશા અને મૃત્યુ થયું હતું. તેની ઇચ્છા એવી હતી કે, ઇંદ્રનાથને દૂર ખસેડવાથી જ તેને અંબાલિકા સહજમાં જ મળી શકશે. પરંતુ એતો ફક્ત તેની દુરાશા જ હતી તેના મનની મુરાદ બર આવવા પામી નહિ. ખુબ નક્કરના જેવી સ્થિર હૃદયવાળી અંબાલિકા ઇંદ્રનાથના પ્રેમમાં અટક અને અચલ જ રહી. તેણે મુંદરીમોહનના પ્રેમનો અસ્વીકાર કર્યો.

અને જે આશાથી તે પિશાચે ઈંદ્રનાથનો નાશ કરાવ્યો હતો, તે આશાપર પાણીનેરવી દીધું. સુંદરીમોહને જ્યારે તેની પાસે તેનાં લગ્ન કરવાની માંગણી કરી, ત્યારે તેણે જવાબમાં જણાવી દીધું કે;—“ ઈંદ્રનાથને જ માફ તન—મન—ધન વગેરે બધું અર્પણ કરી દીધું છે. તેને જ મનમાં ને મનમાં મારા સ્વામીના પદપર સ્થાપી દીધો છે, તેથી હવે મારાથી તારી સાથે લગ્ન કરી શકાય તેમ નથી. હિન્દુશાસ્ત્રમાં વિધવા—વિવાહ કરવાની છૂટ નથી, જે એવી છૂટ હોત તો હિન્દુઓના દેશનું જે માહાત્મ્ય દેશો દેશમાં આજ સુધી જળવાઈ રહ્યું છે, તે કદાપિ જળવાત જ નહિ. આર્યાવર્ત પર અનંત સંકટો આવવા છતાં તે પોતાના ધર્મમાં જેવો ને તેવો જ દૃઢ રહ્યો છે, તેનું મુખ્ય કારણ તે દેશની અખળાઓની એકાગ્ર સ્વામિભક્તિ જ છે. સંસારમાં ઇશ્વરે સ્ત્રીઓને પોતાની કામપરાયણાને તૃપ્ત કરવા માટે જન્મ આપ્યો નથી, પરંતુ કેવળ એક પતિના પ્રેમને સંપાદન કરી દેવતારૂપે તેની પૂજા કરવા તથા સ્નેહનો આદર્શ દર્શાવવા માટે જ જન્મ આપ્યો છે. સંસારમાં જે સ્નેહ સ્ત્રીઓ દર્શાવી શકે છે, માતા—ભગિની—કન્યા કે પત્નીરૂપે પ્રેમની જે પરાકાષ્ટા પ્રમદાઓ બતાવી શકે છે, તેવો સ્નેહ બીજા કોઈનાથી કદાપિ બતાવી શકતો નથી. કદાચ કોઈ એવો સવાલ કરે કે, જ્યારે સ્ત્રીઓ સ્વામીના સ્નેહનો ત્યાગ કરી ગર્ભપાત જેવા મહાપાપનો પ્રચાર પણ કરે છે, તો તેને ફરીવાર લગ્ન કરવામાં શી હરકત છે તો તેમના જવાબમાં માત્ર એટલું જ જણાવવું પૂરું થઈ પડશે કે, જે સ્ત્રીએ સ્વામિના ચરણોમાં બધો સ્નેહ સમર્પણ કર્યો નથી, તથા સ્વામિને ઇશ્વરરૂપે માન્યો નથી, તે સ્ત્રી, સ્ત્રી નહિ પણ કુલદા છે અને કુલદાઓ જે એકી સાથે અનંત પતિઓનો સ્વીકાર કરે તો તેઓ સ્વતંત્ર છે. પણ સંસારીઓ જેવી રીતે ઇશ્વરને એક જ

માનીને તેની આરાધના બિન્દગી સૂચી ક્યાં કરે છે, તેવી રીતે સ્ત્રીઓએ પણ એક જ પતિની જીવન પર્યંત પૂજા કરવી અગત્યની છે. ઇશ્વરને કાંઈએ જોયો નથી, ઇશ્વર કાંઈને પોતાનું અસ્તિત્વ જણાવવાને આજ્ઞો નથી, છતાં મનુષ્યો તેનાં કાર્યો તથા અનંત ઉપકારો જોઈને કેવળ તેના ધ્યાનમાં જ લીન રહે છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓએ પણ સ્વામિ જીવતો હોય કે મરણપશ્ચ થયો હોય, તો પણ તેનામાં જ નિમગ્ન રહેવાની અગત્ય છે. આ વિશાળ વિશ્વમાં જન્મ ધારણ ક્યાં પછી સ્નેહનો વિકલ્પ થઈ શકતો જ નથી. સ્નેહ એ એવી વસ્તુ છે કે, જે વેચી વેચાતી નથી અને ખરીદી ખરીદાતી નથી. જો સ્ત્રીઓ સ્નેહનો વિકલ્પ કરી વારંવાર અનેક પુરુષોને પોતાના પતિરૂપે સ્વીકારતી હોય, તો બાહ્યમાં બેસી સૌન્દર્યનો વિકલ્પ કરનારી વેશ્યા તથા તેવી સ્ત્રીઓમાં કશો પણ ભેદ જ નથી. આર્ય ક્ષત્રિયો પતિને દેવતા માને છે અને દેવતાઓના સ્નેહની સમસ્ત સંસાર આકાંક્ષા રાખે છે. જેવી રીતે ઇશ્વર એક જ છે અને તેના સ્નેહની આકાંક્ષા રાખનાર આખું જગત-જગતનાં સમસ્ત પ્રાણીઓ છે, તેવી જ રીતે એક પુરુષ દેવતાના પ્રેમની ઇચ્છા ધરાવનારી એકી સાથે અનેક અબળાઓ હોય અને એ એ દેવતા તેમને સર્વને પોતાના પ્રેમનો થોડો થોડો અંશ આપે તો, એમાં કાંઈ દોષ જેવું નથી. પરંતુ સ્ત્રીઓને માટે તો એ નિયમ લાગુ પડે તેમ નથી જ. કારણ કે, સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ સ્વાભાવિક જ અંચળ હોય છે અને પુરુષો કરતાં તેમની કામવૃત્તિ આઠ ગણી પ્રબળ હોય છે, એટલે જો તેઓ એક પતિના મુઆ પછી બીજા પુરુષને પતિ તરીકે સ્વીકારવાની છૂટ હો તો તેની હયાતી અથવા બિન હયાતીમાં સ્વાભાવિક જ ત્રીજા કે ચોથા સ્વરૂપવાન પુરુષમાં આસક્તિ બંધાય છે અને એના યોગે સંસારમાં મહા અ-

નર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા આ સંસાર કે જે સ્નેહનું સદન કહેવાય છે, તે કેવળ કામપરાયણતાની પાપભૂમિ રૂપ જ બની જાય છે. સર્વજ્ઞિ ભર્તૃહરિ યોગ્ય જ કહે છે કે:—

**जल्यन्ति सार्धमन्येन पश्यन्तन्यं त्रविभ्रमाः
हृदयेचितन्यनयन्यं प्रियः को नामयोषिताम् ।**

અર્થાત: “ વિલાસવાળી સ્ત્રીઓ એકને બૂલે છે, બીજાની સાથે વાત કરે છે અને ત્રીજાનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરે છે, માટે સ્ત્રીઓને કાણુ પ્રિય છે ? ”

સારાંશ કે, સ્ત્રીઓને સર્વથા કાંઈ પણ પ્રિય નથી. માટે પતિ-હીના સ્ત્રીઓએ તો કેવળ સ્વર્ગીય પતિને દેવતા માની તેની આરાધનામાં જ જિંદગી પૂરી કરવાની આવશ્યકતા છે. મારા પતિ, હિંદ્રનાથ મરી ગયા છે, પણ હું મરી નથી, જ્યાં સુધી હું જન્મત્તમાં જીવીશ, ત્યાં સુધી તેમના રૂપનું ધ્યાન ધરીને જ મારા જીવનને પૂર્ણ કરીશ. ”

“મુંઢરીમોહન જ્યારે તે પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિવડ્યો, ત્યારે તેણે બીજો કાંઈ પણ ઇલાજ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાના મનમાં ધણું કરીને એવો વિચાર કર્યો કે, અંબાલિકાની સઘળી મિલકત છીનવી લેવાથી, તે જૂખની મારી તથા પેટની બળી મારા તાબામાં અવશ્ય આવી શકશે, આવો વિચાર કરીને તેણે ન્યાયાધીશ હુરગ્રોવિંદ શાસ્ત્રીની અદાલતમાં મુકદ્દમા રજૂ કરી દીધો. તેના મુકદ્દમામાં તેણે જણાવ્યું કે, હિંદ્રનાથની પત્ની અંબાલિકાનો રિતા કાણુ છે, એ કાંઈનાં જણવામાં નથી. લોકનાથના નામપર જ સઘળી મિલકત તથા કારખાર રહેલો છે. અંબાલિકા અત્યારે પતિ કે પુત્ર વિનાની

એક નિરાધાર અમળા છે, માટે હવે તેનો પાલન પોપણના કરતાં વિશેષ એ મિલકતપર કરી પણ અધિકાર નથી. હું તેનો નજીકનો સગો છું, તેથી તેની સઘળી સંપત્તિનો અધિકાર મને જ મળવો જોઈએ. તે ઉપરાંત અંગ્રાલિકાએ મારે ઘેર રહેવું જોઈએ અને જ્યાં સુધી એ જીવતી રહે, ત્યાં સુધી મારે તેનું પાલન પોપણ પણ કરવું જોઈએ.”

આ બધી હકીકત સાંભળીને ઇન્દુમતિએ અજાયબી સાથે પૂછ્યું કે:—“ તાર પછી શું થયું, વાડ ? આવું અદ્ભુત રહસ્ય તો મેં મારી આખી જિન્દગીમાં કદાપિ સાંભળ્યું જ નથી. હું નહોતી જાણતી કે, દુનિયામાં આવા આવા કારસ્થાનીઓ પણ પડ્યા હશે અને જિત્તારી નિરાધાર અમળાઓપર પણ આવો અત્યાચાર ચલાવી રહ્યા હશે.”

“ તાર પછી બીજું શું થાય ? આજકાલ ભૂષણાનમરીમાં જોવો ઘોર ઇન્સાફ ચાલી રહ્યો છે, તેવો જ ઇન્સાફ જિત્તારી અંગ્રાલિકાને પણ મળ્યો. રામનું સોણું ભરતને શાવ્યું, એવો પ્રસંગ આવીને ઉભો રહ્યો. દુરાચારી અને લાંચીયા ન્યાયાધીશ હુરગોવિંદ શાસ્ત્રીએ ચાળીસ હજાર રૂપિયા લાંચ લઈને અંગ્રાલિકાની સઘળી દૌલત સુંદરીમોહનને અપાવી દીધી. આજકાલ એ સુંદરીમોહન મોટો ધનવાન થઈ પડ્યો છે અને ધન મળવાની સાથે તેનો જોરજુદમ પણ પુષ્કળ વધી પડ્યો છે. હમણાં તેણે તથા તેના જેવા જ દુરાચારી નવલલિહારીએ બંનેએ મળીને મધુમતી કિનારે એક મોટા આરામ-બામ બનાવ્યો છે, તથા તેમાં એક લાખો રૂપિયાનું આંધણ મૂકીને જળરક્ષત બંગલો બંધાવ્યો છે. એ બંગલામાં નિત્ય સેંકડો રૂપિયાની મદિરાનો ઉપયોગ થાય છે, હજારો રૂપિયા દેશ દેશની ચારા-મનાઓ મેળવી જાય છે અને અત્યારે ત્યાં અનાચારનો એક મોટો

અખાડો થઈ પડ્યો છે, અનેક કુમારિકાઓ બળાત્કારે કલંકિત થઈ રહી છે. ” માણેકલાલે જવાબ આપ્યો.

“ આ બનાવ ક્યારે બન્યો છે ? ” હિન્દુમતિએ અળ-
યખીથી પૂછ્યું.

“ હજી, આજથી ત્રણ દિવસપર જ એ બનાવ બની ગયો છે ” માણેકલાલે કહ્યું.

“ અંબાલિકા! હમણાં ક્યાં રહે છે ? ”

“ તે ખિચારી પોતાને ઘેર જ રહે છે.

“ હું ધારું છું કે, અત્યારે તે ઘણી જ શોકમગ્ન રહ્યા કરતી હશે ! ”

“ ના, મેં સાંભળ્યું છે કે, તે લેશ માત્ર પણ શોક કરતી નથી, પણ હંમેશાં પ્રકુલ મુખથી કહે છે કે, મારો દિંદિનાથ જ બ્યારે ગયો છે, ત્યારે પછી ધન કે રતનની મને શી જરૂર છે ? હિન્દુ વિધવાને ધનરતનની શી જરૂર છે. તે વારંવાર પ્રલાપો કર્યા કરે છે કે,

“ હૃદયનું રાજ્ય જવાથી, હવે શૃંગાર શા સજવા;

માણુ સૌભાગ્યનો જાતાં, વિલાસો કાં નહિ તજવા;

નથી આલમ તણી પરવા, હવેથી રામને ભજવા;

વિકારો વિશ્વના સઘળા, હૃદયથી કાં નહિ તજવા.

પ્રભુનો પ્રેમ ધારીને, સકળ આશા વિદારીને;

ધૂરીશ હું રનેહની માળા સકળ સ્મરણો વિસારીને. ”

ત્યારે શું સુંદરીમોહન બળાત્કાર કરશે, તો પણ તેની સાથે લગ્ન નહિ કરે ? ” હિન્દુએ પૂછ્યું.

“ ના, નહિ જ કરે. તેણે લગ્ન ન કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. ” માણેકલાલે કહ્યું.

“ હવે, ત્યારે એ ખિચારી ક્યાં રહેશે વાર ? ” હિન્દુએ અળ-

ચખીથી પૂછ્યું.

“કાઈ સારા કુટુંબમાં દાસી તરીકે રહીને તે બિચારી પોતાનું ચુબરાન ચલાવશે.

કદાચ તેના માથે સંકટના પહાડો તૂટી પડશે, આફતનું આ-સ્માન તૂટી પડશે અને અનના સાંસાં પડશે, તો પણ તે મુંદરી-મોહનના સ્નેહનો સ્વીકાર કદાપિ નહિ કરે તે નહિ જ કરે.” માણેકલાલે અંબાલિકાની દબતાનો પરિચય કરાવી કહ્યું.

“અહા, એક કુલીન કન્યાપર કેવી વિષમ વિપત્તિ આવી પડી છે? પિતાજી—”

“કેમ?”

“તેને આપણે ઘેર શા માટે નથી તેડી લાવતા? હું એકલી જ રહું છું, તેથી બણીવાર મને ગોઠવું નથી, તેથી જો અમે બન્ને સખીઓ એકી સાથે રહીશું, તો અમારા દિવસો ધણા જ સુખ પૂર્વક વીતશે. અમે બન્ને જણીઓ બેનની પેઠે હળી મળીને રહીશું.” ઇંદુમતિએ અંબાલિકાનો સહવાસ રૂખવાની ઈચ્છા દર્શાવી.

“એવી એક સત્યશીલા અને કુલીન કન્યાના રક્ષણ માટે જો કદાચ મારી સબળી સંપત્તિ બરબાદ થશે, તો પણ મને તેથી લેશ માત્ર પણ દુઃખ થશે નહિ, પરંતુ—”

“કેમ, પરંતુ— કહીને અટકી કેમ પડ્યા વાર?” ઇંદુમતિએ હિતસુકતાથી પૂછ્યું.

“તે મારાથી તદ્દન અબજણી છે, તેથી મારે ત્યાં આવશે કે, કેમ, એની મારા મનમાં શંકા રહે છે, તેથી હું તેને ખરી લાવવાનો વિશેષ પ્રયત્ન કરતો નથી.”

હું પણ આપની સાથે જ આવીશ, એટલે તે આપણે ત્યાં

આવવામાં કોઈ પણ પ્રકારની નાખુશી બતાવશે નહિ. હું તેને આગ્રહ કરીને લઈ આવીશ. ”

માણેકલાલે ઈંદુમતિના કહેવા પ્રમાણે કબૂલ થઈને, કન્યાને પોશાક પહેરવાનું કહી, ગાડીવાળાને ગાડી તૈયાર કરવાનો હુકમ કરાવ્યો.

—*+*—

પ્રકરણ ૭ મું.

—*—

શયતાનના સદનમાં

હવે આપણે ધણા સમય થયાં વિસરી ગયેલા આપણા પરમ ધાર્મિક અને નીતિવાન નવરત્નના કાર્યક્રમનું અવલોકન કરીશું, તો તે અનુચિત તો નહિ જ મળાય. કારણ કે, તેના કાર્યની સાથે આપણી આ વાર્તાનો સંબંધ બહુ જ નિકટનો હોવાથી આપણને તે જોવાની પરમ આવસ્યકતા પણ છે.

વારાંગના મનોહરાને દુષ્ટ-જમીનદાર નવલવિહારીના પાપસદનમાંથી છોડાવવા માટે નવરત્ન રાત્રિ દિવસ ચિંતાતુર રહ્યા કરતો હતો, પરંતુ તેને તેવો કોઈ સરળ ઉપાય જ મળી આવતો નહોતો. એક દિવસ સાંજે ભૂષણાનમરીના પૂર્વકથિત ઉદ્ધાનના સરોવરપર કે જ્યાં આગળ પાંપાત્મા હરજોવિંદના પંજમાંથી બચવા માટે વારાંગના મનોહરાએ પાણીમાં ઝંપલાવ્યું હતું, ત્યાં બેસીને તે તરેહ તરેહ વારના વિચારો કરી રહ્યો અને તે સાથે મનોહરાને મુક્ત કરાવવાની અનેક યુક્તિઓ પણ શોધી રહ્યો હતો; પરંતુ તેના મનમાં એવી કોઈ ઉત્તમ યુક્તિ મળી આવતી નહોતી. ચિંતાયા તેનું સુંદર વદન સહજ મલિન થઈ ગયું હતું અને મગજ પણ કાંઈક શિથિલ થઈ

ગયું હતું. તે તે સરોવરના પથ્થરખંધ કિનારાપર બેસી મંદમંદ વાયુની લહરીઓથી લહેરાતા સરોવરના સ્ફટિક સમાન સુંદર અને નિર્મળ જળ તરફ જોતો પોતાના મનમાં જ વિચારી રહ્યો હતો કે:—“ અહા ! સંસાર પણ કેવી વિચિત્રતાથી ભરેલો છે. આ ધરામાં આજકાલ આટલા બધાં પાપો શા કારણથી પ્રસરી રહ્યાં છે, ? એક તરફ લૂટારાઓએ દેશને બરબાદ કરવા માંડ્યો છે, પ્રજાના જાન-માલની ખુવારી કરવા માંડી છે, બીજી તરફથી લૂટારાઓને પણ શર્માવી દે તેવા જાલિમ જમીનદારોએ અત્યાચાર કરવા માંડ્યો છે, કાળો ફેર વર્તીવવા માંડ્યો છે. હિન્દની શી દશા થવા બેઠી છે, એ વિષયમાં કશું પણ સમજી શકાતું નથી. ઘેર ઘેર કુસંપનાં બીજ રોપાઈ ગયાં છે, ભાઈ ભાઈનાં ગળાં દાપવાને તૈયાર થયાં છે અને બિચારી આધારહિના અબળાઓનો ધર્મ નષ્ટ થવા માંડ્યો છે ! શું સંસારમાં પાપનો વિજય અને ધર્મનો પરાજય થતો હશે ? ઇશ્વરના કાયદા કાનુનો નાબુદ થતાં હશે ? ગમે તેમ હો, પણ આ સર્વ લક્ષણો ભારતની ભાવિ આશામાં મહા અંતરાયરૂપ થઈ પડે તેમ છે. દેશમાં રહ્યો નથી સંપ કે ધર્મ, કાળના પ્રવાહની સાથે સર્વ વિલુપ્ત થવા માંડ્યું છે હાય ! રાજકર્તાઓ પણ આંત્રિગા બની ગયા છે. પાપાત્મા હુરજોવિંદે તો ન્યાયાધીશના નામને રસાતળમાં મૂકી સાક્ષાત્ શયતાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું છે. બિચારી મનોહરા એ રાક્ષસના મપાટામાં સપડાઈને નિસ્તાર મેળવી શકી, પણ એવામાં અધર્મને આધીન થયેલા નરાધમ નવલવિહારી તેને બળાત્કરે પોતાના પાપભવનમાં ઉપાડી ગયો ? હવે તેનાપર શા શા બુદ્ધિ થતા હશે ? તે નિર્દોષ અને નિરાધાર અબળાના ધર્મને બચાવે, તેવું ત્યાં કાણુ હશે ? ”

“હાય !” તે બિચારીનો બધો આધાર અને વિશ્વાસ ફક્ત મારામંજ છે. મને એક ચારિત્ર્યવાન પુરુષ ધારીને તે બિચારી મારામાં શ્રદ્ધા રાખે છે, પણ હું તો તેને છોડાવવાનો હજી સૂધી કરી શકાઉં પણ કરી શક્યો નથી. આટલો બધો વખત વીતી જવા છતાં મેં તેને બચાવવાની કરી કાશિય પણ કરી નથી.”

“પણ હવે મારે એને શી રીતે બચાવવી ? એનો બચાવ કરવામાં કોની સહાયતા લેવી ” આ પ્રમાણે અનેક વિચારોએ આવીને નવરત્નના હૃદયને ઘેરી લીધું. તે કરી પણ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. છેવટે તે તે સરોવરના કિનારાપરથી ઉઠીને બગીચામાં આમતેમ ફરવા લાગ્યો, પણ ફરવામાં પણ તેને રૂચિ પડી નહિ, તેથી ફરીવાર તે તે સરોવરના કાંઠાપર આવીને જ બેસી ગયો. એ સમયે તેના મનમાં એક નવીન કલ્પનાનો ઉદ્ભવ થઈ આવ્યો. તેણે ફરીવાર વિચાર્યું કે :—“શું હવે મને કરોડો રૂપિયાની મિલકત આપી છે, તે ફક્ત મારા ઉપભોગ માટેજ આપી છે ? એમાંથી અમુક રૂપિયાનો વ્યય કરવાથી હું મનોહરનો ઉદ્ધાર કરાવી શકું તેમ નથી ? હા-હા. અવશ્ય કરાવી શકું તેમ જી. લક્ષ્મીથી શું નથી થતું ?

“માયા મનોહર લક્ષ્મીથી રાજ સદા લોભાય છે; એ લક્ષ્મીની લાલચ ચક્રી કામો બધાંયે થાય છે; ચેળી ચળે, ભોગી ચળે એ લક્ષ્મીના આભાસથી; છે વિશ્વ સંઘળું બંધમાં એ લક્ષ્મીકેરા પાશથી; મોહ્યા મુનિવર લક્ષ્મીમાં, એમાં કરી શંકા નથી; અક્ષત સહુ પૂરા થતી એ લક્ષ્મીના વ્યાપારથી.”

• પણ એનો વ્યય શી રીતે કરવો ? એની લાલચમાં કોને લેવો ? શું લૂટારો રતનદાસ એ લાલચમાં નહિ ફસાય ? અવશ્ય ફસાશે.

એ લક્ષ્મીના પૂરો ભોજી છે. લક્ષ્મીના ભોજ્યાં જ તે અત્યારે આ લૂટફાટનો ધંધો લઇ બેઠો છે. વળી આજકાલ એને હરાચી દેવો મોનાહાતિ નામનો તેનો એક હરિક્ષ લૂટારો તેના ધંધામાં ભારીખલ નાખી રહ્યો છે, એથી તેનો ધંધો પણ કાંઈક મંદ પડી જવા આવ્યો છે, માટે તેને સાધવાથી તે મનોહરાને નવલવિહારીના પંજમાંથી અવસ્થ મુક્ત કરાવશે. બસ, આ ઉપાયજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. પણ હવે એ રતનદાસની મુલાકાત શી રીતે કરવી ? ”

જ્યારે નવરત્ન આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહ્યો હતો, ત્યારે એક સોળ સત્તર વર્ષનો નવયુવક સુંદર પોશાક પહેરી તેની પાસે આવી પહોંચ્યો અને તેના મુખપર ચિંતાની છાયા છવાયલી જોઈને તરતજ બોલી ઉઠ્યો કે:—“ કેમ, મહાશય ! જમીનદાર નવરત્ન આપનું નામ જ છે કે ? આપ આટલા બધા ચિંતાતુર શાં કારણથી બની ગયા છો ? ”

આ સાંભળીને નવરત્ન તો અન્યયખીમાંજ પડી ગયો. તેણે એ યુવકને આ પહેલાં કદાપિ જાણ્યો જ નહોતો. વળી તે આ નગર-પારના બગીચામાં આવ્યો છે, એવી વાત તેણે પોતાની પ્રિયતમા પત્ની મંજુલા સિવાય ખીજા કોઈને જણાવી પણ નહોતી. આથી તે પુરુષ કોણ છે તથા તે તેને શી રીતે ઓળખી શક્યો છે, એવા એવા અનેક વિચારો આવવાથી નવરત્નની અન્યયખીની કાંઈ હદજ રહી નહિ, વળી જ્યારે તેણે તેના મુખ તરફ તાકી તાકીને જોયું, ત્યારે તેના જોવામાં આવ્યું કે, આવનાર યુવકનું મુખ સ્ત્રી સમાન સુંદર હતું અને તેના પર સ્ત્રીનાંજ સર્વ ચિન્હો ઝળકી રહ્યાં હતાં. તેનો તીણો અવાજ પણ અબજાના જેવોજ હતો. આ જોઈને, નવરત્ન એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે:—“ કેમ, બાઈ ! તમે કોણ છો ? તમારું

નામ શું છે, મારે તમારે શું કામ પડ્યું છે, અત્યારે તમે અહીં ક્યાંથી આવો છો ? મારા અહીં હોવાના સમાચાર તમને કાણે આપ્યા ?”

એક સાથે આટલા બધા સવાલો સાંભળવા છતાં પણ તે યુવક બિહકુલ ગભરાયો નહિ. તેણે એક પછી એક બધા સવાલોના જવાબ આપતાં કહ્યું કે; હું એક રાજપૂત છું મારું નામ મુબદ્રાસિંહ છે, મારે તમારે એક ખાસ જરૂરનું કામ પડ્યું છે. હું અત્યારે તમારે ઘરેથી જ આવું છું. મને તમે આજે સવારના કોઈક કામ પ્રસંગે ઘરમાંથી બહાર નીકળી પડ્યા છે, એવા સમાચાર તમારા પત્ની દેવી મંજુલાએ જ આપ્યા છે, આજે મારે તમારું એક ઘણું જ મહત્વનું કામ પડ્યું છે, મને આશા છે કે તમે મારા તે કાર્યમાં બનતી મદદ અવશ્ય આપશો જ. મારા સાંભળવા પ્રમાણે આ નગરમાં તમે એક મહા પરોપકારી પુરુષ ગણાઓ છો, દરેક દુઃખી દરિદ્રને યથેચ્છ સહાયતા પણ કરો છો, તો શું મને પણ તમારાથી બનતી સહાયતા નહિ કરો કે ?

“પણ તમે કાણ છો, કયા કાર્યમાં મારી સહાયતા લેવા માગો છો ?

• એ બધું જાણ્યા સિવાય મારાથી તમને સહાયતા આપવાનું શી રીતે કહી શકાય વાર ?” નવરત્નને આવનાર યુવકના પર સંશય પડવાથી તે સંશયનું નિવારણ કરવાના ધરાદાથી તેને પુછ્યું કે :— “તમારી સાથે આજ સૂધીમાં મારી કદાપિ મુલાકાત પણ થઈ નથી, એટલે મારા તરફથી જો કેવા પ્રકારની સહાયતા મેળવવા માગો છો, એ હું શી રીતે જાણી શકું ? કહેો, મારા તરફથી તમારું કયું કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે.”

“એ બધું તો હું તમને અવશ્ય કહી સંભળાવીશ, પણ હું પ્રથમ તમને જે કાંઈ પૂછું, તેનો જવાબ આપવાની ઉદારતા દર્શાવશો કે ?” યુવક મુબદ્રાસિંહે પૂછ્યું.

“હા, ઘણી જ ખુશીની સાથે જવાબ આપીશ. કહેો મને

શું પૂછવા માગો છો ? ”

“તમને હિંદુધર્મ તથા હિંદુધર્મમાં દર્શાવેલા પત્રોપકાર વ્રતપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે ખરી કે ? ”

“કેમ, આવો સવાલ શાથી પૂછો છે, એવો તે કયો હતભાગી હિન્દુ હશે કે જેને પોતાના ધર્મ તથા ધર્મશાસ્ત્રપર શ્રદ્ધા નહિ હોય વાર ? મને તેમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. ”

“ત્યારે મારાપર એક ઉપકાર કરવાની કૃપા કરશો કે ? ”

“હા, ઘણીજ ખુશીથી, પણ શો ઉપકાર કરવાનો છે, તે જણાવો નેધએ. ”

“પ્રથમ તમે હું તમને જે વાત કહું તેને બહુજ ગુપ્ત રાખવાનું વચન આપો, તો હું તમને હમણાંજ તે સંબંધી બધી હકીકત જણાવું છું. ” સરદાર મુલદ્રસિંહે કહ્યું.

એ યુવકના હાવભાવ, મીઠી મીઠી વાણી તથા અનુપમ સૌંદર્ય નેધને તેનો પરિચય મેળવવાની નવરત્નના મનમાં પ્રયત્ન ઇચ્છા થઇ આવી હતી, તેથી તેણે ઇંછપણુ વિચાર કર્યાવિના તરતજ જવાબ આપ્યો કે : — “હા, હું તમને વચન આપીને કહું છું કે, ત્યાં સૂધી મારી આ કાયામાં પ્રાણ હશે, ત્યાં સૂધી હું તમારી વાત બીજા કોઇને પણ કદાપિ જણાવીશ નહિ. ”

“બહુ સારું સાંભળો, તમે આ શહેરમાં મનોદરા નામની જે વારાંગના રહે છે, તેને ઓળખો છો ખરા કે ? ” મુલદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“હા, બહુ સારી રીતે ઓળખું છું, પણ તેના સંબંધમાં તમે શું કહેવા માગો છો વાર ? ”

“કહું છું, જરા સચૂર કરો. તેના ઉપર હમણાં જે આક્રમ આવી પડી છે તે જાણો છો કે ? ”

“હા, તે પણ બાણુંધું, પણ તેથી તમે શું કહેવા માગો છો, એ હું સમજી શકતો નથી.”

“હું તેનો ઉદ્ધાર કરવા માગું છું.”

“ક્યાંથી, કોના હાથમાંથી—નવલવિહારીના હાથમાંથી ઉદ્ધાર કરવા માગો છો?”

“હા, તે શયતાનના સરદાર, અધમતાના અવતારના હાથમાંથીજ હું એનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. મનોહરને તમારામાં કાંઈક શ્રદ્ધા તથા તેને તમારો પરિચય હતો, તેથીજ હું આજે તમારી સહાયતા લેવા આવ્યો છું.” સુભદ્રસિંહે કહ્યું.

“પણ તમારે તેનો ઉદ્ધાર કરવાનું શું કારણ છે વાર?” નવરતને અન્નયખીથી પૂછ્યું.

“હું તેમનો નોકર છું, એટલે વફાદારી ખાતર મારે તેમનો બચાવ કરવો એ મારી મુખ્ય ફરજ છે. અત્યાર સૂધીમાં અમે તેમને છૂંટાં કરવાના ઘણા ઘણા ઇલાજ કર્યા છે, પણ તેમાંનાં એક પણ ઇલાજમાં સફળતા ન મળવાથી આજે એક છેવટનો નિશ્ચય કરીને હું તમારી પાસે આવ્યો છું.” સુભદ્રસિંહે જવાબ આપ્યો.

“અહુ સારું, હું પણ અત્યારે અહીં એજ વિચારમાં ખેડાઉં, મેં પણ મનોહરને એ પાપાત્મા નવલવિહારીના પંજમાંથી છોડાવવા આટે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા છે, પણ મને તેમાંના એક પણ પ્રયત્નમાં સફળતા મળી નથી, તેથી છેવટે આજે હું કાષ્ઠપણ પ્રકારનો એક દૃઢ નિશ્ચય કરી તેને છોડાવવાના વિચારમાં ગુંથાયો છું. જ્યારે તમે અહીં મારી પાસે આવ્યા, ત્યારે હું એજ વિચારમાં હતો ઘણા ઇલાજો યોજ્યા પછી છેવટે એવોજ નિશ્ચય કર્યો છે કે, અહીંના પ્રખ્યાત લૂટારાને તે માગે તેટલું દ્રવ્ય આપીને પણ આજે

તો મનોહરને અવશ્ય મુકત કરાવવીજ. પરંતુ એ લૂટારાની મુલાકાત શી રીતે કરવી, એ સંબંધી મારા મનમાં કશો પણ વિચાર આવતો નથી” નવરતને પોતાની મુશ્કેલી યુવક મુબદ્રસિંહની પાસે રજૂ કરી.

એ સાંભળીને મુબદ્રસિંહે કહ્યું કે :— “એ બાબતમાં તમારે ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણ જ નથી. હું એનો બધો બદોબસ્ત કરી આવ્યો છું. બધી તપાસ કરતાં મને અહીંના એક પ્રખ્યાત દરજી મુસ્તફાની સાથે મુલાકાત થઈ હતી. એ મુસ્તફા અને લૂટારા રતનદાસની વચ્ચે સારી દોરતી છે. મુસ્તફા રતનદાસને મોટા મોટા શિકારો સપડાવી આપે છે, એટલે તે તેના પર ધણોજ રાજી રહે છે અને તેની સલાહ પ્રમાણેજ વર્તે છે. મેં એ મુસ્તફા ને આજે રાત્રિના નવેક વાગ્યાના શુમારે આ બગીચામાં મળવાનો ઠરાવ કર્યો છે. તેના આવ્યા પછી તેને તેની મહેનતાણાના બદલામાં શું આપવું તથા રતનદાસને કેટલા રૂપિયા આપવા, એ બાબતનો ઠરાવ કરવાનો છે.”

યુવકની આવી અદ્ભુત મુક્તિ સાંભળીને નવરતન ધણોજ પ્રસન્ન થયો. તેનું મન તે યુવકના વિષયમાં હજી સૂધી શંકાશીલ રહ્યું હતું, તે શંકાનું નિવારણ થયું. પણ તેમ છતાં પણ તે યુવક યુવક છે કે યુવતી છે, એ વિષયની શંકા તો તેના મનમાં જોવીને તેવી પ્રબળ રહી. તેના મનમાં તેનો ખરો પરિચય મેળવવાની પૂર્ણ ઇચ્છા થઈ આવી તથા તે સ્ત્રી છે કે પુરુષ છે, એ જાણવા માટે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન બની ગયો, પરંતુ તેનાથી તે વિષયમાં તેને કશોપણ પ્રશ્નજ પૂછી શકાયો નહિ, તેનાથી તેવું સાહસ પણ થઈ શક્યું નહિ. મનમાં ને મનમાંજ તે હિત્સુકતાને દબાવી દબને

તેણે કહ્યું કે:—“ઓહો, ત્યારે તો હવે તેનો બચાવ જરૂર થઈ શકશે. • પણ જ્યારે તમે આટલો બધો બંદોબસ્ત કર્યો છે, ત્યારે મારી સહાયતા લેવાની તમને શી જરૂર પડી છે?”

તે કેમ આવો સવાલ શા કારણથી પૂછો છો ? તેમને મુક્ત કરાવવા છતાં પણ એ દુષ્ટ નવલલવિહારી તથા પાપાત્મા હુરજોવિંદ શાસ્ત્રી તેમને સુખેથી જીવીને બેસવા દેશે નહિ, એટલા માટે અમને તમારા જેવા એક ધાર્મિક, ન્યાયી અને સદ્ગુણી પ્રબળ પુરુષની સહાયતાની ખાસ અગત્ય છે. તેમના દૂટયા પછી અમે તમારા સ્વરાજ આ પાપમયી બૂધજ્ઞાનમરીમાંથી અમે તેમને બીજા કોઈપણ શાન્ત-સ્થાનમાં મોકલી આપવાની ઇચ્છા ધરાવીએ છીએ. મને આશા છે કે, આપ અમારા એ કામમાં અવશ્ય મદદગાર થશોજ અને આપનાં માણસોની સાથે તેમને તેવા કોઈ શાંતિમય સ્થાનમાં મોકલી આપવાનો બંદોબસ્ત અવશ્ય કરાવી આપશો. ” મુબદ્રસિંહે કહ્યું.

“હા, એ કાર્યમાં હું મારાથી બનતી મદદ અવશ્ય કરીશ. એ શયતાનોના બાણવામાં ન આવે એવી રીતે રાત્રિના ઘોર અંધારાના વખતે હું તેને તેની ઇચ્છા પ્રમાણેના સ્થાનમાં મોકલી આપવાનો બંદોબસ્ત કરાવી આપીશ. ”

એ પ્રમાણે વાતચીત કરતાં કરતાં ઘણોજ વખત વીતી ગયો અને છેવટે રાત્રિના નવ વાગવાનો શુભાર થવા આવ્યો, એ વખતે બગીચાના માળી બગીચામાં બેઠેલાં થોડાં ઘણાં માણસોને બગીચો અંધ કરવાનો વખત થઈ જવાનું કહી બહાર કાઢીને છેવટે નવરત્ન તથા મુબદ્રસિંહ પાસે આવી લાગ્યો અને તેમને પણ બગીચામાંથી ઉડી જવાની સૂચના કરી. એ જોઈને નવરત્ને પોતાના ખીસામાંથી એક સોના મોહોર બહાર કાઢીને તેના હાથમાં આપી તથા તેને

અનુવક્ષીને કહ્યું કે:—“ અમે ફટલાંક ખાસ અગત્યના કામ માટે રાત્રિના અગિયાર વાગ્યા સુધી અહીં બેસવાના છીએ, માટે અમને અહીં બેસવા દે અને જો દરવાજો બંધ કરવાનો રિવાજ હોય તો બંધ કરી દે. પણ જો સાંભળ, મુસ્તફા નામનો કોઈ માણસ મુબદ્ર-સિંહનું નામ પૂછતો આવે તો તેને અહીં અમારી પાસે મોકલી દેજો. ” એ વખતે પણ હું તને તારી મેહનતના બદલામાં ઇનામ આપીશ. ”

એકદમ અચાનક એક સોનામોહોર મળવાથી તથા ખીજી મોહોર ઇનામ દાખલ મળવાની આશાથી માણી ખુશખુશ થઈ ગયો અને ‘ બહુ સાફ નામદાર, જેવી આપ નામદારની આજ્ઞા. ’ કહીને તરતજ નવરત્નને સલામ ભરી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

થોડીવાર પછી તે માણી મુસ્તફાને જો સ્થળે નવરત્ન તથા મુબદ્રસિંહ બેઠા હતા, તે સ્થળે લઇ આવ્યો. નવરત્નને તેને ફરીવાર એક સોનામોહોર આપીને કહ્યું કે:—“ જા હવે તારે જવું હોય, ત્યાં ખુશીથી ચાલ્યો જા, અમે હમણું અહીં જરા ખાનગી વાતચીત, કરવા બેસીએ છીએ, માટે ખીજું કોઇપણ આવી ચડે નહિ તેની સાંભાળ રાખજે, ”

“ બહુત અચ્છા, જનાબ. ” કહીને માણી તરત જ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

તેના ચાલ્યા જવા પછી મુસ્તફા પ્રથમ જણાવેલા ‘ સરોવરના કિનારા પર બેસી મુબદ્રસિંહને સંબોધીને પૂછ્યું કે:—“ કેમ, મુબદ્રસિંહ, તમે અહીં ક્યારનાક આવ્યા છો ? ”

“ હું ઘણીવાર થયા અહીં આવી, તમારી વાદ જોઈ રહ્યો છું. પણ તમને આવવામાં આટલો બધો વિલંબ શા કારણથી થયો વાડ ? ” મુબદ્રસિંહે જવાબ આપ્યો,

“હા, મને આવવામાં સહજ હીલ થઈ છે, એ ખરું પણ તેમ છતાં પણ હું તમારા કામમાં રોકાયો હતો તેથી જ હીલ થઈ છે.” મુસ્તફાએ કહ્યું.

“કેમ, અમારા શા કામમાં રોકાયા હતા વાર?”

“સરદાર રતનદાસના બેદી ભોંયરાવાળા મકાનમાં જવું એ કાંઈ નાની સૂતી વાત નથી. જ્યારે જે કોઈ મનુષ્યને ત્યાં જવું પડે છે, ત્યારે જતાં પહેલાં ત્રણ કલાકે તેની મધુમતીના દિનારાપર નિરંતર રાત્રે ઉભી રહેતી યમુના નામની કાળા પોશાકવાળી એક સ્ત્રીને જાહિર કરવું પડે છે અને તે સાથે સરદારની મુલાકાત લેવાનું કારણ પણ જણાવવું પડે છે. ત્યારપછી તે દૂતી જઈને સરદારને ખબર આપે છે અને સરદારની પરવાનગી મળે તોજ તે તે માણસને લઈને સરદારના ગૃહમાં દાખલ થાય છે.”

“હું ધારું છું કે, તમે તે ખબર આપવા જ ગયા હશો. પણ, આપણી સાથે સરદાર રતનદાસે મુલાકાત લેવાની પરવાનગી આપી છે કે નહિ, વાર?” મુલદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“હા, પરવાનગી તો આપી છે, પણ તે સાથે એક જખરદસ્ત શર્ત પણ કરી છે.”

“શી શર્ત કરી છે?”

“દસ હજાર રૂપિયા લેવાની. તે કહે છે કે, જો દસ હજાર રૂપિયા મારા હાથમાં પહેલેથી મૂકવામાં આવશે, તોજ હું આ કામમાં હાથ નાંખીશ. કારણ કે, નવલવિહારી તરફથી પણ મને વારંવાર માંડે મોઢે મૂગ્યું ધન મળ્યા કરે છે, એટલે મારાથી એટલી રકમ મળ્યા. સિવાય તેની સાથે શત્રુતા કરી ચકાય તેમ નથી.” મુસ્તફાએ કહ્યું.

“બહુ સાંડે, અમને એમના ધર્મ કરતાં દસ હજાર રૂપિયા

કાંઈ વધારે નથી. પણ તે રૂપિયા તે ક્યારે અને કેવી રીતે લેવા માગે છે ?” મુબદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“હરાવેલા રૂપિયાનો અર્ધો ભાગ અગાઉથી આપવો પડશે અને અર્ધો ભાગ પછીથી આપશે તો પણ ચાલી શકશે.” મુસ્તફાએ જવાબમાં જણાવ્યું.

“ચાલો, તેમ કરવાને પણ અમે તૈયાર છીએ, પરંતુ રૂપિયા લીધા પછી તે અમારી સાથે દગાબાજીતો નહિ કરે ને ?” મુબદ્રસિંહે એક નવી શંકા રજૂ કરીને કહ્યું.

“ના, સરદાર રેતનદાસ એવો નાલાયક અને દગાબાજ નથી. જોલેલા વચનથી તે કદાપિ ચળતો નથી, હું ધમાનના કસમ ખાધને કહું છું કે, જ્યાં સુધી મારા જીવમાં જીવ હશે, ત્યાં સુધી તેને તમારી સાથે દગાબાજી ચલાવવા દધશ નહિ. પણ એના બદલામાં તમારે મારી મેહનતનું ફળ પણ અવશ્ય આપવું જોઈશે.” મુસ્તફાએ પોતાની લાલચ જણાવી.

“તમે તમારી મેહનતના બદલામાં શું લેવા માગો છો વા ?” મુબદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“એક હજાર સોના મોહોરો.”

“અરે, આવા એક સાધારણ કામમાં એક હજાર સોના મોહોરો તે અપાતી હશે કે ?”

“ત્યારે તમારી ઇચ્છા કેટલીક મોહોરો આપવાની છે ?” મુસ્તફાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“બસેથી અઢીસો મોહોરો.”

“ત્યારે તો મારાથી આવા જોખમ ભરેલા કામમાં હાથખાખી શકાશે નહિ.” મુસ્તફાએ કહ્યું.

છેવટે નવરત્ને ચારસો મોહોરો આપવાનું કરાવીને મુસ્તફાને સંતુષ્ઠ કર્યો. મુસ્તફાએ કહ્યું કે:—“એ ચારસો મોહોરોમાંથી અધી મોહોરો તમારે મને અગાઉથી આપવી પડશે?”

“શું ત્યારે તમને તથા સરદાર રતનદાસને એ અધી મોહોરો આપે ને આપે જ આપવી પડશે! એકાદ બે દિવસની પણ સજા નહિ આપે?” મુબદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“ના, એક મિનિટ પણ ચાલી શકશે નહિ. જો અત્યારે તમે સરદારની મુલાકાત લેવા માગતા હશો, તો રૂપિયા પણ અત્યારેને અત્યારેજ અમને બન્નેને ચૂકવી આપવા પડશે.”

“બહુ-સારું, ત્યારે તમે હમણાં મારા મિત્રની સાથે અહીંજ બેસો, હું થોડીવારમાં મારી માલિકના ખજાનામાંથી તમારા માટે મોહોરો લઈને પાછો આવી પહોંચું છું.” આમ કહી નવરત્નની રજા લઈ મુબદ્રસિંહ તરતજ તે બગીચામાંથી બહાર નીકળીને મનોહરાના મહાલય તરફ દ્રવ્ય લેવા માટે રવાના થયો.

મુબદ્રસિંહના ચાલ્યા જવા પછી નવરત્ન તથા મુસ્તફા તે બગીચામાં બેસીને તરેહ તરેહવારની વાતોચીતો કરવા લાગ્યા. પ્રથમ મુસ્તફાએ કહ્યું કે:—“ભાઈ! તમારે અને આ યુવકને શો સંબંધ છે? મનોહરાને છોડાવવા માટે તમે આવી કાશિશ કેમ કરી રહ્યા છો? શું એની ગુલાબી ખૂબસૂરતીપર તમે આશક તો નથી થયાને?”

“અરે ચાર! આ શું કહો છો, પારકી સ્ત્રીપર નિગાહ નાખવાનો આપણને શો હક છે? શું પોતાના ગામની એક નિરાધાર અબળાપર બુદ્ધ ગુજરાતો હોય, તેને અટકાવવો એને તમે અધિકૃત ધારો છો? મનોહરા તેના હિતમ સદ્ગુણો અને સતીત્વને

હીધે મારી બહેન જોવો છે અને બહેન ધારીને જ હું તેનો છૂટકો કરાવવા માગું છું.”

“વાહ-વાહ, તમારું જ્ઞાન તો ધણું જ ઉંડું હોય, તેમ જણાય છે ને શું? વારૂ, તમારું નામ શું છે અને આ શહેરમાં કયે ઠેકાણે વસે રહો છો?” મુસ્તફાએ પૂછ્યું.

“મારું નામ નવરત્ન છે, હું કિશોરીમોહન નામના એક જ-મીનદારનો પુત્ર છું અને આ શહેરની ‘સુલ્તાન શેરી’ માં રહું છું.” નવરત્નને જવાબ આપ્યો.

નવરત્નનું નામ સાંભળીને મુસ્તફા સહજ ઝંખવાણો પડી ગયો. તે આ પહેલાં એકે મોટા ધનવાન, આશરદાર અને ગુણવાન પુરુષ તરીકે નવરત્નનાં ગુણગાન સાંભળી શક્યો હતો તથા તે ઉપસંત સુલ્તાન સુબ્બની સાથે તેની સારી દોસ્તી છે, એવાતને પણ જાણી હતો. આસર્વ કારણોથી નવરત્નના માટે તેના મનમાં એક પ્રકારનું ઉચ્ચ માન ઉત્પન્ન થયું. તેણે વિનયની સાથે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“હજીર, ગુલામની કસુર કે એઅદબીને માફ કરશો. આપ નામદારને હું અત્યાર સુધી બરાબર આજખી શક્યો નહોતો, તેથીજ મેં આપની આવી સહજ મીડી મશ્કરી કરી હતી.”

“એમાં માફ કરવા જેવું શું છે? મનુષ્ય માત્રની મતિની રચિ જૂદી જૂદી હોય છે, કોઈ વિનોદમાં આનંદ માને જે, કોઈ મશ્કરીમાં મજા માણે છે. તમે મારી મશ્કરી કરો તેથી મને જરા પણ લાગી આવે તેમ નથી.” વિનયવંત નવરત્નને મૃદુતા બર્પા અવાજથી કહ્યું.

“પણ નામદાર, આપની પાસે પુષ્કળ નોકર ચાકરો હોવા છતાં, આપ સરદાર રતનદાસ મારફત મનોહરાનો છૂટકો કરવાની

ખ્વાહશ શા કારણથી ધરાવો છો ? ” મુસ્તફાએ પૂછ્યું.

“ એમ કરવાનું ખાસ કારણ છે. નવલવિહારી પ્રથમ મારો મિત્ર હતો, પરંતુ અચાને તેના બુરા વર્તનથી મેં તેની દોસ્તી છોડી દીધી છે. વળી તે મારો નજીકનો સગો હોવાથી મારાથી ખુદી રીતે એના મકાનપર હુમલો કરી શકાય તેમ નથી. આ સર્વ કારણોથી જ મેં સરદાર રતનદાસની મારફત એનો છૂટકારો કરાવવાનો ધરાદો કર્યો છે. ” નવરતને કહ્યું.

“ પણ શું આ બાબતમાં આપ ફક્ત એકલા નવલવિહારીનો જ દોષ આપો છો ? જો તેમજ હોય તો તેમાં આપની જૂઠ્ઠા થાય છે. એમાં અહીંના પ્રખ્યાત ન્યાયાધીશ હુરગોવિંદનો પણ હાથ છે. એ શયતાનની સલાહ તથા સહાયતાથીજ નવલવિહારીએ આવું બુદ્ધી કામ કર્યું છે. હુરગોવિંદ આવો મોટો પમારદાર હોવા છતાં અને લોકો પાસેથી હજારો રૂપિયાની લાંચ લેવા છતાં એટલો બધો લોભી છે કે, તે મારે ત્યાં કપડાં સીવડાવે છે, તેની સિલાઇના પણ પૂરતા પૈસા આપતો નથી. એ કમખખતે હવે તો કાળો કર જ વર્તાવવા માંડ્યો છે. ખુદાતાલા એ શયતાનને એના બુદ્ધિની સગ પણ કરતો નથી. ”

“ હા, મુસ્તફાખા ! તમારું કહેવું બરાબર છે, પણ હવે તેના પાપનો ઘડો ભરાઇ જવા આવ્યો, પરમાત્મા તેને તેની કરણીનું ફળ ચખાડવા વિના રહેશે નહિ. ”

આ પ્રમાણે જ્યારે નવરતન તથા મુસ્તફાખા વાતચીત કરવામાં રોકાયા હતા, ત્યારે સુભદ્રસિંહ એકાએક ત્યાં પાછો આવી પહોંચ્યો. એ જોઇને નવરતને તેને પૂછ્યું કે :—“ કેમ, સુભદ્રસિંહ, આટલા થોડા વખતમાંજ તમે પૈસાની સગવડ શી રીતે કરી શક્યા ? શું

રતનદાસ તથા મુસ્તફાખાને આપવાની મોહોરો લઈ આવ્યા છે કે?”

“એમાં સગવડ શી કરવી તી? હથ્થર પ્રતાપે મારી સ્વામિની મનોહરાનો ખળનો બરપૂર છે, તેને ત્યાં દ્રવ્યનો કશો પણ અભાવજ નથી. હું તેમનો ખળનચી છું, મારા હાથમાં જ તેમના ખળનાની આવીઓ રહે છે, એટલે દ્રવ્ય લાવવામાં મને કશો વિલંબ ન થાય, તો તે સ્વાભાવિકજ છે. ચાલો હવે વિલંબ ન કરો, હું રતનદાસ તથા આ મુસ્તફાખાને આપવાની મોહોરો મારી સાથે લેતો આવ્યો છું. હ્યો મુસ્તફાખા! તમે તો તમારી મોહોરો ગણી લો અને જલ્દી અમને સરદાર રતનદાસ પાસે લઈ ચાલો. રાત્રિના બાર વાગી જવા આવ્યા છે અને તેની પાસે જતાં જતાંમાં તો સહજ-માં જ બે કલાક વીતી જશે; માટે હવે વિના કારણ વિલંબ ન કરો. આમ કહીને તેણે મુસ્તફાખાને તેની ઠરાવેલી મોહોરો ગણી આપી. મુસ્તફાખાએ મોહોરો લઈને કહ્યું કે:—“ચાલો, હવે હું તમને એકદમ સરદાર રતનદાસની મુલાકાત કરાવી આપું છું. પણ હા-તેની પાસે જતાં પહેલાં તમને સૂચના આપી રાખું છું કે, તે એક બચંકર પુરુષ છે જે તે નવરત્નભાષને ઓળખી જશે, તો તેમની પાસેથી પણ દ્રવ્ય મેળવવાનો પ્રયત્ન કરશે, માટે નવરત્નભાષ! તમે તો તમારા પરિચયને છુપાવી જ રાખજો. કેમકે તે તમને ધનવાન ધારીને પૈસા માગ્યા વિના કદાપિ રહેશે નહિ. મારા ધારવા મૂજબ તમે આ સુબદ્રસિંહના નોકર તરીકે તમારો પરિચય આપશો, તો પણ ચાલી શકશો.”

આમ કહ્યા પછી તેઓ સર્વ ત્યાંથી રવાના થઈને મધુમતીના કિનારાપર જે સ્થળે સરદાર રતનદાસની કાળા પોશાકવાળી દૂતી નિરંતર ઉભી રહેતી હતી અને જ્યાં અંદ્રનાથની સાથે તેણે મુલાકાત

- કરી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. મુસ્તફાએ પહેલેથી જ તેમને તથા ને રતનદાસ પાસે જવાની તેની કનેથી પરવાનગી માગી હતી, એથી તે સ્ત્રીએ કાંઈપણ જાતનો વાંધો ઉઠાવ્યા વિના તરત જ તેમની ત્રણેની આંખોપર પાટા બાંધીને જે રસ્તેથી અંદરનાથને રતનદાસના બેઠી ભોંયરામાં લઈ ગઈ હતી, તેવી જ રીતે તેમને પણ લઈ ગઈ.

- એ સમયે સરદાર રતનદાસ ભોંયરાની અંદરના અને તેની અંદરના ત્રીજા બેઠી ભોંયરામાં બેસી હુકાની નળો હાથમાં ઝાલી ગુડગુડ શબ્દના ધ્વનિથી દિગ્મંડળને કંપાવતો તથા ધુમ્રરાશના ગોટેગોટા બહાર કાઢી વાયુ મંડળને વિમલિત કરતો ધુમ્રપાન કરી રહ્યો હતો. તેની આસપાસ તેના મધ્યમાં સરદારો, ભૂટારાઓ અને ભૂટારણો મદિરાપાનથી મસ્ત બનીને હમણાં થોડા વખત પહેલાં જ મુસ્તાન શહેરમાંથી પકડી લાવેલી એક વારાંમનાનું ગાયન સંભળવામાં તક્લીન બની ગયાં હતાં. વારાંમનાનું શરીર અતિ સુંદર નાબુક, નમુનેદાર અને ખૂબસૂરત હતું. જાતિની તે મુસલમાન હતી. તે પોતાનાં સુરીલા સ્વરથી ભોંયરાના બૂમંડળને કંપાવતી, કોકિલાના ગાનને શરમાવતી એકે ઘણું જ મીઠું અને મૃદુગાન ગાઈ હતી;

- “ કિસી કો દેકે દિલ કોઈ નખાસંજ-એ ફગાં કર્યો હો; ન હો જબ દિલ હી સીનેમેં તો ફિર મુંહસે જુમાં કર્યો હો; વફા કેસી કહાંકો ઇશક જબ સર કો ફેડના ઠહરા; તો ફિર અય સંગ દિલ તેરા હો સંગ-એ આસ્તા કર્યો હો; ગલત હૈ જબ દિલકો શિકવા દેખો જુમં કિસકો હૈ; નખીયો મર તુમ અપને કો કશાકશ હમિયાં કર્યો હો. • યહ કિતના આદમી કી ખાના વીરામી કો કર્યા કંમ હૈ; હુએ તુમ દોસ્ત ખિસકે દુસ્મન હિસકો આસ્તાં કર્યો હૈ,

યહી હૈ આજમાના તો સતાના કિસકો કહતે હૈ;
 ઉઠકે હો લિયે જળ તુમતો મેરા ઇમ્તહાં ક્યોં હો;“
 કહા તુમને કિ ક્યોં હો ગૈર કે મિલન મેં રુખવાઇ;
 બગ્ન કહતે હો સચ કહતેંહો ફિર કહિયો કિહાં ક્યોં હો;
 નિકાલા આહતા હૈ કામ ક્યાં તાનોં સે તૂ ગાલિબ.
 તેરે એ મેહેર કહનેસે તુઝ-પર મેહરબાં ક્યોં હો. ”

“ આફરીન—આફરીન ! ક્યાહી શીરી અવાજ હય ? ” એવા અવાજોથી બરાબર રંગરામ જામી રહ્યો હતો, એવામાં તેમાં ખલલ કરી એક નોકરે આવી સરદાર રતનદાસને સલામ કરી અદબવાળી કહ્યું કે: —“ નામવર સરદાર સાહેબ ! મધુમતીના કિનારાપરથી યમુનાજનન મુસ્તફાખાં તથા બીજા એ પુરુષોને લઇને આપની મુલાકાત કરવા માગે છે. ”

“ જા, તેમને જલ્દી અહીં લઇ આવ. ” અનુચરને આ પ્રમાણે આગ્રા આપી વારાંજના તથા બધાં માણસોને પોતપોતાના સ્થાનપર જવાનું કહી રતનદાસ તેમના આવવાની વાટ જોવા લાગ્યો.

આ તરફ પેલો અનુચર મુસ્તફાં, યમુના તથા નવરત્ન અને સુભદ્રસિંહને લઇને સરદાર પાસે આવી લાગ્યો અને ત્યાર પછી તેમની ત્રણેની આંખોપરથી પાટા છોડીને તે તરતજ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના જવા પછી, તેમને સર્વને જૂદાં જૂદાં આસનેપર બેસવાની સૂચના કરી મુસ્તફાને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—“ કેમ મુસ્તફાખાં ! આ મુરદાજ મનોહરાને નવલવિહારીના પંજમાથી છોડાવવા માગે છે કે ? ”

મુસ્તફાએ અદબની સાથે જવાબ આપ્યો. “ જી હા, નામદાર ! ”

રતનદાસે સુભદ્રસિંહને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—“ તમેજ મનો-

હરાને છોડાવવા માંગો છો, તમારે અને તેને શો સંબંધ છે અને આ બીજો-યુવક કાણ છે વાર ?”

“ જી, હા, સરદાર, હું જ મારી માલિક મનોહરાનો પાપાતમા નવલવિહારીના પંજમાંથી ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. હું તેમનો ખજાનચી છે અને આ યુવક મારી માલિકનો બીજો એક અનુચર છે !” મુબદ્રસિંહે જવાબ આપ્યો.

“ વાર, મુસ્તફાખાના કહેવા મૂજબ મારા માટે દ્રવ્ય લેતા આવ્યા છો કે ?”

“ જી, હા. લો આ સોના મોહોરો તૈયાર છે. ” આમ કહી મુબદ્રસિંહે તેના હાથમાં સોનામોહોરોની થેલી આપીને કહ્યું કે—
“ સરદાર ! આ કામ જેમ અને તેમ તાકીદે કરી આપશો, તો હું આપના તે ઉપકારને કદાપિ બૂલી શકાશ નહિ. ”

“ એમાં કશી અડચણ આવશે નહિ. ” આમ કહી મોહોરો ગણતારી ગણતારી સરદાર રેતનદાસે ફરીવાર કહ્યું કે—“ હું હમણાં જ તમારી સાથે મારા મુખ્ય સરદાર તથા બીજા દસ બળવાન લૂટારાઓને મોકલી આપું છું, તેઓ તમે જ્યાંથી કહેશો ત્યાંથી મનોહરાને ઉદ્ધાર કરાવીને તમારા તાબામાં સોંપી દેશે. જો મેં ધારું હોત તો હું પોતે જ તેને અત્યાર સૂધીમાં મારા કબજામાં લીધા વિના રહેત નહિ. હું સારી રીતે જાણું છું કે, તે એક માલદાર સ્ત્રી છે અને તે સાથે ઘણીજ ખૂબસૂરત છે. પણ તેને મારા કાણમાં ન લેવાનું કારણ માત્ર એટલું જ છે, અમને અમારી લૂટફાટના કામમાં વારંવાર જે ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ ખનતી મદદ કર્યા કરે છે, તેણે મને તેમ કરવાની મના કરી છે, તેથી મેં અત્યાર સૂધી તેવું સાહસ કર્યું નથી. વળી નવલવિહારી પણ વારંવાર મને દ્રવ્ય આપ્યા કરે છે,

તથી તેના શિકારને મારા સપાટામાં સપડાવવાનું વ્યાજખી લાગ્યું નથી. પણ હવે, એ એમાંથી કાઢીપણ એમ ન જાણી જાય કે, આ કામમાં મેં અથવા મારાં માણસોએ તમને મદદ કરી છે તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. ”

આમ કહીને સરદાર રતનદાસે તરતજ જેસલ નામના એક સરદારને બોલાવીને કહ્યું કે:-“ જેસલ ! આ જવાનીઆઓની સાથે જઈને તે જે મકાન બતાવે તેમાંથી મનોહરા વારાંગનાનો ઉદ્ધાર કરાવી આપો અને તે સાથે તમારી સાથે દસખાર બળવાન લૂટારાઓને પણ લેતા જાઓ. ”

“ જેવી સરદાર સાહેબની આજ્ઞા. ” કહીને જેસલ તરત જ પોતાના તાબાના ઉમદા ઉમદા દસપંદર બહાદુર લૂટારાને પોશાક પહેરી હથિયાર ધારણ કરી તૈયાર થવાની આજ્ઞા ફરમાવી. થોડીવારમાં જ લૂટારાઓ તૈયાર થઈ ગયા, એટલે જેસલે ફરીવાર સરદાર પાસે આવીને કહ્યું:-“જનાબ, અધી તૈયારી થઈ ચૂકી છે. ”

“ બહુ સારું. ” આમ કહીને તેણે સુલદ્ર, નવરતનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:-“ જાઓ, ભાઈઓ, આ સરદારની સાથે જઈને તમારા કામને સફળ કરો. કોઈ કોઈવાર મારા લાયક આવાં કામો બતાવતા રહેશો. ”

“ હા, હવેથી તમને જ એવાં કામો સોંપીશું. તમે પણ અમને જૂલી જશો નહિ. ” આમ કહીને સુલદ્રસિંહ તથા નવરતન, જેસલ અને તેના લૂટારા સોબતીઓ સાથે મનોહરાને છોડાવવા માટે આહ્વા બયા. જતી વેળાએ ફરીવાર તેમની આંખોપર પાટા બાંધી દેવામાં આવ્યા. મુસ્તફા સરદાર સાથે ખેસી નાગગાનમાં ગુસ્તાન થયો.

પ્રકરણ ૮ મું

સખીની સહાનુભૂતિ

અરે ! હુંનાણું છું, વિરહ પ્રણયીનું મરણ છે,
વળી જાણું છે, કે મરણ વિરહીને સુખદ છે,
અરે ! કિન્તુ આશા મરણ વચમાં છે પડખરે;
મને તે કાં સોંપી ? મરણ નવ સોંપ્યું કયમ મને ?
મળ્યાથી છે ! તુજ મરણ જાણ્યે મરણ છે !
અરે ! અ જાણ્યાથી વધુ દુઃખદ આશા જરૂર છે;
સુખી તું છે જાણી મુજ દુઃખ સુખેથી ત્યજીશ હું;
અરેરે ! હું ધારું તુજ સુખજ માટે જીવત છું.

કલાપી.

માણેકલાલ સર્વથી પ્રથમ પંડિત કામદેવને ઘેર જઈ પહોંચ્યો.
ત્યાર પછી તેની મુલાકાત કરીને અંગ્યાલિકાનાં સંબંધમાં તેની
કન્યાની જે કાંઈ ઇચ્છા હતી, તે જણાવીને તેણે તેને વિશેષમાં એમ
પણ કહી સંલગ્નાવ્યું છે:—“ મારી પણ એવી જ ઇચ્છા છે કે, એ
અભાંગણીને લાવીને, મારે ત્યાં મારી કન્યાની પેઠે પાળી પોષી
ઉછેરું. પરંતુ તે મારાથી છેક અજાણી છે. માટે જો આપ કદાચ
તેને એક પત્રદ્વારા મારે ત્યાં આવવાની ભલામણ કરશો, તો મને
લાગે છે કે તે આવવામાં કોઈ પણ રીતે નારાજ થશે નહિ.”

પંડિત કામદેવ માણેકલાલના હૃદયના સાધુભાવને પ્રથમથી જ
જાણી ગયો હતો, તેથી તે ગળગળો થઈને કહેવા લાગ્યો કે:—“ તમારી

આવી પરાપકાર વૃત્તિ જોઈને હું તમને ખરા હૃદયથી ધન્યવાદ આપું છું. મેં ધાર્યું હતું કે, એ હતભાગિનીને મારે ઘેર જ લાવીને રાખવી પડશે. પરંતુ મારે ત્યાં રહેવા કરતાં પણ તે તમારે ત્યાં વધારે સુખી રહી શકશે. તમારી કન્યાની સાથે તેનું મન મળી જશે અને તે સાથે તે બંને જણીઓ વાર્તાવિનોદમાંજ પોતાના વખતને આનંદ-પૂર્વક વીતાડી શકશે. હું હમણાંજ તેના નામપર પત્ર લખી આપું છું. મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, મારો પત્ર મળતાં જ તે તમારે ત્યાં આવવાને તૈયાર થઈ જશે.”

આમ કહીને તેણે તરત જ એક પત્ર લખીને માણેકલાલના હાથમાં આપી દાધો. માણેકલાલ તે પત્ર લઈ પંડિત કામદેવને રીતસર પ્રણામ કરી પોતાની ગાડીમાં જઈ બેઠો અને ત્યાર પછી તેણે પોતાના ગાડીવાળાને ગાડી હાંકવાનો હુકમ કરી પોતાની કન્યાસહિત દુઃખિની અંબાલિકાના ઘર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

તે વખતે સંધ્યા વીતી જવા આવી હતી. ચાંદનીથી ખીલી ઉઠેલી રણિયામણી રજની આખી દુનિયાને ખીલવી રહી હતી, ચંદ્રમા આકાશમાં બેસીને તારાઓની સાથે રમત-રમી રહી હતો અને મલ-યમારુતના ધીમા ધીમા સંચારથી પ્રકૃતિ દેવીના શરીરને રોમાંચિત કરી રહ્યો હતો.

એ સમયે માણેકલાલની ગાડી અંબાલિકાના મકાનના દરવાજા પાસે જઈ પહોંચી. માણેકલાલે પોતાની સાથે જે એક દાસી હતી, તેને અંબાલિકાના પાસે મોકલી આપી, પિતાપુત્રી ગાડીમાં બેસી અંબાલિકાના આવવાની વાટ જોવા લાગ્યાં.

ઘણાજ થોડા વખતમાં દાસી પાછી ચાલી આવી અને તેની સાથે અંબાલિકાની એક દાસી પણ આવીને ઘણાજ સન્માનસહિત

ઈંદુમતિને ગાડીમાંથી ઉતારીને, જે ઓરડામાં સાક્ષાત્ શોક પ્રતિમા અંખાલિકા મલિન મુખથી બેઠી હતી, ત્યાં લઈ આવી.

ઈંદુમતિએ જોયું કે, તે ઓરડામાંની એક ખુલ્લી ખુરસીપર એક અર્ધા અવગુંઠનથી ઢંકાયેલી એક સ્ત્રી બેઠી હતી. તેનો પગની પાની સૂધી પહોંચે તેવો વાળનો અંખોડો તેલના અભાવે સૂકાઈ ગયો હતો અને તે સાથે પવનના સંચાલનથી આમ તેમ વિખરાઈને ડાલી રહ્યો હતો. તેમાંના કેટલાક વાળ હાથપર, કેટલાક મુખપર, કેટલાક શરીરપર અને કેટલાક પીઠપર બુલી રહ્યા હતા. કાન સૂધી ફેલાયેલી આંખો સ્થિરનક્ષત્રની પેઠે સ્થિર યઈ રહી હતી. તેની મુખમુદ્રા જોતાં તે વર્ષાઋતુના ઝાંખા ગુલાબના જેવી સહજ ઝાંખી અને શીકી જણાતી હતી.

ઈંદુમતિએ તે ઓરડામાં દાખલ થઈને કહ્યું કે:—“બહેન, હું તમારી પાસે આવી છું.”

અંખાલિકાએ ખુરસીપરથી ઉઠીને આંખોનાં આંસ લૂછી એક સુંદર આસન પર તેને બેસાડીને પૂછ્યું કે:—“તમે ક્યાંથી આવો છો, બહેન?”

ઈંદુમતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“આ શહેરમાં જ હું રહું છું. હું અહીંના વિખ્યાત વ્યાપારી ગૃહસ્થ માણેકલાલની કન્યા છું.”

અંખાલિકાએ પૂછ્યું:—“માણેકલાલ શેઠની કન્યા છો? બહુ સારું, આજે તમારા આવવાથી મને ધણોજ આનંદ થયો છે. મેં દેવચરિત્ર માણેકલાલનું નામ સાંભળ્યું છે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે આજકાલ તેમના જેવા ધાર્મિક, દયાળુ અને પરોપકારી પુરુષ ધણા જ મોડા છે. ગુજરાત જેવા એક દૂર દેશના નિવાસી હોવા છતાં, તેમણે આ ભૂષણનગરીમાં આવીને સારા સારા માણસોનો જે સ્નેહ

સંપાદન કર્યો છે, તેવો સ્નેહ અને પ્રીતિ ખીજી કોઈનાથી લાગ્યે જ મેળવી શકાય છે. માણેકલાલ શેઠને માટે આ શહેરમાં જે પ્રશંસા થઈ રહી છે, તેને હું સારી રીતે સાંભળી શકી છું. આજે હું એજ મહાત્મા પુરુષની કન્યાને મારા ઘેર પધારેલાં જાંઘને ઘણીજ પ્રસન્ન થાઉં છું. ”

“ હા, તેઓ અત્યારે તમારા મકાનના દરવાજા પરજ ઉભા છે. ” ઇન્દુમતિએ કહ્યું.

અન્યમીથી ઉભરાતી આંખોથી યુવતી ઇન્દુના મુખપરજ જાંઘને અંખાલિકાએ પૂછ્યું કે:—“ હું દુર્દશાના છેવટમાં છેવટની સીમામાં અસારે આવી ગઈ છું. આ જગતમાં મારા સળગળતા અને દુઃખથી દુભાતા હૃદયની વાત સંજાવવા જેવું પણ મારા માટે કાઈ રહ્યું નથી. આવી સ્થિતિમાં આ ગરીબ ખાલાને ઘેર તેઓ ક્યાંથી આવે ? ખરેખર મારા જેવી એક રાંકડી અજાણા પાસે તમારે શા કારણથી આવવું થયું છે ? ”

ઇન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“ તમને મારે ઘેર તેડી જવાની મારી ઈચ્છા છે. ”

આમ કહીને ઇન્દુમતિએ અંખાલિકાના હાથમાં એક પત્ર આપ્યો. અંખાલિકાએ એ પત્ર ઉઘાડીને વાંચ્યો. પત્રમાં લખ્યું હતું કે:—
સ્નેહમયી ભાગિની અંખા !

તારે ઘેર હવે તું એક ક્ષણ માત્ર પણ રહીશ નહિ, તે દિવસે તું મને કહ્યું હતું કે, હવે એ ઘર છોડીને ખીજે ક્યાંક રહેવું એજ મારા માટે વિશેષ હિતાવહ છે, એ વખતે મેં પણ તને એવી જ સલાહ આપી હતી. મેં ધાર્યું હતું કે, તારી જેવી કુમારિકા એકઠી એ વિશાળ મકાનમાં રહેશે, તો જે જાલિમ જમીનદાર સુંદરીમોહનના

બુદ્ધિથી તું રાજરાણીની સ્થિતિમાંથી, અત્યારે રસ્તાની રખડી રઝમટી બીખારણી બની ગઈ છે અને તને અજનાં પણ સાંસાં પડવા માંડ્યાં છે, તે નીચ અને કામવૃત્તિને આધીન થયેલો કામાંધ મુંઢરીમોહન તથા સાક્ષાત્ શયતાનના સ્વરૂપમાં મનુષ્ય રૂપે રહેલો ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી તને કોઈ પણ નીતે સુખી રહેવા દેશે નહિ. આમ ધારીને એકાદ બે દિવસમાં તને મેં મારે ઘેર લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. પરંતુ મારા પરમ મિત્ર માણેકલાલ શેઠ તેમની કન્યાની લલામણથી તથા તેમના હૃદયની પરાપકાર વૃત્તિને અનુસરીને તને પોતાની કન્યાની પેઠે પોતાને ઘેર રાખી લેવાનો નિશ્ચય કરવાથી તથા મારા ઘર કરતાં ત્યાં તું વધારે સુખશાંતિમાં રહી શકાશ એમ ધારીને અને માણેકલાલ શેઠના પર મારા હૃદયની સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ બેઠેલો હોવાથી, હું હવે તને ત્યાં જ જવાની લલામણ કરું છું. જે તને સગવડ હોય તો આજે જ તેમની તથા તેમની કન્યાની સાથે તેમને ઘેર જજો. તેમની કન્યા પણ એક સારા સ્વભાવની અને સદ્ગુણી છે, એટલે તેની સાથે રહેવામાં તને કોઈ પણ જાતની હરકત આવશે નહિ. ”

આશીર્વાદક

—કામદેવ. ”

“પત્ર વાંચતાંની સાથે જ અંબાલિકાની આંખોના આંસુ પ્રબળ ધારાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને એકદમ દડફડ પહેલા લાગ્યાં. અંબાલિકાની આંખોમાં આંસૂ બેઠને ધંદુમતિ ધણી જ દિલગીર થઈ. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ આ ખિચારી દુઃખનીની કેવો દુર્દશા થઈ ગઈ છે. થોડા વખત પહેલાં જ જે લાખો રૂપિયાની માલિક હતી તેને અત્યારે ખીજના ઘરના અનાજના ટુકડા માગી ખાવાનો

પ્રસંગ આવી લાગવાથીજ તે આમ રહી રહી છે. હું ધારૂં છું કે, તેના હૃદયપર એનો અસહ્ય આઘાત થવાથીજ તે અત્યારે આખો-માંથી ચોધારાં આંસુ વહાવી રહી છે.”

આવો વિચાર આવવાથી ઈન્દુમતિ સહજ શરમાઈ ગઈ અને સહજ શરમાળ મુખથી બોલી કે:-“બહેન, જો તું મારે ત્યાં આવકું પડશે, એમ ધારીને રડતી નહિ. તને ભગવાનની આશુ છે કે, તેથી તું જરા પણ દુઃખી થઈશ નહીં. મારા ધરને તારાથી જૂઠું જણીશ નહિ. આ સંસાર અને સંસારની માયા સર્વ ક્ષણિક છે. ક્ષણમાત્રમાં નષ્ટ થનારી છે. એક દિવસ મોટા પૃથ્વીપતિને પણ જગતના સુખદુઃખના સ્થાયી નિયમને આધીન થવું પડે છે. તારો પતિ જવાથી, તારી સર્વ સંપત્તિનું અપહરણ થવાથી તારા મનમાં કાંઈક આઘાત થાય તો તે સ્વાભાવિક છે. પણ તેથી છેક નિરાશ થઈશ નહિ, સંસાર સુખદુઃખની પરીક્ષાનું સ્થાન છે, વિશ્વમાં એવું એક પણ પ્રાણી નથી કે, જેની જિન્દગીમાં એકવાર પણ દુઃખ ભોગવવું ન પડે. દેવતાઓની પણ એજ દશા છે.

“પુરંદર પણ ભગંદરથી થયો’ તો દુઃખને તામે;
થયો’તા પાંચ પાંડવ પણ મહા એ દુઃખને તામે;
નથી આ વિશ્વમાં સ્થાયી રહ્યાં સુખો અને દુઃખો;
ગઈ જ્યાં સુખની છાયા ઉભાં આવી રહે દુઃખો;
કે છે શાસ્ત્રના કર્તા બધીએ બૂલબૂલામણી છે;
ભમે છે માનવી તેમાં, ખરી માયા સમાણી છે.”

માટે બહેન ! હવે શોક અને સંતાપને હૃદયમાંથી દૂર કરી શાન્તિ અને આનંદને સ્થાન આપ. જો તને આ ધરમાં એકલાં રહેવું મમતું ન હોય તો મારી સાથે મારે ઘેર ચાલ. હું નાની

અહેનની પેઠે તારી સેવા કરીને સુખી થઈશ, એમ ધારીને જ તને તેડવા માટે અહીં આવી છું. મારે ત્યાં તને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ થશે નહિ; એવું તું અવશ્ય ધારી લેજે. મારા પિતા પણ નિરંતર તારા કલ્યાણની કામનાજ કરતા રહેશે.”

• ઇંદુમતિએ લજ્જાનો પરિત્યાગ કરી સ્વાભાવિક સ્નેહને વશી-ભૂત થઈ ‘તમે’ ને બદલે ‘તું’ નો જ વ્યવહાર કર્યો. અંબાલિકા પણ પોતાના પ્રેમાળ સ્વભાવ પ્રમાણે ઇંદુમતિનું અનુકરણ કરી મળ-મળા સ્વરથી બોલી કે:—“ અરેન; તારા તથા તારા પિતાની આવી અપૂર્વ દયા તથા અનુમોદનને જોઈને જ મારી આંખોમાં આંસુ આવ્યા હતાં, પણ તું મારું અપમાન કરે છે, એમ ધારીને હું રડી જ નહોતી. ભગવાનની સરજેલી આ સૃષ્ટિમાં સર્વ પ્રકારના લોકો વસે છે. કોઈ દાનવપ્રકૃતિથી સંસારમાં વિચરણ કરે છે અને કોઈ દેવ પ્રકૃતિથી તેમની કરુણાની ક્ષીરધારાથી જગતને સંજીવિત કરે છે. અહેન, તમેજ સંસારના દેવતાઓ છે. તમે આ વિચારતાના રાજ્યમાં ન્યાય, નીતિ અને સ્નેહનો આદર્શ દર્શાવવા માટે જ આજમાંથી ઉતરી આવ્યાં છો, મને તમારી સાથે આવવામાં કશી પણ હરકત નથી. હું તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું.”

આમ કહી અંબાલિકા ઉડીને ઉભી થઈ તથા દાસીની પાસેથી તેણે ઇંદુમતિની સાથે જવાની વિદાયગીરી માગીને કહ્યું કે:—“ આજે તું મને રજા આપ. હું ધારું છું કે, અત્યારે હું તારી પાસે જ રજા માગી રહી છું, એ છેવટની જ રજા છે. તારી સાથે હવે મારો મેળાપ થઈ શકશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ હું આ ધરને પણ ફરીવાર જોઈ શકીશ નહિ. ”

આ સાંભળીને દાસી રડી પડી. તેણે કહ્યું કે:—“ ક્યાં જશો ?

તમારાં ઘરખાર, અને સરસામાન મૂકીને તમે ક્યાં ચાલ્યાં જશો ? આવી ગાંડીવાત શા કારણથી કહો છો ? આ બધું છોડીને ખીજે ક્યાંય પણ જવાની શી જરૂર છે ? ”

અંબાલિકાએ કહ્યું કે:-“ હવે આ સવ માલ મિલકત, ઘરખાર કે સરસામાન વગેરે કશું પણ મારા તાબામાં રહ્યું નથી. સુંદરીમોહને અદાલતમાં મુકર્દમો કરીને એ બધું મારા તાબામાંથી છીનવી લીધું છે. અવિચારી ન્યાયાધીશ હરગોવિંદે લાંચના માર્યા એ બધું તેના તાબામાં સોંપી દીધું છે. હવે તારી આ અંબાલિકા રસ્તાની રખડતી બીખારિણી બની ગઈ છે. તું પણ હવે મારી દાસી રહી નથી, સુંદરીમોહનની દાસી તરીકેજ મારી સેવા ઉઠાવી રહી છે. બહેન ! હવે મને રજા આપવામાં વિલંબ ન કર. પરાયા ઘરમાંથી મને જલ્દી બહાર નીકળી જવા દે. સુંદરીમોહન જીવતો જાગતો નરરાક્ષસ છે અને તેની પિશાચીવૃત્તિ મને અધર્મમાં લિપ્ત કરવાની છે. આ સર્વ તો તારા જાણવામાં જ છે, તેમ છતાં પણ તું મને અહીંથી જવા દેવામાં આમ વિધન કેમ નાખે છે ? ”

“ ના, બહેન ! હું વિધન નાખતી નથી. પણ તમારી આવી દશા જોઈને મારા મનમાં ખરેખર ધણીજ દિલગીરી થાય છે. સુંદરીમોહને ગેરધન્સાક્ષ અને બળાત્કારથી આપની સઘળી સંપત્તિ છીનવી લીધી છે, એ જોઈને મને ન્યાયનો વિક્રય કરનારા નાદાન ન્યાયાધીશ પર સખ્ત નફરત આવે છે ? શું ધન્સાક્ષ એ એવી વસ્તુ છે કે, જેનું વેચાણ થઈ શકે ? ના કદાપિ નહિ. એ સર્વ જગતના જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર દેવ છે. એ દેવને શયતાન હરગોવિંદે શયતાન બનાવી દીધો છે. પાપનો પ્રચાર કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો છે. પણ ચિંતા નહિ, તેમને તેમની કરણીનું ફળ મળ્યા વિના રહેશે નહિ.

જે ન્યાયનાનાથના નામથી ઓળખાતા પાખંડીઓ ન્યાયને અન્યાય ખનાવી તેનો દુરુપયોગ કરે છે, તેને માટે નરકના ધમધમતા અગ્નિકુડોમાં પણ સ્થાન નથી. તેવા કાપુરોને માટે ખાસ સ્વતંત્ર નરક નિર્માણ થયેલું છે. ન્યાય એ દેવતા છે, અન્યાય અધર્મનો અવતાર છે, દાનવ છે. માટે દેવતા અને દાનવના યુદ્ધમાં દાનવની જ અંતે હાર થાય છે.” દાસીએ સહજ કોપના આવેશમાં આવીને કહ્યું.

“એ સર્વ વાર્તાનો હું સ્વીકાર કરું છું, પરંતુ અત્યારે જગતની દૃષ્ટિમાં તો તેઓ ગર્વની સાથે વિચરણ કરી ઇચ્છા મુજબ વર્તી રહ્યા છે ને ?” અખ્યાલિકાએ કહ્યું.

“ના, એમ ધારવામાં તમારી ભૂલ થાય છે. સંસારમાં કોઈના દિવસો સરખા રહેતાજ નથી. સર્વ કોઈને વારાફરતી સુખ દુઃખની છાયામાં આવવું પડે છે. વિદ્વાનો પર કહે છે કે:-

“રહેતા દીવસ નથી કાઢના એકજ અવસ્થામાં કદા;
સુખ હોય આજે પૂર્ણ તો, કાલે પડે છે આપદા;
ભિક્ષુક થતો ધનવાન, પામી એક પળમાં સંપદા;
જે આજ છે, કાલે નથી, એ નીયમ ભવનો છે સદા;
વિષ્વપ્રકાશક સૂર્યનો પણ અસ્ત નભમાં થાય છે;
છે ચાર દીનની ચાંદની, પાછળ અંધારી રાત છે.”

આ સાંભળીને અખ્યાલિકાએ કહ્યું કે:-“ગમે તેમ છે, તોપણ અત્યારે મારી આ સર્વ મિલકતમાંથી એક કોડી જોટલું દ્રવ્ય ભેવાનો પણ મને અધિકાર નથી.”

“ત્યારે શું તમે એ કહેવા માગો છો કે ઈશ્વરના દરબારમાં ઇન્સાફ જ નથી ?”

“ના, ઇન્સાફ થતી, એમ મારાથી શી રીતે કહી શકાય ?

‘પણુ તેમ છતાં પણુ તું કાલે એ ઇશ્વરના ઇન્સાફને બરાબર જોઈ શકીશ. અંબાલિકાની મિલકતને ફના થતી નિરખી શકીશ.’ અંબાલિકાએ ફરીવાર આંખમાં આંસુ લાવીને કહ્યું.

“જ્યારે તમારી ઇચ્છા અહીંથી જવાનીજ છે, ત્યારે તેમાં અડચણ કરવાનું હું કોઈ પણ રીતે ઉચિત ધારતી નથી. પણુ તેમ છતાં પણુ જતી વેળાએ મારો છેવટની એક યાચના સ્વીકારીને હું આપું તે વસ્તુને તમારી સાથે લેતાં જાઓ.”

“તું મને કંઈ વસ્તુ આપવાની ઇચ્છા ધરાવે છે ?” અંબાલિકાએ કહ્યું.

“હું બીજું તો શું આપી શકું ? જે તમારું છે, એને જ તમારી સેવામાં સોંપવા માગું છું. અહીંથી જતી વેળાએ તમારી સાથે તમારા માટે કેટલાંક કપડાં તથા દ્રવ્યની તો ખાસ જરૂર પડશે, માટે તે સાથે લેતાં જાઓ. જ્યારે તમે કહોશો કે, આ સર્વ મિલકત હવે સુદરીમોહનના તાબામાં ચાલી ગઈ છે અને તેમાંથી એક કાડી લેવાનો પણુ મને અધિકાર રહ્યો નથી, ત્યારે હવે મારી પોતાની કમાણીના, તમારે ત્યાં નોકરી કરો મેળવેલા પૈસા તથા વસ્ત્રો આપવાની મારી ઇચ્છા છે. નાનપણથી તમારું અન્ન ખાઈનેજ હું પોષાતી આવી છું, તમારી કૃપાને લીધેજ મારી જીન્દગી બચી શકી છે, માટે મને આશા છે કે, મારી આ સાધારણ સેવાને તમે અવશ્ય સ્વીકાર કરશોજ.”

“ના, બહેન તને મરીમને એવી તસ્દીમાં નાખવાનું હું ઉચિત ધારતી નથી. જેઓ આજે મારાપર કૃપા કરીને મને પોતાને ત્યાં આશ્રય આપવાના આશયથી અહીં સૂધી આવ્યાં છે. તેઓ જ મારા માટે બધો બદોબસ્ત કરી આપશે. બહેન ! તારો આવી કૃતગતિને

માટે હું તને હૃદયપૂર્વક ધન્યવાદ આપું છું. ઇશ્વર તારે કમ્પાણ કરો, એવી મારા આ દુઃખી હૃદયની તને આશિષ છે.” અંબાલિકાએ ગળગળા અવાજથી કહ્યું.

આ સમયે ઇન્દુએ આંખમાં આંસુ લાવીને કહ્યું કે:—“ ઇશ્વર-કૃપાથી એ વિષયમાં તને કરી પણ અડચણ આવવા દઇશું નહિ. તું એક વસ્તુ માગીશ, તો અમો એકવીસ લાવીને તારી પાસે રજૂ કરીશું. ચાલ, હવે વિલંબ ન કર. પિતાજી આપણી વાટ જોતા જ હજી દરવાજા પર ઉભા છે અને વખત પણ ઘણો જ વીતી ગયો છે.”

ત્યાર પછી તેઓ ધરમાંથી બહાર નીકળ્યાં. જિન્દગી સૂધી જે ધરમાં પોષાઇ હતી, તે રનેહ અને માયાવાળા ધર તરફ એકવાર અંબાલિકાએ ઘણી જ કરુણદૃષ્ટિથી જોયું. એ વખતે રાત્રિનો પવન સન સન કરતો તેના કાન પાસેથી વહીને આસ્યો ગયો. તે ઝાડ, પત્ર, તે દીવાલ દરવાજા આદિ સર્વેએ જાણે પોતાના સેંકડો બાહુ-ઓનો વિસ્તાર કરીને અંબાલિકાને જાણે પાછી ફેરવવાની કોશિશ કરી. પરંતુ તે ગિચારાં શું તેની પાસે આવી શકે ખરાં કે ? અંબાલિકા મનમાં ને મનમાં ઘણી જ કરુણતાની સાથે તેમની સર્વની પાસેથી રજા લઇને ઇન્દુમર્તિની સાથે તેની ગાડીમાં જઇ બેઠી. ગાડીમાં બેઠા પછી ગાડીવાળાએ રાત્રિની શાંતિનો લાગ કરીને સપાટા-બંધ ગાડી ચલાવવા માંડી થોડીવારમાં જ અંબાલિકાનું મનન છોડીને તે ગાડી ત્યાંથી અદૃશ્ય થઇ ગઇ.

પ્રકરણ ૯ મું.

અખલાનો ઉદ્ધાર

છા બ્રહ્માંડ સહુ ત્યજે; ન પરવા રાખી ન વા રાખવી;
 પોતાના ઉરદંશની જ પરવા પૂરેપૂરી રાખવી;
 ના ના જૂલ કષ્ટલનાં શરમ ના, ના ક્ષુલ્બતા માનવી;
 પોતાની જ કષ્ટ જૂલ કરતું ઉચે જતું માનવી;

નિર્માયો કમ હેતુપૂર્વક બધો આ વિશ્વયાત્રા તણો;
 તેમાં આ ઉરનું પરિક્રમણુ તે સંકેત નિર્માણનો;
 આહે છે પ્રભુની કૃપા અનુભવો સૌને પૂરા આપવા;
 ને જીવો સહુને તપાવી, કસીને દે દહાણુ પ્રેમી થવા.

સામર.

ધોર અંધકારમયી રાત્રિ હતી; અંધકારની કાળી છાયાએ પૃથ્વીને
 ઢાંકી દીધી હતી. નજીકની કોઈ પણ વસ્તુ પણ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ
 શકાતી નહોતી. રાત્રિના લગભગ અગિયારેક વાગ્યાનો ચુમાર થવા
 આવ્યો હતો. એ સમયે જૂથજૂથનગરીની પૂર્વ દિશામાં ભગભગ
 કોઢેક માઈલપર દૂર આવેલી અધુમતિના કિનારાપરથી જમીનદાર
 નવલવિહારીના ખંગલા તરફ દસ પંદર માણસો જમ્મ રજ્યા હતા,
 તેમાંના સઘળા હથિયારઅંધ હતા, શકત એ જણાતી પાસે કશું પણ
 હથિયાર જોવામાં આવતું નહોતું. તેમની બન્નેની મુખમુદ્રા જોતાં
 તેઓ કોઈ ખાન્દાન કુટુંબના હોય, તેમ સહજમાં જ જણાઈ આવતું,
 પરંતુ બાકીના બીજા બધા માણસોની આકૃતિ, પ્રકૃતિ અને વાત-

મીતપરયા તેઓ મનુષ્ય જાતિની ક્ષાંતિમાં ધોરતમ અજ્ઞાન્તિની હાયા! છવડાવનારા પાખંડી પિશાચો હોય, એવું અનુમાન સહજ-માં જ થઈ આવતું. તેમાંનો એક સર્વથી કદાવર અને મન્યૂત જાંધાનો પુરુષ પોતાના સર્વ સોજતીઓને ઉદ્દેશીને કહી રહ્યો હતો કે:—“જૂઓ, આજે માતા કલિકા કરાલીની કૃપાથી ઠીક શિકાર હાથ લાગ્યો છે, માટે એ હાથમાંથી છટકી ન જાય, એની ખાસ સંભાળ રાખજો.”

આ સાંભળીને તેના ટોળાંમાંનો બીજો એક માણસ મોટેથી બોલી ઉઠ્યો કે:—“હા, આપણે! દાવતો ઠીક હાથ લાગ્યો છે. આજે યૈરી-છોકરાંનું દાળદર શીટી જાય એમ જ જણાય છે. હમણું થણુ દિવસ થર્મ બોયરામાંને બોયરામાં છુપાઈ રહેવાથી બરાબર ચેન પડતું નહોતું અને ખીસું પણ તર થતું નહોતું; એથી મારા તો બાર જ વાગી ગયા હતા. સરદાર પાસે પૈસા માગતાં, તેઓ તો ગુસ્સામાં આવીને પાંચ સાત ગાળો પણ ચોપડાવી દેતા હતા અને કહેતા હતા કે, ‘જાઓ સાલાઓ, પૈસા માગતાં શર્મ પણ નથી આવતી? જોતા નથી કે, તમારા બાપ મોનાહાતિએ આજકાલ આપણી લૂંટના દાર પણ બંધ કરી દીધા છે? આવી હાલતમાં હું તમારા માટે પૈસા ક્યાંથી લાવું, તમારા બાપના કપાળમાંથી!’ આથી આપણે તો તદ્દન મુદ્દલિસ બની ગયા હતા:”

એવામાં વચ્ચમાં બીજો એક જણ તેને અટકાવીને જ બોલ્યો કે:—“ચૂપ કર, જરા જોતો પણ નથી કે, અત્યારે આપણે ક્યાં જઈ રહ્યા છીએ? તારો અવાજ સાંભળીને કદાચ મોનાહાતિનો કોઈ માણસ આવી ચડશે, તો શું કરીશ? સાલા, તારા પાપે અમારે પણ મોતના મ્હોંમાં પડવું પડશે. ધીમે બહી મરતાં શું મોત આવે છે?”

આ સાંભળીને ત્રીજાએ જરા ધીમેથી કહ્યું કે:—“ ભાઈ ! તું એને છેક બોઠો કાં પાડો દે ? એ બિચારો ખોટું શું કહે છે । આજકાલ પૈસાની એવી તો મારામારી ચાલે છે કે, ખીડી પીવાને પણ એક રાતું કાવડીયું સરખું પણ મળી શકતું નથી. ”

ચોથાએ તેને ટેકા આપીને કહ્યું કે:—“ હા-હા. ખરું છે, આપણે પણ હમણાં તો સૂક્ષ્મ ટાટ બની ગયા છે. દોઢીયાના અભાવે બાઇડી ધરમાં ધમપછાડ કરવા માંડી છે અને હોકરાઓએ તો કાળજી પણ કાઢી ખાવા માંડ્યું છે. ”

પાંચમો એક લૂટારો જરા હસીને પણ ધીમેથી પોતાની કર્મ-કથા કહેવા લાગ્યો:—“ શું કરીએ, ગુલામી એતો ગુલામી જ છે. એ ગુલામીને લીધે આપણે પણ લુખખા કડક બંધાણી બની ગયા છીએ સાલું, કાંઈ જોએ બુદ્ધિ છે ! એ નરકના કીડા મોનાહાતિએ હવે તો કાળે ફેર જ વર્તાવવા માંડ્યો છે. આપણા સરદાર રતનદાસ કે બેનાથી આખો દેશ ડાલે છે, તેઓ પણ આજકાલ મોનાહાતિના દબથી દબાઈ ગયા છે અને તેની ખુશામતની ખાતર લૂંટફાટ કરવાનું પણ તેમણે બંધ કર્યું છે । જો આમને આમ હવે થોડા દિવસ ચાલશે તો આપણા ધરમાં તો હાંસલાં કુસ્તી કરશે, હનુમાન હડીયો કાઢશે અને જૂત જૂસ્મ મારશે. ”

છઠ્ઠો એક જણ જાતી ઠોઠીને કહેવા માંડ્યો:—“ હવે એ મોનાહાતિના પાપનો થડો બરાબ રહેવા આવ્યો છે. પણ મને નવાઈ તો એજ થાય છે કે, આપણા સરદાર પણ એનાથી આદલા ગયા હશે છે શામાટે ? શું તેમની પાસે કંઈ પણ ચીજની ખોટ છે ? ના તેઓ મોનાહાતિથી તો કાંઈપણ રીતે કમ નથી. તો પછી આમ

જુપાઇને ઉદરની પેઠે બોંધરામાં જ શા કારણથી પડ્યા રહે છે ? મને તો આ ક્ષાપ્તમાં કાંઈપણ સમજાતું નથી. ”

“ ક્યાંથી સમજાય ? આજકાલ પેલી મુસ્તાનથી આવેલી ના-
જુક—નખરાળી ચાલાક ચપળાએ તેમને પોતાના ગુલામ બનાવી દીધા
છે. એ વેશ્યાની ચારીમાં એટલા બધા અંજાઈ ગયા છે કે, એમને
ખાવાપીવાનું પણ જાન રહેતું નથી. ” પાંચમા લૂટારાએ કહ્યું.

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા તેઓ સર્વ નવલવિહારીના આકાશ
સાથે વાતો કરતા મોટા બંગલાની છેક નજીકમાં આવી પહોંચ્યા.
એ વખતે તેના સરદારે તેમને સર્વને ચૂપ રહેવાની સૂચના કરી કહ્યું
કે:—“ બસ કરો, હવે તમારી નમાલી વાતોને આટલેથી જ અટકાવી
દો. હવે સહુ હોતપોતાના હથિયારો સંભાળી લો. જે કામને માટે
તમે અહીં આવ્યા છો, તે કામને પાર પાકવાની તૈયારી કરો. નવ-
લવિહારીનો બંગલો હવે અહીંથી છેક નજીકમાં જ છે, માટે બિંદુબ
અવાજ ન કરો. ”

આ લોકોની વાતચીત સાંભળીને અમારા વાંચકબંધુઓ એટલું
તો અવશ્ય જાણી ગયા હશે કે, એ લોકો કોણ છે અને શાકારણથી
અત્યારે આવી અંધારી રાત્રે અહીં આવ્યા છે. એ સર્વ સરદાર ર-
તનદાસના તાખાના લૂટારાઓ જ હતા. અને તેમની સાથે બીજા જે
બે યુવકો હતા, તેમાં એક નવરત્ન અને બીજો મુબારકસિંહ હતા,
એમ જણાવવાની પણ નવેસરથી કશી જરૂર હોય, તેમ જણાતું તથા

નવરત્ને એ લૂટારાઓની સાથે આવેલા તેના સરદાર જેસલને
ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“ સરદાર ! આ કામ બહુ જ હિતાવળથી કરવાનું
પણ તેમાં ખાસ સૂઝરી રાખવાની જરૂર છે. તમે તમારા સર્વ સે-
વકોને અહીં બેસાડીને જોઈ આવો કે, નવલવિહારીના બંગલામાં

અત્યારે કોણ કોણ હાજર છે, તેમાં શી પ્રકાર ચાલી રહી છે અને બંગલાની રક્ષા કરવાની શી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે ? આ બધી બાતમી મેળવ્યા પછી જ આગળ પગલાં ભરવાની અગત્ય છે. કારણ કે, જો તેમાં માણસોની સંખ્યા વધારે હોય તો પછી ખૂન-ખૂવારી કરવાની મને વધારે જણાતી નથી. આ કામ એવી યુક્તિ અને આભાડાથી કરવાનું છે કે જેથી મનોહરા સહજમાં જ છુટી શકે અને એક પણ માણસના સરીરપર હથિયારનો જખમ ન થાય. વળી નવલવિહારીના મનમાં એવી કલ્પના પણ ન આવે કે આ કામ કરનાર કોણ છે અને ક્યારે તમા શા કારણથી થયું છે.

મુબદ્દસિંહે નવરત્નના કહેવાને ટેકા આપીને કહ્યું કે:—“હા, નવરત્નભાઈનું કહેવું અક્ષરેઅક્ષર ખરું છે. આવાં કામોમાં તો ખાસ કળણ રાખવાની જરૂર છે. કારણ કે મારામારી કરવા કરતાં જે કાર્યયુક્તિથી થઈ શકે છે. તે કાર્યજ વધારે લાભદાયક નિવડે છે. તમે પ્રથમ જાહેર જોઈ આવો કે, ત્યાં શી વ્યવસ્થા ચાલી રહી છે અને મનોહરા આ બંગલાના ક્યા ઓરડામાં કેદ છે.”

સરદાર જેસલે કહ્યું:—“બહુ સાંઈ, ત્યારે હવે તેમજ કરું છું.” આમ કહીને તે પોતાના લૂટારાઓને નવલવિહારીના બંગલાની લગભગ સો-દોઢસો હાથના અંતરપર દૂર આવેલા એક ઘટાદાર જૂથોની ઝાડીમાં બેસાડી ચૂપચાપ રહેવાની આજ્ઞા આપી તરતજ ધીમે ધીમે નવલવિહારીના બંગલાની તપાસ કરવા રવાના થયો.

આ તરફ સરદાર મુબદ્દસિંહે નવરત્નને કહ્યું:—“ભાઈ નવરત્ન ! સરદાર જેસલે બ્યારે નવલવિહારીના બંગલાની બધી બાતમી મેળવી આવે, ત્યારે તમે એકદમ તેના બંગલાપર ચઢી જાહેર તૂકાન મચાવશો નહિ. હું હમણાં શહેરમાં જાહેર પાછો આવું છું. મારા

આવતાં સૂઝીમાં તમે મનોહરાના ઉદ્ધારનો હદ નિશ્ચય કરી લેજો. પણ જ્યાં સુધી હું ન આવું, ત્યાં સુધી તમે અહીંથી એક ડમરું પણ આગળ બરેશો નહિ. શહેરમાં જવાની મને ખાસ જરૂર છે કારણ કે, મનોહરાના ખજાનાને તાળું વાસવાનું હું છેક બૂલી ગયો છું. તેથી એ બાબતમાં મને બહુ જ દિલ્લર થાય છે. અત્યારે મયા વિના ચાલે તેમ નથી. હું જ્યાં સુધીમાં જઈને પાછો આવીશ, ત્યાં સુધીમાં તો તમે પણ કોઈ એક હદ નિશ્ચયપર આવી જશો.”

“પણ, સુભદ્રસિંહ આવી અણીની વેળાયે જ્યારે તમે ચાલ્યા જશો, ત્યારે અમોને તમારા જેવી ઉપયોગી સલાહ કોણ આપશે. તમારી ખોટ તો અમોને પૂરેપૂરી જણાઈ આવશે. પણ જ્યારે તમે ખજાનાને ખુલ્લો મૂકીને જ ચાલ્યા આવ્યા છો, ત્યારે હવે તમને અહીં રોકી રાખવાનું ઉચિત જણાતું નથી, જેમ બને તેમ તમારા કામને જલ્દી પતાવીને અહીં વેળાસર આવી પહોંચજો. તમારા આવ્યા પછી જ અમે આપણા કામને આદરીશું.”

“એ બાબતમાં તમે કશી પણ ચિંતા રાખશો નહિ. હું સરદાર જેસલના આવતાં સુધીમાં જ ધણા ભાગે તો આવી જઈશ. મારા આવ્યા સિવાય તમે કોઈ નવલવિહારીના બંધલાપર હલ્લો કરશો નહિ.” આમ કહીને સુભદ્રસિંહ એકદમ ત્યાંથી મનોહરાના મહાલય તરફ જવા માટે બૂખણાનગરીનો રસ્તો પકડીને ચાલી નીકળ્યો.

સરદાર જેસલે સુભદ્રસિંહના ચાલ્યા જવા પછી થોડીવારે આવીને નવરતનને એવા સમાચાર આપ્યા કે:—“નવલવિહારીના બંધલામાં અત્યાર સુધી સર્વ કોઈ જાગતા જ એકા છે. રાત્રિના બાર વાગી જવા આવ્યાં છતાં પણ એમની પ્રેમલીલાનું નાટક ખલાસ થયું નથી. બંધલાના દરવાજાપર ચાર બળવાન હિન્દુસ્તાની સિપાઈઓ

હથિમારખંધ બેઠા છે અને અંદરના બાગમાં ખીજ દસબાર માણસો ગાંજની ચલમો કુંકવામાં તથા વાતોનાં ગપ્પાં મારવામાં રોકાયા છે બંગલાના એક મોટા ઝોરડામાં નાચમાન અને ગુલતાન ચાલી રહ્યાં છે કાંઈ સોળ સતર વર્ષની સુંદરી બુલબુલના અમ્યાંને પણ શરમાવી દે તેવા મીઠા અવાજથી ગાયને! ગાઇ રહી છે. નવલવિહારી તેનો સરદાર કિશોર તથા સુંદરીમોહન નામનો એક જમીનદાર સુરાદેવીનો દોરદમામ ચલાવી રહ્યા છે. બંગલાના દરવાજાપરથીજ તેમનો આ બધો પ્રકાર બહુ સારીરીતે જોઈ શકાય છે. મનોહરાનો તો કર્મચ પણ પત્તોજ મળતો નથી. તેનો અવાજ પણ સાંભળવામાં આવતો નથી. જ્યાં સૂધી એ સિપાહીઓ જગતા બેઠા હોય, ત્યાં સૂધી તે બંગલામાં દાખલ થવાય, એવો ખીજે કોઈ સરળ ઇલાજ પણ નથી. હા. જો એ લોકો ઉઘી જાય, તો અંગલાની પાછળના બાગની ઉંચી દીવાલ સાથે ચંદન ઘો લગાડીને ઘણીજ સહેલાઈથી તેમાં દાખલ થઈ શકાય તેમ છે. પણ તેમાં દાખલ થયા પછી પણ મારામારી કર્યા સિવાય ચાલી શકે, તેમ નથી. સાહેબ ! મામલો આવે સંગીન પાયાપર છે, માટે કહો જોઈએ કે હવે તમારે શો ઇલાજ બેવાની ઇચ્છા છે. જો તમારી ઇચ્છા તકરાર કરવાની હોય તો પણ અમે તો તૈયાર જ છીએ ફક્ત તમારી આજ્ઞાનીજ ચાર છે.”

નવરત્ને બધી ખીનાને એક ચિત્તથી સાંભળી ‘લીલા પછી ધણીજ ધીમા અવાજથી કહ્યું કે:—“ સરદાર, જરાવાર સચૂર કરો. મુબદ્દસિંહ કાંઈક કારણસર સહેરમાં ગયા છે, તેઓ હમણાંજ આવી પહોંચશે, એટલે પછી તેઓ જેમ કહેશે તેમ કરીશું. આમ ઉતાવળ કરવાની કાંઈ ખાસ જરૂર નથી.

સરદાર બેસલે કહ્યું:—“ બહુ સાફ, બ્યારે તમારી ઇચ્છા

તેમના આવતા સુધી વાટ જોવાની જ છે, સારે અમારે પણ તેમાં કાંઈ ના નથી. પણ એમના આવતા પહેલાં મનોહરાને ઓડાવવાનો કાંઈ ઈલાજ તો સૌથી કઠો.”

નવરત્ને કહ્યું:-“ હું હમણાં એના જ વિચારમાં પડી ગયો છું. મારી ધારણા પ્રમાણે તમારી પાસેની ઘોડે દિવાલ પર વળગાડી આ મજાનું હીરની દોરીની સહાયતાથી નવલવિહારીના બંગલાની પાછળથી અંદર દાખલ થઈને પ્રથમ તો મનોહરાનો પત્તો મેળવવાની ખાસ જરૂર છે. જ્યાં સુધી તેનો પત્તો ન મળી શકે, ત્યાં સુધી આપણાથી કશું પણ થઈ શકે તેમ નથી. જો કદાચ મનોહરા આ બંગલામાં ન હોય અને નાહકની મારામારી કરવામાં તો જગતમાં અમારી હાંસી થવાનો ભય રહે છે. માટે પ્રથમ તો મનોહરા આ બંગલામાં છે કે કેમ એનો પત્તો મેળવવાની જ ખાસ અગત્ય છે કે કેમ સરદાર, આ બાબતમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે? માંડે કહેવું તમને ઠીક જણાય છે કે નહિ?”

“ તમારે કહેવું તદ્દન બાજબી જ છે. મારી પણ એવી જ ઇચ્છા છે કે, પહેલાં તે મનોહરાનો પત્તો જ મેળવવો જોઈએ. કારણ કે, જ્યાં સુધી એનો પત્તો ન મળે, ત્યાં સુધી વિના કારણ ખૂનખરાળી કરવી મને ઠીક લાગતી નથી. તમારો ચોજોલો ઉપાય મને ઘણો જ સારો જણાય છે, પણ એ ઉપાય જ્યાં સુધી એ બેશર્મ ગદ્દાઓ ઉધે નહિ, ત્યાં સુધી ઉપયોગમાં આવી શકે તેમ નથી. કારણ કે જો એ લોકોના જાણવામાં આવી જાય કે, આપણે તેમના બંગલામાં પાછળથી દાખલ થઈને મનોહરાને ઓડાવવા માટે આવ્યા છીએ, તો પછી તેઓ આપણને જીવતા ઓડે તેમ નથી. મારા ધારવા પ્રમાણે તો હજી એકદમ કસાક તેમના ઉધવાની વાટ જોઈને જ્યારે તેઓ ધોર

હાથમાં આવી પડે, ત્યારે મનોહરાનો પત્તો મેળવવા માટે નવલવિહારીના બંગલામાં દાખલ થવું એ વધારે સહીસલામતી બરેકું જણાય છે અને એ કામમાં ફતોહ મળવાની પણ પૂરતી વકી રહે છે.”

નવરત્ન આ સાંજળીને વિચારમાં પડી ગયો. ધણીવાર સૂધી વિચાર કર્યા પછી તેણે સરદાર જેસલને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ મને પણ તમારી આ યુક્તિ બરાબર યોગ્ય લાગે છે. હું ધારું છું કે, એક કલાક વીતતાં સૂધીમાં તો સુબદ્રસિંહ પણ આવી પહોંચશે. તેના કહેવા પ્રમાણે ચાલવાથી આપણને કાંઈક નવો રસ્તો પણ મળી શકશે. એ એક ચાલાક યુવક છે. આટલી નાની ઉંમરમાં તે જેવી ચાલાકી દેખાડી રહ્યો છે, તેવી ચાલાકી મેં બીજા કાંઈનામાં પણ જોઈ નથી. ”

“ બહુ સાઈ. ત્યારે તો તેના આવતાં સૂધીમાં આપણે સફુને થોડો ધણો આરામ પણ મળી શકશે. ” આમ કહીને તેણે પોતાના તાબાના લૂટારાઓને નિરાંતે આરામ લેવાની સૂચના કરી. સર્વ લૂટારાઓ નિશ્ચિંતતાથી બેસીને વાતોના અપાટા મારવા લાગ્યા અને જમીનદાર નવરત્ન મનોહરાને ઊઠાવવાના વિચારમાં પડી ગયો.

આ તરફ નવલવિહારીના બંગલામાં નાચગાનની ધામધુમ ચાલી રહી હતી. આજકાલ મુંદરીમોહનના હાથમાં અબ્બાક્લિકાની મોટી મિલકત મળવાથી તે નિત્ય નિત્ય મોટી મોટી મજલિસો ભરી મોજમજા ઉઠાવતો હતો. હમેશાં તેને ત્યાં નાચ-ગાન અને વારાઝનાઓના મુજરા આસ્થા કરતા હતા. આજે નવલવિહારીએ મુંદરી-મોહનના ઉપકારના ઝણુમાંથી મુક્ત થવા માટે તેવો જઈસો ઉજવ્યો હતો. હાથનોની નામદી અથવા મથકુટ્ટ પ્યારીજાનકે જે તે સમયે આખા ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં પોતાના મીઠા અવાજ અને સુરીલા

માનને માટે નામીથી હતી, તેને બોલાવીને ગાયનવાદનનો ઠાઠમક પણ ચલાવ્યો હતો. નવલવિહારી, સુઠરીમોહન, કિશોર તથા તેમના બે ચાર દોસ્તો મોહમમી મહિરાનું પાન કરી મતવાલા માતંગની પેઠે ડાલી રહ્યા હતા અને વારંવાર 'આફરીન' 'આફરીન' 'ક્યા અમ્મ્યા ગાના હય' 'ગાનેમેં તો ચહ રંડી કલાલ કરતી હય' એવા પોકારો કરી રહ્યા હતા. અત્યારે તેમણે એટલી બધી મહિરા ટીચી હતી કે, હવે જો તેમને થોડીક મહિરા પાવામાં આવે તો તેઓ બધા લોથપોથ થઈને, પોતાની બધી શુદ્ધ ભુદ્ધને ભુલી જઈને બેભાન થઈ જાય તેમજ હતાં. વારાંગના પણ એવી ચાલાક હતી કે, વારંવાર નયનના કટાક્ષ ફેંકી, તિરછી જિગાહ કરી, મીઠું મીઠું બોલી જાદૂની અસર કરી તેમને બધાને પોતાના ગુલામ કરી રહી હતી. તેમના મનને મોહીને તેણે એવી તો અદ્ભુત ઇંદ્રજાળ બિછાવી દીધી હતી કે, તેઓ તેના સિવાય તેને બીજું કંઈપણ દેખાતું જ નહોતું.

બીજી તરફ તેજ બંગલાના અંધારા ગયારાવાળા એક ધણીજ નાના, સાંકડા, ગંદા અને દુર્ગંધ ભરતા ઝોરડામાં બિચારી મનોહરા પોતાના કિસ્મતપર ધિક્કાર વરસાવતી તથા જલિમ જમીનદાર નવલવિહારીપર શાપનો વરસાદ વરસાવતી મનમાંને મનમાં જ કહી રહી હતી. કે:—“હાય ! જગતકર્તાના રાજ્યમાં પણ મોગલાઈ ચાલી રહી છે ? આખા દેશમાં તો મોગલાઈ રાજકર્તાઓની બેઠકોની લીધે ઘેર અંધાધુંધી ચાલી રહી છે, પણ ઇશ્વરના રાજ્યમાં પણ શું એવી અંધાધુંધી અને અત્યાચાર ચાલી રહ્યો છે ! આ પાપાણુ હૃદયના પુરુષો વિલાસના રૂવામાં પડી હાથે કરીને પોતાની જિન્દગીમાં શા કારણથી બરબાદ થઈ રહ્યા હશે ! શું એમના જુસ્મી હૃદયમાં ઇશ્વરનો પણ ભય નહિ હોય ? જો મનોહરા ધર્મના માર્ગમાંથી કદાપિ ચળિત

મર્ષ નથી, જેણે નીતિના માર્ગમાંથી એક પગલું પણ ભર્યું નથી, છતાં આવા સંકટો થાથી સહેવાં પડે છે. હાથ! રાજકર્તાઓની જલિમતાનું જ આ બધું પરિણામ છે. તેમની બેદરકારી એજ દેશને સ્મશાન જેવો દિનજડ કરી દીધો છે. એવા દુરાચારી, વાસના અને મહત્વાકાંક્ષાને આધીન થયેલા રાજકર્તાઓને ધિક્કાર છે ।

“ રીઆય રૈયત રાંકડી તે જોધને બેસી રહે,
પોતે રહી અજ્ઞાનમાં નહીં દુઃખડાં તેનાં દહે;
કર માત્ર લેવામાં કુશળ નહિ લાભ રૈયતનો ચહે;
લંબાવતો નહીં હાથ, કેવળ વચન આશ્વાસક કહે;
જૂપાળ તેવા નામના તે જૂમિકેરા બાર છે;
તે જૂપ સાચો જે કલ્યાણનો કરનાર છે. ”

હાથ ! તેવીજ દશા દેશના દેશદ્રોહી, પાપચારી જલિમ જ-મીનદારોની છે, તેઓ સર્વ અજ્ઞાનના અંધકારમાં મથકાઈને જગતના જીવોને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારાવી બ્યાકુળ કરી રહ્યા છે.

અરેરે ! આટલાં બધાં દુઃખો સહન કરવા છતાં પણ તેનો આરો ન આવ્યો કે, અંતે મારે આ મંધાતા અને ડાંસ મચ્છરથી ભરેલા બોંયરામાં કેદી થવું પડ્યું ? શું દુનિયામાં ધર્મનું અસ્તિત્વજ નથી. નીચ નવલવિહારી મને રીઆવી રીઆવીને પોતાની અનુગા-મિની કરવા માગે છે, દુઃખો આપીને નીચ વેશ્યાનો ધંધો કરાવવા માગે છે. એક માસ ચર્ચા નથી કર્યો પૂરો આહાર કે નથી પીધું ધરાઈને પાણી. નવલવિહારી નિરંતર આવીને મને સતાવે છે, મારા ધર્મને ભ્રષ્ટ કરવાની ધમકીઓ આપે છે. શું મેં ધર્મનો આશરો લીધો, એટલા માટેજ મારે આટલાં બધાં દુઃખો સહન કરવાં પડે છે ? હે સહ સ્વામી ! આ અધમતાના રાજ્યમાંથી મારો ઉદ્ધાર કરો.

બચાવો ! શું તમે મારી પ્રાર્થનાને લક્ષમાં નહિ લો, મારા દુઃખને દૂર જાહે કરો.”

“ નવલવિહારી ! તું તારાથી ગુન્નરાય તેટલો જુદા ગુન્નરી લે; તારી રાક્ષસી વૃત્તિને પ્રકટ કરી દે. પણ ચાલ રાખજે કે, ઇશ્વરના દરબારમાં તારું કશું પણ ચાલી શકશે નહિ.

“ ગુન્નરી લે જુલમ જલિમ જગતમાં આજ તું મુજ પર, લપટા ઉતર પ્રભૂ દરબારમાં એ ધ્યાનમાંહીં ધર; મરીઓની જુરી છે હાથ, બાળી ખાખ કરનારી; અમે સાંખ્યા બધા જુલ્મો નહિં તે સાંખશે ઇશ્વર. આમ કહી આંખોમાંથી ચોધારાં આંસુ વરસાવતી મનોહરા પુનઃ ઇશ્વરના ધ્યાનમાં લીન થઇ ગઇ. બધીવાર સૂધી ઇશ્વર સ્તવન કર્યા પછી તે મનમાં જ બોલી કે:—

“ રે એ કયા સંબળાતી મળને મોક્ષ તેં આપ્યો હતો;
ને દ્રૌપદીને શોક કૌરવ સભામાં કાપ્યો હતો;
લંકાપતિનો દશ દિશમાં મદ મહા વ્યાપ્યો હતો;
તેનય સંહારી કરી જિજ્ઞાસને સ્થાપ્યો હતો;
તો આજ આ આધાર હીના સુંદરીને શ્રીહરી !
આવાર આવી રક્ષવામાં વાર તેં શાથી કરી ? ”

આ પ્રમાણે મનોહરા વલોપાત કરતી, ઇશ્વરના સ્મરણમાં ધ્યાન તથા પોતાના દુઃખોથી દિલગીર થતી તે ઓરડામાં એક શટ્ટી વટ્ટી મંધાતી ગોદડીમાં પડી હતી. તેને ખાવા પીવાનું કે સૂવા બેસવાનું પણ કશું જાન રહ્યું નહોતું. રાત્રિ દિવસ તે ચિંતામાંને ચિંતામાં જ પ્રડી રહેતી. તેનું મોં તદ્દન સૂકાઇ ગયું હતું અને શરીરની શક્તિ ક્ષીણ થઇ ગઇ હતી.

આ પરથી વાંચક બંધુ ! તમારા મનમાં મનોહરાના દુઃખનો ખ્યાલ તો અવશ્ય આવી શક્યો હશે, પણ હવે તેને તે ઓરડામાં જ બોડા વખતને માટે રહેવા દઇને આવો આપણે એકવાર જમીનદાર નવરત્ન, સરદાર જેસલ તથા તેમના સોળતીઓનું અવલોકન કરી આવીએ. કમરણ કે, હવે રાત્રિના એક વાગ્યાનો સુમાર થઇ જવા આવ્યો છે અને મુબદ્રસિંહનો પણ શહેરમાંથી આવવાનો વખત થઇ ગયો છે.

નવલવિહારીના બંગલામાંથી મુંદરીમોહન તથા ખીજ જે ત્રણ ચાર દોસ્તો આવ્યા હતા, તેઓ સર્વ રાત્રિના સડાખારનો શુમાર ચર્તા જ પોતપોતાની માડીઓમાં બેસીને ધર તરફ ચાલ્યા ગયા હતા અને અત્યારે નવલવિહારી તથા કિશોર એક દીવાનખાનામાં બેસીને મનોહરાના સંબંધમાં કાંઇક સલાહ મસલત કરી રહ્યા હતા. દરવાજાપરના પહેરેગીરો તો જેમના તેમ પહેરો બરતાજ બેઠા હતા. સરદાર જેસલ ખીજવાર આવીને એ બંધુ જોઇ ગયો હતો અને નવરત્નન પણ તેણે એ બધા સમાચાર પહોંચાડી દીધા હતા એથી નવરત્ન ચિંતામાં આવી પડ્યો હતો. તે પોતાના મનમાં જ વિચારી રહ્યો હતો કે, “રાત્રિનો એક વાગી” જવા આવ્યો છે. હતાં એ શયતાનો—નિશાચરો હજી સૂધી હિંધ્યા નથી, એથી હવે મનોહરાને છોડાવવાનું કામ સહજમાં થઇ શકશે નહિ. વળી મુબદ્રસિંહ પણ અત્યાર સૂધી આવ્યો નથી. તેના આવવામાં આટલો બધો વિલંબ શા કારણથી થયો હશે ? શું કાંઈ લૂટારાએ તો તેને નહિ પકડી લીધો હોય, ગમે તેમ હો પણ હવે મનોહરાને છોડાવવામાં વિલંબ ન થવો જોઇએ. ગમે તે ઉપાયે આજે તો તેને મુક્ત કરાવવી જ જોઇએ. કમરણ કે, નહિ તો તે બિચારીના પાંચ પંદર હજાર રૂપિયા કે જે

રતનદાસ લૂટારાને આપ્યા છે, તેનું પાણી થઈ જવાનો સંભવ છે.”

આ પ્રમાણે બધા બધા વિચારો કરીને તેણે સરદાર જેસલને કહ્યું કે:—સરદાર, હવે તો વખત બણે પીતી ગયો છે. જો હવે આપણે આપણા કામની શરૂઆત નહિ કરી દઈએ, તો આજે મનોહરાનો ઉદ્ધાર કોઈ પણ રીતે થઈ શકે તેમ નથી. સુબદ્રસિંહ હજી સુધી આવ્યો નથી, મારે હવે તેની વાટ જોવી નકામી છે. આપણામાંના એક લૂટારાને અહીં ઉભો રાખી આપણે સર્વ નવલવિદ્યારીના બંગલાની પાછળની દીવાલપરથી એક પછી એક અંદર દાખલ થઈ જઈએ અને મનોહરાને છોડાવીને પાછળના રસ્તે જ બહાર લઈ આવીએ, એના જેવો ખીજો એક પણ સરળ ઉપાય મારા જોવામાં આવતો નથી. તેમ કરતાં જો કદાચ મારામારી કરવાનો પ્રસંગ આવી લાગશે તો આપણામાંના પાંચ સાત જણ તેમની સામા થઈશું અને એકાદ બે જણા મારફત મનોહરાને બંગલામાંથી બહાર મોકલાવી દઈશું.”

“તમારો આ વિચાર બણે જ ઉમદા છે. અમો સરવે તેમ કરવાને તૈયાર છીએ. ચાલો, હવે દીલ ન કરો. જેમ અને તેમ જલ્દી ચાલો.” સરદાર જેસલે કહ્યું.

જ્યારે આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલી રહી હતી, ત્યારે ત્યાં એક સુંદર પોશાકથી સજ્જિત થયેલી વારાંગનાના વેશવાળી મનોહારિકા મુક્તી હંસગતિથી ચાલતી તેમની પાસે આવી પહોંચી. રાત્રિનો અંધકાર હોવાથી તેનું મુખ બરાબર જોઈ શકાતું નહોતું એ ખરૂં પણ તેમ છતાં પણ તેની સ્વાભાવિક સુંદરતાનું જ એટલું બધું તેમ પડતું કે, તેને જોનાર મનુષ્યનું મન સહજમાં જ તેના તરફ ખેંચાયા વિના રહે તેમ નહોતું. તેને છેક નજીકમાં આવેલી જોઈને સરદાર

જેસલ નવરત્ન તથા સમળા લૂટારાઓ ધણી જ અન્યબીમાં આવી પડ્યા. સરદાર જેસલે તેને જોતાંની સાથેજ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે:-
 “આજે તમદીર કાંઈક પાંસરાં હોય. એમજ જણાય છે, નહિ તો આવી અંધારી રાત્રે આવી નવજોળનવાળી તરુણી આપણા શિકારનો ભોગ થવાને અહીં આવે જ શા માટે ?”

આમ કહીને સરદાર તેનો હાથ ઝાલવા ગયો. પણ તે સ્ત્રીએ તરતજ પોતાનો હાથ ખેંચી લઈને મીઠા અવાજથી કહ્યું:-“સરદાર હેવાને હાથમાં રાખો, આમ ઉતાવળા ન થાઓ હું કોણ છું અને અત્યારે શા કારણથી અહીં આવી છું, એ બધું તમે પ્રથમ બરાબર જણી લો અને ત્યાર પછી તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો.”

સરદાર તથા નવરત્ન આ સાંભળીને અવાજ થઈ ગયા. ધણીવાર સુધી તેમના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ, છેવટે નવરત્ને હૃદયમાં હામ બીડીને પૂછ્યું કે:-“બહેન તારે ડરવાનું કશું કારણ નથી. જ્યાં સુધી આ નવરત્ન હાજર છે, ત્યાં સુધી આ સરદાર, તેનાં માણસો કે બીજા કાઠનાથી પણ તારો સ્પર્શ કરી શકાય તેમ નથી. કહે તું કોણ છે અને અત્યારે આવી ઘોર અંધારી રાત્રે અહીં શા કારણથી આવી છે વાર ?”

આવનાર યુવતીએ જવાબ આપ્યો કે:-“હું તમારું ભણું કરવાજ આવી છું, મને સરદાર સુભદ્રસિંહે અહીં મોકલી આપી છે, મારું નામ સુભદ્રા છે.”

“તારા સરદાર સુભદ્રસિંહ ક્યાં છે ? તેમના આવવામાં આટલો બધો વિલંબ શા કારણથી થયો ? શું તેઓ અહીં આવવાના નથી ?” નવરત્ને ગભરાટપૂર્વક પૂછ્યું.

“ના, તેઓ હમણાં આવી શકે તેમ નથી. મને જ તેમણે

પોતાનું કામ સોંપી દીધું છે. હું તેમની જરાપણ ખોટ તમને જણાવા દઈશ નહિ. કહો, તમે મનોહરાને ઓડાવવાનો ઉવરે શા ઇલાજ શોધી કાઢ્યો છે? નવલ્લવિહારીના બંજલાનાં અંધા માણસો ઉઘી ગયાં છે કે નહિ?” આવનાર યુવતી સુભદ્રાએ પૂછ્યું.

જવાબમાં નવરત્ન તથા સરદાર જેસલે ધણી જ દિલગીરીની સાથે કહ્યું:—“ સુભદ્રાસિંહના ન આવવાથી અમને અમારા કામમાં બહુ જ નુકસાન થવાનો સંભવ છે. તેમ છતાં પણ જ્યારે તમે કહો છો કે, તેમની ખોટ હું તમને જરા પણ જણાવા દઈશ નહિ, ત્યારે અમે લાચારીથી અમારી કલ્પના પ્રમાણે યોજી રાખેલો ઇલાજ તમને જણાવીએ છીએ.”

આમ કહીને તેમણે પોતાનો ઇરાદો તેને જણાવી દીધો અને વધારામાં પૂછ્યું કે:—“ કેમ, તમને અમારો ઇલાજ પસંદ પડે છે ખરો ને ? ”

“ ના, મને તમારો એ ઇલાજ ખિલકુલ પસંદ પડતો નથી. કારણ કે, એથી વિના કારણ એકબીજાનાં લોહી રેડવાનો સંભવ છે સુભદ્રાસિંહે તો મને એવી સલાહ આપી છે કે, જ્યાં સુધી બળનો ઉપયોગ ન કરવો પડે, ત્યાં સુધી તો છળકપટથીજ કામ લેવું. મારી પણ એજ ઇચ્છા છે.” સુભદ્રાએ જવાબમાં પોતાનો ઇરાદો જણાવ્યો.

“ પણ તમે શું છળકપટ કરીને તેને તમારા બળમાં ફસાવવા માગો છો. એ સર્વ રમતાનો તો ઘણા ચાલાક છે તેમની પાસે તમે તમારી શી ચાલાકી ચલાવવા માગો છો? મારી ધારણા પ્રમાણે તો તેવો કોઈ સદજ ઉપાય મળે તેમ જણાતું નથી.” નવરત્ને કહ્યું.

એ બધું થઈ રહેશે. હું મારા સ્ત્રી ચરિત્રના પ્રભાવથીજ કાંઈ કરું તે તમે જાણ કરો. હમણાં હું અહીંથી ગાયન ગાતી ગાતી નવ-

લવિહારીના બંગલા પાસે જઈશ અને મારા ગાયનથી સર્વને મુગ્ધ કરી મદિરાપાનમાં મગ્ન કરીશ અને મદિરામાં બેઠોશીની દવા મેળવીને તેમને બધાને બેભાન કરી દઈશ. એ બધાં કામોમાંથી પરવારી હું અત્યારે મારી સાથે જ સીસોટી લેતી આવી છું, તેનો અવાજ કરીશ. એ અવાજ સાંભળીને તમે બધા એકદમ બંગલામાં આઠ્યા આવજો. અને નવલવિહારી તથા તેના સોબતીઓને બંધનયુક્ત કરી નગરના દરવાજા પર લટકાવી દેજો તથા મનોહરને છોડાવીને કોઈ સહીસલામતી ભરેલી જગાએ લઈ જાઓ. ” મુબદ્દાએ તદ્દન નવીન ઈલાજ બતાવ્યો.

આ સાંભળીને સહુ પ્રસન્ન થયા. નવરત્ને તરતજ મુબદ્દાને સંબોધીને કહ્યું:—“ તમારો આ ઈલાજ તો સર્વથી સુંદર છે. માટે જાઓ હવે એને જલ્દી અજમાવો વિલંબ ન કરો.”

“ બહુ સારું, હું હમણાં જ જાઉં છું. પણ જ્યારે હું સીટીનો અવાજ કરું ત્યારે તમે આવવામાં જરા પણ વિલંબ કરશો નહિ.”

આમ કહીને એ રતિને પણ શર્માવનારી સુકોમળ સુંદરી મુબદ્દા નવલવિહારીના બંગલાના દ્વાર પાસે આવી પોતાના મંજુલ સ્વરથી ગાવા લાગી:—

“ કોઈ ઉમ્મેદ યર નહીં આતી;
કોઈ સૂરત નજર નહીં આતી;
આગે આતીથી હાલ-એ દિલ પૈદંસી;
અય કિસી બાત પર નહીં આતી;
જાતતી હું સવાબ તાઅતો બુહદ;
પર તખીયત ઇષર નહીં આતી;

હૈ કુછ અમસીહી વાત જો ચૂપ હું;
બત્તી ક્યા વાત કર નહીં આતી;
હમ વહાં હૈ જહાંસે હમકોબી;
કુછ હમારી ખુબર નહીં આતી;
મરતે હૈ આજૂમે મરતે કા;
મૌત આતી હૈ પર નહીં આતી. ”

આ ગાયન સાંભળીને દારપાળો ચમકી ઉઠ્યા, તેમાંના બે ત્રણ ફરવાનોએ એકી સાથે બહાર આવીને પૂછ્યું કે:—“ અય ઔરત ! અચ્છી ઔરત ! તુમ કૌન હો, કહાંસે આતી હવ ઔર તુમકો ક્યા અહતા હવ ? ક્યા તુમ હમેરા સરદારકો મિલનકે લીચે આયી હવ ? ”

મુબદ્દાએ તેનો કશો પણ જવાબ ન આપતાં ફરીવાર ગાવા માંડ્યું કે:—

“ દીવાની પ્રેમની હું છું, સદાયે પ્રેમ માગું છું;
મધુરા પ્રેમને માટે જહાં સારી તપાસું છું;
પીધો છે પ્રેમનો પ્યાલો હવે આહલેક જગાવું છું;
દીવાની પ્રેમની હું છું સદાયે પ્રેમ માગું છું; ●
જગતમાં પ્રેમ દેખું ના બધે અંધાર ભાળું છું;
હવે એ પ્રેમની આશા હૃદયથી હાય ટાળું છું;
કરે છે પ્રેમી-પ્રેમી પણ મળે છે ક્યાં ખરા પ્રેમી ?
નિભાવે પ્રેમને પ્રીતે, વસે છે ક્યાં અહા પ્રેમી ? ”

‘વસે છે ક્યાં અહા પ્રેમી’ એ શબ્દોનો તેણે એવા તો તાન-પૂર્વક પંડોટો લીધો કે જે સલાહસ્વનમાં એટલા ફિરાર તથા નવલ વિહારીના મન સાથે પણ જાળને અથડાયા. એ સાંભળીને નવલવિ-

હારી તરતજ તે ઓરડામાંથી બહાર નીકળીને જે સ્થળે એ મુવતીનો પહાડી નિનાદ સંભળાતો હતો, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. નવલવિહારીની ખજજ તેનો વફાદાર સલાહકાર સાથે કિશોર પણ આવીને એ સુક્રમણ સુંદરીના મુખ તરફ જોવા લાગ્યો. પોતાના માલિકને આવેલો જોઈને સર્વ પ્રહરીઓ ત્યાંથી છૂટા છવાયા થઈને અંદર જઈ ઉભા રહ્યા. નવલવિહારીએ સુભદ્રાના સુક્રમણ કંઠમાંથી નીકળેલા મૃદુમંજુલ માથનને સાંભળીને ફરોવાર તેનું માથન સાંભળવાની તેની ઈચ્છા ક્યાંવી તથા કશું કે:-“સુંદરિ ! તું કાણુ છે, આવી અંધારી રાત્રે અહીં શા માટે આવી છે !”

સુભદ્રાએ નયનના કદાક્ષ મારી નવલવિહારીની છાતી ચીરી નાખી અને ત્યારપછી કાંકિલાને પણ કંપાવી દે તેવા ક્રમણ કંઠથી બોલો કે:-“અમારૂં શું પૂછવું, સરદાર, અમે પંખિણીઓ તો એક જાણામ્ અણુમતો ચર્તા બીજો માળો સોપી લઈએ, એથી અમારૂં સ્થેવાનું એક ઠેકાણું પણ શી રીતે હોય !

“વિલાસી નાર નખરાળી વિલાસોને સદા ચ્હાતી;
 ● કદપિ કોઈના અંધનમહિ નહિં નાર અંધાતી;
 મળ્યું યૌવન નારીને સદા એ વેચવાનું છે;
 મળે જો માર સારો તો સદા સંગી થવાનું છે;
 અમે છે પ્રેમના બોગી, અમારૂં પ્રેમ જીવન છે.
 સદાએ પ્રેમને માટે અમારે જીવવાનું છે.”

નવલવિહારી, કામથી અંધ થયેલો, કામમાં નિરંતર રચ્યોપચ્યો રહેનાર કામધી નવલવિહારી તથા તેનો પરમ મિત્ર કિશોર સુભદ્રાના આ વચનોથી હાથલ થઈ ગયો તેમને તેનો વિશેષ પરિચય પૂછવાનું

પણ જ્ઞાન ન રહ્યું. તેમણે મુબદ્દાને પોતાના ઝોરડામાં લાવી મુકુ-
મંજુલ વાર્તાલાપ કરવાનો આગ્રહ કર્યો. મુબદ્દા તેમની સાથે એક
સુંદર દીવાનખાનામાં જઈ તેમાં બિઠાવેલા એક સુંદર કમર પર બેઠી
અને ત્યાર પછી ઉપરાઉપર નયનનાં બાણો વરસાવતી, મોહનીબરેલી
વાણીથી કહેવા લાગી કે:—“ સરદાર ! આજકાલ ચારપાંચ દિવસ
જ્યાં તમારી શોધમાં રખડતાં રખડતાં હું એટલી બધી મુશીબતમાં
આવી પડી છું કે, મને મારી સદાની પ્યારી મદિરા પણ મળી નથી
માટે પ્રથમ એનો બદ્દોબસ્ત કરાવી આપો, એટલે પછી હું મારા
આગમનનું કારણ તમને દર્શાવું.”

નવલવિહારીએ તરતજ મદિરાનું એક મોટું પાત્ર મંગાવ્યું
અને તે સાથે નાના ચારપાંચ ગ્લાસ પણ મંગાવ્યા. પણ એ વખતે
નવલવિહારી તથા કિશોરને મદિરાનો એટલો બધો નિશો મળ્યો હતો
કે, તેમને હવે જો એકાદ ગ્લાસ મદિરા મળે તો તરતજ તેઓ બેહોશ
બની જાય તેમ હતા. આલાક મુબદ્દાએ એક એક પાત્ર ભરીને તેમના
હાથમાં આપ્યું તથા પોતે પણ એક પાત્ર પોતાના માટે લીધું. મુ-
બદ્દા ૧૧ અભ્યાસકથી કિશોર, તથા નવલવિહારી તે મદિરાને ઉદરમાં
પ્રવરાવી ગયા. મુબદ્દા ગ્લાસને હાથમાંથી પછાડીને જુલથી પડી મર્યો
હોય, એવો ડાળ કરી બોલી:—“ આજે મારા બાગમાં મદિરા પી-
વાનું લખ્યું હોય તેમ જણાતું નથી. મને લાગે છે કે, તમારા મ-
હરીઓ મદિરાના ઉપાસક હશે અને તેમને આજે મદિરા ન મળવા-
થી મારી આ મદિરામાં તેમનો જીવ પડ્યો હશે, તેથીજ મારા હાથ-
માંની મદિરા આ પ્રમાણે ઢળી પડી હશે પણ ફિકર નહિ. તમે એ
સર્વને બોલાવો તથા મદિરાના બીજા એકાદ બે મોટા પાત્રો લાવો.
આજે તો મદિરાની ઉબાળી કરી મારા આવવાની ખુશાલીમાં સહુને

મદિરા પાઇને તમ કરીએ. કેમ શેઠજી, મદિરા તો છેને ?”

“છે? છે, પુખ્ત છે, નવલવિહારીને ત્યાં કરો. પણ અભાવ નથી. કિશોર જન, તું સર્વ પહેરેગીરને બોલાવી લાવ, હું પોતે મદિરા લઈ આવું છું.” આ સીબળીને કિશોર પહેરેગીરને બોલાવવા ગયો અને નવલવિહારી ઉઠીને બીજી મદિરા લેવા માટે બીજા ઝોરડામાં ચાલ્યો ગયો. એ દરમ્યાન સુભદ્રાએ પોતાની પાસે પડેલા મદિરાનાં ઘડામાં બેઠેલીની દવા મેળવી દીધી. ત્યાર પછી થોડીવારે જ્યારે નવલવિહારી આવ્યો ત્યારે તેને એ દવાવાળી મદિરાનો એક ગ્લાસ તેણે આગ્રહપૂર્વક પીવડાવી દીધો, તેની આંખો સહજ ધેરાવા માંડી, એ તકનો લાભ લઈને તેના લાવેલાં મદિરાનાં બીજાં પાત્રોમાં પણ તે દવા મેળવી દીધી.

ત્યાર પછી થોડીવારમાં આકાશ મદિરાના ઉપાસક પ્રહરીઓને લઈને કિશોર તે ઝોરડામાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવ્યા પછી તેણે કહ્યું:—“એકદમ બે પ્રહરીઓ વૈષ્ણવ ધર્મના ચેલા હોવાથી મદિરાપાન કરતા નથી, માટે તેઓ આવ્યા નથી. આ સર્વ ભદ્ર પુરૂષો મદિરાના ખાસ ઉપાસક છે, તેમને મદિરા જેવીથી સંતુષ્ટ કરો.”

સુભદ્રાએ ધીમે ધીમે તેમના સર્વના હાથમાં એક એક દવાથી મિશ્રિત કરેલી મદિરાનું પાત્ર આપીને તેમને તેનું પાન કરવાની સૂચના આપી. એ વખતે નવલવિહારી બેભાન બની ગયો હતો. હવે ફક્ત બહારના બે પ્રહરીઓ તથા કિશોરજી શુદ્ધિમાં રહી હતા. કિશોરને પણ સુભદ્રાએ પોતાની મોહજળમાં ફસાવી લીધો અને છેવટે દવાવાળી મદિરાની સહાયતાથી બેભાન બનાવી દીધો. ધીમે ધીમે સર્વ પહેરેગીરો પણ તે ઝોરડામાંજ લોટવા લાગ્યા. સુભદ્રાએ જ્યારે જોયું કે, સર્વના મગજ પર પોતાની દવાએ પૂરતી અસર કરી દીધી

છે, ત્યારે તેણે અંદરના એક ઓરકામાં જઈ પોતાનો સ્ત્રીનો વેશ ઉતારી નાખ્યો. અને નવલવિહારીના શરીરપરથી વસ્ત્ર ઉતારીને પોતાના શરીરપર ધારણ કરી લીધા.

ત્યારપછી બહાર બેઠેલા બન્ને પ્રહરીઓ પાસે જઈને તેણે કહ્યું કે:—“પ્રહરી, શહેરમાં જઈ હમણાંને હમણાંજ માડીવાળાને વરધી આપી આવ કે, માડી સવારના સાત વાગ્યા પહેલાં અહીં હાજર કરી દે. અત્યારે અંધારાનો વખત છે, માટે જો તમે બંને સાથે જશો તો પણ ચાલી શકશો.”

માંજના ઘેનમાં ચક્રચુર થયેલા બન્ને પ્રહરીઓ, સુભદ્રાના અવાજને પણ ઓળખી શક્યા નહિ. તેનો પોશાક જોઈનેજ તેઓ જાણી શક્યા પાછા ગયા અને હાથ જોડીને બોલ્યા કે:—“અરજ, સાહબ, અયસાહી કરતા હય. અબી શહેરમાં જાકે માડીબાલેકા ખમર દે દેતા હય. હુજૂર ઇસી લીયે કુછ ફિક મત કરના.”

આમ કહીને તેઓ બંને હાથમાં એક એક મલખારી ડાંડા લઈને માંજના ઘેનમાં ને ઘેનમાં રામાયણના સપ્તમકાંડપર પોતાની બૃહસ્પતિવત્ત જળવતી બુદ્ધિથી ચર્ચા ચલાવતા તરતજ બૂખણાનગરી તરફ ચાલ્યા ગયા. તેમના ચાલ્યા જવા પછી સુભદ્રાએ, નવલવિહારી, કિશોર તથા સર્વ પ્રહરીઓના નાક પાસે ફરીવાર બેઠોશીની હવા સંભાળી દીધી.

જ્યારે આ સર્વ કથાંભાંધી નિવૃત્ત થઈ, ત્યારે સુભદ્રાએ આજ બંધલામાં ફરી વળીને મનોહરાની શોધ કરવા માંડી, પરંતુ તેને ક્યાંયથી પણ તેનો પત્તો મળી શક્યો નહિ, છેવટે તે ચાકીને મનમાં મનમાંજ વિચારવા લાગી કે:—“હવે શું કરવું? એને શી રીતે શોધવવી? આ મહેલમાં તો તે ક્યાંય પણ જણાતી નથી! મુંઝવે આ

શયતાનો એને બીજે ક્યાંય પણ ઉપાડી ગયા હશે અથવા તે મરણને
શરણ મળી હશે ? કાંઈ પણ સમજી શકાતું નથી. પણ આ શું ?
આ બંગલામાં બીજી કોઈ સ્ત્રી પણ કેમ જણાતી નથી ? શું નવલ-
વિહારીનું કુટુંબ આ બંગલામાં નહિ રહેતાં શહેરમાંજ રહેતું હશે ?
આ તેમના અનાચારનો અખાડો હશે ? શયતાનોનું એકકખાનું હશે ?
હા-હા. હંગમડાપરથી તો એમજ જણાઈ આવે છે ?”

સુભદ્રા જ્યારે આ પ્રમાણે ચિંતામાં પડી ગઈ હતી, ત્યારે તેના
કાને અચાનક ‘કિશોર, મને સખ્ત તરસ લાગી છે, માટે પાણી લાવી
આપ.” આવા શબ્દો સંભળાયા.

એ સાંભળીને તે તરતજ ઉભી થઈ ગઈ અને ચારે તરફ જોવા
લાગી, પણ તેને બોલનાર માણસનો અવાજ ક્યાંથી આવે છે, એની
કશી ખબર પડી નહિ. એથી તે મહા વિચારમાં પડી ગઈ. એવામાં
ફરીવાર તે અવાજ સંભળાયો. એપરથી તે જાણી ગઈ કે, એ અવાજ
મનોહરાનોજ છે તથા તે બોંયરામાંથી આવી રહ્યો છે, સુભદ્રાએ એવો
વિચાર કરીને બોંયરાની શોધખોળ કરવા માંડી, છેવટે હાથમાં ખત્તી
લઈને ફરતાં ફરતાં તે બંગલાની એક નાની ઓરડીમાં જઈ પહોંચી,
એ ઓરડી ઘણીજ નાની, સાંકડી છેક ખુણામાં આવેલી હતી, તેમાં
એકી સાથે ત્રણ માણસો ભાગ્યેજ ઉભા રહી શકે તેમ હતું. તેની
નીચે પોલાણ હતું અને ઉપરથી એક પથ્થર ઢાંકી દેવામાં આવ્યો
હતો. પથ્થરને ખસેડવા માટે ત્યાં એક લોહાની મજબુત કોથ પડી
હતી. તે કોથવડે સુભદ્રાએ તે પથ્થરને ઉઘાડી નાંખ્યો, તો તેના
જોવામાં એક પથ્થરની સીડી આવી. એ સીડીપરથી તે સડસડાટ
નીચે ઉતરી પડી, તો સહજ આગળ જતાં એક દાર આડું આવ્યું

એ દ્વારપર લોહનું એક મજબૂત તાળું વાસેલું હતું. તાળું જોઇને સુભદ્રા ઉડા વિચારમાં પડી મર્ધ અને એ તાળાને શી રીતે ઉઘાડવું એની ચિંતા કરવા લાગી; એવામાં તેની નજર તે દ્વારની ઉપરની દીવાલપરના એક નાના સરખા ગોખલાપર પડી. એ જોઇને દ્વારના તાળાપર પગ મૂકી તેણે તે ગોખલામાં હાથ નાંખ્યો, એટલે તેને તરતજ તે દ્વારની ચાવી મળી આવી. ચાવીથી તાળું ખોલી તે સહજ આગળ વધી એટલે ચારપાંચ મોટા મોટા ઓરડાઓ જોવામાં આવ્યા. દરેક ઓરડાના દ્વારપર તાળાં વાસેલાં હતાં અને દરેકની દીવાલની અંદર ખોદેલા ગોખલાઓમાં ચાવીઓ પણ રાખવામાં આવી હતી. સુભદ્રાએ દરેકની ચાવીઓ લઇને એક પછી એક એમ સર્વ ઓરડા નિર્ધ નાંખ્યા પરંતુ મનોહરાનો ક્યાંયથી પણ પત્તો મળી શક્યો નહિ. છેવટે તે પ્રથમ જણાવેલી એક નાની ઓરડી પાસે આવી પહોંચી. એ ઓરડી પાસે જતાંની સાથેજ તેને ફરીવાર મનોહરાનો અત્યજ સંભળાયો. એથી તેના હૃદયમાં આશ્ચર્ય ઝંધાણી. તે તરતજ તે ઓરડીમાં જઇ પહોંચી. એ વખતે તેને પોતાની સ્વામિની મનોહરાનાં દર્શન થયાં. મનોહરાને જોતાંની સાથેજ તે રડી પડી. મનોહરાની આંખોમાં પણ આંસુ આવી ગયાં. સુભદ્રાએ સહજ શાન્ત થઇને કહ્યું કે:—“ હવે આમ રડવાનો કે વિલંબ કરવાનો લેશ માત્ર પણ ધખત રહ્યો નથી. જેમ અને તેમ જલ્દી મારી સાથે ચાલો. તમારે જે કંઈ વાતો કહેવી હોય, તે અહીંથી નીકળ્યા પછી કહેજો. અત્યારે તો આપણે દુશ્મનોના મ્હોંમાંથી બહાર નીકળી જવાની ખાસ જરૂર છે.”

. મનોહરાને આશ્વાસન આપી સુભદ્રા તરતજ તેને લઇને જે ઓરડામાં નવલવિહારી, કિશોર તથા તેના પહેરેગીરો પડ્યા હતાં, ત્યાં

આવી પહેચી ત્યાર પછી મનોહરાને પુરુષનો પોશાક પહેરાવી બધાને ફરીવાર બેઠોશીની દ્વા સુધાડી તેણે નવરત્ન તથા સરદાર જેસલને પોતાની પાસે બોલાવવાના ઈરાદાથી ગજવામાંથી સીસોટી કાઢીને વગાડી. સીસોટીનો અવાજ સાંભળતાંની સાથેજ તેઓ બધા એકદમ ત્યાંથી નવલવિહારીના બંગલાના દ્વાર પાસે આવી લાગ્યા. દ્વારપર કોઈ પણ પ્રહરીને ન જોવાથી આનંદપૂર્વક અંદર પેઠા, પણ ત્યાં મુબદ્રા તથા મનોહરાના વગેરે કોઇને ન જોવાથી અન્યયખીમાં પડી ગયા. મુબદ્રા નવલવિહારીના પોશાકમાંજ જેસલથી સીટી વગાડવા લાગી. એ જોઇને તેમના આશ્ચર્યની હદજ ન રહી. તેમણે વિચાર્યું કે, નવલવિહારી આ વાત શી રીતે જાણી ગયો હશે, અવશ્ય મુબદ્રાસિંહ તરફથી આવેલી સ્ત્રીએ કંઈક દેખો કર્યો હશે. પણ જો તે મજ હોય તો તેના વોસપચીસ પહેરેગીરો ક્યાં જાય ? જેમની ધાસ્તીથી સરદાર રતનદાસની મુબદ્રાસિંહ તથા નવરત્નને સહાયતા લેવી પડી હતી, તે તો આટલામાં ક્યાંય પણ દેખાતા નથી. ગમે તેમ હો, પણ આમાં કંઈક બેદજ સમાવશે છે.”

આ સમયે નવલવિહારીના વેશવાળી મુબદ્રાએ કિશોરના વેશમાં રહેતી મનોહરાને કહ્યું:—“ જાઓ તમારો બચાવ કરવા માટે અમે અમાઉથી બદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે, માટે હવે જરાપણ વિલંબ કર્યા વિના સત્વર મારી સાથે ચાલો.” આમ કહીને તેણે નવરત્નને પોતાની પાસે આવવાનો ઈશારો કર્યો. નવરત્ન તરતજ તેની પાસે આવ્યો એટલે તેણે કહ્યું કે:—“ ગભરાવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. હું નવલવિહારી નથી, પણ મુબદ્રાસિંહ તરફથી આવેલી મુબદ્રાજ છું અને કિશોરના વેશમાં રહેલાં આ મારાં માલિકીની મનોહરાજ છે. ઇશ્વરકૃપાથી તેઓ આખા હટકી સ્વર્ગ્યા છે. જાઓ તમે તેને લઇને બં-

મલાની બહાર નીકળી જાયો; હું બધો બંદોબસ્ત કરી હમણાંજ તમારી પાછળ આવું છું.”

ત્યાર પછી તેણે સરદાર જેસલને કહ્યું કે:—“સરદાર! તમે તમારા બાકીના રૂપિયા લેવા મારી સાથે ચાલો અને તમારા બીજા લૂટાસંજોને નવલવિહારી, કિશોર તથા તેનાં બીજાં માથુસોને તેમની મજબૂત પાધડીઓ વડે મામતી ભાગોળના ઝાડપર બાંધવાની આજ્ઞા આપો, મદિરામાં અંધ થનાર પિશાચોની તો એવીજ દશા થવી જોઈએ.”

નવરત્ન અને મનોહરાએ સુભદ્રાની સલાહ લઈને પ્રથમ તો નવરત્નને ત્યાંજ જવાની સલાહ કરી. પછી સરદાર જેસલસિંહ સહિત તેઓ ત્યાંથી નવરત્નના ઘર તરફ રવાના થયાં.

બીજા તરફ એક એક લૂટારો એક એક પહેરેગીર તથા નવલવિહારી અને કિશોરને મજબૂત રીતે બાંધીને પોતાના સરદારની આજ્ઞા પ્રમાણે ઝાડ સાથે લકડાવીને પોતાની બેઠી ગુહા તરફ ચાલ્યાં ગયા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્રેમીદ્વયની પ્રેમકથાઓ.

ક્યા જાને હિસે વહમ હૈ ક્યા મેરી તરફસે;
જો ખ્યાલ મેં બી રાતકો તનહા નહીં આતા;
મેં જાતા જહાંસે હું તૂ આના નહીં પોતક;
કાફિર તુઝે કુછ ખૌદ ખુદાકા નહીં આતા;

દુનિયા હૈ વહ સમ્યાહ કિ સખ દામમેં ઈસકે;
આ જાતે હૈ લેકિન કામ દાના નહીં આતા;
કિસ્મતસે હી લાચાર હું અય જોડાઈ વર્ગના;
સખ ફનમેં હું મૈં તાક મુઝે ક્યા નહીં આતા.

આણેકલાલને ત્યાં અંખાલિકાને આવ્યાને આજે એકાદ અઢ-
વાડિયું વીતી જવા આવ્યું હતું. એટલા થોડા દિવસમાંજ ઈન્દુમ-
તિની સાથે તેને પોતાની સગી બહેનના કરતાં વધારે રનેહ થઈ
ગયો હતો. એકા સાથે ખાવાપીવાનું એકી સાથે સૂતા બેસવાનું તથા
એકા સાથે વાર્તાલાપ કરવાનું કામ તેમને માટે હમેશનું થઈ પડ્યું
હતું. તેમના બન્નેમાં થયેા દિવસનો જૂનો રનેહ હોયની ! એમજ
જ્યાં આવતું હતું.

એક દિવસ ઇન્દુને એકલી જાંઘને ગુજરાતી યુવક સુંદરજીએ કહ્યું
કે—“ઈન્દુ ! તું તો એક સખી મેળવીને મને પણ જૂલી મઈ છે.
પહેલાંની પેઠે વાતચીત કરવાનું તથા મારી સાથે બેસીને મને આનં-

હિત કરવાનું પણ એક વિસરીજ ગઇ છે.”

હિન્દુમતિએ હસીને કહ્યું કે:—“તે એક ધણી ભલી અને ભોળી બાળા છે, એટલે મને તેની સાથે બેસવાનું, તેની મીઠી મીઠી વાતો સાંભળવાનું તથા તેને ચલાવાનું પણ વધારે પસંદ પડે છે. જ્યાં તમે એમ પણ જાણતા જ હશો કે, ત્યારે સરખી ઉમ્મરના પુરુષોનો સહવાસ થાય છે, ત્યારે તેમને એક બીજાને એક બીજાથી વિખૂટું થતાં લેશ માત્ર પણ રચતું નથી, તેવીજ રીતે સરખી ઉમ્મરની કન્યાઓની પણ તેવીજ દશા થાય છે.”

સુદરજીએ પૂછ્યું કે:—“ત્યારે તે તારી પેઠે મારી સાથે વાતચીત કેમ કરતી નથી, અરે મારો પાસે પણ શા કારણથી આવતી નથી ? અહીં આવ્યા પછી હું તેને એક દિવસ પણ મળી શક્યો નથી અને તે પણ મારી મુલાકાત લેતી નથી, એનું શું કારણ છે ?”

“તે કહે છે કે રવામીદીન સીને કાંઈ પણ પરાયાપુરુષનું મુખ જોવાનો અથવા સહવાસ સેવવાનો કરી શકે પણ અધિકાર જ નથી. આર્યશાસ્ત્ર વિધવાને નિરંતર એકાંતમાં રહી વિશ્વપતિનું તથા પરમાત્માનું જ ધ્યાન ધરવાનો અનુરોધ કરે છે.” હિંદુએ કહ્યું.

“એમ ધારવામાં તેની ભૂલ થાય છે, શાત્રપરજ ફક્ત આધાર રાંખી બેસવાનું હોયું નથી. ધારો કે આર્યસંસાર અથવા હિન્દુ સમાજના નિયમ પ્રમાણે કદાચ એક આડવર્ષની કન્યાનો પતિ તેનો સ્પર્શ કર્યા પહેલાં જ મરી જાય તો શું જિન્દગી સુધી તેણે પોતાના આધુષ્યને વૈધવ્યજમાં વીતાડવું જોઈએ ? સંસાર—મુખથી વર્ણિત રહેવું જોઈએ ?”

“સુદરજી ! શાસ્ત્રના કથનમાં હમેશાં કાંઈ ઉચ્ચ હેતુજ સમાયેલો હોય છે. હિન્દુઓનો ધર્મ તથા હિંદુઓનાં શાસ્ત્રો એવી

ખૂબી અને ઉત્તમતાથી લખાયેલાં છે કે, તેનાપર કોઈ પણ રીતે આક્ષેપ થઈ શકતો જ નથી. એવી આઠ વર્ષની કન્યાનો પતિ તેની સાથે લગ્ન કરીને તરત જ મરી જાય, તો તેને વૈધવ્યમાં જ જિન્દગી ગાળવી જોઈએ. કારણ કે, એથી તેમના મનપર કાબૂ આવે છે, તેઓ વાસતાનું દમન કરતાં શીખે છે અને સંસારના સર્વ પ્રયોગોમાં મિથિત ન થતાં કેવળ સ્વામીના-પરમાત્માના ધ્યાનમાં જ લીન રહીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સ્નેહનો સ્વામી એકજ હોઈ શકે છે, એનાપર અધિકનો અધિકાર અમત્યનો નથી ?”

“ના, ઈન્દુ ! એમાં સ્નેહનો સવાલ છે જ નહિ, એ સર્વ સમાજનો અત્યાચાર જ છે. જે બિચારી સ્નેહ થું છે, સ્વામી થું છે અને સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવાનું પ્રયોજન થું છે, એ જાણતી પણ નથી, એનાપર વૈધવ્યનો અત્યાચાર ચલાવવો એના જેવું બીજું કયું બચકર પાપ છે ? મારી માન્યતા પ્રમાણે તો અખ્યાલિકા સમાજનો વૃથા ભય રાખે છે.”

“સુંદરજી, અખ્યાલિકાને માટે તેવો પ્રસંગ આવ્યો જ નથી, તે પોતે જ તેના પસંદને ચઢાતી હતી, તેણેજ તેની પસંદગી કરી હતી, એટલે એનાપર અત્યાચાર થવાનો કશો સવાલજ રહેતો નથી.” ઈન્દુએ કહ્યું.

વસ્તુતઃ અખ્યાલિકા કોઈ પણ પરાયા પુરુષની સાથે મુલાકાત કરતી નહોતી, એકાંતમાં રહેવાનું જ તે વધારે પસંદ કરતી હતી, તેમ છતાં પણ ઈન્દુમતિના સહવાસથી અથવા તેના મીઠા આશ્વાસનથી તેના હૃદયની પીડાનો ભાર ધણો હળવો થઈ જતો હતો.

ઈન્દુના કિરણોથી વિચ્છાળ વસુંધા છવાઈ મઈ હતી અને પ્રિય-તમનું સંમેલન થવાથી સ્નેહ-વિહવલા રાત્રિ આનંદપૂર્વક હાસ્ય

કરતી ખીલી રહી હતી. મધું કરીને રાત્રિના બે એક પ્રહર પાતી ગયા હતા. એ સમયે એક ઓરડાની બારી ખોલી બે યુવતીઓ તેની ખાસે ચઢ મંબુલ સ્વરથી મંદોમંદો મધુર વાર્તાલાપ કરી રહી હતી, તેમાંથી એક ધનદુસતિ હતી અને બીજી અંબાલિકા હતી.

ધનદુસતિએ કહ્યું કે:—“બહેન ! તેં શી રીતે જાણ્યું કે, મુંદરજીનો પ્રેમ અસ્થિર છે અને મણિલાલનો પ્રેમ તેનાથી વિશેષ ગાઢ અને સ્થાયી છે વાર ?”

અંબાલિકાએ જવાબ આપ્યો કે:—મુંદરજીનું વર્તન—આલસલક્ષ્ય તથા બોલવા આલવાની રીતભાત મને બિફક્ષ કુલીન મનુષ્યના જેવી ઉચ્ચ અને યોગ્ય લાગતી નથી. તેની વાતચીત, આચરણ, હાવભાવ ઠીક હોવા છતાં પણ તે જાણે ખાસ અભ્યાસથીજ તેને પ્રાપ્ત થતાં હોય, તેમ જણાય છે, પરંતુ તેનું મન તેવું પવિત્ર નથી. હૃદયમાં કોઈ વિષમ વિષયને કુપ્રાપ્તી રાખી, તે એકબે આડંબર કરી રહ્યો હોય એવો જ મને તો સાર જાસ થઈ આવે છે.”

“અને મણિલાલના વિષયમાં તારો શો અભિપ્રાય છે વાર ?” ધનદુસતિએ પૂછ્યું.

“મણિલાલનું હૃદય તથા સ્વભાવ સુંદર છે. અહા ! તેનો સ્વભાવ કેવો નમ્ર છે ? તેના હૃદયમાં પ્રીતિનું પૂર ઉછળી રહ્યું છે, તે તને મેળવવા માટે અત્યંત ઉત્સુક થઈ ગયો છે. વળી મેં તારા કહેવાથી તે દિવસે કુપાદને તારી સાથે બન્ને યુવકોને વાર્તાલાપ કરતા જોયા છે, મણિલાલ જાણે તારા પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાનું પ્રાણ-મન સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, અને મુંદરજી જાણે તારા હૃદયની પૂજા લેવાની વાસના રાખે છે. તેનું હૃદય તને આહુતું નથી, પરંતુ કેવળ તારા રૂપને જ આદરે છે.

તે રૂપનો દાસ છે, ત્યારે મણિલાલ સૌંદર્યનો ઉપાસક છે.” અંગ્રા-
લિકાએ કહ્યું.

“બહેન, તું જે કાંઈ કહે છે, તે ખરું છે. હું એવોજ અનુ-
ભવ કરતી આવું છું. ખાસ કરીને સુંદરજીને જ્યારે તેને ધરખાર
છે કે કેમ, તેના સર્મા વહાલાં બીજું કાંઈ છે. એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં
આવે છે, ત્યારે છે સહજ ચીડાઈ જાય છે અને તેનો સંતોષકારક
જવાબ પણ આપતો નથી. તે પોતાની અનેક વાતોને છુપાવી રાખે
છે, એની પાંચ મને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. પરંતુ પિતાજીની
હાજરી હું મણિલાલના કંઠમાં વરમાલા ન આરાપતાં સુંદરજીને જ
મારા પતિના પદ્મર સ્થાપિત કરીશ.” હન્દુમતિએ પોતાનો મનો-
ભાવ જણાવ્યો.

અંગ્રાલિકાએ કહ્યું કે:—“તે બધું જ વિચારશીલ અને જુ-
દ્ધિમાન પુરુષ છે, માટે તેમની હિંમત વિરુદ્ધ કાંઈ પણ કહું, એવી
શક્તિ મારામાં અવશ્ય નથી, પણ તેમ છતાં પણ એ સર્વ વિષયમાં
મીઝો જેટલું સમજી શકે છે, તેટલું પુરુષો સમજી શકતા નથી.
બીજી કેટલીક વાતો એવી છે કે જેમો મર્મ સમજવો એ પણ મહા
મુશ્કેલ છે. સુંદરજી ખાન્દાન કુટુંબનો માણસ છે, ગુજરાત દેશનો
રહેવાસી છે. અને તેના પિતા એક મોટા વહેપારી છે, એ બધી
વાતો ફક્ત તેના મ્હોંએથી જ આપણે સાંભળી શક્યા છીએ, પરંતુ
ખરું થું છે, એ તો કેવળ ઇશ્વર જ જાણે છે. અત્યારે તો તે રસ્તાનો
રક્ષણતો બીખારી બની ગયો છે. તેની જુદ્ધિ કાંઈક ફળવાયલી છે,
તેનામાં કાર્ય કરવાની શક્તિ છે, તથા તે તિક્ષ્ણમતિનો છે, એ સર્વ
કારણોપરથી તારા પિતાજી તેને કામનો માણસ ધારે છે તથા તારી
સાથે તેનાં લગ્ન કરાવવાને તૈયાર થઈ ગયા છે તે કદાપિ કેવળ રમ-

છીની પેઠે આખમાંથી આસની ધારા વહાવીને બેસી રહે, તેવો પણ નથી. એકને એકજ ક્ષમમાં તે પોતાની આખી જિંદગી ગાળે તેવો છે. તેનામાં બધા સદ્ગુણો હોવા છતાં, મનુષ્ય હૃદયમાં જે સહનુ-ભૂતિ દયા માયા કે પ્રીતિ જોઈએ તેનો સર્વથા અભાવ છે.”

દંદુમતિએ કાન લગાડીને અમ્બાલિકાની બધી વાતો સાંભળી લીધા પછી કહ્યું કે:—“તારૂં કહેવું મને અક્ષરે અક્ષર ખરૂં લાગે છે. બહેન ! હું પણ રાત્રિદિવસ એનોજ વિચાર કર્યા કરું છું. જેનું હૃદય મારા માટે તદ્દન ઉન્મત્ત બની ગયું છે, જે હમેશાં કાર્ય કરવામાં મહા વીરપુરુષ છે, તેમ છતાં પણ તે બિચારો થોડું બચેલો છે. પણ ચિંતા નહિ, તેના કુળથી સર્વ કાર્ષ જાણતું છે, તેના પિતાની સાથે મારા પિતાની સારી મિત્રતા છે અને તે બિચારાની વૃત્તિ મારા-માંજ રહેલી છે, મારા સિવાય તે અન્ય કોઈપણ અબળાનું પાશુપ્તિ ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતોજ નથી, માટે હું તો હવે એ બહાભોળા અને સીધાસાદા મણિલાલની સાથેજ મારાં લગ્ન કરીશ.”

એ સમયે તેઓ બન્ને જણીએ સાફ સાંભળી શકી કે, તેની પાસેની બારી પાસેથી જાણે કોઈ એક વ્યક્તિના આસ્થા જવાનાં પગલાં સંભળાઈ રહ્યાં છે. એ જોઈને દંદુમતિએ એકકદમ ઉઠીને ચાર તરફ જોવા માંડ્યું, પરંતુ તે કોઈને પણ જોઈ શકી નહીં.

ત્યાર પછી જ્યારે તે અમ્બાલિકા પાસે આવીને બેઠી ત્યારે અમ્બાલિકાએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“કેમ, ઇન્દુ બારી પાસેથી કોણ આસ્થું ગયું હતું વાર ?”

ઇન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“કોઈ નહિ. એતો આપણને સહજ બમણું થયો હતો.”

અમ્બાલિકાએ કહ્યું:—“ના એમ ધારવામાં તારી ભૂલ આવ

છે, કેવળ આપણો ભ્રમ થયો હતો, તેમ નહોતું, પરંતુ અહીંથી કોઈ પણ વ્યક્તિ ચાલી ગઈ હોય, એમ સ્પષ્ટ સંભળાતું હતું. મૂંઝે તેમ હો, પણ હું ચોક્કસ કહી શકું છું કે, અહીંથી કોઈ માણસના ચાપ્પાં જવાના પગલાં સ્પષ્ટ રીતે મારા સંભળવામાં આવ્યાં હતાં.

ઈન્દુમતિએ પૂછ્યું:—“પણ, એટલી થોડીવારમાં જ મનુષ્ય અહીંથી છટકી શકે ખરું કે ? હું તો ધારું છું કે, કદાચ કોઈ ઉંદર કિંવા બિલાડીજ આ રસ્તેથી ચાલી ગઈ હશે.”

“ત્યારે કદાચ એમજ બન્યું હશે.” અંબાલિકાએ વિવાદને અટકાવવા ખાતર કહ્યું.

ઈન્દુમતિએ વાર્તાના પ્રસંગનું પરિવર્તન કરીને અંબાલિકાને પૂછ્યું કે:—“વારૂ, અંબા બહેન ! હું તને એક વાર્તા પૂછું છું તો તેથી તારા મનને દુઃખ તો નહિ થાય ને ? જો તું દુઃખી થા તેમ ન હો, તો હું તને એક વાર્તા પૂછવાની ઇચ્છા ધરાવું છું.”

“બહેન, તારાથી હું શું છાતું રાખું છું કે, તું મને અત્યારે આવો સવાલ પૂછી રહી છે ?”

“તારો પ્રિયપાત્ર ઇન્દ્રનાથ કે જે કેદખાનામાં સર્પના ડંસથી મૃત્યુ વશ થયો છે, તેના સંબંધમાં તને કોઈપણ ચોક્કસ ખબર મળી છે ખરી કે ?” ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું.

“હા, અમુક અંશે મને એવી ખબર મળી છે કે, પંડિત કામદેવ જેલમાં જઈને ઇન્દ્રનાથના મરણની ચોક્કસ ખબર મેળવી લાવ્યા છે અને તે સાથે ઇન્દ્રનાથના મરણનું ખાતું પણ કારાગૃહની ફાઇલમાં જોધ આવ્યા છે. વળી લોકો પણ કહે છે કે, બિચારા ઇન્દ્રનાથ પર હરગોવિંદ શાસ્ત્રીએ વિનાવાંકે ફેસ ચલાવીને તેને મરણને શરણ કર્યો

છે. હવે એમાં અસત્ય માનવાનું બીજું કોઈપણ કારણ જ મને તો મળી શકતું નથી. ” અંબાએ કહ્યું.

દંદુરભતિએ કહ્યું કે:—“મેં સાંભળ્યું છે કે, ધણાખરા કેદીઓ બ્યારે કેદમાંથી નહાસી છૂટે છે, ત્યારે કારાગૃહના કર્તાઓ તેઓ મરણવશ થયા છે, એવું લખી નાખે છે અને પોતાના અમલદારોને પણ એવી ખબર આપી દે છે. આમ કરવાનું કારણ એ છે કે, જો તેઓ પોતાના અમલદારોને એવું જાહેર કરે કે, તેઓ નહાસી ગયા છે તો તેમના પર બેદરકારીનો આરોપ મૂકાય છે અને કદાચ આદતમાં પણ આવી પકવું પડે છે. આ પરથી આપણાથી એવું અનુમાન પણ કેમ ન કરી શકાય કે, દંદુરનાથના સંબંધમાં પણ તેમ નહિ બન્યું હોય ? મને તો એમજ લાગે છે કે, હજી સુધી તે આ સંસારમાં જીવતોજ હશે, પૃથ્વીના કોઈપણ ભાગમાં અવશ્ય છુપાઈ રહ્યો હશે. ”

“પણ દંદુ ! મારા બાગ્યમાં તેવું લખાયલુંજ નથી. જો મારા કમનસીબ ન હોય, તો પ્રથમ મારા લગ્નમાંજ વિધિ શા માટે આવે ? દંદુરનાથપર વિનાકારણ અસત્યદાવનું આરોપણ શા કારણથી થાય ? વળી સુંદરીમોહન જેવો નરાધમ અને વિષયલંપટ જમીનદાર મારામાં મોહિત થઈને મારી સંધળી મિલકતને હજમ કરવાની કેશિક પણ શાં કાચણી કરે કે, હવે મારી એ આશા નષ્ટ થઈ છે, પ્રથમ ધણીવાર એવા એવા વિચારો મારા મનમાં અનેકવાર આવ્યા કરે છે. પણ હાય ! હવે મારું કપાળ ફૂટી ગયું છે, તેની આશા નિરાશાના રૂપમાં ઝલલાઈ ગઈ છે. ” અંબાલિકાએ કહ્યું.

“કેમ ! આશાનો અંત શા માટે લાવે છે ? આશાથીજ આ

સમસ્ત બાંધાંક જીવે છે એ વાતને શ્રી માટે જુદી જગ્યા છે ! આશા-
એજ માનવજીવનની મેધિરી દેહાણ છે. આમાંજ મૃતને સંજીવિત
કરવાનું અમૃત બધું છે. માટે અંબાલિકા ! નિરાશાને હૃદયમાં ધા-
રણ ન કરતાં આશાપર આધાર રાખી તારા સ્વમીનો શોધ ચલાવ.
મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, પ્રયત્નના પરિણામે તારા જાગ્યેનો જાગુ
પુનઃ ઉદિત થશે અને તારી ચિંતાનો અગ્નિ સુધાના સિંચનથી સદને
માટે હોલવાઈ જશે ! બહેન ! ઈશ્વર, મનુષ્યની સુઆશા જ્ઞાને અવશ્ય
પૂર્ણ જ કરે છે. તું આમ નિરાશ ન જા. પરમાત્મામાં ગ્રહા રાખી
પતિને મેળવવાનો પ્રયત્ન કર. " હિંદુમતિએ અંબાલિકાના આશાહીન
હૃદય ને આશાન્વિત કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

અંબાલિકાએ કહ્યું :—“ જો તેઓ આ સંસારમાં અસ્તિત્વ
ધરાવતા હોય, તો કદાપિ આ દીનદાસીને પોતાના હિંદાર દેખાડ્યા
વિના રહેજ નહિ. મને સંપૂર્ણ રીતે હવે નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ
છે, કે તેઓ આ સંસારમાંથી સદને માટે ત્યાગ કરીને ચાલ્યાં જાય
છે. ઈહુ ! આવા સંજોગોમાં તેમની તપાસ કર્યાં જાને કવી રીતે
કરવી ? પ્રયત્ન કરવામાં હું કાઈ પણ રીતે પાછી હું તેવી નથી,
તેમ જતાં પણ પ્રયત્ન કરવાનું સ્થળ તો જોવું જોઈએ ને ? મારા
પર એટલો બધો પ્રેમ દર્શાવતા હતા કે, મારા વિના તેમને એક
ક્ષણ પણ બીજે રમતું નહોતું. તેઓ જ્યાં હોય, ત્યાંથી આવીને
એકવાર તો મારી મુલાકાત અવશ્ય લેતાજ હતા. પણ હવે તે આ-
શાપર લગભગ બે વર્ષ થયાં પાછી ફરી વળ્યું છે. મનુષ્યની આશાની
પણ અમુક સામા હોય છે, એ સીમાનું ઉલ્લંઘન થવાથી, મનુષ્યનો
આપો સંસાર સત્ય થઈ જાય છે અને સકળ પદાર્થોપરથી તેની
રૂચિ હીની જાય છે. મારી પણ લગભગ તેવીજ દશા થઈ છે. મને

મારે જીવન મારા પ્રિયતમના અભાવે વિષમ યંત્રણાદ્વય છે
પડ્યું છે.”

“બહેન ! એમ કારવામાં તું ભૂલ કરે છે, કારણ કે, હિંદના
જો પાછો અહીં આવે તો, તેને સંભવ છે કે અહીંના બંદીવાન
અભાવે તેણે સંપૂર્ણ સંભવ છે, એમ કારીનેજ તે અહીં નહીં રાખ-
વો હોય, તો તે ખતને પણ કોણ જાણી શકે તેમ છે કે હું કારે હું
કે હિંદના અહાપિ આ અવનીપર જીવતોજ હશે, પરંતુ ઉપર
જણાવેલા કારણને લીધેજ તે બિચારો ઇચ્છા હોવા છતાં પણ
અહીં આવી શક્યો નહિ હોય !” ઇન્દુમાતએ પોતાનો અભિપ્રાય
પ્રકટ કર્યો.

“જો અહીં આવવામાં તેમને આવી અડચણ જ હોય, તે
પછી તેઓ પોતાના કોઈ વિશ્વાસ માણસ મારફત મને એવી ખબર
શા મારે ન મોકલાવે ? એ જમે તેમ હો, પણ હવે તો મારે મારી
આખી જિંદગી સુધી આંખોમાંથી આંસુ વહાવી, હૃદયના દુઃખને
હૃદયમાંજ દબાવો રહેવું પડશે, અરેરે ! હિંદુ ! વધારે શું કહું ! હિં-
નાથનું દેમરણ ચતાં મારા સેમરોમમાં મને અસહ્ય યંત્રણા ઉત્પન્ન
થાય છે. મારે જીવન હવે શુદ્ધ અને સત્વરીન બની ગયું છે.”
અંબાલિકાએ કહ્યું.

“જ્યારે તું હિંદનાથને મરેલોજ કારી બેઠી છે, ત્યારે હજી
સુધી તે તારા હાથમાં સૌભાગ્યવતીનું સચવન આપનારી ચૂડીઓ
તથા અંચુડીને શા કારણથી કારણ કરી રાખી છે ? કોઈ કોઈ વે-
ળાએ વાળ ફેળે છે, કપાળમાં ચાંદી કરે છે, એનું કારણ શું છે
વાર ?” ઇન્દુએ પૂછ્યું.

અખાલિકએ કહ્યું:—“ ખરી રીતે ઇન્દ્રનાથની સાથે મારાં લૌકિક લગ્ન થયાં નહોતાં. એથીજ મારા હાથમાં મેં બન્ને ચુડીઓ ધારણ કરી રાખી છે ? હું ખરી રીતે હજી સૂધી જાણી શકી નથી કે, ઇન્દ્રનાથજી મારો ધારેલો પતિ અથવા હૃદયનો અધિકારી નથી, તેથીજ મેં આ સૌભાગ્યને સુચવનારી ચુડીઓને મારા કરમાં પહેરી રાખી છે. વળી આ વીંટી મારા સસરા મરતી વેળાયે મને આપતા થયા છે અને તે સાથે એમ પણ કહી ગયા છે કે, એ વીંટીને ખાસ કાળજીપૂર્વક સાચવી રાખજે, જ્યાં સુધી તું જીવતી રહે, ત્યાં સુધી એ વીંટી બીજા કોઇને પણ આપીશ નહિ. જ્યારે તું મરણ પથારી એ પડે, ત્યારે આ વીંટી ઇન્દ્રનાથને આપી દે જો. ઇન્દ્રનાથનું એ વીંટીથી ઘણુંજ બલું થઇ શકશે અને તે સાથે મારો લાભ પણ મળી શકશે. અત્યારે મારા મરણ વખતે મને ઇન્દ્રનાથનો મેળાપ થયો નથી, તેથી હું આજે આ વીંટી તારા હાથમાંજ સોંપતો જાઉં છું. તું તે ઇન્દ્રનાથને આપી દેજો. જ્યાં સુધી તે જીવમાંથી પાછો ન આવે ત્યાંસુધી તું એને તારી પાસેજ રાખજો.” આ પ્રમાણે મારા સસરા મરતી વેળાયે મને હેવટની આજ્ઞા કરતા ગયા હતા. મારા સસરાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે જ આ વીંટીને મેં અત્યારસુધી મારા હાથમાં પહેરી રાખી છે. વળી બીજી પણ એક અજ્ઞયબીની વાત એ છે કે, મારી પાસે પણ એવાજ પ્રકારની બીજી એક વીંટી હતી, તે વીંટી મારા પિતાજી મને મરતી વેળાયે આપતા ગયા હતા, તે વીંટીનો ઘાટ પણ બરાબર આ વીંટીના જેવોજ છે અને તેનાપર આ વીંટીની પેઠે તદ્વારનું ચિન્હ તથા સંસ્કૃત બાષામાં (દ) અક્ષર કોતરવામાં આવ્યો છે. બન્ને વીંટીઓ બરાબર એક સરખીજ છે, તેમાં લેશ માત્ર પણ તફાવત નથી.” અખાલિકએ વીંટીનો બેઠકોટી નાખ્યો,

ઈન્દુભતિએ કહ્યું:—“ ધણીજ અળખખીની વાત છે. એ વિષયમાં તેં કાઠને કાંઈ પણ પૂછ્યું હતું ખરૂં કે ? આ વીંટીનો બેઠ જાણવાની તેં કદાપિ કાંઈ કોશિશ કરી હતી કે ?”

“ ના, મેં એવી કશી પણ કોશિશ કદાપિ કરીજ નથી. જો તેઓ મારે ઘેર આવ્યા હોત, હું સુખના દિવસનું મુખ જોઈ શકી હોત, તો અવશ્ય એ સંબંધમાં પૂરતી તપાસ કરત. પરંતુ જ્યારે હવે તેમને મળવાની કશીપણ આશા જ રહેતી નથી, ત્યારે મારે ખીજ કાના માટે એની તપાસ કરવાની જરૂર છે વારૂ ? જો મારા હૈયાનો હાર હતો, આંખોનો તારો હતો; તેતો આ સંસારમાંથી સદાને માટે આલ્થો ગયો છે, તો પગી મારે વધારે તપાસ કરવાનું શું પ્રયોજન છે.” અમાલિકાએ જવાબ આપ્યો.

“ તારી તે વીંટી ક્યાં છે વારૂ-?”

“ મારી ધરેણીની પેટીમાં.”

“ તારી ધરેણીની પેટી ક્યાં છે ?”

“ મારે ઘેર, અત્યારે સુંદરીમોહનના તાબામાં.”

“ તું તારા ધરેણીની પેટીને તારી સાથે શા કારણથી નથી લાવી વારૂ ? તે તો તને તારા સસરા તરફથી મળેલું પક્ષું છે. એ પક્ષાંપર, સુંદરીમોહનનો શો અધિકાર છે ! સુંદરીમોહને તો તારો સત્યાનાશ વાળી દીધો છે. તારા પતિને કેદ કરવામાં તથા અતે કેદખાનામાંથી પણ દૂર કરવામાં એ પાપાત્મા પિશાચનાજ કારસ્થાનો છે. પરમાત્મા એ પીટ્યાને રૂંદે રૂંદે કીડા પાડશે અને નરકના ધમ-ધમતા કુંડમાં તપાવીને મારશે. તેને જો સજ્જ ભોગવવી પડશે, તેવી સજ્જ સંસારના ખીજ કાંઈ પણ જીવને ભાગ્યેજ ભોગવવી પડશે.”

“યમરાજના દરબારમાં ઇન્સાફ તેનો તો થશે;
બીધણુ અતિશય તાપમાં ફેહ તેનો તાપશે;
લોહા તણા સળીયા થકી આખ તેની ફટશે;
રોમ રોમે કીટ પડી વ્યાધિ થકી સંતાપશે;
લાખો કરોડો નાગનું ફંશન સહા તેને થશે;
હિતાપથી અઠળાઇને આકાશને કંપાવશે.”

“બહેન ! એને શાપ આપવાની કશી જરૂર નથી. ઇશ્વર મહા-
આત્મા છે, એટલે તેના અપરાધનો ઇન્સાફ આપ્યા સિવાય તે કદાપિ
રહેશે નહિ. ઇશ્વરના અધિકારને આપણા અધિકારમાં લેવા-
ની કશી પણ અગત્ય નથી.” અંબાલિકાએ પોતાની સરળતાનો પ-
રિચય કરાવતાં કહ્યું:—“વળી તું મને ધરણીના સંબંધમાં પૂછે છે,
તો હવે મને ધરણીની શી જરૂર છે ? ખાવાને અનાજ મળે, એટલે
થીજ, હું હવે મને મહા સંતુષ્ટ માનીશ. મને હવે એક મુઠ્ઠી અનાજ
સિવાય બીજા કશાની પણ આવશ્યકતા નથી.”

ઇન્દુમતિએ એક ઓડા નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું કે:—“બહેન !
હું અત્યારે તને આ સર્વ વીતેલી વાતોનું સ્મરણ કરાવીને દુઃખી કરી
રહી છું. પરંતુ એ સર્વ વાતો સમજીને મને બણીજ અપ્રત્યક્ષ
આય છે અને એને જાણવાની પ્રત્યક્ષ જિજ્ઞાસા મારા અંતરમાં હિતપ્રત્ય
આય છે, એથી જ તને આવા આવા અદ્ભુત સવાલો પૂછી રહી છું.
તારા જેવું રૂપ, તારા જેવી ધીરજ, તારા જેવી સહનશીલતા અને
તારા જેવી ઉદારતા મેં બીજા કોઇ પણ સ્ત્રીમાં કદાપિ જોઇજ નથી
પણ તેમજતાં ઇશ્વર તને શ્રી કરણથી દુઃખી કરી રહ્યો હશે. શું

તેના ન્યાયી રાજ્યમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો હશે? ના—ના, ઇશ્વરના પર જોવો આરોપ મૂકવાનું કશું પણ કારણ નથી જેણે તને એક દિવસ લાખો કરોડો રૂપિયાની મિલકતની સ્વમાલિકાની બનાવી હતી, તેજ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તને સુખી કરશે, તારી આશાને પૂર્ણ કરશે, તારી આંખોમાંથી અત્યારે આંસુની જે ધારાઓ વહી રહી છે, તેને સૂકાવશે. તને રડવાને બદલે હસાવશે. તારા દુઃખ અને બાધિનો અંત આવશે.”

અબાલિકાએ આંખમાં આંસુ લાવીને કહ્યું: —“ તે જગદાધારની કૃપા હશે તો તેમ થઈ રહેશે.”

આમ કહી પછી તેણે બીજી એક પણ વાત કહી નહિ. તે ફક્ત એક ઊંડો નિઃશ્વાસ તેના હૃદયના અંતર્ભાગમાંથી બહાર કાઢીને તેણે પોતાના હૃદયની દારુણ યંત્રણાને ઇન્દુમતિની પાસે બંધ કરી એ જોઈને પરદુઃખે દુઃખી થનારી ઇન્દુમતિએ આંખમાંથી આંસુની ધારા વરસાવો તેના સખીધર્મને અથવા સહાનુભૂતિને પ્રગટ કરી.

પ્રકરણ ૧૧ મું

દેવતાના ગૃહમાં દાનવ પ્રવેશ

પહેલાં તો નરનારથી ડરી ડરી નિત્યે, પછી મંત્રીથી;
માનીતાથી પછી, પછી નૃપતિના કીડા તણાતંત્રીથી;
દાખી દૈન્ય લટી લટીજ રણવી રોટી બૂંડેરી મથી;
સેવા શ્વાન તણીજ વૃત્તિ સમજી શાણા જને છે કથી.

ભારે આવેશ ભેરે વિહરી શરકતી પાંપણે અશ્રુવાસે;
ઝાંખી પાંખી છતાં જે ઝળહળ બુકુટિધૂમ મધ્યે હિળસે;
જ્યોતી એવા દુઝોની ઝગરી જગવતા તાંડવે રોદ્ર હાવે;
આધાતે પાયના આ ધ્રુજતી ધરણિને ધૂર્જટિ યાદ આવે ”

કે. દ. ધ્રુવ. (મુદ્રારાક્ષસ નાટક.)

પરમ ધાર્મિક જમીનદાર નવતરન તથા મનોહરાની દાસી સુભદ્રા ન્યારે પાપાત્મા અને દુરાચારી જમીનદાસ નવલવિહારીના બંગલા-માંથી છોડાવીને મનોહરા સહિત નવરતનના ગગન સાથે વાતો કરતા મહા વિશ્વાળ મહાલયમાં આવી પહોંચ્યાં, ત્યારે રાત્રિના ત્રણેક વાગી જવાનો સુમાર થવા આવ્યો હતો, જનપ્રાણીમાત્ર સર્વને સૂવાનો વખત હોવા છતાં પણ ભૂપણાનગરીમાં એનાથી સર્વથા વિરુદ્ધ, પ્રકારજ નેવામાં આવતો હતો. ન્યારે આખા વિશ્વને નિદ્રાદેવીની કોડમાં અભિજૂત થઈ આરામ લેવાનો સમય હતો, ત્યારે ભૂપણાનગરીના

નાના બાળકથી લઇને વૃદ્ધ પર્યંત પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં વ્યથતા, શોક સંતાપ અને બયાનક બયનો સંસાર થયેલો હતો. આજકાલ કરતાં છ માસ થયાં સરદાર મોનાહાતિ તથા વીરવર લૂટારા મોનાહાતિએ બૂપણગરી તથા તેની આસપાસનાં ગામોમાં એવો ઉપદ્રવ મંચાવી મૂક્યો હતો કે, જેનું વર્ણન કરતાં અઘાપિ અમારી લેખિની પણ કંપી ઉઠે છે. ધનવાનોના મનમાં ધન લૂંટાઇ જવાનો, સામાન્ય વર્ગના લોકોના હૃદયમાં પોતાનું સર્વસ્વ અપહરણ થવાનો, ગરીબોના મનમાં પોતાની કન્યાઓ ચોરવાનો અને બીજાં સર્વ મનુષ્યોના મનમાં પોતાના પ્રાણ જવાનો ભય એટલો બધો પ્રબળતાથી વ્યાપી ગયો હતો કે, તેમને રાત્રિદિવસ પૂરી ઉંઘ પણ આવતી નહોતી. અરે, એટલું જ નહિ પણ, કેટલીક વારતો તેમને જમતાં જમતાં બાણો રથી ઉઠીને લૂટારાના સપાટામાંથી પોતાના પ્રાણ બચાવવા માટે ધરના આંગણમાં તૈયાર કરાવી રાખેલા ફૂવા કે ભોંયરામાં પણ આશ્રય લેવો પડ્યો હતો. જ્યારથી સરદાર મોનાહાતિનાં માણસો બલિદાનના યજ્ઞ માટે બૂપણગરીમાંથી બે કન્યાઓ તથા એક પુરોહિતનું અપહરણ કરી ગયા, ત્યારથી સર્વ મનુષ્યોના પ્રાણ કંઠે આવી ગયા હતા. અને તેમણે પોતપોતાના ઘરદીઠ રાત્રે પણ બળ્લે ચચાર માણસોને જમતા રાખી લૂટારાઓના આવવાની દેખરેખ રાખવાનો ઠરાવકર્યો હતો.

વારંવાર લૂટારાઓની પ્રબળતાની વાતો સાંભળીને અમારા વાચકોના મનમાં અમારા પ્રતિ કાંઈક અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય તો તે સ્વાભાવિક જ છે; પરંતુ જે સમયની આ વાર્તા લખવામાં આવે છે, તે સમય અત્યારના સમયના કરતાં સર્વથા વિકૃત પ્રકારનો હતો અને એનો ઉદ્દેશ પણ આ પહેલાં અમે અનેકવાર કરી ચૂક્યા છીએ, એટલે કાચારીથી અમારે સત્યતાનું ચિત્ર આલેખવું પડે છે. આમાં

જો કોઈપણ વાંચક બંધુને અભાવ આવતો હોય, તો તેમને આવા શુદ્ધ વાંચવાનો પણ અમારે ખાસ અનુરોધ કરવો પડે છે. કારણ કે, તે જાણ્યા વિના તેમને આ વાર્તાના વાંચનમાં હેરા માત્ર પણ રૂચિ ઉત્પન્ન થવાનો કશો સંભવ નથી.

નવરત્ન, સુભદ્રા, મનોહરા તથા સરદાર જેસલે જ્યારે પુરુષનાં વેશમાં ભૂપણ્યનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પ્રવેશદ્વારના પ્રહરીઓએ તેમને અટકાવીને પૂછ્યું કે:—“તમે કોણ છો? આટલી મોડી રાત્રે અહીં ક્યાંથી આવો છો અને અત્યારે આ શહેરમાં શા કારણથી આવ્યા છો? કાને ત્યાં જવા માગો છો?”

આ સાંભળીને નવરત્ને જવાબ આપ્યો કે:—“હું અહીંનો એક જમીનદાર છું, મારું નામ નવરત્ન છે, અને મારી સાથેના મારા આ મિત્રો પણ મારા જેવા જમીનદારજ છે. આ ગૃહસ્થનું નામ નવલવિહારી છે અને તેમના નામથી આખી ભૂપણ્યનગરી જાણીતી છે. હું આજે તેમના બંગલાપર કોઈક ખાસ કારણવશાત ગયો હતો અને અત્યારે મારા ઘર તરફ જઈ રહ્યો છું જો તેમને અમારાપર કોઈપણ જાતની શંકા આવતી હોય, તો અમારા નામો લખી લો અથવા તમારા કોઈપણ માણસને અમારી સાથે મોકલો.”

“ના, નામદાર, તમારા નામથી અમે સર્વ સારી રીતે વાકેફ છીએ, અત્યારે મારાથી તમારી બેઅહમ્મી થઈ છે, તો તે માફ કરશો. આજકાલ હુટારાઓએ આખા શહેરને પાયમાલ કરવા માંડ્યું છે અને જૂઠા જૂઠા પોશાક પહેરીને તેઓ શહેરમાં આવી ચઢે છે, તેથીજ અમારે આ રસ્તો લેવો પડે છે અને ગામમાં આદનાર દરેક માણસનાં નામ ઠામ નો પત્તો પૂછવો પડે છે. જમીનદાર નવરત્ન આ શહેરના એક ભલા અને હિદ્દર જમીનદાર છે, તેથી તેમના પર

શંકા લાવવાનું અમને કશું પણ કારણુજ રહેતું નથી, હવે તમે તમારી ઈચ્છામાં આવે ત્યાં જઈ શકો છો, અમારે તમને અટકાવવાની, નામ લખવાની કે તમારી સાથે માણસ મોકલવાની કશી પણ જરૂરજ રહેતી નથી.” પહેરેગીરે કહ્યું.

ત્યાર પછી તેઓ સર્વ ત્યાંથી રવાના થયા અને ભૂપણાનગરીના એક ધોરી રસ્તાપર ચાલતાં ચાલતાં છેવટે નવરત્નના મોટા રાજમહેલ જેવા મંદાન પાસે આવી પહોંચ્યા.

એ વખતે રાજમહેલના દરવાજાપર ઉઘાડી તસ્વારે ત્યાર પહેરેગીરે પહેરે ભરી રહ્યા હતા, તેમાંના એક પ્રહરીને હિંદેશીને નવ-કહ્યું કે:—“મુકુંદરાય ! આજે તમે ત્યારે પહેરેગીરે એકી સાથે શા કારણથી પહેરે ભરી રહ્યા છો વાર ?”

મુકુંદરાયે જવાબમાં સલામ કરીને જણાવ્યું કે:—“નામદાર ! આજનો મામલો ઘણોજ ગંભીર સ્વરૂપપર આવી ગયો છે, આજે કદાચ અમારે અમારું લોહી રેડવાનો વારો આવે તો તેમાં પણ કાંઈ શંકા જેવું નથી. કારણ કે દુર્જાનત દાનવોએ આજે આપનો સર્વનાશ કરવાની સૂચના આપી દીધી છે. હાય ! આજે જબરો ગજબ થયો છે !”

નવરત્ને અન્યથા પામીને પૂછ્યું કે:—“કેમ શું થયું છે ? શું લૂટારાં મેળાહાતિ તરફથી કાંઈ ભુરું કરવાની સૂચના આપવામાં આવી છે ? જે કાંઈ બન્યું હોય, તેમને જુલ્હી જણાવી દે.”

મુકુંદરાયે જવાબ આપ્યો કે:—“હા, જનાબ ! તેમજ થયું છે. મંદાનમાં ગયા પછી આપ એ સંબંધમાં બધી બીના બહુ સારી રીતે જાણી શકશો.”

આ સાંભળીને નવરત્ન તરતજ મનોહરા, સુબદ્રા તથા સરદાર

જેસલને લઇને પોતા બેઠકખાનામાં દાખલ થયો અને તેમને દરેકને બેઠકખાનામાં ગોઠવેલાં જૂદાં જૂદાં આસનોપર બેસાડીને આગ્રહ કરી, તે પોતાના શયનભવનમાં ગયો. એ સમયે તેની સ્ત્રી મંજુલા જગતીજ બેઠી હતી, તેની આંખોમાં ઉંધ આવી નહોતી. એ જોઇને તે લણ્ણજ અન્નયખીમાં પડી ગયો. તેણે અન્નયખીથીજ તેને પૂછ્યું કે—“મંજુલા ! અત્યારસુધી તું જગતીજ કેમ બેઠો છે ? શું આપણાપર કાંઈ આફત આવી પડી છે ? હશે, તે ગમે તેમ હોય, પણ હાલ તરત તું મને ખજનનાની ચાવીઓ આપ મારે એક ખાસ જરૂરનું કામ પડ્યું છે. એ કામ પતાવીને હું હમણાંજ તારી પાસે આવું છું.”

મંજુલાએ સ્વામીને ગભરાયેલો જોઇને તરતજ ખજનનાની ચાવીઓ લાવી આપી. ચાવીઓ લઇને નવરત્ત તે શયનગૃહની પાછળની એક સીડોદ્ધાગ નીચેના ઓરડામાં જઈ પહોંચ્યો અને એ ઓરડામાંથી નીચેના બોયરામાં આવેલા ખજનનાના ઓરડામાંથી તેણે સરદાર રત્નદાસ તથા મુસ્તફા દરજીને ઠરાવેલી બાકીની સોના મોહોરો કઢી લીધી તથા થોડીવારમાંજ પહેલાંની પેઠે દરવાજા બંધ કરી તે પોતાના બેઠકખાનામાં આવી લાગ્યો. ‘બેઠકખાનામાં આવીને તેણે સરદાર જેસલને કહ્યું:—“સરદાર, લો આ તમારા સરદાર તથા મુસ્તફાને ઠરાવેલી સોના મોહોરો સંભાળી લો. વળી તમોએ તથા તમારા મંડળે અમો જે જે કીમતી મદદ આપી છે, તેના બદલામાં આ બીજી બસો મોહોરો પણ ગ્રહણ કરો. હું ધારું છું કે, એથી તમારું મન અવશ્ય સંતુષ્ટ થશે.”

સરદારે તરતજ બધી સોનામોહોરો લઇને ગણી લીધી અને ત્યારપછી નવરત્નનો ઉપરકર માની કહ્યું કે:—“નામદાર ! આપની

આ ઉદારતાને માટે હું આપને ધન્યવાદ આપું છું, મને આપની આ બસો મોહારોની બેટથી પૂરતો સંતોષજ થયો છે. મને આશ્ચર્ય છે કે, હવે પછી જ્યારે કોઈ પણ વેળાએ અમારા લાયક કાંઈ કામકાજ પડે, ત્યારે આપ અવશ્ય અમનેજ બોલાવશો. બસ, હવે વખત ધણો વીતી જવાથી હું રજા લઈશ કારણ કે, મારા સરદાર મારી વાટ જનતાજ બેઠા હશે.”

“બહુ, સારું, એવું જો કાંઈ પણ કામ પડશે, તો હું તમનેજ બોલાવીશ, તમારા સિવાય બીજા કોઈને પણ બોલાવીશ નહિ. તમારા સરદારને મારા રામ રામ કહેજો.” નવરત્ને કહ્યું.

“જેવી નામદારની આજ્ઞા.” આમ કહીને સરદાર જેસલ નવરત્નને પ્રણામ કરી ત્યાંથી પોતાના બેદી બોંયરાબણી રવાના થયો.

તેના જવા પછી નવરત્નને પહેરેગીરદ્વારા બે દાસીઓને બોલાવીને તેમને મેનોહરા તથા સુબદ્રાને સ્નાન કરાવરાવી ભોજન કરાવવાનો બંદોબસ્ત કરવાની સૂચના આપી દીધી.

મેનોહરા તથા સુબદ્રાદાસીની સાથે સ્નાનાગારમાં ગઈ અને જમીનદાર નવરત્ન પોતાની પ્રાણેશ્વરીના પ્રેમમંદિર બણી સિંધાયા.

જે સમયે નવરત્નને તેની પરમ પ્રિયતમા મંજુલામા સ્વપ્ન-ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો, તે સમયે તેના મુખપર મલિનતા છવાઈ ગઈ હતી, આંખોમાંથી આંસુ ઉભરાઈ રહ્યાં હતાં અને તે મિચ્છારી બનથી વ્યાકુળ બની ગઈ હતી. તેની આવી સ્થિતિ જોઈને નવરત્નના હૃદય પર અત્યંત આઘાત થયો. તેણે ધણાજ ધીમા અને સ્નેહ ભરેલા સ્વરથી પૂછવું કે : “પ્રાણેશ્વરી ! આજે તું આમ રૂદન કેમ કરી રહી છે ? તારી આંખોમાંથી આંસુ શાથી વહી રહ્યાં છે અને તારું હૃદય આટલું બધું મજરાટમાં કેમ આવી પડ્યું છે ? ”

મંજુલાએ કરુણ અવાજથી કહ્યું:—“ શું કહું, મારો નામ !
જે જલિમ શયતાનોએ આખરેકાને પાપચાલ કરી નાખ્યો છે, ઘો-
ઘીની નદીઓ વહેવડાવી છે તથા

“ હજારોનાં શરીરોમાં અસિધારા ચલાવી છે;
મણાના પ્રાણુની જ્યેતિ તમંચાથી છુટાવી છે;
હજારો દીન દારાને સદા વિધવા બનાવી છે;
ન બાપાં બાળ કીધાં ને બહુ બાળા રડાવી છે;
જમતમાં આવીને જેણે રક્તની રેલો રેલાવી છે;
મહા ઉત્પાતથી જેણે બધી આલમ ધુળવી છે,

એ પાપાત્મા લૂટારો મોનાહાતિ આજે આપણો પણ સર્વનાશ
કરવાને તૈયાર થયો છે. આપ આજે સવારના બહાર નીકળી પડ્યા
હતા, એથી કદાચ આપને એ શયતાનના જુલ્મની કશી ખબર નહિ
પડી હોય, પણ હાથ ! આજે આપના જવા પછી મોનાહાતિના
મોઝ એક માણસ આપણા દ્વારપર આવીને છુરાંકિન ચિત્ર ચિતરી
મયો છે તથા આપણા પહેરેગીરને એક પત્ર પણ આપી ગયો છે.
પત્ર મણોજ બચંકર છે અને તેની સાથે આપના જીવન મરણનો
સંબંધ જોડાયેલા છે. આમ કહેતાં કહેતાં મંજુલાની આંખમાં ફરી-
વાર આંસુનું પૂર વેગપૂર્વક ઉભરાઈ આવ્યું, તેની વાચા બોલતી
બેઠકી પડી.

આ જોઈને નવરત્ને કહ્યું કે:—“ મંજુલા, ચિંતા ન કર !
ધધરે ધાર્યું હશે, તે થઈ રહેશે. પણ એ જલિમ લૂટારા તરફથી
આવેલો પત્ર ક્યાં છે, તે જરા ધને બતાવ જોઈએ. ”

મંજુલાએ તરતજ પત્ર લાવીને સ્વામીના હાથમાં સોંપ્યો.
નવરત્ને તે પત્ર વાંચ્યો પત્ર વાંચતાંની સાથેજ તેનું કાળજી કંપી
ઊઠ્યું—પત્રમાં લખ્યું હતું કે:—

“ નવરત્ન ! ”,

મારા સાંભળવા પ્રમાણે આજકાલ તું વારાંમના મનોહરને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે; પણ યાદ રાખજે કે, જો એવું સાહસ કરીશ, તો જીવ જનથી માર્યો જઈશ. જો કદાચ તું તેને તારે ત્યાં લઈ આવ્યો હોય, તો તરતજ અહીંથી પાંચ માઉપર આવેલા ‘અમરપૂર’ નામના ગામના સરોવરના કિનારાપર મોકલાવી દેજે અને તે સાથે રૂ. ૨૦) વીસ હજારની સોના મોહોરો પણ મોકલજે. આ પત્ર મળ્યા પછી હું તને સાત દિવસનો વાયદો આપું છું, એ વાયદાની મુદતમાં જો તું તેને મારા જણાવેલા સ્થળે નહિ પહોંચાડી જ, તો તારૂં શરીર રસ્તાપર ધડથી વિખૂટું થઈને રમદો-ળાશે તથા તારા કુટુંબની અને તારા કુટુંબની પાયમાલી થશે. હું કોણ છું, તથા મારા પ્રભાવથી આખો દેશ કેવો કંપાવમાન થઈ ગયો છે એનાથી તો તું જણીતોજ છે, એટલે એ વિષયમાં હું તને બીજું કંઈ પણ વધારે લખવા માગતો નથી. જમે તે છલાજે સાત દિવસની અંદર મારું આ કામ પૂરાવી દેજે; નહિ તો તારી ખરબાદી થવામાં કંઈ બાકી રહેશે નહિ.

વીરવર સરદાર — મોનાહાલનિ.

પત્ર જાંચ્યા પછી નવરત્ન તથા તેની પત્ની ઉભય ધણીનાર સૂધી ચૂપચાપ બેસી રહ્યાં. તેમના બન્નેના મુખમાંથી એક સજ્જ પણ નીકળી શક્યો નહિ. છેવટે નવરત્ને હૃદયમાં સહજ હિમ્મત લાવીને કહ્યું કે:—“ અહા ! એ નરાધમ મોનાહાલિ કવે તે શું કરવા માગે છે ? આખા દેશની દોલતને લૂટીને પોતાના ખજાનામાં ભરવા છતાં શું તેની મહત્વાકાંક્ષા હજી પણ તૃપ્ત થતી નથી ? અનેક અ-

જળાઓના શીલનો સંહાર કરવા છતાં તેની પિશાચી વામના વિક્ષીન થતી નથી ? ધણીજ આશ્ચર્યની વાત છે કે, મનુષ્ય સંસારમાં જન્મીને આવાં કાળાં ધોળાં કાને માટે કરતું હશે ? પોતાની રાક્ષસી વૃત્તિને પોષણ આપવા માટે આખા દેશમાં કાળો કંઈ વર્તાવવાનો એ પાપાત્મા મોનાહતિને શો અધિકાર છે. હું ધારું છું કે, તે મનુષ્ય નથી, પણ મનુષ્યત્વહીન જીવતો જાગતો પિશાચ છે. અરે ! પિશાચના પાખંડી હૃદયમાં પણ એના કરતાં દયા અને માયાનું પ્રમાણ કાંઈક વિશેષ હોય છે ! જે જલિમ આખા દેશને ડગમગાવી રહ્યો છે, તે આજે મારો સર્વનાશ કરવાને પણ તૈયાર થયો છે ? મેં તેનો શો અપરાધ કર્યો છે કે, તે પોતાના જીવનની તજવારથી મારી ગઈ ન હલાલ કરવાનો આવાં જાણ બરેલો પેમામ મોહલી રહ્યો છે ?”

“ઓ રાક્ષસ ! માયા-મમતાહીન દાનવ ! તું મનુષ્ય જાતિનો કર ન રાખે તો કાંઈ નહિ, મોગલ સસ્તનતનો જાણ ન રાખે તો ચિંતા નહિ, પણ સર્વવ્યાપી પરમાત્માનો પણ તને જાણ થતો નથી ? શું તારું હૃદય પત્યનું છે ? તું મનુષ્યનો બક્ષ કરનાર જુઓ વર છે ? શું નથી જાણતો કે, આ દુનિયા ચાર દિવસની ચાંદની જેવી છે. સર્વ કાષ્ટને આ ધરાનો ત્યાગ કરીને આત્મા જવાનું છે. વિશ્વમાં કાંઈ અમર રહ્યું નથી અને રહેવાનું પણ નથી.

“દુનિયામાં શું લઈ આવ્યા હતા, શું લઈને સાથે જાવું છે; આવ્યા તો ખાલી હાથે, ખાલી હાથે સફૂને જાવું છે, શુભ કર્મો જે કાંઈ કરાય, તેનું અંતે શુભ ફળ થાવું છે; પુણ્ય પાપ બે સાથે આવે એજ ધર્મનું માવું છે.”

માટે હે અપમ ! તું આવા પાપનો પ્રચાર શા માટે કરી રહ્યો છે ?”

આ સમયે મંજુલાએ કહ્યું કે:—“ પ્રાણનાથ ! હવે એ સર્વ ચિંતાઓને બાબૂ પર મૂકી આ આપત્તિમાંથી ઉગરવાનો કેઈ સરળ ઇલાજ શોધી કાઢો. એ દુરાત્મા દાનવ એવો હડીલો છે કે પોતાના વચનોથી તે કદાપિ પાછો ફરતો નથી, માટે એના કોપમાંથી અચાનકનો ઉપાય જેમ બને તેમ સત્વર શોધવાની અમલ છે. ”

“ શો ઇલાજ શોધું, પ્રિયતમા મંજુલા ! જે મનોહરને મોકલવાનું તેણે લખ્યું છે, તે અત્યારે આપણા મહાલયમાંજ છે, તેને શી રીતે બચાવવી ? શું તુમ્હો જીવન અને લક્ષ્મીના લોભમાં તણાઈને એક ધર્મમયી લલનાના ધર્મને બદલે થઈ દેવો, તને અધિક ઉચિત જણાય છે ? જે મનોહરાએ ધર્મના રક્ષણને માટે કારાગૃહના કરતાં પણ અધિક સજા ભોગવી છે, જેણે સર્વ સુખોના ત્યાગ કર્યો છે, તેને હું મારા જીવનની આશાથી અંધ થઈને એ શયતાનના સપાટામાં સોંપી દઉં. ના—ના, મારાથી તો તેમ કદાપિ બનશે નહિ. ”

જે ધર્મને હૃદયે ધરે ને પાશને છે પરહરે,
સૂતીતિને સહાયક ગણી પરહિતને જે આચરે;
ધારી ધરા ને શત્રુ સમજે નિર્ભય થઈ ના ડરે;
નર એ ખરો છે મર્દ, નામર્દમાં બીજા ફરે.
હું છું ખરો એ મર્દ તેથી ધર્મને હૃદયે ધરે;
એ દસુ જેવા પદથી દિશમાં જરા હું ના ડરે;
અબળા બિચારી રક્ષતાં આવી પડે છે આપણા;
લૂંટાય આ ધરખાર ને વળી સર્વ મારી સંપદા. ”

મંજુલા ! મનોહરાના ધર્મના રક્ષણ માટે હું મારું સર્વસ્વ આપીશ, મારા શરીરમાંથી ઉજીરું રક્તની ધારા વહાવીશ; પણ એ શયતાનની આજ્ઞાને તો નહિ સ્વીકારું તે કદાપિ નહિજ સ્વીકારું.

કહે, મારી પ્રિયતા આમાં તારો શો અભિપ્રાય છે ?” નવરત્ને સદૃશ મધાવેશમાં આવીને કહ્યું.

આ સંજીવણીને મંજુલાએ કહ્યું:—સતી સાધ્વીના માટે સ્વામીનો નિશ્ચય એજ સત્ય નિશ્ચય છે. હું આપના વિચારથી લેશ માત્ર પણ વિરુદ્ધ પડતી નથી. શરણે આવેલા મધ પણ મનુષ્યનો બચાવ કરવો એ હિન્દુ માનનો ધર્મ છે. મને એમાં કશો પણ વાંધોજ નથી.”

“ધન્ય છે, મારી મનોહારિણી મંજુલા ! તારા મુખમાંથી આવતો શબ્દો નીકળવાનીજ હું આશ્ચર્ય રાખતો હતો. તું ખરેખર એક આર્થ અમળાના નામને શોભાવનારી પતિવ્રતા સાધ્વી સ્ત્રી છે.” નવરત્ને કહ્યું.

“પ્રાણેશ ! હવે એ રાક્ષસોના પંજમાંથી બચવાનો મને તો માત્ર એકજ ઉપાય યોગ્ય લાગે છે,” મંજુલાએ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કરવાના આશયથી કહ્યું.

“કયો ઉપાય તને યોગ્ય લાગે છે, મંજુલા ! કહે, તારા મનમાં તેં જે કંઈ ઉપાય યોજી રાખ્યો હોય, તે જલ્દી મને જણાવી દે. હવે આ આકૃતમાંથી જેમ અને તેમ જલ્દી ઉપાય યોજીને બચાવ કરવાની અમત્ય છે. એ મૈનાદાહતિની આપેલી મુદતમાં માત્ર પાંચજ દિવસ બાકી રહ્યા છે, એ પાંચ દિવસમાં આપણે બધી તૈયારી કરી લેવાની છે.”

“મને તો એજ ઉપાય યોગ્ય લાગે છે, થોડા દિવસ પરતભો એ આ શહેરના મોટામોટા માણસોની સહીવાળી જે અરજ તૈયાર કરાવીને સુસ્તાન સુખના દરબારમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, એ નિશ્ચયને હવે જલ્દી અમલમાં મૂકી દો અને અહીંથી જેમ અને તેમ

વેળાસર આત્મા જાઓ. મારા સાંભળવા પ્રમાણે સુસ્તાન સુજાગે મુક્તમંદાલમાં આત્મા છે. એટલે આત્મા જતી વેળાએ જો તમે મનોહરને પણ તમારી સાથે લેતા જશો, તો પણ ચાલી શકશે. ત્યાંથી કાશીધામ બહુજ નજીકમાં જ છે, એટલે લાંબા કાંઈ સાચું જોગીવરના આશ્રમમાં અથવા મંદિરમાં જઈને તે રહેશે, તો તેનાથી બધીજ સહીસલામતીથી રહી શકાશે. હવે તેના માટે આ સહેરખંડ રહેવું બાકું જ જોખમભરેલું થઈ પડ્યું છે, તેના રૂપમાં લુપ્ત થઈને અનેક ક્ષયતાનો તેના પર ભુલ્મ ચલાવવાને તૈયાર છે. ન્યાયાધીશ હરજોવિંદથી લઈને જમીનદાર નવલવિહારી અને છેવટે ભૂદારો મીનાહાતિ પણ તેના રૂપમાં લુપ્ત થયો છે અને તેનો સર્વનાશ કરવાની તૈયારી પણ તેણે કરવા માંડી છે, માટે તમે તેને અહીંથી કાંઈ રક્ષણવાળા સ્થાનમાં મૂકી આવો અને સંપૂર્ણ આશા છે કે, સુસ્તાન સુજાગી સાથે તમારી ઓજાઓ છે એટલે તે તમારી તથા આ જૂપણાનગરીની મદદે આવ્યા વિના રહેશે નહિ. તે એક બહોળ દયાળુ અને બહો સૂત્રો છે. બંજાળા દેશની રક્ષાનો ભાર આજકાલ તેના શિરપર આવી પડેલો હોવાથી તે તમારી મદદે આવ્યા સિવાય કદાપિ રહેશે નહિ. જાઓ, પરમાત્માનું નામ લઈને અહીંથી જેમ અને તેમ વહેલા તેની પાસે આત્મા જાઓ. ” મંજુલાએ કહ્યું.

“ મંજુલા ! હું નહોતો જાણતો કે, તું એક આવી અનુપમ શુદ્ધિધારિણી અબળા હોઈશ. ઇશ્વરે તને જેવું રૂપ અને ગુણ આપ્યા છે તેવીજ શુદ્ધિ પણ આપી છે અને તારો આ ઉપાય બહોળ કુક્ષિત સંમન લાગે છે. જસ, મનોહરાની સલાહ લઈને હું આવતી કાલે રાત્રેજ અહીંથી આત્મા લઈ નીકળી પડીશ અને જો તેની

મચ્છા હશે, તો તેને પણ મારી સાથે જ લેતો જમણ તારા કહેવા પ્રમાણે મનોહરાને અહીં રાખવી એ પણ જોખમ ભરેલું છે. માટે તેને અહીંથી કાઢ સારા સ્થાનમાં પહોંચાડ્યા સિવાય બીજું તેમ નથી.” આમ કહીને નવરત્ન મોડીવાર સૂધી ચૂપ થઈ ગયો અને વળી પાછો કાંઈક વિચાર કરીને કહેવા લાગ્યો કે:—“ પણ મં- જુલા! મારા ગયા પછી એ ચંડાળ મોનાહાતિ કદાચ આપણા મકાન પર ચઢી આવશે, તો પછી તું તારો બચાવ શી રીતે કરીશ વાર ? ”

“ એમાં શું મોટી વાત છે ? મારા ધર્મની ખાતર હું મારા પ્રાણ આપીશ. જો તેઓ મારા શરીર પર બળાટકાર કરવા આવશે, તો તેમના આવતાં પહેલાં જ હું મારી આ પ્રાણ સહાયક છુરીવડે મારો જીવ કાઢી આપીશ. શું તમે નથી જાણતા કે આર્ય અખળાઓ પોતાના ધર્મ અને શીલને સાચવવા માટે પ્રાણ આપવામાં પણ કદાપિ પાછી હઠની નથી, કર્મ દેવી આદિ પવિત્ર દેવીઓ હજી સૂધી તેનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો આપી રહી છે. એ વિષયમાં તમે બેશ માત્ર પણ ચિંતા કરશો નહિ. કારણ કે;

“ નહિ કલ્યાણું હું લોભે, નહિ મન માનસે મોહે;
ખરેખર એ બધું ખાઈ, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યાઈ;
કદાપિ પ્રાણ જાયને બધું લૂંટાય છે મારું;
કદાપિ શસ્ત્ર આધાતે છેદાતું આ વપુ મારું;
રૂવિ પશ્ચિમ ઉદય થાયે, સિંહણ સુત તૂણ જો ખાયે;
તથાપિ હાન ના હાઈ, પ્રતિવ્રત પ્રાણથી પ્યાઈ;
દુપદ કન્યા અને તારા, મુકન્યાને સતી સીતા;
પતિવ્રત તેહ સમપાળું, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યાઈ. ”

“શાગ્રાશ, શાગ્રાશ, મારી પ્રેમમયી બાધાં તેને શાગ્રાશ છે. તેં અજ્ઞે મને જે આનંદરાણાં વચનો સંભળાવ્યાં છે, તે પરથી મને તારી ધર્મપ્રિયતા, સ્વામિભક્ત અને સદ્ગુણોનો સંપૂર્ણ પરિચય મળી ચૂક્યો છે. પણ એ સિંહોના મુખમાં તારા જેવી મરીચ માથા સમી સ્ત્રીને એકલી મૂકીને જતાં મારે મન કાષ્ટ પણ રીતે માનવું નથી. તારા માટે મારા મનમાં અત્યારે બીજો એક નવોન ઉપાય મળી આવ્યો છે અને મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, તે ઉપાય મુજબ વર્તવાને તું અવશ્ય તૈયારજ થઈશ, કારણ કે, એથી તું પણ સંવ્યાજ્ઞાત રહી શકીશ” નવરત્ને દેહું.

“મારા માટે વળી તમે શો નવો ઇલાજ શોધી કાઢ્યો છે વાર ?” મંબુલાએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“મને લાગે છે કે, આવી સ્થિતિમાં તને અહીં એકલી મૂકીને જવી એ સર્વથા અયોગ્ય છે, એટલા માટે તને તારા પિતાને ત્યાં મૂકી આવેવાનું મને વિશેષ ઉચિત જણાય છે. અહીંની બધી મિલ્કત તથા સરસામાનને આપણા આ મકાનના ગુપ્ત ભોંયરામાં છુપાવી રાખવાથી લૂટારાઓ નો નિન્દગ્રી સૂધી પણ તેને શોધવાના પ્રયત્ન કરશે, તેમ છતાં પણ તેમને તેનો કશોય પત્તો મળી શકશે નહિ. પિતાજીએ લૂટારાઓના બચથી આપણું આ મકાન ચણાવતી વેળાએજ તે ગુપ્ત ભોંયરે બનાવ્યું છે કે, જેનો ધણીવાર આપણને પણ પત્તો મેળવતાં પંચાત પડી જાય છે. એ ભોંયરામાં ધરતી સારી સારી કાંમતી સ્ત્રીને તથા મિલ્કતને છુપાવી દઈશું, તો તેથી તેના લૂટાવાનો કશો પણ બચજ રહેશે નહિ. કદાચ સાધારણ મિલ્કત ચોરી જશે, તો તેથી આપણને કશી ખોટ પડશે નહિ. આ બધાં કામો આપણે બંનેએ આજે ને આજેજ પતાવી લેવાં પડશે અને

આવતી કાલે રાત્રે આપણે તથા મનોહરાને અહીંથી નીકળી જવું પડશે. મારે આમા જવાનું હોવાથી તારા પિતાનું ગામ મારા રસ્તા-માંજ આવશે, એટલે હું તને ત્યાં મૂકીને બારોબાર આમા આશ્વો જમશ. તારા પિતાનું ગામ નાનું હોવાથી લૂટારાઓના મનમાં તેની કશી કદવના પણ આવશે નહિ. વળી જ્યારે આપણે અહીંથી બહાર નીકળીશું ત્યારે જગન્નાથપૂરીની જગા કરવા જઈએ છીએ, એવી અફવા ફેલાવીશું, એટલે લૂટારાઓ તારા પિતાના ગામનો તથા કા-શીનો રસ્તો ન પહોંતાં બારોબાર જગન્નાથના રસ્તે આપણી શોધ કરતા ભટકતા ફરશે કેમ મારો આ ઈલાજ તને યોગ્ય અને યુક્તિ-વાળો જણાય છે ખરો કે નહિ વાર ?” નવરત્ને પૂછ્યું.

“ઉપાય તો ઘણોજ મળતો છે, પણ હવે મનોહરાનો મત શો છે. એ જાણવું જોઈએ.” હજી મંજુલાના મુખમાંથી આવા શબ્દ પૂરા બહાર પણ નીકળ્યા નહોતા, એવામાં એક દારીએ આવીને ખ-બર આપી કે:—“મહારાજ ! ભોજન તૈયાર છે, મનોહરના આપની તથા મારાં શેડાણીયાની વાટ જોતાંજ ખેડાં છે, માટે જમવા પધારો.”

તરતજ મંજુલા તથા નવરત્ન જે ઓરડામાં મનોહરા અને મુલદ્રા જમવા ખેડી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેમના આવ્યા પછી નવરત્ન, મનોહરા અને મુલદ્રા જમવા ખેડાં અને મુલદ્રા સાંઝે જમેલી હોવાથી તેમની રહામે ખેડી ખેડી વાતો કરવા લાગી.

પ્રથમ નવરત્ને મનોહરાને પોતાનો કરી રાખેલો દૃઢ નિશ્ચય બ્યક્ત કર્યો અને તે સંબંધમાં સઘળો હકીકત જણાવ્યા પછી કહ્યું કે:—“કેમ, મનોહરા ! આવી સ્થિતિમાં હવે તું શું કરવા માગે છે ? હવે તારા માટે આ જૂષણાનગરી અત્યંત ભયંકર થઈ પડી છે, એટલે તારાથી અહીં નીશ્ચિંતતાથી રહી શકાય તેમ નથી.”

“તમે જે વિચાર જણાવ્યો છે, એ મને વધારે હિચિત જણાય છે, હું આ જીહેરનો ત્યાગ કરીને જ્યાં આરામથી ધધરની ભક્તિ થાય, એવા સ્થાનમાં જઈ રહેવાની હવે ખાસ ઇચ્છા ધરાવું છું.” મનોહરાએ જવાબ આપ્યો.

ત્યાર પછી મુરતદા દરજીની સાથે પુરુષના વેશમાં આવી મુલદ્રાએજ મુલદ્રસિંહ નામ ધારણ કરી હતી, એનો બધો ભેદ મુલદ્રાએ ફોડી નાખ્યો અને મનોહરાને નવરત્નની સહાયતાથી કેવી રીતે ખચાવવામાં આવી એ સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત પણ તેને તેણે કહી સંભળાવ્યો.

એ સાંભળીને સહુ અજાણ્ય થયા અને મુલદ્રાને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

થોડીવાર આરામ લીધા પછી સવાર થયું એટલે મનોહર તથા મુલદ્રા નવરત્નની ગાડીમાં બેસી પોતાના મકાનમાં આવી. એ જોઈને તેની દાસીઓ તથા દારપાળો ધણાજ ખુશ થયા. મનોહર એ દાસીઓ તથા દરવાનોને પોતાના મકાનનો બાર સોંપી, જોઈતું દ્રવ્ય આદિ લઈને મુલદ્રાસહિત પાછી મધ્યાન્હ થતાં પહેલાંજ નવરત્નને ત્યાં આવી પહોંચી.

સંધ્યા થતાં પહેલાંજ નવરત્ન તથા તેની પત્નીએ પોતાના ઘરની તમામ કીમતી ચીજોને પેલા ગુપ્ત ભોંયરામાં છુપાવી દીધી અને ત્યાર પછી દરવાને તથા દાસીઓને ઘરની સંભાળ સંપાદવાની તથા લૂટારાઓ આવે તો પોતાના જમનાથની માત્રાએ જવાની ખબર આપવાની સૂચના આપી દીધી. ત્યાર પછી સર્વ સ્ત્રીઓ-મનોહર-મુલદ્રા અને મંજુલાને પોતાની ગાડીમાં બેસાડી રાત્રિના અગિયાર વાર વાગ્યાને શુભારે બ્રૂષણનગરી છોડીને આગ્રા તરફ રવાના થયો.

ચાંદની રાત હતી, એટલે ગાડી સપાટાબંધ ચાલવા લાગી. પ્રભાત થતાં ન થતાંમાં તો તેની ગાડી મંજુલાના પિતાના ગામમાં આવી પહોંચી. નવરત્ન મંજુલાને તેના પિતાને પહોંચાડી તેના પર આવી પડેલી આકૃતની બધી વાત કહી સંભળાવી અને ત્યાં સાંજ સુધી આરામ લઇને સાંજ થતાં પહેલાંજ મનોહરા તથા મુબદ્દા સહિત તેણે ગાડીવાળાને આગ્રા તરફ ગાડી હાંકવાનો હુકમ કરાવી દીધો. હુકમ મળતાંની સાથેજ ગાડી એકદમ આગ્રા ભણી ચાલવા લાગી.

— ❧ —

પ્રકરણ ૧૨ મું.

— ❧ —

પિશાચનો પયગામ.

સલીપર નાચતાં જૂનો ! પીધૂં કાતિલ દિલે માયિલ !
મના છે ! થા ન દાખિલ દૂર ! હડી જા ! ફૂર ઇઝરાઇલ !
ભલા ! તું પેશ દસ્તીથી, કરે કાં દખ્લ, ઇઝરાઇલ !
હમારે હર તરફ ફરતા, હજારો લાખ ઇઝરાઇલ !

જપત કરવો પરાયો માલ ? અગર જે કાયદે મંજિલ ?
તુમાખી શી ? તું જો, શુદ્ધુલ, કરે બદ્દેલ ઇઝરાઇલ ?
મલત ભર હૂકમ ! રદખાતિલ ! ફઝલ નથીરે, થવા શામિલ,
અગર જો માંચનો અન્દર ! યુજુલ ના ખોલ ઇઝરાઇલ

— ❧ —

સાગર.

મણિલાલના પિતા, મણિલાલ અને તેનાં કુટુંબનાં સધળાં માણસોએ બાલકુરાનું ચિત્ર દરવાજા પર આલેખાતાં સુધી તદ્દન નિરાશ

મમને શોકના સિંધુમાં ડૂબી રહ્યા હતાં, પરંતુ તેને ધણી દિવસ વીતી જવા છતાં હજી દુર્દાન્ત દરયુ મોનાહાતિનો કોઈ પણ પ્રકારનો પત્ર આવ્યો નહિ, ત્યારે સદુએ વિચાર્યું કે, એ અવસ્ય કોઈ દુષ્ટ અને કારસ્થાની લોકોનું જ કાર્ય છે, મૂળ લુટારાએ દરવાજા પર આવીને એ ચિન્હ કર્યું નથી. સદુએ જ્યારે આવો ઠરાવ હોયો અને મણિલાલ તથા તેના કુટુંબને આશ્વાસન આપ્યું, ત્યારે તે મૂર્ચ્છિત થઈ જવા આવેલા અને શોકમાગરમાં ડૂબેલા કુટુંબમાં ફરીવાર હાસ્યની ઝાંખી રેષા ઝળકી ઊડી. મણિલાલનો પિતા બાઇબંધ મિત્રોની સાથે આનંદની મિજલસ કરવાને તૈયાર થયો, અને એક દિવસ સાંજે પોતાને ઘેર મોટી મિજલસ ભરી, સર્વ દોસ્તોને તેમના મિત્રો તથા કુટુંબસહિત નિમંત્રણ કર્યું. મણિલાલનો પરમમિત્ર માણેકલાલ પણ તે મિજલસમાં સત્કાર સહિત આમંત્રિત થયો હા.

હવે ઝાઝો વખત બાકી રહ્યો નહોતો. સરલા ઇન્દુમતીએ સુન્દરજીને સંબોધીને કહ્યું કે:—“મણિલાલના પર આવી પડનારી આજ્ઞાની શંકા દૂર થઈ છે, એટલા માટે તેણે આજે પોતાને ત્યાં એક મોટી મિજલસ ભરવાની તૈયારી કરી છે. એ મિજલસમાં મારે તથા પિતાજીને આમંત્રણ મળ્યું છે અને અમારી સાથે તમારે પણ આવવું પડશે. ચાલો, હવે મિજલસનો વખત થઈ જવા આવ્યો છે, માટે જલ્દી તૈયાર થાઓ અને અમારી સાથે ચાલો.”

સુન્દરજીએ કહ્યું:—“મને ત્યાં આવવાથી જરા પણ આનંદ મળી શકે તેમ નથી, એટલા માટે તમારી સાથે આવવાની મને લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા થતી નથી.”

“કેમ, તમને આનંદ ન મળવાનું શું કારણ છે, ત્યાં તો કેટલા દેશની અનેક નામકિત નર્તકીઓ નાચવા આવવાની છે, મોટા મોટા

માણસો એ મિજલસમાં બામ લેવાના છે તેથી મારી ધારણા પ્રમાણે તમને આનંદ મળ્યા સિવાય રહેશે નહિ.” ઇન્દુએ કહ્યું.

“તને મણિલાલની સાથે એકાંતમાં વાતચીત કરતી જોઇને માફ હૃદય આમથી સળગી હૃદયે. મારી પ્રિયતમાની સાથે બીજા પુરુષને વાર્તાલાપ કરતો મારાથી જોઇ શકાશે નહિ. ઇન્દુ ! તું તારા મનમાં જ વિચારી જો જોઇએ કે, એક પુરુષ જેવી રીતે પોતાની પ્રેમિકાની સાથે બીજા પુરુષને આનંદાપાત્ર કરતો જોઇને મનમાં મનમાં જ બીજા જાણે તેવી જ રીતે એક સ્ત્રી પણ પોતાના પ્રેમિકને બીજા સ્ત્રીની સાથે વાતચીત કરતો જુએ, તો તેના હૃદય પર અસહ્ય આઘાત થયા વિના રહે ખરો કે ? તું જેને ચાહતી હોય, તેજ પુરુષ જો બીજા સ્ત્રીને પોતાની પ્રિયતમા બનાવવાની ઇચ્છા ધરાવે તો તારાથી તે દૃશ્ય શાંતિપૂર્વક જોઈ શકાય ખરું કે ? ના—કદાપિ તેમ બનેજ નહિ. કારણ કે; તેં મને એવી મોહની લગાડી છે કે જે તારા તરફ કાંઈ દૃષ્ટિપાત કરે તો પણ મારાથી તે જોઈ શકાય તેમ નથી. ઇન્દુ ! તેં મારા આ હૃદય પર તારો સંપૂર્ણ અધિકાર જમાવી લીધો છે.

“તારી છાત્રી નિરખી છાત્રી રાત્રિન ખુશ હું રહું ?

જડપણ કરોડો વાત કહેતી હોય એમ અનુભવું ?

મનમોહની મધુથી મીઠી અમેલડી ગુણ આમનું;

થાતો હરખ નવલા રૂડેરા યોગનું અભિરામનું;

મધ મધ થતાં જુજ હેતનાં પુલડાં કુંજે ચરણે ધરું;

મેંદી સહિત પગ રાતડે વાંકા વળી વંદન કરું. ”

ઇન્દુ ! જાણી ઇન્દુ ! આવી સ્થિતિમાં તને બીજા પુરુષ

ચાલ્યો એ મારાથી સ્ત્રી રીતે સહેવાય ? ”

“ સુંદરજી ! આમ ધારવામાં તમારી મોટી ભૂલ થાય છે.

સંસારમાં ધણી વસ્તુઓ એવી છે કે જેને આહનારાંઓની સંખ્યાજ હોતી નથી. એકજ કમલિનીની એકી સાથે અનેક ભ્રમરો ચઢાય છે, એકજ દેવીની અનેક પૂજારીઓ પૂજા કરે છે, એમ કરવાનો સર્વ તે અધિકાર તે. હું દેવી છું, તેથી મણિલાલ જે મને દેવી રૂપે ચહાતો હોય અને પૂજ્યભાવથી મારી સાથે વાર્તાલાપ કરતો હોય, તો તેમાં ચિંતા કરવાનું અને ઇર્ષાક્રુર થવાનું શું પ્રયોજન છે ? મારી ધારણા પ્રમાણે આ ધારણામાં તમારો પ્રમાદ થાય છે. ”

“ સંતાપને વળી શોકથી દગ્ધ દિલને કોં કરો;
આશા અમૂલી ધારીને મનમાં તમે શાને કરો;
શંકા પિશાચી આજ આવી તમ ઉરમાંહિ છે વસી;
વૃત્તિ તમારી દહ હતી તે આજ કાં અંચળ થઇ. ”

“ ત્યારે શું છ-હુ ! તું મનેજ તારો હૈયાનો દાર, જીવનસાર અને શિરનો તાજ બનાવવાના નિશ્ચયપર આવી ગઇ છે ! મનેજ તારો સૌભાગ્યમણિ બનાવવા છ-છે છે ? ”

“ હવે માત્ર થોડાજ દિવસ સજુર કરો, હું તમને થોડા દિવસમાંજ, મારી જે દાંષ્ટ ધુમ્મસ હશે, તે જણાવી દઇશ. તમે મને મેળાવી શકશો કે નહિ, એનો નિશ્ચય ત્યારે થઇ જશે. ”

“ ત્યારે જો તું મારી પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા કરતી હોય, કે ત્યાં ગયા પછી એકાંતમાં જઇને તું મણિલાલની સાથે કશી પણ વાતચીત કરીશ નહિ અને મારી પાસે ને પાસેજ બેસી રહીશ, તોજ હું તારી સાથે આવવાનું કયુલ કરીશ નહિ તો મારાથી તારી સાથે આવી શકશો નહિ. ” સુંદરજીએ રપટ ઉત્તર આપ્યો.

“ ના, મારાથી એવી પ્રતિજ્ઞા લઇ શકાશે નહિ કારણ કે, મણિલાલને હું મારા હૃદયથી અત્યંત આકું છું, મને તેના સહઅભિ-

એ તેનામાં મોહિત બનાવી દીધી છે.

“ એ ચારના દીદારમાં દિલ તલસતું આ રહે;
મુજ ખ્યાલને ખ્યાલમાં ઝાંખું જાગે હું તેનિ તે;
દોલત બધી ઉમેદ ને મુજ મન છે ત્યાં બધાં રહ્યાં;
નરગિસ સરીખાં નેન ને વચનો મીઠાં દિલદારનાં ”

તેમ છતાં પણ જો તમારો એવોજ આગ્રહ છે, તો હું તેની સાથે એકાંતમાં તેની મુલાકાત કરીશ નહિ. અરે, તેની સાથે પ્રેમ-ભરી કોઇ વાત પણ કરીશ નહિ ” ઇન્દુએ કહ્યું.

“ તારી બહેન અંગાલિકા તારી સાથે મિજલસમાં આવવાની છે કે નહીં વાર ? ”

“ ના, તે કોઇપણ પ્રકારના આનંદ કે ખુશાલીમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતી નથી. હવે તે ગિયારી એવા સુખના સંમેલનોમાં ભાગપણ શી રીતે લઈ શકે ? જે રમણીને સ્વામી નથી, રમણી જીવનના સારરત્ન, સ્વામીરૂપ ધનથી જે વંચિત છે, તે કોને માટે આનંદનો ઉપભોગ લેવામાં ભાગ લઈ શકે વાર ? ” ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું.

“ ત્યારે શું તે એકલીજ ઘેર રહેશે ? ” મુદરજીએ સહજ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ હા, એમાં શો વાંધો છે, અહીં ઘેર રહેવામાં તેને શો ભાગ છે ? સતી રમણીને ક્યાંય પણ ભયજ નથી. કારણ કે, તેમને તેમના ધર્મ પાસે પ્રાણ પણ તુચ્છ જ હોય છે.

“ ગણેછે પ્રાણયો પ્યારો સતી નારી સદાયે ધર્મ પોતાનો;
વહાવી રક્તની ધારા નિભાવે તાર ધર્મ પોતાનો;
નહિ સંસારની માયા મહિં લપટાઇ જતી સતી નારો;
ગણ્યો જેને પતિ પ્યારો સતીની બિન્દગીનો છે સદા તારો. ”

સતી રમણીને સેંકડો કે હજારો લૂંટારાઓ પશુ કશું કરી શકતા નથી. વળી ખાસ કરીને મારું મકાન દસ-પંદર શિખખ પ્રહરીઓથી સદા રક્ષાયલું રહે છે. એટલે એને એ વિષયમાં કરવાનું કશું પણ કારણજ નથી.” ઇન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો.

ધીમે ધીમે સંખ્યા થઇ જવા આવી, ગાડી આવીને દરવાજા પર ઉભી રહી, માણેકલાલ શંકરજી તથા કન્યા ઇન્દુમતિને પોતાની સાથે લઇને મિત્રના ઘર તરફ રવાના થયો.

તેમણે ત્યાં જઇને જોયું કે, સભાસદનને ઘણીજ સુંદરતાથી શણગારામાં આવ્યું હતું. ચારે તરફ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કારીગીરીને પશુ શરમાવી દે તેવાં નયન અને મનને વિમુગ્ધ કરનારાં વસ્ત્રોદ્વારા ઢંકાયેલાં તથા દીવાઓથી માળાઓથી શોભિતા દરેક દરેક થાંભલાઓ ઉપર ફૂલની માળાઓ ઝૂલી રહી હતી, સુંદર મખમલની કારીગીરી-વાળાં મિઠાનાં મિઠાવવામાં આવ્યાં હતાં, અને એ મિઠાનાંઓપર અગણિત તકીયાઓ શોભી રહ્યાં હતા. ગુલાબજળ અને અત્તરનાં સુવાસથી આખું સભાસ્થાન મેઠાંડી રહ્યું હતું. એવામાં એક દાસી આવીને ઇન્દુમતિને જે સ્થળે સર્વ લલના મંડળ બેઠું હતું, ત્યાં લઇ ગઇ. માણેકલાલ અને સુંદરજી સેભાસદનમાં જ્યાં મણિલાલનો પિતા મોહનલાલ બેઠો હતો, ત્યાં જઇને બેઠા. અનેક ધનવાન તથા ખાન્દાન વહેપારીઓ આવીને તે સભાસ્થાનમાં બેઠા હતા. મોહનલાલે સુંદરજીની ઓળખાણ આપીને સર્વને જણાવ્યું કે:—“આજકાલ જૂષણાનગરીની વહેપાર-રોજગારની સ્થિતિ ઘણીજ ખરાબ થઇ પડી છે, એટલુંજ નહિ, પણ જો સર્વથા નાશને પાત્ર થઇ પડી છે, એમ કહેવામાં આવે તો, તેમાં પણ કશો પ્રત્યાય નથી. એનું કારણ કેવળ દુર્હિન્ત લૂંટારાઓનો જાલિમ ભુક્તિ જ છે. આ ગિચારા વ્યાપારી મુવકની પણ એવીજ દશા થઇ

૭. ગુજરાત દેશમાંથી અહીં વહેપાર કરવામાં તેનો તમામ માલ અને મિલકત લૂટાઈ ગયા છે, આજે તેની પાસે ખાવાને અન્ન, પહેરવાને વસ્ત્ર કે વાપરવાને એક પાઈ પણ રહી નથી. અત્યારે તેમની સ્થિતિ રસ્તાના રખડતા બીખારીથી પણ ખરાબ થઈ પડી છે.

આ સાંભળીને ત્યાં એક જ થયેલા મહાજનોએ સુંદરજીને યોગ્ય આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે:—“ સુંદરજી ! જગત્ની લીલા એમજ આક્રમક કરે છે, ધડીમાં કિસ્મત સુખના સિંહાસન પર બેસાડે છે અને ધડીમાં દુઃખના દરિયામાં ધકેલી દે છે, માટે તમે તમારી લૂંટાયેલી મિલકતના સંબંધમાં હવે કશી પણ ચિંતાજ કરશો નહિ. ઇશ્વર તમેને ફરીવાર સુખી કરશે અને તમારા હૃદયમાં વ્યાપેલી ચિંતાની જ્વાળાને દૂર કરશે. તમે હવે આ શહેરમાંજ રહો. જો કે અહીંનો ધંધો-રોજગાર તદ્દન બંધ પડી જવા આવ્યો છે, છતાં પણ તમેને કશી ઇચ્છા આવશે નહિ. અમારી વહેપારી-સભામાંથી તમારા માટે જે ખરડો થયો છે, તેનું દ્રવ્ય એકદુન કરી, જોટલા પૈસા મળે, તેનાથી તમારા વહેપારની શરૂઆત કરો. ધીમે ધીમે વહેપાર કરવામાં તમે ફાવી જશો. વળી તમે અહીંના ગમે તે વહેપારી પાસેથી ગમે તે જાતની સહાયતા માગશો તો તે તમેને અવરજ મળી રહેશે. ”

યુવક સુંદરજી પણ સુંદર વયનો ખોલી મનુષ્યના મનને મોહિત કરવાનું ધણું સારી રીતે જાણતો હતો; તેથી તે પણ તે લોકોને મીઠાં વચનોથી આશ્વાસન આપવા લાગ્યો, ત્યાર પછી તરેહ તરેહવારની બીજી કેટલીક વાતોચીતો ચાલી; વહેપાર-રોજગારની વાતો, દેશની ફૂંદશાની વાતો, જનસમાજની વાતો અને દરિયુઓના સંબંધની અનેક વાતોની એ સમયે એ સભામાં ચર્ચા ચાલી. છેવટે સુંદરજીએ પૂછ્યું કે:—“ તમે લોકો હજી સુધી એ શયતાન લૂટારાઓનો સંહાર શા

શા કારણથી કરતા નથી ? તમે શું તેમના અત્યાચારને અટકાવી શકો તેમ નથી ? તમારામાં કશી શક્તિજ નથી ? સાત-ઠાપ માણસની વસ્તીવાળા આ બૂધણાનગરીમાં શું એવો કોષ્ઠપણ વીરપુરુષ વસતો નથી કે, જે આ શહેરને પામમાલ કરતા, વહેપાર વાણિજ્યમાં ધૂળ મેળવતા અને સર્વજનોને વ્યાકુલ કરતા એ દુર્દાન્ત દરયુઓના ત્રાસને અટકાવી તેમનું દમન કરી શકે ? ”

“ નથી શું વીર એવો કે, નમાવે એ લૂટારાને ?
નથી શું સંપ આ દેશે, કરે નાબૂદ લૂટારાને ?
મર્ઠ ક્યાં વીરતા ચાલી, બધે અંધાર શો વ્યાપ્યો ?
થયો ઉત્પાત શો આવો, નિઘય અહીં જુલ્મનો જામ્યો ? ”

સુંદરજીના જખામમાં તે લોકોએ જણાવ્યું કે :—“ હજી તમે જુવાન છો, તમારા શરીરમાં હજી હિતું લોહી વહી રહ્યું છે, શરીરમાં નવીન બળ અને સાહસની ધારાઓ છૂટી રહી છે, તેથીજ આમ કહેવાની હિમ્મત કરી રહ્યા છો. મોગજ સસ્તનતના સિપાહીઓ સિવાય તેમના જુલ્મને કોણ અટકાવી શકે તેમ છે ? તેઓ કાળને પણ કંપાવનાર મહા દુર્દાન્ત દાનુવો છે.

“ જગત્માં પાપને સ્થાપી પ્રલય છાયા છવાડે છે;
હણે છે શિર સતિયાનાં અસિધારા બહેંવડાડે છે;
ધુળવી આ બધી ધરણી મહા ઉન્માદ મચાવે છે;
પ્રજાને પીડીને તેઓ સદાયે નાચ નચાવે છે,
ધરીને જુલ્મનું ખંજર સદા ગર્ડન હલામે છે;
જની શયતાનના સાથી બહુ પાપો ચલાવે છે.

તરુણ પુરુષ ! અત્યાર સૂધીમાં એ પાપીઓના પાપાચારને કોઈ પણ અટકાવી શક્યું નથી, તો પછી અમારું શું મળું કે અમે

તેમની રહામા યવાનું સાહસ કરી શકીએ. ખાસ કરીને વહેપારી વર્ગ એવા ટંટા શીસાઈથી હંમેશાં અલગ રહેવાનુંજ વધારે પસંદ કરે છે.”

મુંદરજીએ સહજ મ્હેં મરડીને કહ્યું કે:—“ત્યારે શું બૂધણા-નગરીની રાજલક્ષિત આટલી બધી દુર્બળ છે ? રાજ્યની રક્ષા કરે એવો એક પણ પુરુષ અસ્તિત્વમાં રહ્યો નથી ?”

તેના ઉત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું કે:—“હા, દુર્બળ તો શું, પણ છેક નિર્માલ્ય છે.

“નહિ છે રાજ્યમાં રાગ, નહિ છે નામ રક્ષાનું;

• થયા છે, લોભના દાસો, લગ્નવે નામ રક્ષાનું;

પડ્યો છે રાજ્યનો કર્તા, પ્રપંચી પુત્રના હાથે;

તૂટ્યા છે દુઃખના પહાડો ખલ્લકના નાથના માથે;

બન્યા છે પુત્ર સયતાનો પચાવા રાજ્યની સત્તા;

હતો જે શાહ આલમનો અરે તે ખાંચ છે ખત્તા.”

આવી સ્થિતિમાં રાજ્યનું રક્ષણ કરનાર કાણ રહે વાર ? દિલ્હીના રાજલવનમાં આવી અંધાધુંધી મચી ગઈ છે, શહેનશાહજહા તેના શાહજહાનોની કપટ કળાયા કારાગૃહમાં પીડી રહ્યો છે, જલિમ ઔરંગઝેબ સગા ભાઈઓનું લોહી પીવાને આતુર બની ગયો છે, સુલ્તાન સૂબા બંગાળાનો સુબો નિમાવા છતાં અયશઆરામના દરિયામાં ડૂબી આગ્રાના રાજમહેલમાં વારાંગનાઓનાં નાચગાન સાંભળવામાં ગુલ્તાન બની ગયો છે. બૂધણાનગરીના કાજ સાહેબ કે જે મના હાથમાં મોગલ શહેનશાહની એક મોટી પદવી મળી છે, તે વિકરાળ વાધ બની, શાહ સમશીરખાં નામના એક ફકીર પાસે ધર્મ નિકેતનનું નામ આપી પાપ નિકેતન સ્થપાવી પ્રજા જનોની મુત્રીઓના ધર્મનું બલિદાન લેવામાં રાંકડી રૈયતનાં ગળાં રેંસવામાં

અને પોતાની કામાંષતાની કુટિલતાને પ્રદર્શિત કરવામાં મશગુલ બની ગયો છે. ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી કે જે ધારાશાસ્ત્રીના નામથી ઓળખાઈ રહ્યો તે છે, તેનો એક એક ભુક્ત એવો તો બચાવ કર છે કે, જેનું નામ લેતાં પણ કાળજી કંપી ઉઠે છે, તે પણ પિશાચધર્મને આધીન થઈ પોતાની પિશાચી વૃત્તિને ચરિતાર્થ કરી રહ્યો છે, યુવક ! આવી સ્થિતિમાં રાજ્યની શક્તિની તથા રાજ્ય તરફથી સહાયતા મળવાની આશા શી રીતે રાખી શકાય, તેનો વિચાર તમે તમારા મનમાં જ કરી લો. ”

“ પણ તેમ છતાં પણ અમોએ આજથી બે એક દિવસ પહેલાં અહીંના સુપ્રસિદ્ધ જમીનદાર નવરત્નને અમારા દુઃખની અરજી લઈને અહીંના સૂબા સુસ્તાન સૂળ પાસે આગ્રા મોકલી આપ્યો છે. તેની સુસ્તાન સાથે સારી ઓળખાણ હોવાથી અમને સર્વને આશા રહે છે કે, હવે સુસ્તાન સૂળ લૂટારાઓના આ ઉપદ્રવને અટકાવવાનો ઈલાજ અવશ્ય કરશે ને કરશેજ. ”

આ સાંભળીને સુંદરજીનું શરીર કાણુ જાણે શ્વા કારણથી કંપી ઊઠ્યું. તેણે પોતાના મનમાં જ કહ્યું કે :—“ બસ, થઈ ચૂક્યું, ધારેલો શિકાર હાથમાંથી આગ્રાદ છટકી ગયો. મારા મનની મુરાદ મનમાં મનમાં જ રહી ગઈ. હું આ શહેરમાં વિના કારણુ બેસી રહ્યો. જે આશાથી હું આટલા દિવસ સૂંધી અહીં બેસી રહ્યો છું, એ આશા તદ્દન પલટાઈ ગઈ. ”

“ જે પક્ષીને તાકી રહી આ ગામમાં બેસી રહ્યો;

એ પક્ષી આજે હાથથી આગ્રાદીથી છટકી ગયો;

ધાર્યું હતું મનમાં હિં જે મનમાં જ તે તો રહી ગયું;

હા ! ચક્ર મારા ભાગ્યનું પલટાઈને ઉઘું થયું. ”

આ પ્રમાણે અનેક વિચારે કરવામાં યુવક સુંદરજી ગુંથાઈ ગયો. એ જોઈને સર્વજનો અન્યથામાં પડી ગયા અને સુંદરજીને દેશની દાઝ જાણનાર એક દેશભક્ત યુવક ધારીને મનમાં મનમાંજ તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા, પરંતુ સુંદરજી શા આશયથી વિચાર મગ્ન બની ગયો હતો, એની કોઈના મનમાં કશી કલ્પના પણ આવી નહિ.”

ત્યાર પછી મોહનલાલ-મણિલાલના પિતાએ કહ્યું કે:—“દરબારમાં અરજી કરવા છતાં પણ તેનું કોઈ સારું પરિણામ આવવાની કશી સંભાવના રહેતી નથી. કારણકે આ પહેલાં પણ આપણે લગભગ પંદર-વીસ અરજીઓ કરી ચૂક્યા છીએ, પરંતુ હજી સૂધી આપણને તેનો કશો જવાબજ મળ્યો નથી. આથી નવરત્ન કોઈ ફત્તેહ મેળવીને આવે એવી કશી પણ આશાજ રાખી શકાતી નથી.”

આ પ્રમાણે ધણીવાર સૂધી એ વાર્તાનો ઉદાપોહ ચાલ્યા પછી તે વાર્તા બંધ થઈ નાયનારી વારાંગનાઓ આવી હાજર થઈ તેમણે નૃત્ય ગીતની શરૂઆત કરી. ધણીવાર સૂધી તેમણે નાયગાન કરીને લોકોના મનને મુગ્ધ કર્યા: ત્યાર પછી એક સોળ સત્તર વર્ષની વારાંગનાએ આવી પોતાના કાચક જેવા મીઠા અને મધુર સ્વરથી સજા જનોના મનનું રંજન કરવાના આશયથી એક અતિ મનોહર અને આવવાહી ગાયન ગાના માંડ્યું.

ગઝલ

“દુનિયા બધી રૂહોળી હવે ના રૂહોળવું બાકી કંઈ:

આધું પીધું ને ભોગવ્યું, ના ભોગ છે બાકી કંઈ:

દુનિયા મહી ખાવા પીવાનો, સ્વાદ લઈ લીધો બધો:

એ સ્વાદની ખુશમો મીઠી, પણ સ્વાદમાં કાંઈ નહીં !

રંગ બેરંગી થઈને રંગ સર્વે ભોગવ્યા:

એ ભોગની ખુશમો મીઠી, પણ ભોગમાં કાંઈ નહીં:

જે બાદશાહી મહેલ ને બાંધેલ રંકે ઝુંપડી;
આનંદ ત્યાં સરખો મળે, ને બેદ છે કાંઈ નહી.

રંકે કરેલી રાબડી ને બાદશાહી ભોજનો;
સાનંદ લીધા રવાદથી, એ સ્વાદમાં કાંઈ નહી;

માતાપિતા સંબંધીઓનો સાથ સર્વે આ રહ્યો;
સૌએ ખુશી, હું એ ખુશી, પણ હું ખુશી કાંઈ નહીં !

જૂનું થતું તાળું અને આવી જિગરમાં ઉછળે;

તાળું થતાં હું છું ખુશી, પણ એ ખુશી કાંઈ નહીં !

સૌએ જૂનું થાતું નવું ને એ નવું થાતું જૂનું;
લાગે સરીખું એ બધું, ત્યાં બેદ છે કાંઈ નહીં !

દુનિયા મમે તે જે કરે, મ્હારે ગમ્યું તે હું કરું;

મ્હારા ગમ્યાની વાત તે કાંઈ ત્હમે જાણો નહોં !

બહુએ ભમી, બહુએ શરી, જોયું બહુ ને ભોગવ્યું;

એ ભોગને જોવા મહીં લાગ્યું મ્હને કાંઈ નહીં !

ધામલ થઈ છું ત્યાં અને વાગ્યા જિગરમાં ધા ધણા;

કાસે પડ્યા તે ધા મહીંથી લોહીની નદીઓ વહી.

એ લોહીની નદીઓ મહીં ન્હાવું અને છે દૂધવું;

ન્હાવા અને ફરવા વિના ખીજું નથી બાકી કાંઈ !

સ્નેહ જ્યોતિ.

આ મનોહર ગાયન સાંભળીને સર્વ સલાસદો મુગ્ધ થયા અને વારાંગનાના આદર્શ ગાન ગાયનશૃંગાર અને મંજુલ સ્વરને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. મણિલાલના પિતા મોહનલાલે વારાંગનાઓને તથા નૃત્યકારિણીઓને ચોખ્ખા ધનાર્થ આપી વિદાય કરી. છેવટે સલા વિસર્જન કરવાની સૂચના આપી, ખાવા પીવામાં પ્રવૃત્ત થવાનું કહી

મોહનલાલે કહ્યું કે—“ હવે લૂટારાઓના સંબંધમાં તમે કશી ચિંતા કરશો નહિ, હું પોતેજ તેની ખાતમી મેળવી આવીશ અને તેમની કુડી કરણીનું કુદળ ચખાડી આપીશ. એ ખાતમી હવે તમે સર્વ નિશ્ચિંત રહો અને ખાવાપીવા માટે તૈયાર થાઓ. ” આમ કહીને તેણે નોકરાને ત્યાં એકઠા થયેલા સભાસદોનાં પગરખાં ઉપાડી લેવાની આજ્ઞા આપી. એક બાળક અનુચરને પગરખાં ઉપાડી લેવાની આજ્ઞા આપી. એક બાળક અનુચરે પગરખાં ઉપાડી લીધાં. મોહનલાલ પોતાના જુતામાં પગ નાખી, તેને દૂર ખસેડવા ગયો, એવામાં તેના પગની સાથે એક પત્રનો સ્પર્શ, એટલે તેણે પગ કાઢી લઈને છોકરાને તેમાંથી કાગળ કાઢવાની સૂચના કરી. છોકરાએ જોવો એ કાગળ બહાર કાઢ્યો, કે તરતજ તેમના સર્વના મનમાં એક પ્રકારના આશ્ચર્યની છાયા છવાઈ ગઈ. તે પત્રના મથાળાંપર લાલરંગના એક છુરાનું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું હતું. મોહનલાલનો હાથ પત્ર ઝાલતાં કંપી ઉઠ્યો, તેનું મુખ મલિન પડ્યું. તેનું આખું શરીર થર થર કંપવા લાગ્યું અને કંપતો કંપતો તે તે સભાસ્થાનમાંજ મૂનચિહ્નિત થઈને પૃથ્વીપર ગચ્છી પડ્યો. મલિલાલ પોતાના પિતાની બાજુમાં ઉભો ઉભો કંપવા લાગ્યો. ઘરમાં એક પ્રકારનો હાહાકાર મચી ગયો. સર્વની આંખોમાંથી આંસુનાં ઓધારાં પૂર વહેવા લાગ્યાં.

ઘણીવાર પછી મોહનલાલના શરીરમાં શુદ્ધિ આવી, તેણે રડતાં રડતાં એક ઉડો નિઃસાસો નાખીને કહ્યું કે—“ હાય ! મારાપર આ શી આફત આવી પડી. ” મલિલાલને પોતાની પાસે ઉભેલો જોઈને તેના શોકનું પ્રમાણ એકદમ વધી ગયું. તેના મનમાં નિરાશા છવાઈ ગઈ.

એ જોઇને મણિલાલે પિતાને શાંત કરવાના અથવા ધીરજ આપવાના આશયથી કહ્યું કે:—“ પિતાજી ! આમ ચિંતા શા માટે કરો છો ? ઈશ્વરે ધાર્યું હશે, તે થઇ રહેશે, વિધાતાનું વિધાન કદાપિ મિથ્યા થશે નહિ. આપણા ઉપર જે વિપત્તિનું વાદળ તૂટી પડવાનું હશે, તો તેને કાંઈ પણ રીતે આપણાથી આપણી સાધારણ શક્તિદ્વારા અટકાવી શકાશે નહિ. ”

આમ કહ્યા પછી તેણે સાં એકઠા થયેલા સર્વ સભાસદોને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ અમારો સર્વનારા થવાનાં જે લક્ષણો જણાઇ રહ્યાં છે, તેને તમે સર્વ સારી રીતે જાણી શક્યા છો, માટે કૃપા કરીને અમને સમજાવો કે, હવે અમારે આ આક્રમકમાંથી અમારો બચાવ શી રીતે કરવો જોઈએ વાર ? ”

આ સાંભળીને સર્વ ચૂપ થઇ ગયા, નિઃસ્તબ્ધ બની ગયા. કોઇના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. જાણે પથ્થરના પૂતળાંની પેઠે કાંઈ બેસી રહ્યા, કાંઈ ઉભા રહ્યા.

આથી શરવીર સુંદરજીના મનમાં શર ચઢી આવ્યું તે ગર્વથી કંપતા તેજ બરેલા અવાજથી ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો કે:—
“ મારી ઇચ્છા એવી છે કે, આ પત્રને બાળીને તેના ટુકડે ટુકડા કરીને સજગતી આગમાં સળગાવી દો. આજથી આખું શહેર એકઠું મળીને શહેરની રક્ષા કરો, મોનાહાતિ શહેરમાં પેસે કે તરતજ તેના મસ્તકને છેદી નાંખો, તેના નામને દુનિયામાંથી નાબુદ કરો ! હવે ક્યાં સુધી તમે તે પિશાચના જુદમને સહન કર્યાં કરશો ? તમારા મસ્તકમાં ક્યાં સુધી જડતાની છાયા છવાઇ રહેશે ? શત્રુને સંહારતાં શા માટે ડરો છો ? ગીતાનાં આ વાક્યોને કેમ બૂલી જાઓ છો ?

સંહારવા શત્રુ રણે દુષ્કર્મ નહિ કહેવાય છે;
 નિજ ધર્મનો જે ત્યાગ તે અતિનિય કર્મ કથાય છે; -
 શરત્વ, તેજ, ઉદારતા, ચાતુર્ય ધૈર્ય સદાય છે;
 હહવું ન પાહું યુદ્ધમાંથી ક્ષાત્ર ધર્મ મનાય છે. ”

માટે અર્જુનને આપેલા એ હિપદેશનું સ્મરણ કરી આત્મરક્ષા
 માટે ક્રમરૂઢી પાપીનું પતન કરવાને એકદમ તૈયાર થાઓ.”

સુંદરજીનાં આવાં સાદસી વચનો સાંભળીને મોહનલાલે કહ્યું
 કે:—“આલ્સ બન્ધુ! તમને એ સરદાર મોનાહાતિની શરવીરતા હજી
 સૂધી જાણવામાં આવી નથી, એ રામતાનની કપટકળાનો હજી સૂધી
 તમારા મનમાં કશો ખ્યાલ પણ આવ્યો નથી, તેથીજ તમે આવી
 વાર્તા કહેલાને સાદસી થઈ રહ્યા છો. મોનાહાતિની સાથે વિવાદ
 કરોને આ વિશ્વમાં કોઈ પણ મનુષ્ય જીવી શકે તેમ નથી. તેનો
 પયગામ મોતના પયગામથી પણ વધુ બચંકર છે. એ દિવસ પહેલાંજ
 અહીંના જમીનદાર નવરત્નપર એનો પયગામ આવવાથી અમો
 સર્વેએ ચાક્ષાત્રીથી એને અહીંથી દૂર થવાની સૂચના આપી હતી
 અને તે બિચારાને આ શહેર છોડીતે અંતે અન્યત્ર ચાલ્યા જવું પડ્યું
 છે, સુસ્માન સુજનો શરણાગત થવું પડ્યું છે હું નથી કહી શક્તો
 કે; હવે મારી તથા મારા પુત્રની પણ કાણુ જાણે કેવી દશા થશે !
 એ મોનાહાતિ અમારાપર શો જુલમ ચલાવશે, એની મારા મનમાં
 હજી સૂધી કશી કલ્પના પણ આવી શકતી નથી. તેની પાસે જોર—
 જુલમ ચલાવશે, એની મારા મનમાં હજી સૂધી કશી કલ્પના પણ
 આવી શકતી નથી. તેની પાસે જોર—જુલમ, દમો પ્રપંચ કે કશું
 પણ ચાલી શકે તેમ નથી. આજ સૂધીમાં તેણે અનેક પરિવારોને
 પાશબાલ કરી નાખ્યા છે, રસ્તાના રક્તગતા બીખારી મનાવી દીધા

મને લાગે છે કે, મારે પણ એની યાચનાના એના આ પયગામનો સ્વીકાર અવશ્ય કરવો જ પડશે.”

ત્યાર પછી મણિલાલના મ્હોં તરફ મ્હોં ફેરવી તેણે તેને સંબોધીને કહ્યું કે:—“મણિલાલ ! બાપ ! પત્રમાં શું લખ્યું છે, તે વાંચ નોંધએ, આપણી બાગ્યદેવતા શા ખેલો ખેલી રહી છે, તે જણાવ નોંધએ, કિસ્મતના સિતારા શું સદાને માટે એ ચયતાન લૂટારાના અત્યાચાર રૂપી અંધકારમાં ઢંકાઈ રહેવા માગે છે ? આપણું સર્વસ્વ ફના થવા ખેડું છે ?”

મણિલાલ હથેળીપરનાં આંસુ લૂછી પિતાના હાથમાંથી પત્ર લઇને તેને વાંચવા લાગ્યો. પત્ર વાંચતી વેળાએ તેનું કાળજી ચરચર કંપવા લાગ્યું, પત્રમાં લખ્યું હતું કે:—

“શ્રીયુત્ત મોહનલાલ મહાશય !”

આપ અગાધ સમ્પત્તિ અને અતુલ ઐશ્વર્યના સ્વામી છો, માટે મારો આ પત્ર મત્યા પછી ખીજે દિવસે રાત્રેજ છ ધડીનો સમય વીત્યા પછી મધુમતીના ત્રિમહનાવાળા વાંકના કિનારાપર આવેલા ડાકિનીના ઘાટપર પાંચ હજાર સોના મોહરો મોકલી આપજો જે દ્રવ્ય મોકલો, તે આપના વિશ્વાસુ માણસ મારફતજ મોકલજો. જો એ મુદ્રા નહિ મોકલાવો તો, મોનાહાતિએ તેના અપરાધીઓને માટે જે દંડ ધડી રાખ્યો છે, તે દંડથી તમને પણ દંડિત કરવામાં આવશે, તે પોતાના અપરાધીને કઠોરમાં કઠોર સજા કરવામાં કદાપિ પાછો હડશે હલિ, તિલ્લભાર પણ દયા દેખાડશે નહિ આપ આબરૂદાર માણસ છો, માટે આપનું શરીર શહેરના રસ્તાપર રગદોળાઇને લોઢાના પમ સાથે અથડાય, એ જોવાને હું મિલકુલ રાજી નથી. આપની ઈજાતપર બટ્ટો લાગે એ આપના માટે પણ હિતાવહ નથી.”

પત્રના મથાળાંપર છુરાનું ચિન્હ તથા નીચે મોટા મોટા અક્ષરોમાં “મેનાહાતિ” એવું નામ લખવામાં આવ્યું હતું.

પત્ર સાંભળીને મોહનલાલની બન્ને આંખોમાંથી દડ દડ કરતી આંસૂની ધારાઓ વરસવા લાગી. તે જાંચા અવાજે રડીને બોલી ઉઠ્યો કે:—“મારી સઘળી મિલકતનું મૂલ્ય પણ પાંચ હજાર મોહોરો જેટલી થાય તેમ નથી, હું સમજી શક્યો છું કે, મોનાહાતિનો એ બીષણ છુરો મારા હૃદયનું લોહી પીધા વિના તૃપ્ત થશે નહિ. હાય! આજે મારું સર્વ ફના થવા બેઠું છે, મારા દેહની સાથે મારા પરિવારનું પણ પતન થવા બેઠું છે.”

આ સાંભળીને સર્વ સભાસદો હાહાકાર કરી ઉઠ્યા. સુંદરજી ગંભીર સ્વરથી બોલ્યો કે:—“સ્ત્રીઓની પેઠે રોદન અને હાહાકાર કરતાં તમને જરા શર્મ પણ નથી આવતી? આવો વલોપાત કરવાથી કશું વળવાનું નથી. આપણે બધાને હવે આપણા આ મિત્રને અત્યારે આવી પડેલી આ આફતમાંથી ગમે તે રીતે બચાવવાનો ઇલાજ શોધી કાઢવો જોઈએ. એ નરાધમ નાલાયક લૂંટારાને દુનિયાના પડમાંથી નાશુદ્ધ કરવો જોઈએ.”

કોઈએ કશો પણ જવાબ આપ્યો નહિ. સુંદરજીએ કહ્યું કે:—“શું આ રૂપિયા ને આપવાનો બીજો કોઈ પણ ઇલાજ નથી? કપટ કરીને તેને ગમે તે દિવસે પકડાવ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. તમે સર્વ આમ નિરાશ ન થાઓ. હૃદયમાં હિમ્મત ધરો.”

મોહનલાલે એક ઊંડો નિઃસાસો મૂકીને કહ્યું:—“તેમાંનું કશું પણ થવાનું નથી. એ લૂંટારાના હાથમાંથી હવે જીવવાની આશા રાખવો તદ્દન નિર્થક છે. કારણ કે, એમના મનમાં દયાનો રંચ માત્ર પણ નથી. તેના નામથી ભૂપણાનગરીનો કંજ તથા ન્યાયાધીશ

પણ કંપાયમાન બની જાય છે. એવો એક પણ પુરુષ હવે આ શહેરમાં રહ્યો નથી, હું ધારું છું કે એ મોનાહાતિ હવે થોડા વખતમાં જ મારી સંવ્રણી સંપત્તિ તથા સત્તાને રસાતળમાં મૂકી દેશે અને મારી કાયાનો પણ અંત આવી જશે હું નથી ધારતો કે, એ "શયતાનના સપાટામાંથી મને કોઈ પણ રીતે બચાવી શકે અથવા મારી મિલકતનું રક્ષણ કરશે. પરમાત્માપર વિશ્વાસ રાખ્યા વિના હવે આવી શકે તેમ નથી. તે જગદાધારે જેમ ધાર્યું હશે, તેમ થઈ રહેશે. હું અનાથોના નાથ ! વિશ્વંભરાને! આધાર ! આ આપત્તિમાંથી મારું તથા મારા પરિવારનું રક્ષણ કરો એ પાપાત્માના પંજનમાંથી બચાવો."

ઘણીવાર સૂધી ચૂપ રહ્યા પછી સુન્દરજીએ ફરીવાર કહ્યું કે:—

"ત્યારે હવે તમે એક કામ કરો. જે રૂપિયા ન આપવાથી તમને તમારો જીવ જવાનોજ ભય રહેતો હોય, તે હું બતાવું તેમ કરો. તમે તમારી સંવ્રણી મિલકતનો ખરડો કરો. અને તેમાં જેટલા રૂપિયા ખૂટતા હોય, તે આ સર્વ વહેપારી ભાઈઓ પાસેથી ઉધરાવીને તે લૂંટારાના પાંચ હજાર મોહોરો મોકલાવી આપો. મારા માટે તમેએ જે મદદ કરવાનો અથવા પૈસા એકઠા કરી આપવાનો સંકલ્પ કર્યો છે, તે હું તમને તમારા કામમાં મદદ દાખત્ર બધું આપી દેવાને તૈયાર છું. અહા ! જે આજે મારી લૂંટાયેલી મિલકત મારા હાથમાં રહી હોત, તો હું આપના આ દુઃખના વખતે હું આપને કેટલી બધી મદદ કરી શકતુ આપની આંખોનાં આંસુ લૂંછીને હું કેવો આર્થવાદ લઈ શકતુ. પરંતુ ભાગ્યની ભ્રમણાને લોધે અત્યારે તો હું આપના કરતાં પણ અધિક વિષમ વિપત્તિમાં આવી પડ્યો છું."

સુન્દરજીની આ વાર્તા સાંભળીને તથા તેના મહત્ત્વ હૃદયના ઉંચા ભાવને જોઈને સર્વ સભાસદો એકી સાથે મોહિત અને રતબિત થઈ ગયા. પરંતુ તેમાંના કોઈએ કોઈ પણ પ્રકારની વાર્તા કહી નહિ.

કેવળ મહિલાલના પિતા મોહનલાલે કૃતગતાથી ગળગળા થઈને
 કરુણસ્વરથી કહ્યું કે:—“દયાળુ જવાન ! ભગવાન તમારે કલ્યાણ
 કરે. મારા માટે તમે આવી ઉંડી લાગણી ધરાવો છો, એ જોઈને
 મારા આનંદની હદ જ થાય છે. તમે જિન્દગી સુધી સુંખી રહો;
 અત્યારે વિધિની વિડંબનાથી દરિદ્ર સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છો,
 મહાધનવાનમાંથી તદ્દન દરિદ્ર બની ગયા છો, પણ તમારી તે દરિ-
 દ્રતા સદા સ્થાયી રહેવાની નથી, હું આજે તમારા ભાગ્યને અતિ
 હિંજવણ જોઈ રહ્યો છું. તમારી બોલવા ચાલવાની છટા, મૃદુતા
 બરેલી વાણી, શરીરની સુંદરતા તથા મનુષ્યના નામને શોભાવનારી
 અર્પૂવ દયા અને સહાનુભૂતિ આદિ સર્વ તમારી કુલીનતાને સર્વ
 સમક્ષ સ્પષ્ટ કરી આપે છે. પણ કરુણાવાન યુવક ! હાલ તરત તો
 તમે એક ગરીબમાં ગરીબ માણસ બની ગયા છો, તમારી આવી
 ગરીબાઈ બરેલી દુઃખી હાલતમાં મારાથી તમારા માટે એકઠી કરેલી
 મિલકતને મારા ઉપયોગમાં શી રીતે લઈ શકાય ? હું હું મારા જીવ-
 નની તુચ્છ આશા માટે, તમારા સર્વસ્વને લૂંટારાના હાથમાં સોંપું ?
 તમને મુશ્કેલીમાં નાખી મારા પર આવેલી આફતને દૂર કરું ? ના—
 કદાપિ નહિ. મારાથી આ જિન્દગીમાં એમ બની શકે તેમ નથી.”

ખીજ બધા મિત્રો ઉધરાણાંની વાત સાંભળી ખીસામાંથી
 પાંચ-પચીસ રૂપિયા આપવા પડશે, એમ ધારીને ધીમે ધીમે ત્યાંથી
 સરવા લાગ્યા, એક પાઈને માટે પણ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરનારા
 ધનકીટ વહેપારીઓ પોતાના મિત્રપર આવી પડેલી આપત્તિનો દર્શો
 પણ વિચાર કે સહાયતા ક્યાં વિના તુચ્છ દ્રવ્યની આશાથી મરજીતી
 અથવા નવ એ અગિયારાં ગણવા લાગ્યા ! હાથ ! આવા સ્વાર્થસાધુ !
 લક્ષ્મીના લોભી ! પુરુષો આ પુણ્યમયી પૃથ્વીપર વિનાશરણ શા

માટે ભાર રૂપ થઇ પડ્યા હશે ? શું ઈશ્વરે ધન આપ્યું છે, તે કેવળ પોતાના ઉદર મંદિરની પૂજા કરવા માટે આપ્યું છે ! ના—નહિજ. જે મનુષ્ય પોતાના મિત્રને આકૃત ને વખતે ધનની મદદ કરતો નથી, તે મિત્ર, મિત્ર નહિ, પણ સ્વસ્વ નરકનો દાસ છે. લક્ષ્મી સદ્વ્યય કરનારને ત્યાંજ :સ્થાયી રહે છે, લોભીના ભંડારમાં બંધ થઇને બેસી રહેવું તેને જરાપણુ ગમતું નથી. જન્મતમાં જન્મ ધારણ કરીને સંપત્તિનો સદુપયોગ કર્યો છે, તેજ મહાપુરુષ છે. જેઓ પાપમયી ભાવના ધારણ કરી કેવળ સંપત્તિને એકડી કરવામાંજ મશગુલ રહે છે, તેઓ પિશાચ ધર્મને આધીન થયેલા કાપુરુષો છે.

પણ આ સ્થળે એ સર્વ વિષયોનો વિસ્તાર કરવાથી સ્થાનાંતર થવાનો સંભવ રહે છે, એટલે અમે હવે આ-વાર્તાના મૂળ વિષયપરજ પુનઃઆવીએ છીએ અને અપૂર્ણ રહેલા વિષયોને આગળ લખાવીએ છીએ. પણ હા—આ પહેલાં એવા લક્ષ્મીલોભી મહાનુભવોના હૃદયપર અમારા આ આક્ષેપથી કાંઈ પણ આઘાત થયો હોય, તો અમેએ વિશ્વના મહામાનનીય પુરુષોની ક્ષમા માગીએ છીએ. અસ્તુ.

‘સર્વના ચાલ્યા જવી પછી કેવળ મહાનુભવ માણેકલાલ, સુંદરંજી, મોહનલાલ તથા તેનો પુત્ર મણિલાલ સભાસ્થાનમાં બેસી રહ્યા અને આવી પડેલી આપત્તિમાંથી મોહનલાલ તથા તેના પરિવારનો ઉદ્ધાર કરવાના વિષયમાં વિવિધ પ્રકારની ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યા.

મોહનલાલે કહ્યું:—“જેયુંને લાઇ ! ઉત્તરાણાની વાત સાંભળતાંની સાથેજ સઘળા મિત્રો ઉડીને ચાલતા થયા છે. આ દુનિયામાં કાંઈ દોસ્તજ નથી. બધા સ્વાર્થના ભૂખ્યા છે. જ્યાંસુધી સ્વાર્થ હોય છે, ત્યાંસુધીજ દોસ્તો પણ સગા થાય છે, પણ જ્યારે એ

સ્વાર્થ પૂરો થાય છે, ત્યારે કાઈ કાંઈના તરફ કરશે પણ સંબંધન રાખતું નથી.

“ દુનિયા મહી નહિ દોસ્ત સાચો જાણવો;
 છે સ્વાર્થ વ્યાપ્યો વિશ્વમાં વિશ્વાસ કોનો આણવો ?
 સંસારના સંબંધી સઘળા આજથી જૂઠા ગણું;
 વિશ્વાસની જે ભાવના જડમૂળથી તેને હણું;
 દુનિયા પૂજે છે દામને, નહિ રનેહને કંઈ જાણતી;
 જરદારને એ જગતમાં દેવો સમા પિછાણતી;
 જરહીન છે નખળા બધા નિજ હિરથી એ માનતી;
 જરદાર ને કારણ જઈ ચર્ણો સદા તે ચાંપતી. ”

બસ લાઈ, હવે હું મારી આશાને ત્યાગીને મરણના મુખમાં જવાને તૈયાર છું. જ્યારે ખરા દોસ્તોજ અણીની વેળાયે અવળા થયા છે, ત્યારે હવે જીવવાની આશા પણ શી રીતે રાખી શકાય ? સરદાર મોનાહાતિ જેવા એક બહાદુર નરના હાથમાંથી બચવું એ કંઈ નાની સૂતી વાત નથી. મને લાગે છે કે, મારા જીવનની છેલ્લી ધડીઓ આવી પહોંચી છે. મારા કાળનાં ચોંધડીયાં પૂર જોશથી વાગવા માંડ્યાં છે.

આ સાંભળીને તેના પરમમિત્ર માણેકલાલના હૃદયપર સંપ્ત આ-
 ઘાત થયો. તેનાં દુઃખભર્યાં વચનોથી તેને ધણુંજ લાગી આવ્યું. તેણે
 ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે:—“ લાઈ ! આમ ચિંતા ન કરો. દુનિયામાં
 બધા દોસ્તો એક સરખા હોતા નથી. વિશ્વ વિચિત્રતાથી ભરેલું છે
 અને એ વિચિત્રતાપરજી વિશ્વ-વ્રક્ષાંડનું બંધારણ બંધાયું છે.
 જનસ્વભાવ સર્વત્ર એક સરખો હોતો નથી. હજી સુધી હિંદુ-
 મિનાં આળોના હૃદયમાંથી મિત્ર-ધર્મનો સર્વથા ક્ષય પણ થયો નથી.

લક્ષ્મીના લાંચીઆઓ જેટલા તમને જોવામાં આવે છે, તેનાથી વિશેષ તેનો સદુપયોગ કરનારા પણ હોય છે. તમે હવે ઇશ્વરપર આધાર રાખો મારાથી જનશે તેટલી મદદ હું પણ કરીશ અને તે સાથે અત્યારે તમારા શિરપર જે આફત આવી પડી છે, તેનું નિવારણ કરી કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરીશ. એ વિષયમાં તમે કશી ફિકર કરશો નહિ. કારણ કે જે કાળે જે થવાનું હોય છે, તે કદાપિ મિથ્યા થતું નથી. મારી ધારણા પ્રમાણે ખતાવેલા ઇલાજ પ્રમાણે વર્તશો, તો આફત-માંથી અમુક અંશે પણ તમે અવશ્ય મુક્ત થઈ શકશો.”

મોહનલાલ ચિંતાના લયંકર સાગરમાં ડૂબી રહ્યો હતો, તેને મોહનલાલના આશ્વાસનરૂપ તરણી મળવાથી તે અત્યંત ઉત્સુક થઈને બોલી ઉઠ્યો કે:—“ક્યા ઇલાજ પ્રમાણે ચાલવાથી મારો બચાવ થઈ શકશે અને મારી આફત અળગી થશે વાર ?”

મોહનલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“મોનાહાતિની ખતાવેલી જગાએ જઈને તેની પાસે દરગરી કાલાવાલા કરવાથી તથા તમારી ખરી સ્થિતિ જણાવવાથી મને લાગે છે કે, તે પાંચ હજાર મોહારો-માંથી અવશ્ય થોડી ઘણી મોહારો ઓછી કરી આપશે અને તે સાથે તમેને પાંચપંદર દિવસનો અધિક અવસર આપવાની ઉદારતા પણ દર્શાવશે.”

સુંદરજી અતંદ સહિત વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો કે:—“મને પણ એ ઇલાજ વધુ બ્યાજખી જણાય છે. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે સરદાર મોનાહાતિ તમારાપર ઉદારતા દર્શાવ્યા વિના રહેશે નહિ. પણ જો તેમાંનો એક પણ ઇલાજ ન કરતાં તમે શાન્ત થઈને અથવા ચિંતા-તુરંજનીને બેસી રહેશો તો મોનાહાતિ પોતાના કામગીમાં લખ્યા મૂળજ તમારો જીવ લઈને તમારા આખા કુટુંબને ઘૂળ ચાટતું બનાવી

દેશે અને તમારા ધરખારને પણ નાશુદ કરી નાખશે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તે ઘણા બચાંકર અને એકવચની માણસ છે. આજથી યોગ દિવસ પહેલાંજ તેણે તેના પોતાના બેદી ભોંયરામાં મહા લથાનક થઈ ક્યો હતો અને પોતાની આજ્ઞા માનવામાં જરા બેદરકારી દેખાડનારા પોતાના જ્ઞાલામાં જ્ઞાલા સરદાર મહામહની પણ કતલ કરાવી નાખી હતી. એક દિવસે તેની સ્ત્રીએ તેની માટે જળ લાવવામાં જરા દીલ કરી હતી કે તરતજ તેની ગર્દનને પણ તલ્વારની ધારથી જમીનદોસ્ત કરી દીધી હતી. તેના દિલમાં દયા નથી, એ ખરું, પણ તેમ હોવા છતાં તેને શરણે જનારને તે અવશ્ય મદદ કર્યા વિના રહેતો નથી. માટે મહાશય માણેકલાલના કહેવા મૂજબ તેને મળી આવો.”

માણેકલાલે કહ્યું:—“ત્યારે હવે ત્યાં જવાને કાણુ તૈયાર થાય છે. ભાઈ મોહનલાલ! મારી ધારણા પ્રમાણે તો તમે પોતે ત્યાં જશો નહિ. કારણ કે, તમારા જવાથી કદાચ વિપરીત પરિણામ આવશે. તમારી જાન પણ જશે અને મિલકત પણ ખરબાદ થઈ જશે.”

મોહનલાલે પૂછ્યું:—“ત્યારે હવે ત્યાં કોને મોકલું વાર ?”

“એજ એક મેટો સવાલ આવી પડ્યો છે.” માણેકલાલે કહ્યું.

મુંદરજીએ કહ્યું કે:—“ખીજના જવાથી કામમાં ખરાખર ફતેહ મળી શકશે નહિ. મારા ધારવા મૂજબ તો મણિલાલ પોતે જશે તોજ વધુ સમવડ થઈ પડશે. કારણ કે, પિતાના કાર્યમાં પુત્ર જે કાંઈ સહાયતા કરે છે, તેનાપર કોઈપણ જાતનો અવિશ્વાસ રહેતો નથી.”

મણિલાલ એ સમયે ત્યાંજ ઉભો હતો, તેણે કહ્યું કે:—“લૂથ-રાઓ શું મારી વાતને કાનપર ધરશે ખરાકે ?”

મુંદરજીએ જવાબ આપ્યો કે:—“જો તમે ડરતા ન હો, તો પછી જવામાં શું નુકસાન છે ? પ્રથમ તેની પાસે પ્રાર્થના કરી રહી

કકળીને, મોઢોરોની સંખ્યા ઓછી કરાવવાનો પ્રયત્ન કરજો અને જો તે તમારી પ્રાર્થનાને લક્ષમાં ન લે તો પછી ઓછામાં ઓછી એક દિવસની મુદત માગતા આવજો. ”

મણિલાલે કહ્યું કે:—“પિતાનું કાર્ય કરવામાં મને કશો પણ કુચળ નથી. જો મારા દેહનું બલિદાન આપવાથી પણ મારા પિતાની આશ્વત્થ દર થતી હશે, તો હું તે દંડ ભોગવવાને પણ તૈયાર છું. ”

છેવટે એજ નિશ્ચય થયો. બીજો દિવસે મોનાહાતિએ જણાવેલા મધુમતીના ડાકિની ઘાટપર મણિલાલે દુર્દાન્ત દરચુરાજની મુલાકાત લેવા માટે જવું એવો ઠરાવ દરવામાં આવ્યો.

સાર પછી માણેકલાલ પોતાની કન્યા ઇન્દુમતિ તથા યુવક સુદરશને લઈને ઘર તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૧૩ મું

પ્રેમાભાદ

“ દાની છે આ જગત સધળું અન્ત આ જીવવાને;
 “ જે છે તે ના ટકી કદી રહે સર્વદા હાલ ક્યાં એ;
 “ શોધી લેને પ્રિય વિપ્ર સખે ! સર્વદા જે રહેશે;
 “ આશા તૃપ્તિ વિભવ સુખની તુચ્છ સૌ છોડી દેને !
 “ હું તારીને મુજ પશુ સખે ! પ્રેમી આ દિલ તારું;
 “ તે જાણીને હૃદય મમ તો આજ ચીરાધ જાતું;
 “ તું તેના તુજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મારું;
 “ માટે છોડી ‘તુજ’ ‘મુજ’ હવે દાસ થા ધશનો તું ! ”

કલાર્પી

વર્ષાઋતુ હતી, વસુંધરા દેવીએ લીલા રંગનાં વસ્ત્રો પરિધાન કરી એક પ્રકારની અપૂર્વ શોભાને ધારણ કરી લીધી હતી જન પ્રાણી માત્રના હૃદયમાં આશા, ઉત્સાહ અને ઉમંગના ઉભરાઓ ઉભરાઈ જતા હતા. આશ્રવન, કુંજજવન અને મનોહર વાટિકાઓને પર્પેયાઓ એ પોતાના પંચમ સ્વરથી અને કોકિલાઓએ સમ્પન્ન સ્વરથી આલાપ કરીને નંદનવનની સ્પર્ધા કરવાને સાહસી બનાવી દીધાં હતાં. સર્વે આનંદના ધ્રુવારા ઉછળતા હતા. કૃષકો કૃષિની આશાથી ઉન્મત્ત બની જઈ તનમનથી પરિશ્રમ કરી રહ્યા હતા.

એ સમયે બૂધજ્ઞાનગરીથી પંદર માઇલપર આવેલી મહા વિખ્યાત પદ્માવતી જળના પ્રબળ પ્રવાહને વક્ષપર ધારણ કરી ઉભય

કિનારાઓને પ્લાવિત કરી મદમાતી માંતંગિનીની માફક ગર્વની સાથે ડોલતી, ગર્જના કરતી, વિશ્વમંડળને કંપાવતી વહી રહી હતી. પશ્ચિમ કિનારાપરના રૂપગંજ નામક શહેરનું સુવિશાળ મેદાન શહેનશાહ શાહજહાંના પિતા બાદશાહ જહાંગીરની પૂર્વકાલીન સમૃદ્ધિને પ્રકાશિત કરી રહ્યું. જ્યારે શહેનશાહ જહાંગીર, શાહજહાદ સલીમ તરીકે ઓળખાતો હતો, પોતાના પરાક્રમની પતાકાને બારતબૂમિના ગૌરવસ્તંભ રૂપ દિલ્હી નગરીના સુવર્ણમંડિત સિંહાસનપર વિરાજમાન થઇ ઉડીચમાન કરવાને અધિકારી થઇ શક્યો નહોતો, ત્યારે બંગાળાની મુલાકાત લેતી વેળાએ એ રૂપગંજની મનોહારિણી પ્રાકૃતિક શોભાથી લાગ્યેજ વંચિત રહેતો હતો. તેણે રૂપગંજમાં પોતાના આરામને માટે એક અતિ મનોહર મહાલય પણ બંધાવ્યો હતો, પરંતુ તખ્તનશીન થયા પછી, રાજ્યકાર્યના દબાણને લીધે શહેનશાહ જહાંગીર ફરીવાર એ મહાલયને પોતાનાં પગલાંથી પવિત્ર કરવાને શક્તિમાન થયો નહોતો, સમ્રાટ શાહજહાં કે બીજા કોઈપણ રાજકીય પુરૂષનું એ મહાલય તરફ લક્ષ ગયું નહોતું, એથી અત્યારે તે ભાંગીતૂટી હાલતમાં આવી પડી માત્ર પોતાની પુરાતન સ્મૃતિને જનસમાજ સમક્ષ પ્રકટ કરી, સંસારની પરિવર્તનશીલતાના સંબંધમાં જાજ્વલ્યમાન દૃષ્ટાંત આપી રહ્યો હતો તથા ગર્વિષ્ટ કિંવા અભિમાની માનવોને અભિમાનથી વંચિત થવાનો ઉપદેશ આપી રહ્યો હતો.

રૂપગંજ બંગાળાના મુસલમાન નવાબોના અમલમાં અતિ સમૃદ્ધિશાલી શહેર હતું ખરું, પરંતુ જે સમયની અમો આ વાર્તા લખીએ છીએ, તે સમયે બાદશાહ ઔરંગઝેબના જાલિમ બુલ્લમથી આબો બંગાળા વીરતાશૂન્ય બની ગયો હતો અને નવાબોનું તેજ તથા પરાક્રમ પણ ઝાંખું પડી ગયું હતું, એથી રૂપગંજની એ શોભાને સાચવી

રાખે તેવો એક પણ પુરુષ રહ્યો નહોતો. તથા રૂપગંજની પૂર્વની જાહોજલાલી અથવા ગૌરવનો સૂર્ય અસ્ત પામવા આવ્યો હતો અને તેના પૂર્વગૌરવનું ચિન્હ માત્ર રહ્યું હતું, અન્ય સર્વ કાળના કઠોર મર્મમાં માત્ર ઘણીજ ટુંકી મુદતમાં એક પછી એક આઘાતથી નિહત થઈ ગયું હતું. અત્યારે કેવળ દાહિદખાં, સુલેમાન, કેરાણી વગેરે અંગાળાના પૂર્વના નવાખોની ખંધાવેલી ઇમારતોનાં ખંડિએરો રૂપગંજના વિશાળ મેદાનમાં દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં અને પોતાની દુર્દશાથી વિશ્વનાં સર્વ પ્રાણી-પદાર્થોની અંતે તેવીજ દુર્દશા થશે, એવો આભાસ કરાવી રહ્યાં હતાં.

કોઈ સ્થળે ગગનચુખિત મસજિદો સંગ્રશન થઈને, કાળના માહાત્મ્યને પ્રકટ કરી રહી હતી, કોઈ સ્થળે કબરપરના બાંધા શિલા સ્તંભો કાળના લયથી અતિ લયજીત થઈનેજ જાણે વિમર્ષભાવથી ત્યાં દટાયલાં જનોનો પરિચય પ્રદાન કરી રહ્યા હતા. વળી કોઈ સ્થળે અત્યંત મનોરમ લતાકુંજોમાં મધુમક્ષિકાઓ ગુણુ ગુણુ રાખ્દનો નિનાદ કરી લેશમાત્ર પણ વિરામ લીધા વિના પ્રકૃતિની નિઃસ્વપ્નતાનો બાંગ કરી રહી હતી.

આ સર્વ સુંદર સ્થાન, મનોરમ સ્થાન જાણે મનોહરનાં પ્રીતિપદ સ્થાનો હોયની ! એવો ભાસ થતો હતો. તે આખો દિવસ પોતાનાં સર્વ કામ પતાવીને આ સ્થળેજ આવીને હાજર થતી હતી. હાય ! જે મનોહર અતુલ સંપત્તિ, રાજરાણીના જેવાં અનુપમ સુખો તથા સર્વ સાહિબી છોડીને પરાપક્ષારી નવરત્ન જમીનદારની સાથે બ્રહ્મણનગરીનો ત્યાગ કરી કાશી જવાને તૈયાર થઈ હતી, તે મનોહરને તેના જાણ્યે જૂઠાવી, કાશી જતી અટકાવી અને આખરે રૂપગંજની નિવાસી બનાવી સંકટના સમુદ્રમાં ધકેલી દીધી.

પ્રિય વાંચક ! રૂપગંજમાં મનોહરા ક્યાંથી અને શી રીતે આવી ચઢી, એવી શંકા તમારા મનમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ ચિંતા નહિ, અમે આ સ્થળે જ તમારી તે શંકા તથા કૌતૂહલનું નિરસન કરી દઇએ છીએ:—

મનુષ્યના જેવું ચંચળ મન આ વિશ્વનાં ખીજાં એક પણ પ્રાણીનું હોતું નથી. મનને વિદ્વાનોએ વાયુથી પણ ચંચળ ગણેલું છે, એમાં પણ લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિ જેવું નથી. કારણ કે, જે મનોહરા કાશી જવાને તૈયાર થઇ હતી, જેણે પોતાના મનમાં સંન્યસ્ત સ્વીકારી લેવાને! દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો, તેજ મનોહરાના મનમાં પુનઃ સંસારના માયાવી સંબંધનું સ્મરણ થઇ આવ્યું, તેને રૂપગંજમાં વસતી પોતાની એક માસીની પાસે જઇ થોડા દિવસ રહી પોતાના મનને સ્થિર કરવાનો વિચાર થઇ આવ્યો. નવરત્નની સાથે ન જતાં નવરત્નને આગ્રા તરફ વિદાય કરી તે થોડા દિવસ થયાં રૂપગંજમાં પોતાની માસીને ત્યાં આવી રહેવા લાગી. પણ દુર્ભાગી મનુષ્ય ને સુખનો સમાગમ શી રીતે થઇ શકે ? વિધાતાના વિધાનને કાણુ ફેરવી શકે ? નવરત્ન તેને ત્યાંથી આગ્રા તરફ સુલ્તાન સુલ્તાની મુઝાકાત માટે ચાલ્યો ગયો, મનોહરા તેનાથી વિખૂટી પડી. માસીને ત્યાં રહી, પણ તેને ત્યાં તેની ધારણાથી સર્વથા વિરુદ્ધ પ્રકારજ નેવામાં આવ્યો. જે લયથી તેણે ભૂષણાનગરીનો પરિત્યાગ કર્યો હતો. તેજ લયમાં તે ખિચારીને ફરીવાર આવી રમાતું પડ્યું.

એ અભાગિની રૂપગંજના જન સમાજ સમક્ષ પણ તિરસ્કાર પાત્ર તથા હારમારપદ થઇ પડી. ત્યાં તો સમાજ તેના સંબંધમાં અનેક લજ્જાકર ઇતિહાસનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. તેથીજ તે ખિચારી કદાચ સમાજનો પરિત્યાગ કરીને, સમાજમાંથી પલાયન કરીને, આ

ભયંકર અને જનમાનવ શૂન્ય ગંભીર મેદાનમાં આવી વસી હશે, આ વિષમ વ્યાધિવાળા સ્થાનનો તેણે આશ્રય લીધો હશે! તેથીજ ઘણું કરીને એ બીષણ અને લોકો તરફથી લગ્નચલા એકાંત અને ઘોરતમ વિકટ અને દૂરના વિશાળ સ્થાનમાં એકલી આવીને જનોની જૂઠી કહાણીનું નિરુપણ કરવાની ચેષ્ટા કરતી હશે!

મનોહરા એક સામાન્ય વારાંગના કન્યા તરીકે અહીં પણ પરિચિત થઈ હતી. સમાજમાં સર્વ તેને વેશ્યા કન્યા તરીકે ઓળખાવતા હતા. મનોહરાનું હૃદય સરળ અને નિષ્કલંક હતું, પરંતુ સાધારણ જનો તેના હૃદયની તે ઉચ્ચતા તથા મહતાનો અનુભવ કરી શક્યા નહોતા. જનસમાજના જેવી આ વિશ્વમાં બીજી એક પણ ભયંકર વસ્તુજ નથી, એ તો સર્વ કાઈનાથી અસાત નહિજ હોય! સત્ય અને અસત્યના આવરણથી ઢાંકવામાં, પુણ્યને પાપના પડદામાં છુપાવવામાં તથા ગરીબોને અન્યાય આપી ધનવાનોનો પક્ષ ખેંચવામાંજ જનસમાજ નિરંતર નિમગ્ન રહે છે. સમાજ કાઈને સમાન ઈન્સાફ આપતોજ નથી.

અમોએ આ વાર્તામાં જન સમાજનુંજ આગેહુય ચિત્ર આપેલું છે, તેથી પ્રસંગોપાત અમોને સમાજના જે જે દોષો તથા અન્યાયો દેખાયા છે, તેને દેખાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ભદ્રનામધારક સમાજનેતાઓ પણ અંદરથી કેવા ગિહામણા હોય છે અને નિર્ધન કિંવા નિઃસહાય મનુષ્યોને તથા સામાન્ય સ્થિતિવાળાં જનોને તેઓ પોતાના પક્ષપાતના શસ્ત્રથી કેવા દુર્દાનંત આઘાતો કરે છે, એનુંજ ખરું ચિત્ર આપવાનો યથાસાધ્ય પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી કોઈ પણ વાંચક બધુએ અમોને અકારણ ઉપહાસને પાત્ર ન ગણવાની અમો નમ્ર વિનંતિ કરીએ છીએ. અરતુ.

રૂપગંજના જનસમાજે મનોહરાના સંબંધમાં એવી વાયકા દેખાવી દીધી હતી કે, મનોહરાનો જ્યારે જન્મ પણ થયો નહોતો અને તે ગર્ભમાં હતી ત્યારે તેની માતા તથા તેના પિતાની વચ્ચે કાંઈક ગૃહ વિવાદ થયો હતો અને ત્યારે તેનો પિતા પ્રભાતમાં બહારો ઉઠીને કાણુ જાણે ક્યાં ચાલ્યો ગયો હતો, મનોહરાની માતાએ તેની બે વરસ સુધી વાટ જોઈ હતી અને બનતી તપાસ પણ કરાવી હતી, પરંતુ તેનો કશો પણ પતો ન મળવાથી છેવટે તે જુખના દુઃખથી પીડાવા માંડી હતી અને બીજા કાંઈ પણ ઉપાય ન જોવાથી તેણે જુખલાનગરીમાં જઈ વારાંગનાના વ્યવસાયને સ્વીકારી લીધો હતો. એ વખતે મનોહરાની ઉંમર માત્ર દોઢ વર્ષની જ હતી.

“મનોહરાની માતા જ્યારે રૂપગંજનો ત્યાગ કરીને જુખલાનગરી ગઈ, ત્યારે મનોહરાની ઉંમર માત્ર દોઢ વર્ષનીજ હોવાથી તે તેને પોતાની સાથે લઈ ગઈ હતી અને તે વખતે તેણે એવી ધારણા ધારી હતી કે, મનોહરા અત્યંત રૂપવતી બાલિકા હોવાથી લવિષ્યમાં વારાંગના તરીકે ઘણીજ વિખ્યાત થઈ પડશે અને પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાનું ગુજરાન ઘણીજ સારી રીતે ચાલી શકશે, આવી ધારણાથી તેણે મનોહરાની હત્યા ન કરતાં પોતાની સાથેજ રાખી હતી. તેણે મનોહરાની બાર તેર વરસની ઉંમર થતાં સુધીમાં માથન તથા નૃત્યકળામાં ઘણીજ કુશળ કરી દીધી હતી. એ દરમ્યાન અચાનક સીડીપરથી પડવાથી તેનું મૃત્યુ થયું હતું અને મનોહરાને સ્વતંત્ર થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. પરંતુ મનોહરાએ એ સ્વતંત્રતાનો દુરુપયોગ ન કરતાં, પાપના માર્ગમાં પ્રવેશ ન કરતાં સુનીતિનો પંથ પકડી લીધો હતો. જ્યારે પછી તે જુખલાનગરીના જમીનદાર દુરાચારી નવલવિહારીના પંજમાંથી છૂટીને રૂપગંજમાં પોતાની માસીની પાસે આવી વસી હતી.”

વાસ્તવિક રીતે આ વાયકા ધણેખરે અંશે સત્યજ હતી. મનોહરા પોતાની દાસી મુલદ્રા કે જેણે મુલદ્રસિંહનું નામ ધારણ કરી તેને છોડાવી હતી, તેને જમીનદાર નવરત્નની ધાર્મિક પત્ની મંજુલાની સાથે મંજુલાના પિયરમાં રહેવાનું કહી થોડા દિવસ આરામ લેવાના તથા ચિત્તને શાંતિ આપવાના ઇરાદાથી રૂપગંજમાં પોતાની માસી પાસે આવી હતી.

ભારી ભૂલાવે છે, ત્યારે આમજ ભૂલાવે છે. મનોહરાએ મુલદ્રા જેવી એક સિંહણસંમિતી તથા સુખ દુઃખની ખરી મદદગાર સંખીને પણ મંજુલા પાસે રાખીને ગુમાવી. અત્યારે તેને ઉંચે આલ અને નીચે ધરતી સિવાય બીજો કશો પણ આધાર ન રહ્યો.

જે માસીની પાસે તે શાંતિ મેળવવાની આશાથી આવી હતી, તે માસીજ તેના મનમાં અસહ્ય અશાંતિ ઉપજાવનારી થઈ પડી. હાય ! વિધિ ! તારા કોપની પણ કાંઈ સીમાજ નથી ! શું તું છેક નિષ્કુર અને નિર્દયજ છે !

હવે આ સ્થળે મનોહરાને તેને માસીની યાદગીરી શી રીતે આવી અને તે નવરત્નનો લાગ કરીને તેને ત્યાં શા આધારે આવી ચઢે, એ સંબંધમાં કિંચિત્ ઉલ્લેખ કરીશું.

મનોહરાએ પોતાની માતાના મુખથી તેની માસી નારંગીના સંબંધમાં ધણીવાર પ્રશંસાના શબ્દો સાંભળ્યા હતા, મનોહરાની માતાની હયાતીમાં તેની માસી ધણીવાર બૂપણ નગરીમાં જઈને વસતી હતી તથા મનોહરા પ્રતિ અત્યંત પ્રેમભાવ પ્રકટ કરતી હતી, એથી એ ખિચારી ભ્રમણામાં પડી ગઈ અને માસીને ત્યાં આવી ચઢી.

ત્યારે મનુષ્યના શિરપર સંકટ આવી પડે છે, ત્યારે મનુષ્ય ગમે તેવા સુરક્ષિત સ્થાનમાંથી પણ સંકટના મુખમાં જઈ પડે છે.

એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, વિશ્વમાં એવા એક નહિ પણ અનેક બનાવો બને છે કે, જેની કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ થઈ પડે તેમ છે.

ભવિષ્ય અવશ્યભાવી છે. એ ગુણવત્તી (I) માસીએજ આખા રૂપગંજની રૈયતમાં વિશુદ્ધ વર્તનવાળી મનોહરાના કલંકનો વિસ્તાર કરી દીધો હતો, નહિ તો રૂપગંજની પ્રજા તેને પરમ પવિત્ર અને ધાર્મિક લલનાજી માનતી હતી. પરંતુ જ્યારે ધરનાં માણસોજ એક વ્યક્તિનો અત્યંત અનાદાર કરે, ત્યારે જગતના તમામ જીવો તેનો ઉપદાસ કરે, એમાં આશ્ચર્ય પણ શું હોઈ શકે ? મનોહરાની માસી કહેતી હતી કે, મનોહરાની માતા કુમારી અવસ્થામાંજ મહાપાપીક્સી અને બલિચારિણી હતી અને મનોહરાનો ગર્ભ રહી ગયા પછીજ તેણે મનોહરાના પિતા સાથે લગ્ન કરી પોતાના પાપને છુપાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરંતુ પાછળથી એ વાત તેના પિતાના જાણવામાં આવી જવાથી કેવળ છ માસ જેટલો સમય તેની સાથે આળી તે કાણુ જાણુ ક્યાં ચાલ્યો ગયો હતો. એથી મનોહરા અવશ્ય વેશ્યા કન્યાજ છે. તેનો પિતા તેનો ખરો પિતા નથી. "

. આ કારણથીજ મનોહરા વેશ્યા કન્યા ગણાતી હતી તથા સમાજમાંથી બહિષ્કૃત થઈ હતી. એથી કરીનેજ અસામાન્ય સુંદરી હોવા છતાં પણ તેને લગ્ન કરવા યોગ્ય વર મળી શકવાનો નહોતો, અને એ કારણુ વશાતજ વિવાહ લાયક ઉમ્મર થઈ જવા છતાં પણ હજી સુધી મનોહરાનાં લગ્ન થયાં નહોતાં, તેની માસી પણ તેના લગ્નનો કશો પણ પ્રયત્ન કરતી નહોતી.

મનોહરા અત્યંત રૂપવતી હતી, એટલે અમો આ પહેલાંજ જણાવી ચૂક્યા છીએ. તેમ છતાં પણ તેનું રૂપ એટલું બધું અસાદુરું કે, અમારી લેખિની હજી પણ તેનાં અનુપમ રૂપની પ્રશંસા

કર્મા વિના રહી શકતી નથી. સ્ત્રીઓના જે જે અંગ પ્રત્યંગની શોભા હોવાથી તેને સુંદરી કહેવામાં આવે છે, મનોહરાના તે તે અંગોની શોભા અતીશય મનોહર હતી. પરંતુ એ સુંદર રૂપજ મનોહરાના કાળ-રૂપ થઇ પડ્યું હતું. મનોહરાનો માસો એક ધોર લંપટ અને કામાંધ પુરુષ હતો. તેને કોઇ પણ વેળાએ શાન્ત કે સહજ અવસ્થામાં જોવામાં આવતો નહોતો. તેની બન્ને આંખો હમેશાં લાલચોળ રહેતી હતી, વિકારથી ભરેલી રહેતી હતી. મનોહરાનું રૂપ નિરખીને તથા તેને વેશ્યા કન્યા ધારીને તેના મનમાં કંઇ કંઇ નવી આશાઓનો સંચાર થતો હતો. તે ધારતો હતો કે, એક મનોહરાના સૌન્દર્યના વિક્રયથીજ તેમનું સ્ત્રી-પુરુષનું ભરણપોષણ નિર્વિઘ્ને ચાલી શકશે. મનોહરાની માસીનો પણ એ વિષયમાં વિશેષ અમત નહોતો. કારણ કે, તે દરિદ્ર, અસત અને બયાનક અર્થેષિપાસુ હતી. તે ઉપરાંત તેનો સ્વામી અત્યંત ઉડાઉ, બ્યસનો અને થથેચ્છાચારી હતો. પૈસાની તંગીને તેઓ પતિ-પત્ની કોઇપણ પ્રકારે સહી શકતાં નહોતાં.

આ સ્થળે એક વિદ્વાનનાં આ વચનોનું ખરેખર સ્મરણ થઇ આવે છે:—

“શું ધરતિ કે શું પાણિ કે શું પંવન કે શું માનવી,
જે જે ઘડીએ ધન્ય થાતું એકના સંસર્ગથી;
તે તે ઘડીએ દાખવે સૌન્દર્ય પોતાનું ઉકું;
ને તૂટતો સંસર્ગ જ્યાં કદુપ ત્યાં તે થઇ જતું.

(રમણલાઇ)

આવોજ પ્રકાર મનોહરાની માસીના સંબંધમાં પણ બન્યો હતો. જીવાની દીવાનીના સમયમાં સૌન્દર્યનો વિક્રય કરી અનેક પુરુષોને પાપના પયોધિમાં કુખાડી અત્યારે એ પાપીયસી તદ્દન સૌન્દર્યવિહીના

બની ગઈ હતી, એથી હવે તેને પોતાના ઉપર પોષણનાં પણ સાંસાં પડતાં હતાં અને કાંઈ કાંઈ વેળાએ ત્રણ ત્રણ દિવસ સૂધી જૂખના કડાકા પણ વેઠવા પડતા હતા. આ કારણથી હવે એ રાક્ષસીએ મનોહરાને પાપમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરી પોતાના પાપી પેટનું પોષણ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. પણ મનોહરાએ તો પોતાના મનમાં ઇશ્વરભક્તિમાં ખીન રહેવાનો અથવા કાંઈ સદાચારી પુરુષ સાથે લગ્ન કરવાનોજ દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો. તે પોતાના મનમાં નિશ્ચય પૂર્વક માનતી હતી કે:—

“પ્રતિષ્ઠા સ્ત્રી કરી સકલ રહી છે સ્ત્રીત્વનિ મહી;
વસ્તું તેને સ્ત્રીત્વે પુરુષ સરખું માનવપણું;
ઘડી જે મર્યાદા વિષયમય જાવોથી પુરુષે,
નથી તેથી સ્ત્રીની પદ્ધતિ કદિ મર્યાદિત થતી.”

(રાધનો પર્વત, નાટક.)

મનોહરાનાં રક્ષકો, નહિ-નહિ, વાસ્તવિક રીતે બક્ષકો, મનોહરાને કેવળ પોતાના ભવિષ્યના ગુજરાનનું સાધન ધારીનેજ નિશ્ચિંત થયાં હતાં, તેમ નહોતું; તેની સાથે સાથે તેમણે મનોહરાને તેવું શિક્ષણ આપવાની, પાપના પંથમાં ઘસડી જવાની, પણ કાશિશ કરી હતી. આજકાલ કરતાં સુખદુઃખમાં મનોહરાને રૂપગંજમાં માસીને ત્યાં આવ્યાંને એ-ત્રણ માસનો અવધિ પણ વીતી ગયો હતો. એ અવધિમાં તેની માસી તથા માસાએ તેને તેવા ગિજાત્સ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાના ઉદ્દેશથી ‘દામશાસ્ત્ર’ ‘રતિશાસ્ત્ર’ જેવાં વિષયોત્પાદક પુસ્તકો વાંચવાની પણ ફરજ પાડી હતી. પણ નીતિવતી મનોહરાએ તેવાં પુસ્તકો પ્રતિ દષ્ટિપાત પણ કર્યો નહોતો. જે ઉદ્દેશથી મનોહરાની માસી તથા તેનો સ્વામી ખરાબ શિક્ષણ આપતાં હતાં, તેનાથી

સર્વથા વિપરીત ફળ ફળ્યું-મનોહરાના મનમાં ભમતો જે કાંઈ થોડો ધણો અંશ અવશિષ્ટ રહ્યો હતો, તે દૂર થયો, તેનાં જ્ઞાનચક્ષુઓ સંપૂર્ણ ઉઘડી ગયાં. મનોહરા તેમની તથા સમસ્ત સંસારની સર્વ લયંકરતાને બહુ સારી રીતે જાણી ગઈ અને ત્યારથી તે તેનાં રક્ષકાપર બિહુલ શ્રદ્ધા કે પ્રીતિ રાખી શકી નહિ.

હાય ! સંસાર ! જ્યાં રક્ષક કે વડીલોજ કન્યા કે કુટુંબિઓના પાતિવ્રતરૂપી રત્નનો વિક્રય કરી પોતાનું પોષણ કરવાની અભિલાષા રાખતા હોય, તેવા વડીલોની કે પ્રજાની કે તેદેશની ઉન્નતિ શી રીતે થાય ! અભિવૃદ્ધિ-દુષ્કાળ, દરિદ્રતા અને યંત્રણા આવીને તેદેશને કેમ ન ઘેરી લે ! પ્રિય વાંચક ! આમાં તમે જરા પણ અસંભવિત માનશો નહિ, તમારામાંના ઘણાખરા વિરાજનોને વિદિતજ હશે કે, સંસારમાં અનેક માતાપિતાઓ કે કુટુંબી જનો પુત્રી, પુત્રવધૂ કે ભગિનીના સૌન્દર્યપરજ તામડધિન્ના કરનારા હોય છે. કોઈ પુત્રીના શીલને નષ્ટ કરાવી રાજના હજૂરિયાથી લઇને દીવાન થવાની આકાંક્ષા રાખે છે, કોઈ સાધારણ ચાકરીની ખાતર પત્નીની પવિત્રતાને નષ્ટ કરાવી ને, કોઈ ગાડી ઘોડા દોડાવવાના મોટા મનસૂઆથી ભગિનીના ધર્મને રસાતળમાં મૂકી દે છે ! આ બધાં ત્રાસજનક કારણોથીજ દુનિયા દુઃખ ભોગવી રહી છે ! અસત્યનો આડંબર દર્શાવી, મોટાં પાઘડાં બાંધી, ખુશામતનાં બજારમાં ફૂંકી ગાડી ઘોડા દોડાવતો એક મનુષ્ય પાંચ રૂપિયાના નોકરમાંથી લક્ષાધિપતિ થઇ, ગર્વની સાથે ડોલતો જણાય છે, પણ તેમના આંતરિક જીવનની બારીકીથી તપાસ કરવામાં આવતાં જે જે લયંકર ભેદોનો ભાસ થાય છે, તે જોઇને પાષાણ પણ પીંગળી બન્ય છે. જગતમાં જ્યાં આસુરી સંપત્તિનો નિવાસ થયો, ત્યાં આવોજ પ્રકાર બાપેલો સમજી લેવો ! દુનિયામાં

આવાં એક નહિ પણ હજારો નહિ-નહિ લાખો કુટુંબો આ વિધાતક સંપત્તિના મદથી મહા ત્રાહિ ત્રાહિ શબ્દનો પોકાર કરી કામડા ફૂત-તરાંના મોતે મરતા જોવામાં આવે છે.

જ્યારે મનોહરાના માસાએ મનોહરાની પ્રકૃતિમાં આવું મહાન પરિવર્તન જોયું, ત્યારેજ તે જાણી શક્યો કે, તેની પાપમયી આશા સહજમાં સફળ થઈ શકે તેમ નથી. મનોહરા તેમના પિશાચી હેતુને પૂર્ણ કરે તેવી નથી; પરંતુ કદાચ વિલંબથી કાંઈક વિશેષ વિપત્તિ આવીને ઉપસ્થિત થાય, એવો સંદેહ લાવીને તેણે મનોહરાની સાથે લગ્ન કરવાને એક ગમે તેવા સાધારણ પતિને શોધી કાઢ્યો.

જે કે મનોહરાનું અસામાન્ય રૂપ નિરખીને અનેક ધનવાન અને કુલીન કુટુંબનાં સંતાનો તેની સાથે લગ્ન કરવાને ઉત્સુક હતા, તથાપિ તેઓ તેની માતાના કલંકની વાયકા સાંભળીને તેનો સાથે લગ્ન કરવાની વાત તો દુર રહી, પણ તેના પડછાયાનો સ્પર્શ કરવાનું પણ પસંદ કરતા નહોતા, સંકુચિત થતા હતા. જેની સાથે મનોહરાનો સંબંધ સ્થિર કરવામાં આવનાર હતો, તે કુલીન કુળનો જ ગણાતો નહોતો. તેનું નામ નવલવિહારી હતું, તે દેખાવમાં સહજ કદાવાર અને દેખાવડો હતો. તેનાં માતા પિતા ચાર પાંચ વર્ષ પહેલાં મરી ગયાં હતાં અને તેના પિતાની અખૂટ મિલકત તથા મોટી જમીનદારીનો તે આજકાલ માલિક થઈ પડ્યો હતો, જેનો પરિચય આ પુસ્તકના પ્રથમભાગનાં પ્રથમ પ્રકરણમાંજ આપેલો છે અને જેણે પોતાના બંગલામાં મનોહરાને કેદ કરી હતી તથા જે મનોહરાનાપર દિલોજનથી આસક્ત હતો, એ સર્વ વાર્તા વાંચક બંધુઓના જાણવામાં હોવાથી આ સ્થળે તેનો પુનરુલ્લેખ કરવાની આવશ્યકતા જણાતી નથી. પણ હા. એ નવલવિહારી બૂપણાનગરીથી

કે જ્યાં મધુમતી નદીનાં કિનારાપરનાં તેના બંગલાની નજીકના ઝાડ સાથે સુભદ્રાએ મદિરાથી બેભાન બનાવીને ઝાડ સાથે બાંધ્યો હતો, ત્યાંથી છૂટીને અચાનક રૂપમંજમાં શી રીતે આવી લાગ્યો, એ સંબંધમાં કિંચિન્માત્ર વિવેચન કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે.

“ જ્યારે નવલવિહારી, કિશોરરાય તથા તેના પ્રહરીઓને ઝાડ સાથે લટકાવીને લૂટારા સરદાર રતનદાસનાં માણસો તથા સુભદ્રા, નવરત્ન, મનોહરા આદિ જૂદાં જૂદાં ચાલ્યાં ગયાં, ત્યાર પછી અર્ધાક કલાકે બ્રૂષણાનગરીના સરકારી પહેરેગીરોનો પહેરો બદલાયો એ વખતે એક પ્રહરીની નજર તેમનાપર પડી, એથી તેના મનમાં ઘણીજ અજાયબી ઉત્પન્ન થઈ, તે પોતાના મનમાં ઘણીજ ડરી ગયો, પણ ત્યાર પછી જ્યારે તેના હૃદયમાં હિંમત આવી ત્યારે ઝાડીપરથી બીજા બે પ્રહરીઓને બોલાવીને તેમની પાસે લઈ ગયો અને તેમને સર્વને ઝાડપરથી છોડીને શુદ્ધિમાં આપ્યા. શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી જ્યારે તેણે જોયું કે, પોતાની તથા પોતાવા પ્રહરીઓની આવી દુર્દશા કરનાર તે નાયિકાના વેશમાં ગાયનગાવા આવનારી તથા મદિરાથી બેભાન કરી જનારી સ્ત્રી (સુભદ્રા) જ હતી, ત્યારે તેના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તે સરકારી પ્રહરીઓને થોડા પુરસ્કાર આપવાનું વચન આપી પ્રહરીઓ સહિત પોતાના મધુમતીપરના બંગલામાં ગયો, ત્યાં જતાંની સાથેજ શહેરમાંથી ગાડી લઈ આવેલ: બન્ને પ્રહરીઓના મુખથી તેણે સાંભળ્યું કે, બંગલામાંથી મનોહરાનું હરણ થયું છે. એ સંવાદ મળતાંની સાથે જો તેણે તેની તપાસ માટે ચાર તરફ કિશોર તથા પ્રહરીઓને દોડાવી મૂક્યા. કિશોર ત્રીજે દિવસે સવારે એવા સમાચાર લઈ આવ્યો કે, ગઈ કાલે સવારે બહેલા ઉડીને જમીનદાર નવરત્નની સાથે તેની ગાડીમાં બેસી મનોહરા તથા તેની

દાસી સુભદ્રા આગ્રાના માર્ગે તરફ રવાના થયાં છે, એવી ખબર સરકારી દરવાનના મુખથી મને મળી છે. આ સાંભળીને નવલવિહારી તરતજ અશ્વ તૈયાર કરાવી તેમની પાછળ નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં નવરત્ન તથા મનોહરાને નવરત્નની પત્ની મંજુલાના પિયરમાં એક દિવસ રોકાઈ પડવાથી તથા નવલવિહારી રસ્તામાં ક્યાંય પણ ન રોકાવાથી તેમને લગભગ પહોંચી જવા આવ્યો. પણ રસ્તામાં તપાસ કરતાં તેને એવી ખબર મળી કે, હજી આજે સવારેજ મનોહરા નામની એક યુવતી રૂપગંજ તરફ ગઈ છે અને નવરત્નની ગાડી આગ્રા તરફ રવાના થઈ છે, ભારે તે નવરત્નની પાછળ જવાનું અનુચિત ધારીને ખારેખાર મનોહરાની પાછળ રૂપગંજ તરફજ રવાના થયો. પણ ઈશ્વર કૃપાથી મનોહરાને અને તેને કેવળ એકાદ કલાક જેટલુંજ અંતર પડી ગયું અને તે તેની માર્ગીને ત્યાં પહોંચી ગઈ. ત્યારપછી નવલવિહારી રૂપગંજમાં પોતાના મામાને ત્યાં રહેવા લાગ્યો અને છૂપી રીતે મનોહરાની તપાસ કરવા લાગ્યો. લગભગ પંદરેક દિવસ સુધી તપાસ કર્યા પછી એક દિવસ એક બગીચામાં મનોહરાના માસાની સાથે તેની મુલાકાત થઈ ગઈ.

વાતચીત કરતાં તેમની વચ્ચે મિત્રતા બંધાઈ ગઈ. નવલવિહારીએ તેને પૈસાની લાલચ આપી, મનોહરાનાં લગ્ન પોતાની સાથે કરાવી આપવાનો આગ્રહ કર્યો. એમ કરવાને આખરે કબૂલ થઈને મનોહરાનાં લગ્ન કરવાનું તેણે તેને વચન આપ્યું અને આખરે મનોહરાનો સંબંધ પણ નવલવિહારીની સાથે કરવાનું નક્કી કરી દીધું.

નવલવિહારીનો મામેા ગરીબ અને સાધારણ સ્થિતિનો હતો, એથી નવલવિહારીના પૈસાના દમામમાં અંજાઈ ગયો હતો અને તેના કાઈપણ અન્યાયયુક્ત કાર્યમાં બાધા ના આવવાને બદલે ઉલટું પ્રોત્સા-

હન આપતો હતો. આથી અગ્નિમાં ઘીનો સંયોગ થયો હતો.

સંસારમાં રૂપના જેવી બીજી એક પણ મોહિની શક્તિ નથી. મદિરાનું વિષ સહજમાં ઉતારી શકે છે, બયંકર હળાહળનું નિવારણ પણ થઈ શકે છે, પરંતુ રૂપનો મોહ કોઈપણ રીતે મટી શકતો નથી. મનોહરાના રૂપે નવલવિહારીને મતવાલો બનાવી દીધો હતો, એથી ઘણાં ઘણાં વિદ્વેનો અને મુશીબતો આવી પડ્યા છતાં પણ તેની તેણે કશી પણ સ્પૃહા રાખી નહોતી, તેમજ મનોહરાના તરફ તેને લેશ માત્ર પણ અભાવ આવ્યો નહોતો. જેવી રીતે દીપકમાં પતંગ બળી મરવા છતાં પણ જેવી રીતે તે તેનો પીછો છોડતું નથી, તેવીજ રીતે મનોહરા પણ નવલવિહારીએ તેનો પીછો છોડ્યો નહોતો.

ત્યાર પછી નવલવિહારી મનોહરાને હમેશાં જોયા કરતો હતો. મનોહરાના મનોહર રૂપે પ્રમથથીજ તેને દીવાનો બનાવી દીધો હતો અને અત્યારે વારંવાર તેના દીદારથી તેનાં હાડેહાડમાં અને છેવટે ન-સેનસમાં તેના રૂપનો ઉન્માદ વ્યાપી ગયો. રાત્રિ-દિવસ તે તેને મેળવવાની ચિંતામાંજ નિમગ્ન રહેવા લાગ્યો. ત્યાર પછી નવલવિહારી ફરીવાર મનોહરાને હાથ કરવા માટે દીવાનાની પેઠે ચારે તરફ ઉપાય શોધવા લાગ્યો. મનોહરાને ફરીવાર ફસાવવાનાં કારસ્થાનો કરવા લાગ્યો, પરંતુ મનોહરા તેની પ્રાર્થનાનો સ્વાકાર કરે તેવી પ્રકૃતિની નહોતી. તે નવલવિહારીએ તેનાપર જે જઘન્ય જુસ્સુ ગુજર્યો હતો, તેનાથી તેને અત્યંત ધિક્કારતી હતી. મનોહરા ગિયારી ભોળી, સરળ અને સંસારના અનુભવથી વંચિત રહેલી મનોહરા એવું ન જાણી શકી કે, તેની માસી તથા માસો તેના સૌંદર્યનો વિક્રમ કેવળ ધન પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાથીજ કરવાને તૈયાર થયાં છે, નહિ તો તે પોતાના અખુટ ખજાનામાંથી અવશ્ય તેમને જોઈતું દ્રવ્ય આપવામાં

કરી પણ કૃપણતા દર્શાવત નહિ. મનોહરા નવલવિહારીની કુસત્રાહને ધણીજ ધિક્કારતી હતી.

નવલવિહારી રૂપનો માર્યો મરમથી મરી રહ્યો હતો અને મનોહરાને માટે જાતિ, કુળ તથા લોક નિંદાના ભયને પણ ભૂલી જઈને તે તેની સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો. તેણે મનોહરાની માસી તથા માસાને મળીને તેને પોતાની પ્રાણેશ્વરી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરી લીધો હતો. મનોહરાને દિલોજનથી ચઢાવા છતાં તથા તેને માટે માટે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવા છતાં તે નવલવિહારીને ધણીજ ધિક્કારતી હતી, એ વાત નવલવિહારીના જાણવામાં આવવાથી તેના પર તે અત્યંત વિરક્ત થઈ ગયો હતો. હમેશાં તેના મનમાં તેના પ્રતિ એક પ્રકારની વિરક્તિ રહ્યા કરતી હતી અને તેની માસીને ઘેર આવીને તે વારંવાર મનોહરાને સંતાપ્યા કરતો હતો.

આથી મિચારી દુઃખિની શોકાતુર મનોહરાને ઘરમાં પણ લેશ-માત્ર શાંતિ નહોતી. બહાર પણ શાંતિ નહોતી. જ્યાંસુધી તે ઘરમાં રહેતી, ત્યાંસુધી તેની માસી-માસો તેના પર માળોનો વરસાદ વરસાવતો હતો. મિચારી હત્તભાગિનીના શરીર પર કોઈ કોઈ વેળાએ પ્રહાર પણ થતો હતો.

રસ્તામાં નીડળતાંજ નવલવિહારી પાછળ પડીને તેને વથોચિત સળગાવ્યા કરતો હતો. આવી સ્થિતિમાં સોળ-સત્તર વર્ષની બાલિકાથી શો ઉપાય થઈ શકે ! જ્યારે તેના રક્ષકો-વડીલોજ ભક્ષક થઈ પડ્યા, ત્યારે હવે અભાગિની બાલિકા કોની પાસે જઈને પોતાની મનોવેદનાને પ્રકટ કરી શકે ! રૂપ તો સુંદરીનું પરમ શત્રુ ગણાય છે, એટલે એને સાથે લઈને જવું પણ ક્યાં ? વળી એવી નિરાધાર બાળાની હૃદયવેદનાને કાન પર પણ કોણ ધરે ?

એ કારણથીજ મનોહરાએ પોતાનાં મહાલય જેવાં ઘરખાર, નગર છોડીને આ અસમયમાં પદ્માનદીના કિનારાપર જનમાનવ વગરના વિશાળ મેદાનમાં આવીને આશ્રય ગ્રહણ કર્યો હતો. મનોહરા ધારતી હતી કે, એ નિર્જન સ્થાનમાં આવવાથીજ ક્ષણવારને માટે તેની લગ્ન તથા લયનું નિવારણ થઈ શકશે. માસીના તિરસ્કરના સખાટામાંથી થોડીવારને માટે છૂટકારો મળી શકશે અને નવલ્લવિહારી પણ આ દુર્ગમ સ્થાનમાં તેની પાછળ પડી શકશે નહિ. પરંતુ હાય ! મનોહરાની આશા આજે મનમાં ને મનમાંજ લય પામી ! એ મેદાનમાં આવી વિશ્રામને માટે બેઠા પછી થોડી વારમાંજ એક મનુષ્ય નો પડછાયો તેની નજરે પડ્યો. તેનું હૃદય ચમકી ઉઠ્યું અને જેવી તે મહારાષ્ટ્રને તેની પાછળ પડનાર મનુષ્ય તરફ જોવાને ઉડી કે તરતજ નવલ્લવિહારી વિકૃત હાસ્ય-રેષાવાળી અદ્ભુત મુખમુદ્રા તેના જોવામાં આવી.

મનોહરા એથી સ્તંભી ગઈ, લયભીત બની ગઈ. જેની પાસેથી નહાસી છૂટવા માટે તે ગૃહ, ગ્રામ પરિત્યાગ કરીને આ નિર્જન વનમાં આવી પહોંચી હતી, મેદાનમાં આવી હાજર થઈ હતી, જેની સ્નેહમય અને પ્રેમપૂર્ણ વાર્તાઓ મનોહરા હૃદયપર વળગ્યાત જેવી જણાતી હતી, અને જે મનોહરાને અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો કરવા છતાં પણ સ્વાર્થસિદ્ધિનો કોઈપણ ઉપાય ન મેળવાથી, મનોહરાને વેશ્યા કન્યા જાણુવા છતાં લગ્ન કરવાને કબુલ થયો હતો અને મનોહરાને પીડિત કરવા માટે એક પ્રકારે અનુમતિ મેળવી હતી, તેજ સદાના શત્રુ નવલ્લવિહારીને જોઈને મનોહરાનું હૃદય વિશેષ શંકાશીલ થાય, તો તેમાં વિચિત્રતા પણ શી હોઈ શકે ! મનોહરાએ વિચાર્યું કે, નવલ્લવિહારી જાણે તેનાપર અગાધકાર કરવા માટેજ આવા એકાંત સ્થાનમાં આવી

ચલ્યો છે ! કદાચ નવલવિહારી વિવાહનું બહાનું બતાવી તેના પર વિનાશરણુ અધિકાર સ્થાપી તેનોજ સર્વનાશ કરવા માટે તે સ્થળે આવી હાજર થયો છે. આવા આવા અનેક વિચારોથી મનોહરાનું હૃદય કંપી હોયું. તેણે નવલવિહારીથી ડરી જઈને અથવા હૃદયમાં એક પ્રકારની બીતિ ધારણ કરીને, હૃદયના આ વેગને છુપાવી રાખી મૌખિક પ્રીતિ દર્શાવવાના હેતુથી સહજ છળ કરીને કહ્યું કે:—“નવલવિહારી ! તમે અહીં ક્યાંથી !

નવલવિહારીએ આ પહેલાં મનોહરાની આવી કામળ પ્રકૃતિ કદાપિ જોઈ નહોતી. આજે એ લયંકર નિર્જન માનવના સમાગમ શૂન્ય સ્થાનમાં, મનોહરાની આવી શાન્ત મૂર્તિ અને મૃદુ મધુર વાતો સાંભળીને તેણે વિચાર્યું કે, મનોહરા તેને ખરેખર ચાહે છે, પરંતુ સમાજમાં તે પુણ્ય અને ઉપહાસને પાત્ર છે એવું સાંભળીને સર્વ લોકોથી દૂર રહેવાના ઈરાદાથી ને આવા એકાંત સ્થાનમાં રહેવાનું અધિક પસંદ કરે છે. મનોહરા કેવળ જગતના લોકોની આંખમાં અળખામણી ન થવાના હેતુથીજ તેનો આમ અગ્રાહ્ય કરે છે.

તે ગમે તેમ હો, પણ મનોહરાનાં આવાં મીઠાં વચનોથી નવલવિહારીના મનની ઘણીખરી ખોટી ધારણા દૂર થઈ, તે મનોહરાને મેળવવાની પોતાની આરા પૂર્ણ થશે એમ ધારવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે ધીરજ ધરીને નવલવિહારીએ કહ્યું:—“મનોહરા, કેમ છે ! મને દુઃખ દેવામાં, મારી ફજેતી કરવામાં અને મારી ઇજ્જતના કાંકરા કરવામાં તમે કશી પણ ખામી રહેવા દીધી નથી, પણ તે સર્વ રોપનું આજે તમે તારા આ સુધા સમાન મિષ્ટ શબ્દોથી નિવારણ કરીને મારા હૃદયમાં નવીન આનંદનો સંચાર કર્યો છે. હું ધણા દિવસ થયાં તારી પાછળ ભટક્યા કરું છું, પણ આજ સુધીમાં આવો સુયોગ કદાપિ

મેળવી શક્યો નથી. એકાંતમાં તારી સાથે મળવાનો મને લગભગ ત્રણ માસ થયાં અવસર મળ્યો નથી. તું તો સારી રીતે જાણે છે મનોહરા ! કે તારી માસીએ તારાં લગ્ન મારી સાથે નક્કી કરીનાખ્યાં છે.

લગ્નની વાત સાંભળીને, નવલવિહારીના મુખેથી તેના પ્રણયની વાર્તા સાંભળીને, મનોહરાનો બય વધી ગયો, પરંતુ તેમ છતાં પણ તેણે પોતાના હૃદયનાં ભીતિભાવને પ્રકટ થવા દીધો નહિ. તેણે નવલવિહારીની વાત પૂરી થયા પછી તેને પૂછ્યું કે:-“નવલવિહારી, તમે અહીં કેવી રીતે આવ્યા ? તમને મારો પત્તો પણ કેવી રીતે મળ્યો વાર ? આ સ્થળને તમે કેવી રીતે જાણવી શક્યા ! શું તમે મારી પાછળ પાછળજ આત્મા આવતા હતા ?

“સાંભળ, મનોહરા ! ન્યારે તું મારા ઘર પાસેથી આવતી હતી, ત્યારે હું તને જોઈ શક્યો હતો. પછી રસ્તે આવીને ઘણી કોશિશો કરવા છતાં પણ તારી પાછળ પડી શક્યો નહિ. તારે ઘેર ગયો અને તારી માસી પાસેથી મેં પત્તો મેળવ્યો કે, તું આ સ્થળે આવી છે, અને ત્યાર પછી હું ત્યાંથી અહીં આવી ચઢ્યો. મનોહરા ! મેં શું અન્યાય કર્યો છે ! તારી પાછળ આવોને શું મેં તારા મનને કાંઈ દુઃખિત કર્યું છે ? ”

“સુંદર અપ્સરા જેવી પત્નીના પ્રેમને ત્યાગી, રાજમહાલયનાં મુખોનો ઉપભોગ છોડી હું તારા પ્રેમની ખાતર એક બીખારીની પેટે ઠેકઠેકાણે બટક્યા કરું છું, એનું પણ તને જ્ઞાન નથી ! મારી એ દુઃખી હાલતપર પણ તને દયા આવતી નથી !

“દીર્ઘા સુખો સહુ ત્યાગી, પ્રિયા તુજ પ્રેમને કાળે;
અનુપમ અંગના ત્યાગી લીધો વૈરાગ્ય તું કાળે;
મનોહર મહેલ મૂકીને લીધો છે ભેખ મેં ધારી;

બધી આશા હૃદયની મેં દીધી છે હાય વિદ્યારી;
 • છતાં તું ના દયા ધારે, પ્રીતિનું પાનના પાયે;
 કહે એ ન્યાય છે ક્યાંનો ! કદી એ ધર્મ કહેવાયે ?”

“હું પહેલેથીજ જાણી ગઈ છું કે, મારી માસીજી મારા સર્વ-
 નાશની ચેષ્ટામાં છે.” મનના આ વેગથી મનોહરા હવે પોતાના હૃદ-
 યના ભાવને ન છુપાવી રાખવાથી બોલી:—“મારું હવે આ જગતમાં
 કાંઈ પણ નથી. મારા રક્ષકોજી જ્યારે મારી આ હીન અવસ્થામાં
 મને કશી પણ મદદ ન કરી શક્યાં, ત્યારે હવે ખીજાં સાધારણ
 માણસોનો તો દોષજ શો કાઢવો ? ના નવલવિહારી ! એમાં તમારો
 કશો પણ દોષ નથી. જે કાંઈ દોષો છે તે ફક્ત મારા આ કમલા-
 ગ્યનાજ છે ! પરંતુ નવલરાય ! આજે જે કાંઈ કર્યું છે, તેનો હવે
 કશો પણ ઉપાય નથી. હું એક સામાન્ય સ્ત્રી છું અને તે ઉપરાંત
 સમાજ તરફથી તબ્બયલી છું. મારી માસીએ મારાપર કૃપા કરીને
 મને આશ્રય ન આપનાથી મારે સામાન્ય લિશ્તુકની પેઠે ઘેર ઘેર લિસ્ટા
 માગી દિવસો ગાળવા પડે છે. રાજરાણીના જેવાં સર્વ સુખ વૈભવોનો
 ત્યાગ કરી મારા મનની શાંતિ અર્થે હું અહિં આવી હતી, પણ
 અહીં તો તેનાથી મને સર્વથા વિરુદ્ધ પ્રકારજ વ્યાપેલો જોવામાં આવે
 છે. મને તેની પણ કશી ચિંતા નથી, પરંતુ મારા ધર્મને નષ્ટ કરી
 મને મારી-માસી તથા માસો વ્યભિચારના માર્ગમાં વાળવાનો અત્યા-
 ગ્રહ કરે છે, એ મારાથી કાંઈ પણ રીતે સાંખી શકાતું નથી. કારણ
 કે વ્યભિચાર મહાપાતક ગણાય છે. એના જેવું આ સંસારમાં બીજું
 એક પણ માપ નથી. કવિજનો યોગ્યજ કહે છે કે:-

“ધિક તે જનને ખર તુલ્ય ગણો,
 પકડે રસ્તો વ્યભિચાર તણો;

દુઃખ ભોગવશે મુખ શું મજશે !
 રખડી અન્ન પાણી વિના મરશે.
 વળી લાજ જશે દુઃખ દેહ થશે,
 નિજપૂર ગુમાવી બધે ફરશે;
 પણ શાધ નહિં વિશ્વાસ કરે,
 છાકેલ તણી ક્યમ દાઝ ધરે.
 બ્યભિચારથી નિંદ સદા અળગી,
 દિલમાં નિત્ય આગ રહે સળગી;
 સળગી બડકે બગી ખાખ થશે,
 મુકી પોક પછી મુરખો રડશે. ”

અત્યારે મારે માટે ઉભવાનું સ્થાન પણ રહ્યું નથી. મારી પવિત્રતા લોકોના અસત્ય અપવાદના આવરણથી ઢંકાઈ ગઈ છે, મારી આખર કટાક્ષવાળાં મનુષ્યના કટાક્ષરૂપ કરવાલથી કપાઈ ગઈ છે, આવી હાલતમાં તમે મારી સાથે લગ્ન કરીને શું કરશો ? મારા માટે તમે પોતે સમાજબ્રજ્ઞ થઈને સર્વ સાધારણના ઉપહાસને પાત્ર થશો. જાઓ નવલરાય ! હવે વધારે વિદ્યંબ ન કરો ! આમ જુઓ વરસાદ આવ્યો ! મારા માટે તમે વિના કારણ શા માટે બિંબાઓ છો ! તમને શું તમારા શરીરની પણ કાળજી કે આસ્થા નથી ? ”

“ ના, પ્રેમમયી પ્રિયતમા ! તારાથી મને મારો અંધગ્નન પણ વહાલો નથી ” નવલે કહ્યું :—

“ માયા લગાડી માનિની મમતા તમે શાને તજો;
 તમ રૂપરૂપી દીપમાં જળતો પતંગ : શાને દહે,
 આ દેહને પંચ પ્રાણ પણ તમ ધ્યાનમાં તસ્લીન છે;
 સંસારના આ રાજ્યમાં સેવક સદા આધીન છે;

દયાળુ છે દયા લાવો, ચક્રાવો ના નયન બાણો;
હવે તો હેતથી બહાલી પ્રણયમાળા ગળે ધારો. ”

“ અને તું ? ” મનોહરા કાંઈક કહેવા જતી હતી, પણ તેને વચ્ચમાંજ અટકાવીને નવલવિહારી બોલી દિઠ્યો:—“ અને તું ! મારા કરતાં તારી કાયા કોમળ છે, હું બીજાનું, તો તેથી મને કશી પણ વેદના થશે નહિ, પણ તારા આ કોમળ વપુથી વરસાદની અતર્ગલ ધારાને સહી શકાશે નહિ, હું અનાયાસેજ મારા શરીરની રક્ષા કરવાને મમથું છું, પરંતુ તું ક્યાં જઈશ ? વરસાદથી બીજાવાથી તને તો પીડા થવાની પૂર્ણ સંભાવના છે. ”

મનોહરા આંગળીનો ધશારો કરી સહજ હસતી દસતી બોલી:—

“ આ જે કષ્ટ મને આશ્રય આપતી આવી છે, તેજ મને આજે પણ આશ્રમ આપશે, અનેકવાર મેં ચાકીને આ સમાધિ મંદિરમાં આશ્રય લીધો છે, મનની ખોટી ચિંતાઓ પીડિત કરવાથી આ સમાધિએજ મને શાંતિનું દાન આપ્યું છે. વળી આ પૃથ્વીમાં જેને ખોતાનું કહેવા જેવું કોઈ પણ ન હોય અને આખો સંસાર જેને તુચ્છકારતો હોય, તેને આ જમતમાં જીવવાની અભિલાષા પણ રહે ખરી કે ?

“ નથી જ્યાં સત્યની છાયા, દગાનું જોર છે જારી;

પીડાતી પાપથી ભારી સદા સંતાપથી નારી;

• બનીને પાપની સંગી સદા ચિકારતી દુનિયા;

ખુદાઈ જોઈ ત્યાગીને સદા ફિટકારતી દુનિયા;

નહિ ઈન્સાફ સારાં કે નફારાનો કરે દુનિયા;

• મણે સરખી સદા નીતિ—કુનીતિને બધી દુનિયા;

નથી આ પ્રેમની પૃથ્વી, સદા છે પાપની દુનિયા;

વિચારીને વહી દોને, મને શા કામની દુનિયા ? ”

નવલ્લવિહારીએ કહ્યું:—“ મનોહરા, દુનિયાને તું આ કેવળ અ-
ન્યાય આપી રહી છે. કારણ કે:—

“ ભમીને ઘોર ભમણામાં પિચ્કારે તું બધી દુનિયા;
રહે જે ધર્મને ધારી (તેને) સદા સંહારતી દુનિયા;
ધરે જે ડાળ નીતિનો, તજ દેતી (તેને) સદા દુનિયા;
ગ્રહે જે પાપને પ્રીતે વધાવે (તેને) પ્રેમથી દુનિયા;
નથી આ રાજ્ય નીતિનું ભરી છે પાપથી દુનિયા;
ખુદાની ના ખુદાઈ છે, ભરી શેતાનથી દુનિયા.

આ સાંભળીને મનોહરાએ કહ્યું:—“ જે સાંભળ નવલ્લવિહારી !
હજી સૂધી તું મારા મનોભાવને ગરાગર સમજી શક્યો હોય, તેમ
જણાતું નથી. એ બધી વાતો મને જરા પણ સારી લાગતી નથી.
હવે લગ્ન કરવાથી શો લાભ છે ? અત્યાચારી સમાજથી કલંકિત
થયેલી અગળાને તમારા જેવા માનવંતા જમીનદાર સાથે લગ્ન કર-
વાનો અધિકાર પણ શો છે ? તું વિનાકારણ હવે આવાં બધા ન-
માના સરાલો શા કારણથી પૂછે છે ? જા, મારી મારીમા પાસે
આલ્યો જા.”

“ ના—ના. જિગરમાં ધરકનું તૂટાન મચાવનારી શિરતાજ દિ-
દાર ! તારી પાસેથી જઈને શું કરું ! તેનું સૌન્દર્ય કુસુમ કરમાઈને નષ્ટ
થવા આવ્યું છે, યુવાનીનો ઉજળતો પ્રવાહ વૃદ્ધાવસ્થાના મહાભીપણ
સાગરમાં જઈને ડૂબી ગયો છે, ગુલાબીગાલની લાલી એ તદ્દન શીકાશ
ધારણ કરી લીધી છે, એવી તારી સૌન્દર્યવિનાની શુષ્કાંગી માસીને
મળીને હું શું કરું, મારી પ્રાણાધિક્ષા ? તું સુરપૂરના સુરલોકના હૃદ-
યમાં પ્રણયનું પ્રલોભન ઉપજાવનારી મહા સૌન્દર્યમયી સુંદરી છે,
તે હૃદયમાં નકરત ઉપજાવનારી દુરુપા છે. તારું યૌવન હજી પ્રસ્થ-

લિત થઇ રહ્યું છે, તેણે પોતાના યૌવનને વ્યભિચારના કુડારાધાનથી કાપીને કચડી નાખ્યું છે. તારા શરીરમાં વસંતનો વિકાસ વ્યાપેલો બાસે છે, તેના શરીરમાં હૃદય તથા પ્રાણને દહનારી પ્રત્યગ ઉષ્ણ વ્યાપેલી જોવામાં આવે છે:—

“ અનુપમ અંગના તું છે, લયું છે રૂપ તારામાં;
સુધાનો સ્વાદ દેનારી અન્ય શક્તિ જ તારામાં;
વસે વાયુ વસંતી છે, તથા પુષ્પો તણી શોભા;
ગજાએ રૂપમાં તું છે સહજ સંસારની શોભા;
વસે જવાળા હૃદયને—પ્રાણને દહતી સદા તેમાં;
નથી એ નાર નખરાળી નથી જોયન રહ્યું તેમાં;
નથી જ્યાં જોર જવાનીતું, કહે ત્યાં શું જવું પ્યારી ?
નથી જ્યાં સાર જીવનમાં, નહિં હું જાઉં ત્યાં હારી !

“ નવલવિહારી ! સમ્યક્તા કે શર્મની સીમાને આમ ઉકળો. જાંભી ન જાઓ; એક નિરાધાર અખળાની સાથે : એકાંતમાં આવો અસબ્ય વલવહાર ન ચલાવો. પ્રથમ હું જે કાંઈ કહું તે સ્થિરતાથી સાંભળી લો. હમણાં થોડીવાર પહેલાંજ તમે કહેતા હતા કે, મારી સાથે લગ્ન કરવાને તમને મારી માસીએજ ઉત્તેજિત અને ઉત્સાહિત કર્યા છે, મારી માસીએ મારાં લગ્નનાં સર્વ સાધનો તૈયાર કરી ચુક્યાં છે, તો પછી તમે મને તથા કષ્ટ શા માટે આપો છો; વિના કારણ શા સારું સંતાપો છો ? જેણે તમને એ લગ્નની આશા આપી છે, પૈસાના લોભને જેણે ન દેખાવી શકવાથી તમને આ પ્રમાણે પ્રલોભિત કર્યા છે, જાઓ તેની પાસે જાઓ, તેજ તમોને કોઈ સારો ઉપાય બતાવી આપશે. “ મનોહરાએ આવેશમાં આવીને કહ્યું:—”

“ પરંતુ મનોહરા, મેં તારી માસીના મુખેથી જે કાંઈ સાંભળ્યું

છે, તેપરથી મને સાફ જણાય છે કે, તેનાથી બીજો કરો પણ ઉપાય કરી શકાય તેમ નથી. તમે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે, આપણાં લગ્ન થયા પહેલાં તું વિષપાન કરીને પ્રાણુ ત્યાગ કરવાની છે. એને માટેજ મારે આટલા બધા વિચારો કરવા પડે છે, મને આવી અસહ્ય યંત્રણા ઉત્પન્ન થાય છે. જો મેં ધાર્યું હોત તો હું તારા પર બળાત્કાર કરી શકતું, પણ મારી ઇચ્છા તો તને સંસારને માટે મારી પ્રાણેશ્વરી-જીવનસંગિની બનાવવાની હોવાથી મેં તેમ કર્યું નહોતું અને હજી પણ એવું પાપ કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. હવે તારા વિના મારી બીજી કશી ગતિ નથી તું જો હવે મારાપર દયા કરીશ, તોજ મને આ પૃથ્વીપર વસવું સુખસયક થઈ પડશે. નહિ તો તારી સાથે મારા જીવનની પણ બરબાદી થઈ જશે. મારું જીવન નકામું અને હેતુ વગરનું થઈ પડશે. એટલા માટેજ હું બૂપણા-નગરીથી બટકતો બટકતો અહીં તારી પાછળ આવ્યો છું. હવે કહે, જવાબ દે,—મારે શો ઉપાય કરવો, તે કહી દે, હું હમણાંજ અહીંથી ચાલ્યો જાઉં છું.” આમ કહીને નવલવિહારી જાણે અતિશય ક્રાન્ત થઈને પૂર્વ કથિત સમાધિમંદિર પર બેસી ગયો.

નવલવિહારી વાસ્તવિક રીતે હમકા ચરિત્રનો માણસ હતો એ ખરું, તેમ છતાં પણ તેની ઇચ્છા મનોહરા ઉપર બળાત્કાર ગુજરવાની નહોતી, એવું મનોહરા તેની છેવટની વાતપરથી ધણી સારી રીતે જાણી ગઈ અને તેથી તેની એક પ્રકારની દુઃશિન્તા દૂર થઈ ગઈ. વળી નવલવિહારી એક ઘણોજ મોટો ધનાઢય અને જમીનદાર હતો, બૂપણાનગરીમાં તથા રૂપમંજમાં એક ઘણોજ મોટો ધનાઢય અને જમીનદાર હતો, બૂપણાનગરીમાં તથા રૂપમંજમાં એક જમીનદાર તરીકે તેની સારી ખ્યાતિ હતી, આ સર્વ હોવા છતાં પણ નવલ-

વિહારીના જન્મના સંબંધમાં મનોહરાના જોવોજ ભયંકર ભેદ સમા-
યભો હતો, તેની જિન્દગીનો વૃત્તાંત મંબીર અંધકારથી ઢંકાયેલો
હતો. નવલવિહારીને તેની પરમ ધાર્મિક પત્ની પ્રતિ જૂઠું સંદેહ
ઉત્પન્ન થયો હતો. કામી અને વિહારી પુરુષના મનમાં સમસ્તસંસાર
પ્રતિ અવિશ્વાસ અને સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું
હોઈ શકે ! જ્યારથી નવલવિહારીના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો હતો,
ત્યારથી તેણે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી દીધો હતો અને તેની સાથે
કંઠપિ સંસાર-સંબંધ ન રાખવાની બીષણપ્રતિજ્ઞા પણ કરી લીધી
હતી, એ દરમ્યાન હરગોવિંદશાસ્ત્રીના પ્રોત્સાહનથી તેણે મનોહરાને
મેળવવાના અનેક પ્રયત્નો આરંભી દીધા હતા, આથી તેની પત્નિ
પ્રતિનો તેનો કાંઈક અવશિષ્ટ રહેલો અનુરાગ પણ સર્વથા દૂર થયો
હતો. નવલવિહારી આજકાલ તો કેવળ મનોહરાને હાથ કરવાનીજ
કોશિશ કરતો હતો. છેવટે તે આજ્ઞા દૂરીભૂત થવાથી તે મનોહરાને
મેળવવા માટે અત્યંત યત્નવાન થઈ પડ્યો.

મનોહરાનું અલૌકિક સૌન્દર્ય બીજની આંખો આગળ મમે
તેવું કેમ નથી હોતું, પણ નવલવિહારી તેને દેવી પ્રતિમા ધારીને
મનમાંને મનમાંજ છેવટના થોડાક સમય થયાં તેની પૂજા કરતો
હતો તથા જ્યારથી તેણે મનોહરાની મધમાં અડગ વૃત્તિ, માસીનાં
અનેક કારસ્થાનોનો અનાદર કરી પાતિવત્તને પાળવાની અનુપમ
શક્તિ આદિ સર્વ રૂપગંજમાં આવીને તેણે જોયું, ત્યારથી મનોહરાને
પોતાના હૃદયની અધિષ્ટાત્રી દેવી રૂપે સ્થાપિત કરી દીધી હતી.
એથી આજે એકાંતનો લાભ મેળવીને નવલવિહારીએ મનોહરાની
પાસે ધણી ધણી વાતો કહી દીધી. પરંતુ હાય ! મનોહરાના મનનો
ભાવ સમજીને તે તદ્દન કુબ્ધ, સ્તંભિત અને વજ્રથી ઘસાયેલા

મનુષ્યની પેઠે નિશ્ચલભાવે થોડીવાર સૂધી તેજ હાલતમાં ઉભો રહીને નજીકના સમાધિ સ્તંભપર નિરાસાને હૃદયમાં ધારણ કરીને બેસી ગયો.

મનોહરાએ નવલવિહારીની હાલત જોઈને પોતાની અવસ્થાનો વિચાર કર્યો. તેણે કહ્યું:—

“ નવલવિહારી ! થોડીવાર પહેલાં જ્યારે મેં તમને આ સમાધિ દેખાડી હતી, ત્યારે તમે અત્યંત આશ્ચર્યાન્વિત થયા નહોતા ? હવે તમે પોતે પણ આ કષ્ણનો આશ્રય ગ્રહણ કરશો ? હું ધારું કે, હવે તમે મારી અવસ્થાને અમુક અંશે જાણી શક્યા હશો. જ્યારે પૃથ્વીનું કોઈ મને જોઈ શકતું નથી, આ સંસારનાં સર્વ જનોની આંખના કણાં પર થઈ પડી છું. ત્યારથી હું જાણી ગઈ છું કે, આ પૃથ્વીમાં કોઈ પણ માઈ હિતેચ્છુ નથી, અને એ કારણ વશાતજ આ કષ્ણના મૃતદેહની સાથે મારો સ્વાભાવિક સંબંધ ઉપરિચિત થયો છે, એટલા માટેજ હું વસતિનો ત્યાગ કરીને આવી રીતે આ સ્થાનમાં આવવાનું અધિક પસંદ કરું છું, હવે તો સમાજમાં આવ્યું ને નવલરાય ? ”

“હા, સમજ્યો, ” જાણે પ્રશસ્ત મંત્રીર સ્વરથી નવલરાય બોલી લીધો:—“સમજ્યો, ખરો પણ મારી આશ્નાને ત્યાગી શક્યો નહિ. હૃદય આજે આ ભયાનક સ્થાનમાંજ હું મારા જીવનનો અંત આણીશ, નહિ તો તને મેળવીને જન્મગી સૂધી સ્વર્ગનાં સુખોનો ભોગ કરીશ. જ્યારે તારો એક સેવક-તાબેદાર બન્યો છું, જ્યારે મેં તને મારા આ હૃદયની અધીશ્વરી કરીશ, એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે, ત્યારે તને મારી સાથે લગ્ન કરવામાં શી હરકત છે ? તું મારી સાથે લગ્ન કરવાને

કેમ નારાજ થાય છે, કહે હું હમણાંજ અહીંતો શું, પણ આ અમારે સંસારમાંથી પ્રસ્થાન કરે છું.

“નવલરાય ! તમે એક અળગાની સાથે લગ્નના સુત્રમાં બંધાઈ ચૂક્યા છો, એથી એક આર્ય બાળાના અંતરપર અસહ આધાત કરી શોધ્યું શકે તેને માટે તૈયાર કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. હું તેના દિલને દુઃખિત કરવા ઇચ્છતી નથી. વળી એથી આપણું લગ્ન સુખનાં લગ્ન થશે નહિ. હું તમારી પ્રથમની પત્નીના સુખ તથા સૌભાગ્યમાં દુઃખનો સંચાર કરવા માટે કદાપિ તત્પર થઈ શકીશ નહિ અને એ કારણથીજ મારાથી તમારી સાથે લગ્ન થઈ શકશે નહિ. જેને અનેક દિવસ થયાં દુનિયા ધિક્કારતી આવે છે, તેની સાથે લગ્ન કરવાથી તમારું શું વળી શકશે ! તમને તેના તરફથી સુખ પણ શું મળી શકશે ? મને ક્ષમા કરો.”

“ત્યારે શું તેં બીજા કોઈપણ પુરુષને તારા હૃદયનું દાન આપી દીધું છે ?”

“ના, નવલચિહારી, મેં તો પ્રથમથીજ તમોને કહી દીધું છે કે, આ પૃથ્વીમાં મારે મારું કહેવા જેવું કોઈ પણ નથી. જમીનદાર નવ-
દત્ત જેવા પરાપકારી અને દયાળુ પુરુષની સહાયતાથી હું તમારાં પાપલવનના અત્યાચારમાં મહામુશ્કીળતે છૂટી શકી હતી, પણ હાય ! હવે તો તેઓ પણ આગ્રા આલ્યા ગયા છે અને ફરીવાર મારે તમા-
રાજ સપાટામાં સપડાવું પડ્યું છે, ઇશ્વરે કોણ જાણે શું ધાર્યું છે. એ મારાથી કોઈપણ રીતે કહી શકતું નથી. હાય ! મારા જેવી દુઃખિત્રીને ઇશ્વરે જન્મ પણ શા માટે આપ્યો ?”

“ત્યારે મનોહરા ! મારા આશાવૃક્ષને તું જડમૂળથી શા માટે નાશ કરે છે ? હું તારી આશાનો પરિચામ કરી શકીશ નહિ. જો કે

તું મને અત્રાલ કરે છે, પણ તેથી શું તુકસાન થવાનું છે ! લગ્ન થવાથી એકા સાથે વસવાથી, ભવિષ્યમાં શું આપણાં મન મળવાની સંભાવના નથી ? એટલા માટેજ કહું છું કે, મનોહરા, હજી થોડા દિવસ બરાબર વિચાર કરીજો, ત્યાર પછી મારી વાતનો જવાબ આપજો, કેમ, એમ કરવાને તો સમ્મત છે ખરી કે નહિ ? ”

“લાચારીથી તેમ કરવાને ક્યૂલ થાઉં છું. આજથી છ માસ પછી, તમારી વાતનો જવાબ આપીશ. તમે એમ ન ધારતા કે, તમારી આશા ફળીભૂત થશે. એ સાથે તમારે પણ એક પ્રતિજ્ઞા કરવી પડશે. એ છ મહિનાના અવધિમાં તમારાથી મને કોઈ પણ રીતે કંઈ વ્યાપી શકાશે નહિ. મારા મનમાં સળગતા ચિંતાઓમાં વ્યાધિ રૂપી ધૂતનું આવાહન થઈ શકશે નહિ. કેમ એ પ્રતિજ્ઞાને ક્યૂલ રાખી શકાશે ખરી કે ? ” મનોહરાએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“હા, મારી મહેશ્વર, તારે માટે હું મારી જાન આપવાને પણ તૈયાર છું, તો પછી પ્રતિજ્ઞાની શી વિશ્વાસ છે. તારી કહેવા પ્રમાણેની પ્રતિજ્ઞા મને કયુત્ર મંજૂર છે. ” જાણે આનંદિત ભાવથી નવસંવિહારી બેઠી ઉઠ્યોઃ-“અવશ્ય તારી પ્રતિજ્ઞા મને કયુત્ર છે. ”

ત્યારથી પછી એક દાણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના નવસંવિહારી મનોહરાને તે સમાધિ સ્થાનમાં મૂકીનેજ ધીરે ધીરે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું

સુલ્તાન શુભનો દારદમામ !

અમીરોં કે ધરોંમેં કમ ગુજર હોતી ગરીબોંકી,
યહી કિસ્મતકી ખૂબી હૈ, કિ આયા યહ જમાનાહૈ;
ધિરે રહતે હૈં હરદમ આપ બે ગૈરત રકીએસે;
યહાં બી ગમકા ખાના ઔર આંસુકા બહાના હૈ;
જરૂરત આપકો, કયા હાથોં પાવોંકી હૈ, કહિએ તો,
કિ જમ ડોલી પે ચઢકર આપકો ખાના વો જનાહૈ;
લિયે ઐઠે હૈં દિલકો હાથમેં મેરે, ઔ કહતે હૈં;
નહીં હૈ હાથ મેરા, દિલ બલા બે હાથ આના હૈ.

કિશોરીલાલ

સતરમી સદીમાં ભારતવર્ષનો મહાનગરી આગ્રાનું જે ગૌરવ,
જે દમામ તથા જે અપૂર્વ શોભા હતી, તેનું કાર્ષપણ રીતે વર્ણનજ
અર્થ શકે તેમ નથી. મોગલ બાદશાહોએ આગ્રાને ઇન્દ્રજીવન અથવા
અમરાપૂરી સદૃશ બનાવી દીધી હતી. વિજ્ઞાસ, વૈભવ કે અથશ
આરામનાં કાર્ષપણ સાધનોનો ત્યાં કશો પણ અભાવ નહોતો રંગીલા,
મોજલા અને વિજ્ઞાસી બાદશાહોએ ગગન સાથે વાતો કરતી મોટી
મોટી ઇમારતો બંધાવીને અલબેલી આગ્રા નગરીને ભારતવર્ષના એક
સર્વોત્કૃષ્ટ શહેર તરીકે પ્રકાશમાં આણી હતી.

પતિનપાવની, અધમોદારિણી, કૃષ્ણપ્રિયા યમુના નદીના પુણ્ય
પ્રવાહથી આગ્રાની શોભામાં સુવર્ણમાં જાણે કે સુવ્રાસનું સંમિશ્રણ

થયું હોયની ! એવોજ ભાસુ થઇ આવતો હતો. શહેનશાહ શાહજહાંનો શાહજહાં શુભ* ફોળે આજકાલ, બંગાળા, બિહાર અને ઓઢી-આના કર્તા હતાં ભાગ્યવિધાનાના સિંહાસનપર સ્થાપિત હતો અને જેના નામથી આખો દેશ કંપી રહ્યો હતો, તે હમણાં આ ઇન્દ્ર-જયનની પ્રતિસ્પર્ધા કરતી મહા રાજિઆમણી રાજનગરી આગ્રામાંજ યમુના નદીના એક અતિ સુંદર મહાલયમાં આવી અવસરઆરામ અથવા મોજશૌક ભોગવી રહ્યો હતો.

* “ સુસ્તાન શુભની સાથે આપણી આ નવલકથાનો વિશેષ સંબંધ જોડાયેલો હોવાથી અમો આ સ્થળે તેના સંબંધમાં સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ આપવાનું ઉચિત ધારીએ છીએ.

સુસ્તાન શુભ અથવા શાહશુભ દિલ્હીધર સમ્રાટ શાહજહાંનો દ્વિતીય પુત્ર હતો. એ યુદ્ધ વિદ્યામાં વિવ્રજશુ નિપુણ હતો, પરંતુ વિજ્ઞાસ અને થયેજાચારના યોગે તેનું મને અને દેહ ઉભય નિસ્તેજ થઈ પડ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૬૩૬ માં શહેનશાહ શાહજહાંએ એને બંગાળા, બિહાર અને ઓઢીઆના શાસન કર્તા તરીકે બંગાળામાં મોકલ્યો હતો. ત્યાર પછી તે લગભગ વીસ વર્ષ સુધી એ ત્રણ પ્રદેશોપર શાસન કર્યું હતું. એણે ઢાકાનો પરિત્યાગ કરીને ફરીવાર રાજમહેલમાં બંગાળાની રાજધાની સ્થાપન કરી હતી અને સુંદર સુંદર ઇમારતો આદિ બંધાવીને તેની શે.ભામાં વૃદ્ધિ કરી હતી. એણે બંગાળના રાજ્યની મહેસુલના સંબંધમાં એક નવો કાયદો બંધી કાઢ્યો હતો. એના રાજ્યતંત્ર સંતપ્ત અંગ્રેજોએ બંગાળામાં પ્રથમ વ્યાપાર કરવાનું શરૂ કર્યું હતું. બ્રિટન (Gabrieal Boughton) નામનો એક અંગ્રેજ ડોક્ટર મિહિત્સાની નિપુણતા દર્શાવીને એનો પ્રિયભાજક થઈ પડ્યો, અને

આજે પૂર્ણિમાની રજિયામાંથી રાત્રિ હતી, આકાશમાં ચંદ્રમા સોજે કળાથી ખીલી ઉડ્યો હતો. ચંદ્રની પૂરી રીતે ચમકી રહી હતી, યમુના નદી કલકલ શબ્દનું ધીમું સંગીત કરી શ્રાન્ત જનોના મસ્તિષ્કને આનંદ આપવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી. એ સમયે શાહજહા શુભતા ગર્વથી ડોલના, વાયુ સાથે વિહાર કરતો મનોહર મહાલયની સુંદર અને વિશાળ અગાસીપર મદા ધામધુમ મયેત્રી જોવામાં આવતી

એની પાસેથી પોતાની જાતિના વ્યાપારીઓને અનુકૂળતાથી વ્યાપાર કરવાની ઘણીજ સરજનાથી છુટ અપાતી હતી. તેને અનુસરીને અંગ્રેજો ઇ. સ. ૧૬૫૦ માં હુગલીમાં એક મુખ્ય કોઠી અને પછી ઢાકા, કાશિમગાજર આદિ સ્થાનોમાં કોઠીની શાખાઓ સ્થાપી હતી.

ઇ. સ. ૧૬૫૭ માં શાહજહાં કઠિન રોમથી ઘેરાઇ જવાથી તેના ચારે પુત્રોમાં સિંહાસનને માટે વિરોધ ઉત્પન્ન થયો હતો. શાહજહાં દ્વારા શાહજહાંનો પરમ પ્રિય પાત્ર થતો પડ્યો હતો અને યુવરાજ રૂપે હમેશાં તેજ કાર્ય કરતો આવતો હતો તથા રાજકાર્યમાં પણ પૂરતું લક્ષ આપતો હતો. બીજો શુભ બંગાળામાં, ત્રીજો ઔરંગઝેબે દક્ષિણમાં અને ચોથા મુગદ શુજરાતમાં સુબેદારી કરતો હતો. પિત્રની બીમારીના સમાચાર મળવાથી એઓ સર્વ સિંહાસનને પ્રાપ્ત કરવાની કોશિશ કરવા માંડ્યા. શુભ આગળ પડીને દારાની મારફત વારાણસીમાં પરાજિત થઈને પાછો હઠવાને લાચાર થયો. એવામાં શાહજહાંએ તંદુરસ્તી મેળવી ખરી, પરંતુ ઔરંગઝેબે તેને કપટતાથી કેદ કરીને પોતે સિંહાસનને પોતાના અધિકારમાં લઇ લીધું. એ સમયની સુમકાલીનજ આ વાર્તા લખવામાં આવી છે અને એનો આ બીજા ભાગના ચોથા પ્રકરણમાં યથાર્થ ઉલ્લેખ પણ કરવામાં આવ્યો છે.)

હતી. શાહશુજા એક સુવર્ણજડિત આરામ કુરસી પર પડ્યો પડ્યો, સુગંધીદાર તમાકુનું પાન કરી ધુમાડાના ગોટેગોટા બહાર દાઢી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે ધરાન દેશની સુંદર ચરીરા બાંદીઓ શિરાજીના રક્ષક સમાન ગ્લાસો ભરી ભરીને શાહશુજાના કરકમળમાં આપતી હતી, શાહશુજા પ્રસન્ન મુખમુદ્રાથી તેને ઉદરમંદિરમાં પધરાવ્યે જતો હતો. એ સમયે ત્યાં એક અતિ મનોહારિણી આરબ્ય ગાયિકા ગુલ-

ત્યાર પછી જાલિમ ઔરંગઝેમ અથવા આલમગીરે દારા તથા મુરાદાની કતલ કરાવી નાખી.

શુજાએ બંગાળામાં રહીને એ બધી ખજર મેળવી અને ત્યાર પછી બચંકર તૈયારી કરીને તે ઔરંગઝેમની વિરુદ્ધ યુદ્ધ કરવાને રવાના થયો. આ તરફ ઔરંગઝેમે પણ શુજાના યુદ્ધની વાર્તા સાંભળીને પ્રથમ પહેલાં પોતાના વિશ્વાસુ સેનાપતિ મિરજુમલાને તેને અટકાવવા માટે મોકલી આપ્યો અને ત્યાર પછી તે પોતે પણ તેના સ્હામો ગયો. અલ્હાબાદ અને ઈટાવાની વચ્ચેના કાળેયા નામની જગાએ બંને લાઇઓનો મેળાપ થયો. ઈ. સ. ૧૬૫૬ માં શુજા પરાજિત થઇને બંગાળામાં પાછો આવ્યો આવ્યો. મિરજુમલા ત્યાંસુધી તેની પાછળ પડવાથી તે પોતાના પરિવારને લઇને ઈ. સ. ૧૬૬૦ માં આરાકાનમાં ન્હાસી ગયો. આરાકાનના બૌદ્ધ રાજાએ કેટલાક દિવસ તેને આશ્રય આપ્યો. પરંતુ ત્યાર પછી તેનો કશે પત્તોજ મળી શક્યો નહિ. ઘણાઓની ધારણા એવી છે કે, આરાકાનનો રાજા શુજાની કન્યાના રૂપ-લાવણ્યથી વિમુગ્ધ થઇને તેને પત્ની રૂપે ગ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી હતી, પણ શુજાએ તેનો અનાદર કરવાથી તેણે તેની આખા પરિવાર સહિતની કતલ કરી નાખી હતી. ”

લેખક.

જન ત્યાં આવી ચઢી અને શાહશુભને સલામ મુજરો કર્યા પછી એક સુંદર મખમલના મિસર દેશમાં બનેલા ગાલીઆપર બેસી પોતાના સાન્નિદ્યોની સાથે સંગીતની તૈયારી કરવા લાગી. સુસ્તાન શુભને અત્યંત સંગીત પ્રિય હતો, સંગીતનો તેને એક પ્રકારનો ઉન્માદ થઈ ગયો હતો. નવીન નવીન નવયૌવના નારીઓના યૌવન કુસુમનો ઉપભોગ કરીને શાહશુભએ પોતાના શરીરને જીર્ણુ શીર્ણુ કરી દીધું હતું.

જ્યારે શુભજનને સંગીતની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી, ત્યારે શાહશુભએ આરામ દુરસી પરથી ઉઠી એક મખમલની મસનદ (ગાદી) પર બેસી શુભજનના રહામું બેઠા આંખો સાથે આંખો લડાવી સાન્નિદ્યોને સંબોધીને કહ્યું કે:-“સાન્નિદ્ય અને બાદીઓ તમે હાલ તરત અગાડીપરથી નીચે આડ્યાં જાઓ, મારે શુભજનની સાથે કેટલીક ખાનગી વાતો કહેવાની છે. ”

શાહી ફરમાન થતાંની સાથેજ સર્વ આડ્યાં ગયાં, ત્યાર પછી શાહશુભએ હાથમાં ખીન લઈ શુભજનને પોતાની રહામે બેસાડી લીધી અને તેમની બન્નેની વચ્ચે ઘણીવાર સૂઝી હાર્યાલાપ થતો રહ્યો, જેને લખવાની આ રથજો કરી પણ આવશ્યકતા નથી.

થોડીવાર પછી શાહશુભએ ખીન શુભજનના હાથમાં આપી દીધી અને એક ગજલ ગાવાનું ફરમાન કર્યું, જેને સાંભળીને તે હસતી હસતી નીચેની ગજલ ગાવા લાગી.

“જામ બર-બરકે મયે હોશરુમા દે સાફી;

આજ છતની તુએ તૌફીક દે સાફી;

ખુમ કા ખુમ લા કે મેરે મુંહસે લગાદે સાફી;

બાદે મુદત. તૂ મુએ આજ હમદે સાફી;

મુંહસે લગતે હી મેરે હોશ હમદે સાફી;

ઐસી બોતલ કાઢ ચુનકર મુઝે લાદે સાકી;
 આલમે આલમે સૈરે ગુલો લાલ: દેખું;
 ભરકે સાગર મયે ગુઝરંઝકા લાદે સાકી;
 એક દો જામકી ખાતિર ન ચુરા મુઝસે આંખ;
 ઐન મસ્તીમેં તૂ મુઝકો ન દગા દે સાકી;
 બે ગજક અખ તો કલેજ હી લુના જાતાહૈ;
 ખિતે મય જલદ મુઝે જૂન કે લાદે સાકી;
 તેરી ઉમ્મેદ પ: રિન્દ આયા હૈ ઉફતાં ખેળાં;
 હુઝ તલછટ હૈ જો શીશે મેં પિલાદે સાકી.”

આ ગુલજનને ગુલજનને બડી આનશાન અને નાજો નખરાંથી
 ગાર્ઠ, જેથી શાહશુજાએ આનંદમાં આવી પ્રસન્નતાપૂર્વક “આફરીન
 ચારી જાન આફરીન!” શબ્દનો પોકાર કરી ગુલજનને એક ગ્લાસ
 શિરાજી ભરી આપવાનું કહ્યું. ગુલજનને સુગંધી શિરાજીનો ગ્લાસ ભરી
 અર્ધો પોતે પીધો અને અર્ધો ગ્લાસ તેણે પોતાના હાથથીજ ગુલજન-
 નના સુકોમળ મુખમાં રેડી દીધો. તીવ્ર અને લહેજતદાર શિરાજીની
 ખુમારીથી બન્નેને નશો ચઢવામાં જરાપણ વિલંબ ન લાગ્યો.

ગુલજન અરબસ્તાનના બસરા શહેરની નિવાસી હતી, પણ
 તેનાં પૂર્વજો ઘણા કાગથી હિન્દુસ્તાનમાં આવી વસ્યા હતા. મુખ્યત્વે
 ગુલજન વિલાસી બાદશાહોના નિવાસસ્થાનરૂપી અલબેલી આગ્રા
 નગરીમાંજ વસતી હતી. સૌન્દર્યમાં પરિસ્તાનની પરી કે હુસ્નને પણ
 ઘડીવારને માટે તે શરમાવી દે તેવી હતી, તેનો કંઈ એટલો અધો
 સુરીલો હતો કે, સુલ્તાન શુજાએ તેનાપર મુઘ્ઘ ચઢને તેને પોતાની
 ગામિકા તરીકે રાખી લીધી હતી. હમણાં કેટલાંક રાજકીય કાર્યો માટે
 સુલ્તાનશુજા બંગાળામાંથી આગ્રા આવી વસ્યો હતો, એટલે તેને

પણ પોતાની સાથે લાગ્યો હતો. જ્યારે જ્યારે શુબ્બની સંગીતદ્વારા પોતાનાં મનને રંજન કરવાની ઇચ્છા થતી હતી, ત્યારે આ અનુપમ ગાયિકાને પોતાના મહાલયમાં બોલાવી ગાયન ગવડાવતો હતો, તથા દિલને આરામ આપતો હતો.

અત્યારે ગુલજનનું સુંદર સંગીત સાંભળીને તે મુગ્ધ થઈ ગયો. તેણે માથું ધુણાવતાં ધુણાવતાં સહજ હસીને કહ્યું:—“ વાહ ! વાહ ! ક્યાહી શીરી અવાજ હૈ, ગુલજનન કુછ દુસરા ગાના હોને દીજાએ.”

“ જૈસા શહેનશાહે બંગાલકા ફરમાન લૌંડી અમીહી એક અચ્છા ગાના સુનાકર શહેનશાહકી તખ્તીયત ખુશ કરનેકી તદખીર કરતી હૈ.”

આમ કહીને તેને તેણે હાથમાં વીણા લઈ સુરીલા અવાજથી ફરીવાર ગાવા માંડ્યું:—

“ હમારે હાલસે અગ આપકો, સરકાર ક્યા હાસિલ;
ન રકખા પ્યાર, ફિર ઇકરારસે સરકાર ક્યા હાસિલ.
બનાવટકી, લગાવટકી અજબ ગુફતાર સીખી હૈ;
હયામત સે ભરી રફતાર સે સરકાર ક્યા હાસિલ.
ન દિલમેં જબ મુહબ્બત હૈ, હમારી આપકો કુછબી,
તો ફિર ઇસ બહિરા તકરારસે સરકાર ક્યા હાસિલ;
હૈ જબતક આબોદાના, હમબી ઇસ દુનિયામાં કાયમહૈ;
સતારને સે હમારે હરધડી સરકાર ક્યા હાસિલ;
યહાં હમ ઇસ કદર તડકેં, વહાં જલસે મુત્તારક હોં;
ખુશ્કારા ઇસ અનુઠે પ્યારસે સરકાર ક્યા હાસિલ;
નહીં ગાને બજાનેસે હૈ કુર્સત આપકો સાહબ;
હમારે મર્સિયા સુનનેસે ફિર સરકાર ક્યા હાસિલ;

करें दावत रकीभोंकी पुशीसे आगमें जलकर;
 जलानेसे हमारे आपको सरकार क्या हासिल;
 पिदाये शर्मते दीदार गैरोंको मुहज्जत से;
 धुलावट हमको दिभवाने से फिर सरकार क्या हासिल;
 जे होगी जिंदगी अय नयंगे, मिद्वैल भरते हैं;
 भरनेको भारनेसे ओलिये सरकार क्या हासिल;
 वहा करते हैं आंघोसे जंगर के झून पानी हो;
 लगीको यों पुजानेसे, कहे, सरकार क्या हासिल;
 जंगर, दिल्, दीनों, धमां, ले के, अय नाहक मुकरते है;
 लखा, धस यात्रयात्रसे मेरे सरकार क्या हासिल, ”

“दिलोजन गुलजन, तेरा धस जानेने तो कहर किया।”

“हजरत, यह सय आपको भडेरानीकाही घन्तेगम हय।”
 गुलजने कलुं।

“गुलजन, तेरी यह भूयसरतीमें कुछ जैसा जदू दिभनेमें
 आता हय, कि हरधडी मैं तेरीहो पास रहना चाहता हूं। तेरा
 यह नाज और नभरें तो कमाव दिया। मेरे सीनेको भी कमकमा
 दिया है। दिद्वार! तेरी यह कादिर जवानीने तो हमको भेयेन ज-
 नाहिया है।”

“नामदार! यह सय लौंडीका किरमतका सितारा सेशन
 होनेवाला हय, अयसाही दिभजा रहा हय। यह नापाक नाजनीका
 आप पुदाविंद भीडी निगाहोंसे देखता हय, धससे मेरी पुशासीका
 दरिया जमज पडता है, आगज !”

“तेरा यह गुलाबी गालोंकी लादीमें मुहज्जतका भगना बरा
 हय, धसी दिये मुझे ओक ओसा ले के अपना दिवको अहवाने दे।”

“ હજૂર, આપકે લિયે ગાલોં તો કયા બલિકે યહ સારા બદન તૈયાર થય હૈ. ”

આમ કહી ગુલબને શાહશુબના મુખ તરફ પોતાનું મુખ લંબાવ્યું જેવા શાહશુબના હોઠ ગુલબનના ગાલોનો સ્પર્શ કરવાને આગળ વધ્યા કે એવામાં એક બાંદી ત્યાં આવીને બોલી ઉઠી કે:—
“ જનાબેમન ! બહાર કિસી આદમી આકે આપકો મિલકેની ખવાહિશ બતલાતા હેઃ ઐર ઉસી આદમીને નિશાન દાખિલ યહ અંગુડી લિજવાઇ હય. ”

એ જોઇને ગુલબન પોતાના પ્રણય વ્યાપારમાં મહા ભયંકર વિધન આવી પડવાથી અત્યંત કોપિત થઇ ગઇ તેણે જોડરા નામની દામીને સંબોધીને કુદ્દ સ્વરથીજ કહ્યું કે:—“બદખખત બાંદી ! ઇસી વખત બિના પરવાનગીસે ઇધર આને મેં તુમકો કુચ્છ સર્મજી નહિ આઈ ! શાહ સાહબકા ફરમાનકી બી કુચ્છ દહેશત ન આઇ ? જા, અબી અબી ઇધર સે ચલી જા, તેરા કાલા મુંહકો દૂર લે જા. ”

આ જોઇને સુદતાન શુબએ સહજ ધીમા અવાજથી કહ્યું:—
“ દિલોગન ! ઇસ તરફ જાહ મત કરો, બાંદી કિસી જરૂરી કામ કે લિયે હી ઇધર આઇ હોગી. તુમ્હારા મિગ્નજકો ઠંડા રાખે ઇતના ગર્મ મત કરો. ”

• ત્યાર પછી તેણે દારદમામ તરફ મ્હોં ફેરવીને કહ્યું:—“ બાંદી ! તુમ અબી કિસી કામ કે લિયે આઇ હય ! તુએ ઇસ અંગુડી કિસને દી હય ? ”

“ બંદેનવાજ, જહાંપનાહ ! નવરતન નામકા એક બંગાલી જમીનદાર જવાન આયા હય, ઐર વહ અબી અબી આપ નામદારકી મુલાકાત લેનેકી ખવાહિશ રખતા હય. વહ અબી મહત્તસરા

का दरवाजापर छुन्नूरकी परवानगीकी राह दिभता जैठा हय और दरवाने मुझे यह अंगुडी आप पुनर्विदकी तहेनातमें रन्नु करने के लिये लेण हय. ”

“अच्छा, यह जमीनदार कहांका रहेने पात्रा हय और किस काम के लिये आया हय. ”

“छुन्नूर, यह जर्वाभर्द किसी काम के लिये आया हय, मगर यह जंगलाकी पुरानी राजधानी भूपणनगरी से आया हय, जैसा इसीने मुझे रौशन किया हय. ”

“अच्छा अच्छा, अम् तो भूम याद आया, यह अंगुडी तो मेरी ही हय, मैंनेही इसी जवानको मेरी जन अयाती वप्त छस अंगुडी अदिस दीथी, यह तो लललला जवान हय, जमीनदार और भूम धनजतदार भी हय. अच्छा, तुं अली ने अली छसी का मान के साथ ले आ. मैं उसे मिलने के लिये छन्तेगर हूं.”

“जैसा, हजरत सादजका इरमान, मैं अली ही इसी जवानको आप सुस्तानकी तहनात में रन्नु कर देती हूं ” आम कही जांही सलाम लरी लांथी तरतज याकी मछ.

“गुलजन ! तुम अली दीवानपानेमें जाके, जैठा, मैं छस जवानकी साथ मुलाकात ले के अली ही उधर आता हूं. अपनी मज्जमें अत्रल आछ देभके किसीपर भौइ मत होना. यह जवान मेरे अछाही दोस्त है, इसीने मुझे जडी मदद की हय, और अजल के मुँहसे मुझे भरता अयाया हय. छसी लीये उसकी जात सुनना, यह मेरी सगसे जडी इर्ज हय.”

गुलजन रंगमां जंग पडेसो नोछने, नवरत्न तथा जांहीना उपर हजरो गाजोनो वरसाह वरसावती, पग पछाउती, जांकरनो

ઝમકાર કરતી છલ્લકો કરીને અગાસી નીચેના દીવાનખાનામાં ચાલી ગઈ, ત્યાર પછી થોડીવારમાં પૂર્વોક્ત બાંદી જમીનદાર નવરત્નને લઈને સુલ્તાનશુબ્બની પાસે આવી પહોંચી. શુબ્બએ નવરત્નનો માનસહિત સત્કાર કરી એક આસનપર બેસવાનો ઈશારો કરીને કહ્યું :
 •• “કેમ, દોસ્ત, નવરત્ન ! આજે આટલા દિવસે મારી મુલાકાત કરવાની તમોને શી જરૂર પડી છે. મારા લાયક કયું કામ ફરમાવવાની ખ્યાલિશયી તમારું અત્રે આગમન થયું છે.”

નવરત્ને જવાબમાં ધણીજ અદમનીસાથે જણાવ્યું કે :—
 “બંગલૂમિના શિરચ્છત્ર બાદશાહ સાહબ ! આપના બંગાળા ત્યાગીને અહીં આવ્યા પછી બંગાળામાં જે જે ભુલ્લો ગુજરી રહ્યા છે, પ્રગ્નમાં જે ભારી પોકાર મચી ગયો છે, સરદાર મોનાહાતિ તથા રતનદાસ નામના બે મહાભયંકર લૂટારાઓએ જે કાળો ફેર વર્તાવી મૂક્યો છે, એ બધી બીના તો આપના જાણવામાં આવીજ ગઈ હશે.”

“હા. પણ તમે તે સંબંધીં મને શું કહેવા માગો છો !”

• “હું આપ નામદારની સેવામાં બૂધણાવાસી જનોની એક અરજી લઈને આપની પાસે આવ્યો છું.” નવરત્ને પોતાના આવવાનો હેતુ જણાવ્યો.

“શી અરજી છે વાર ?”

“અરજી તૈયાર જ છે.” આમ કહીને નવરત્ને શાહશુબ્બના હાથમાં તે અરજી આપી. શાહશુબ્બ સુગંધીદાર તૈલવાળી દીપદાનીમાં સળગતા દીપકના પ્રકાશમાં નવરત્ને આપેલી બૂધણાવાસી જનોની અરજી વાંચવાની શરૂઆત કરી. અરજીમાં લખ્યું હતું.

“ જહાંપનાહ, બંગ, બિહાર અને ઓઢીઆના ભાગ્ય-
વિધાતા મુહતાન સાહેબ ! જનાનની સેવામાં બંગમૂમિની પુરાતન
રાજધાની બૂપણાનગરીના પ્રજાજનોનું નમ્ર નિવેદન કે:—

આપ નામદાર અમારા પ્રજાજનોના શિરચ્છત્ર અને રક્ષક
હોવા છતાં અત્યારે આપની અનુપસ્થિતિમાં આપના રાજ્યના અમ-
લદારોમાંના હરગોવિંદ શાસ્ત્રી તથા કાશીસાહેબ આદિ અમલદારો
અમારાપર જે જુદમ ચલાવી રહ્યા છે, અમારી કન્યા કે કુલ વધુઓ
પર જે જે અત્યાચાર આદરી અમારા ધર્મને નષ્ટ કરી રહ્યા છે,
અમારી પાસેથી બળાતકારે નાણાં કઢાવી જે કાળો ફર વર્તાવી રહ્યા
છે એનું અમારાથી કાંઈ વર્ણુનજ થઈ શકે તેમ નથી. અમારાં
અનેક બાળકો નાખાં થવા માંડ્યાં છે, અમારો ધર્મ ધૂળવાણી
થઈ રહ્યો છે, અમારા મુખમાંથી અનાજના દાળીઆ પણ છીનવી
લેવાવા માંડ્યા છે.

ખીજી તરફથી લૂટારાઓએ ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારાવી દીધા છે.
રૈયતના જનમાલની આબાદી જળવાય તેવો એક પણ ઉપાય રહ્યો
નથી. હજારો માણસોની લૂટારાઓએ કતલ કરી નાખી છે, હજારો
પુરુષોને પત્ની વિનાના અને હજારો સ્ત્રીઓને પતિવિનાની કરી
આખી બૂપણાનગરીને મહા ઉજ્જડ સ્થાન જેવી લૂટારાઓએ
બનાવી દીધી છે.

પ્રજાના ધરમાં ખાવાને નથી રહ્યું અન્ન કે પહેરવાને નથી
રહ્યાં પૂરતાં વસ્ત્રો. ઘેર ઘેર રડારોળ વર્તી રહી છે હાથ ,હાંપના
પોકારોથી આખું શહેર કમકમી ઉઠ્યું છે.

લૂટારાઓનાં ટોળાં સાથે ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ તથા કાશી

સાહેબ જેવા અમલદારો મળી ગયા છે અને તેઓજ અંદરખાનેથી તેમને પ્રજાને પીડી લૂંટફાટ કરવાનું પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છે; અમારે સર્વને છેવટે નિરુપાય થઇને આપ નામદારને આ પ્રાર્થના કરવી પડી છે. આશા છે કે, આપ માલિક રાંકડી રૈયતનું રક્ષણ કરવાનો યોગ્ય બંદોબસ્ત અવશ્ય કરશો તથા યોગ્ય સેનાધ્યક્ષ મોકલીને પ્રજાની આબાદીનું સંરક્ષણ કરશો.

આપના અનુચ્છેદી સેવકો-ભૂપણાવાસી પ્રજાજનો:—

પંડિત કામદેવ—નમરશેક.

કેશવકાન્ત કજાનિધિ.

માણેકજાલ મહેતા.

મનોહરલાલ મનમુખજાલ.

નવરત્ન જમીનદાર.

વસંતવિહારી ગુપ્ત.

ત્યાર પછી નવરત્ને શાહ શુભના હાથમાં બીજી એક અરજી આપી. શાહ શુભ તે અરજીને પણ ઉત્કંઠાથી વાંચવા લાગ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે:—

શાહેનશાહ સાહેબ !

મારી પેઢીના ઈંદ્રનાથ નામના મુનીમપર અહીંના સુંડરીમોહન નામના જમીનદારે ખોટી ફરિયાદ માંડી ન્યાયાધીશ હરગોવિંદને લાંચ આપી આખરે તેને કારાગૃહવાસી કરીને મરણ ને. શરણુ કર્યો છે, મેં કાજ સાહેબ તથા બીજી અનેક રાજકર્મચારીઓ પાસે તેનો ઈન્સાફ કરવાની પ્રાર્થના કરી છે; પણ મને હજી સૂધી કશી પણ દાદ મળી નથી, તો આશા છે કે, આપના તરફથી મને તેનો યોગ્ય ઈન્સાફ મળવાની અવશ્ય કૃપા થશે.

ન્યાયાધીશ હરગોવિંદે મારી પાસેથી પાંચહજાર રૂપિયા રિ-શ્વત લેવા છતાં પણ તેને મુક્ત ન કરતાં કેદખાનામાં નાખ્યો હતો,

અને અંતે એ બિચારાનું કારાગૃહમાંજ કાળો નાગ ડંસવાથી મરણ થયું છે. તેનો પિતા પણ તેના શોકમાંને શોકમાંજ માર્યો ગયો છે.

આપનો દાસાનુદાસ

કામદેવ પંડિત.

આ બન્ને અરજીઓ વાંચી સુલ્તાન શુભ મહાવિચારમાં પડી ગયો. તેણે અન્નયબીની સાથે કહ્યું:—“ભૂષણાનગરીની શૌચનીય સ્થિતિનો આખેહુખ ચિતાર મારા જાણવામાં આવી ગયો છે અને એને માટે મેં બનતો બંદોબસ્ત પણ કરી દીધો છે. પણ આ અરજી વાંચ્યા પછી મને એક ઘણીજ તાજુબી પેદા થાય છે. પંડિત કામદેવ પોતાની અરજીમાં પોતાના મુનીમ ઇંદ્રનાથનું કારાગૃહમાં નાગના ડંશનથી મૃત્યુ થવાનું લખે છે, પરંતુ હજી મેં ગદ્ય કાલેજ એ ઇંદ્રનાથને મારો સેનાપતિ બનાવીને ભૂષણાનગરીનું રક્ષણ કરવા માટે મોકલી આપ્યો છે. ઇંદ્રનાથ તો એવો ઘણો બહાદુર પુરુષ છે. તેણે મને પોતાનો ખાનગી પરિચય આપતી વેળાએ તે પોતેજ પંડિત કામદેવનો મુનીમ હતો, એમ જણાવ્યું હતું, પણ તે વખતે નાગ ડંસવાની તો તેણે મને વાત પણ કરી નહોતી. સારે શું મેં જોને સેનાપતિ દાખલ ભૂષણાનગરી તરફ મોકલ્યો છે, તેણે મારી સાથે કાંઈ પણ દગો તો નહિ કર્યો હોય! નવરત્ન! તમે આ ખાખતમાં શું ધારો છો! મને તો આમાં કાંઈક ભેદ સમાયલો હોય; એમ જણાય છે. ગમે તેમ હો, મારે પોતાનેજ આ વિષયની તપાસ કરવી પડશે. જાઓ હાલ તરત તમે બાદશાહી મિજમાનઘરમાં જઈ આરામ લો. હું એક માસની અંદર ભૂષણાનગરી આવી પ્રજાની આબાદીનો તથા લૂટારા અને અમલદારોના અનાચારને અટકાવવાને મથાઈ પ્રયત્ન કરીશ. તમારે ભૂષણાનગરી તરફ જવું હોય તો ખુ-

શીથી ઇચ્છામાં આવે ત્યારે જઈ શકો છો. હવે થોડા વખતમાંજ ભૂષણનગરીની પ્રજાની પીડા દૂર થશે.”

આમ કહી શાહશુભ તરતજ ઉડીને દીવાનખાનામાં વાટ જોતી માયિકા ગુલશન પાસે આહ્વાયો ગયો અને નવરતન સંદિગ્ધ મનથી કાંઈ પણ વિચાર ન કરી શકવાથી પોતાના નિવાસ પ્રતિ વિદાય થયો. તેનાથી શાહશુભના કહેવાનો કાંઈપણ આશય સમજાયો નહિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું

મનોહરાની મુંઝવણ.

કામ ક્રોધ મોહ લોભ, નાવમાં ભરાયા !
પાપ કેરા પોટલા, અપાર ઉભરાયા !
જ્ઞાન શઢ તૂટી ગયો, ગર્વ વાયુ વાયો;
અજ્ઞાન અંધકાર ઝડ, અંતરે છવાયો;
નાવ જે તણાઈ નરક ખડકમાં કુટારો:
દુષ્ટ જીવ તણી હાય ! દુર્દશાજ થાશે !
પાપ તો અમાપ બાપ ! જન્મ ધારી કીધું;
મુક્તિની મુક્તિ ન જાણી, વિષયવારિ પીધું.

મણિકાન્ત

નવુલવિહારીના તે સમાધિસ્થાનમાંથી આહ્વા જવા પછી મનોહરાએ ઉંડો નિઃસાસો નાખી વિચાર્યું કે, પાપ તો ઘણું કરીને દૂર થયું છે, અને તે આવતા છ માસ સુધી કાંઈપણ પ્રકારે તેને પીડિત

કરી શકે તેમ નથી; એ પણ અમુક અંશે સુખના સમાચાર છે. કારણ કે, નવલવિહારીની સાથે લગ્ન કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ એ છ માસના અરસામાં તો તેણે રૂપંગજા છોડીને ખીજે ક્યાંક ન્હાસી જવાનો પણ નિશ્ચય કરી લીધો હતો. એ કલ્પિત આનંદથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈને તથા રક્ષકના તિરસ્કાર તથા મારને હવે સહન કરવો પડશે નહિ, એવો વિચાર કરીને મનોહરાએ બાલિકા મૂર્તિ ધારણ કરી લીધો.

મનોહરાની એ મૂર્તિ હતી. જ્યારે તેના મનમાં આનંદ ઉપસ્થિત થતો, જો તે કોઈ કારણવશાત્ પોતાના પર આવી પડેલાં દુઃખોને એકવાર વિસરી જતી, કિંચ જ્યારે તે કોઈ આનંદમોદમાં ધ્યાન આપતી, ત્યારે તે બાલિકા બની જતી. તે ત્યારે બાલિકાની પેઠે સર્વદા હસમુખી અને ચંચળ રહેતી. ભવિષ્યના ગર્ભમાં છુપાયેલાં કલ્પિત દુઃખો ત્યારે તેના હૃદયને વિચ્છિન્ન કરી શકતાં નહોતાં. મનોહરાનીએ ચંચલ બાલિકા મૂર્તિ ભુવનમોહિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લેતી. એ સમયે મનોહરા પ્રતિ દષ્ટિપાત કરવાથી સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રીત અને એક પ્રદારના અપૂર્વ આનંદથી આનંદિત થઈ જવાતું હતું.

મનોહરાની ખીજી મૂર્તિ ગંભીર હતી. જે મૂર્તિ ધારણ કરીને મનોહરાએ નવલવિહારને છેવટ જણાવેલી વાતો કહી હતી, એ મૂર્તિ ભયંકર અને ભય ઉપમાવનારી હતી. જે મૂર્તિથી મનોહરાએ પ્રથમ નવલવિહારીનો સત્કાર કર્યો હતો, જે મૂર્તિ ધારણ કરીને મનોહરાએ નવલવિહારીના મનને આકર્ષિત કર્યું હતું, ક્યારેક ક્યારેક જે મૂર્તિ ધારીને મનોહરા તેના ધોર લંપટ, દુરાચારી અને અભાચારી માસાના આરના સપાટામાંથી બચી જતી હતી, તેજ મનોહરાની બાલિકા મૂર્તિ

હતી, એ મૂર્તિને જ્યારે જે ઠાઠ જેતું, ત્યારે તેના મનમાં તેના પ્રતિ પ્રીતિનો સંચાર થયા વિના રહેતો નહોતો. પરંતુ મનોહરની એ મૂર્તિ સહજમાં જોષ શકાતી નહોતી.

એકએક મનોહરની મૂર્તિનું પરિવર્તન થયું. તેની બાલિકા મૂર્તિ કે જે ગંભીર હતી, તે અત્યારે યુવતીના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ. મનોહર મનમાં ને મનમાંજ વિચારવા લાગી કે:—“છ માસનો સમય ઘણોજ ટુંકા છે, એમાં જરા પણ શક નથી. એ છ માસના અરસામાં મારા બાળ્યની પરીક્ષા થશે. પરંતુ નવલવિહારીની વાત પર વિશ્વાસ શો ! તેણે મને દુઃખ દેવામાં મારા પર અસહ્ય અત્યાચાર ગુન્હાવામાં અને મને બોંયરામાં પૂરી સંતાપવામાં કાંઈ પણ બાકી રહેવા દીધું નથી. તેણે જે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, મને છ માસ પીડિત કરશે નહિ, તેના પર પણ શો વિશ્વાસ મૂકી શકાય ? જેનું હૃદય મને મેળવવા માટે સ્વાભાવિક રીતેજ વ્યાકુળ બની ગયું છે, જેના મન પર મારા આ બધા જળ્યા રૂપે સંપૂર્ણ કાળૂ મેગરી લીધો છે, જે પોતાની એક પત્નીના પ્રેમને ત્યાગીને મારી સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થયો છે, અને જે બૂવણાનગરી ત્યાગીને મારા માટે આ રૂપગંજમાં આવી વસ્યો છે, તે મારા સંસર્ગમાં આવવા છતાં પણ મારી પાસે આવી મને સંતાપશે નહિ, એમ શી રીતે માની શકાય ! મારો ધારણ પ્રમાણે તો એની વાત કાંઈ પણ પ્રકારે વિશ્વાસપાત્ર નથી.”

“હું સમાજ તરફથી ધિક્કારાયલી-દ્વિટકારાયલી છું. નવલવિહારી વિના રૂપગંજનાં બીજાં બધાં માણસો મારી ઘૃણા કરે છે. બૂવણાનગરીમાં પણ હવે પાછી જઈને શું કરું ? ત્યાંના જનોને શું મ્હોં બતાવું ? વળી ત્યાં જવામાં પણ કુર રાક્ષસ મોનાહાતિ, રતનદાસ આદિ લૂટારા, સુંદરીમોહન જેવા બલિમ જમીનદાર અને ન્યાયધીશ

હરગોવિંદ શાસ્ત્રી જેવા ભયંકર અમલદારોના પંજમાંથી હું શી રીતે મારા ધર્મને બચાવીશ ? જે ન્યાયાધીશ હરગોવિંદે મને દેરાન કરવામાં કાંઈ પણ બાકી રાખ્યું નથી, તે મને મુખેથી શી રીતે બેસવા દેશે ! મારા મનને શી રીતે શાન્ત થવા દેશે ? ”

“નવલવિહારી મારા પ્રેમનો આકાંક્ષી છે. જો હું મારી ઈચ્છાથીજ નવલવિહારીની સાથે લગ્ન કરીશ, તો તે જરૂર પોતાની પહેલાંની પત્નીના કરતાં વધારે માન આપશે, વધારે ચાહશે, લોકસમાજમાં એવા ઉપહાસને પાત્ર થવા છતાં, નિંદાપાત્ર ગણાવા છતાં જ્યારે નવલવિહારી મારી સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થયો છે, ત્યારે હવે મને તેની સાથે લગ્ન કરવામાં શી હરકત છે. સર્વ સમક્ષ તિરસ્કાર, તુચ્છતા અને દીક્રાને પાત્ર થવા છતાં પણ જો નવલવિહારીની સાથે લગ્ન કરીને સહજ શાંતિ મેળવી શકું તો તે શું સાફ નથી ! મારા રક્ષકો માફ પોપણ કરવા માટે હમેશાં હજારો ગાળો વરસાવે છે. અરે એટલુંજ નહિ, પણ આ સોળ-સત્તર વર્ષની ઉંમરે માર મારવામાં પણ સંકુચિત થતાં નથી. તે દિવસે પણ માર ન સહી શકવાથી, આ સ્થળે નહાસી આવી હતી. મેં ધાર્યું હતું કે, મારા અભાવે કોઈને કશું પણ નુકસાન થશે નહિ. કોઈ મારો પતો પણ મેળવી શકશે નહિ. આવા એકાંતમય મેદાનમાં ભૂખી તરસી હું મારા પ્રાણ ત્યાગીશ, એવી મારા મનમાં મેં દૃઢ ધારણા ધારી હતી, તે ધારણા પણ એક રીતે ઘણીજ ઉત્તમ હતી પણ માસીની પાસે રહેવું એટલે તેનાથી પણ ભયંકર છે, હું હવે કદાચ તેની પાસે જઈશ નહિ, આવા નિશ્ચયપર આવીને હું એકાગ્રમનથી આ સ્થળે ઈશ્વરનું ધ્યાન ધારી રહી હતી, પણ એવામાં મારી માસીએ આવીને મને આ સ્થળેથી પણ પકડી પાડી હતી અને ત્યાર પછી ગાળોનો વરસાદ વરસાવતી,

મારફટ કરતી તે પાછી મને પોતાને ઘેર તેડી ગઇ હતી. મારી આશા સમજગી નષ્ટ થઇ હતી.

“એ બનાવ બન્યા પછી મને મારી માસીનું આચરણ કાંઇક વિચિત્ર જણાવા માંડ્યું હતું. તેણે મને એક પુરુષના પ્રેમમાં પડવાનો તથા નવલવિહારીની સાથે લગ્ન કરવાનો સખ્ત આગ્રહ કર્યો હતો. પરંતુ મારા હડના યોગે તેના તે આગ્રહનું કશું પણ પરિણામ આવ્યું નહોતું.

“પણ ત્યાર પછી માત્ર એ ત્રણ દિવસમાં જ માસીનો તે સ્વભાવ બદલાઇ ગયેલો જેવામાં આવતો હતો. તેણે મને ગાળો ભાંડવાનું કે માર મારવાનું પણ બંધ કરી દીધું હતું. એનું કારણ શું ! જે હું જ તેના દુઃખનું કારણ હોઉં, તો પછી તેઓ મને અહીંથી શા માટે હાંકી કાઢતા નથી ? વિના કારણ મને પોતાની પાસે રાખવાની શા માટે ખેંચતાણુ કરે છે ! માસીના અત્યારના આચરણથી મને સાફ જણાઇ આવે છે કે, તે મારા મોતનું કારણ છે.”

“મારી માતા પાસે આવીને મારી માસી ઘણીવાર ઘણું ધન ભૂપણાનગરીથી લઈ જતી હતી, તે બધું ધન તેણે ક્યાં ઉઠાવી દીધું હશે કે, તે અત્યારે મારી આગ્રહનું તથા મારા ધર્મનું લીલામ કરવાને તૈયાર થઇ છે. હું ધાઈ છું કે, તેણે મોજશોખમાં જ બધું ફના કરી નાખ્યું હશે, ઉઠાવી દીધું હશે.”

“હું ધાઈ છું કે, મારી માતા જ્યારે અહીંથી ભૂપણાનગરી આવી ગઇ, ત્યારે તેની કાંઇક પુંજ પણ માસીની પાસે રહી ગઇ હશે અથવા તેની મિલકત ખીજા કોઇ પણ સ્થળે જમા હશે અને તેના બ્યાજમાંથી માસી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી હશે. મારા તેમની પાસેથી આપ્યા જવાથી કિંવા મને તેમના નસાડી મૂકવાથી જે ધન

વાન પુરુષને ત્યાં એ મિલકત જમા હશે, તે તેનું બ્યાજ આપવું બંધ કરી દેશે, એવા ભયથીજ કદાચ તે આજકાલ મારા તરફ આટલી બધી દયાવતી અને રનેહમયી બની ગઈ હશે. જરૂર એમાં કાંઈક ભેડ છે.”

“તે ગમે તે હો, પણ હું નવવ્રવિહારીની સાથે લગ્ન કરીશ નહિ. જેને હું હમેશાં અધમ અને કુત્સિત ધારતી આવી છું, જેની વાતોમાં તથા કામોમાં ઘણીવાર ધૂણા કરી છે, જે મદિરાપાન, જુગાર આદિ વ્યસનોમાં લિપ્ત છે, જેને ગિન્દુ માત્ર પણ હું આહતી નથી, જેણે પોતાની પવિત્ર પત્નીપર અકારણ શંકા લાવીને ત્યાગી દીધી છે, તે પુરુષનીજ હું ધર્મપત્ની થાઉં? ના નવવ્રવિહારી! તારી સાથે લગ્ન કરવાની મારામાં શક્તિ નથી. જો મહિનામાંજ માંડે મોત નહિ થાય, તો હું જરૂર રૂપગંજમાંથી ન્દાસી જઇશ.”

આવી ધારણા કરીને, આવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરીને મનોહરાએ થોડીવારને મોટે વિશ્રામ મેળવ્યો, પરંતુ કોણ જાણે શા કારણથી તેના મનમાં એક અદ્ભુત ચિંતા ઉદ્ભવી આવી. તેણે વિચાર્યું કે, હું એકલી છું, મારે માંડે કહેવા જેવું કોઈપણ નથી. મનુષ્યો તરફથી હવે મારાથી કરી પણ આશા રાખી શકાય તેમ નથી.”

આ પ્રમાણે ચિંતા કરતાં કરતાં તેણે એક ભાંગી તૂટી મં-રિજ્જનનાં સિખરપર કેટલાંક મેઠાં પહોંચ્યા. ઉડતાં જોયાં. તેણે જોયું કે, તેઓ સર્વ દિવસ આથમ્યા પહેલાંજ પોતપોતાની આંચેથી ચણા મેળવીને બન્યાંઓને ખવડાવવાની વાટ જોઈ રહ્યાં છે. બન્યાંઓ ખાવાનો વખત થઈ ગયેલો જણીને અસ્પષ્ટ કંઠકંઠવનિથી પોતાના મનોભાવને વિદિત કરી રહ્યાં છે. આ દેખાવ જોઈને મનોહરા લોભ અને પાપથી મૃત્યુ આવી ઉઠું રહે છે, એ વાતની

સાર્યકતાને જાણે સંપાદન કરવા માટેજ પોતાની જગાપરથી ઉઠીને ઉભી થઇ અને તે મેનાનાં અચ્ચાંઓને પકડવા માટે લાંગેલી મસ્જિદ ઉપર ચઢવા માંડી. થોડેક સૂંચી એવી રીતે ચઢવા પડી તેણે જોયું કે, એ કાર્ય તેનાથી બની શકે તેમ નથી. એથી તરતજ તે બાંધી ઉતરીને તે અચ્ચાંઓને શી રીતે પકડવાં તેના વિચારમાં પડી ગઇ.

પ્રકરણ ૧૬ મું

અણધાર્યો અકસ્માત !

પ્રીત કરો જન જોઇ જરા કદી કામ પડે ન તુટેજ કદાપિ;
બીરૂ બને ભયમાંજ સદા, તન ને ધન દે પગમાં પણ આપી;
માજ કરે સુખમાં રહી સંગ, પડે દુઃખ તો ન શકે ભય કાપી;
સ્વાસ્થ સાધક મિત્ર તન્ને કદિ દિમ્મત લેશ શકે ન આપી.

આપ્યું વચન નીભાવવા બળીરાય પાતાળે વરસા;
પાંડવ ગયા વનવાસ પણ, તે કલ્પથી રંગ ના ખસ્યા,
આપ્યું વચન તે પાળવાને, પ્રાણ આપ્યા દશરથે;
ગુણો ગવાયા સદ્ગિમાં, કવિઓ કવિતામાં કથે.

મણિકાન્ત

બુઝાબર એજ સમયે કાલીગંજનો જમીનદાર પુત્ર હેમેન્દ્રકુમાર
પદ્મા નદીના કિનારાપરના મેદાનમાંથી જતા એક સાંકડા માર્ગપરથી
પોતાને ઘેરથી બીજા કોઇ સગાવહાલાને ત્યાં જતો હતો.

કાલીગંજથી જતાં જતાં તેને રૂપગંજના વિખ્યાત મેદાનમાં થઇને જતું પડતું હતું. પાના નદીમાં થઇને નૌકાદ્વારા પણ જઈ શકાતું હતું, પરંતુ પ્રથમ જણાવેલા માર્ગથી જવાથી ઘણાજ થોડા વખતમાં કાલીગંજ જવાતું હતું. હેમેન્દ્રકુમારે જલ્દી જવા માટેજ એ માર્ગ પસંદગી હતો.

દૂરથી હેમેન્દ્રકુમાર મનોહરાને જોઇ શક્યો હતો. મનોહરા જ્યારે મેનાનાં બચ્ચાંને મેળવવાની આશાથી આમ તેમ ભટકતી ફરતી હતી, જ્યારે ઉત્સાહથી, કષ્ટથી, પરિશ્રમથી, મનોહરાના અંગનાં વસ્ત્ર શિથિલ થઇને આમતેમ વિખરાઇ જતાં હતાં અને વરસાદનો વેગવાન વાયુ તે વસ્ત્રની સાથે ફીડા કરી રહ્યો હતો, ત્યારે હેમેન્દ્રકુમાર દૂરથી મનોહરાના અપરૂપ સૌન્દર્યરશિને જોઇને અત્યંત મોહિત તથા અમલૃત થયો હતો. પરંતુ કિશોરી મનોહરા એકાંતમાં બેસીને એકલી થું કરે છે, કોઇ વેળાએ આવા ભયંકર સ્થાનમાં આવી રીતે રહી રહી છે, તે જાણવા માટે હેમેન્દ્રકુમાર વ્યાકુળ થયો. તેણે વિચાર્યું કે, બાલિકા અવશ્ય આપત્તિમાં આવી પડી હોવી જોઇએ અને એ કારણ-વશાતજ તે કોઈપણ પ્રકારની સડાયતાની આશાથી તે સ્થળે ઉભેલી હોવી જોઇએ.

હેમેન્દ્ર વાસ્તવિકજ એક પરાંપકારી યુવક હતો. કોઈપણ મનુષ્ય આકૃતમાં આવી પડે, તો તે તેને સર્વથી પ્રથમ સડાયતા, કરવાને તૈયાર થઈ જતો હતો. આજે મનોહરાને દૂરથી આકૃતમાં આવી પડેલી ધારીને તે ધીમે ધીમે તેના તરફજ આવવા લાગ્યો. મનમાં તેણે એવું ધારી લીધું કે, હજીપણ વખત ઘણો બાકી પડ્યો છે. બાલિકાને આકૃતમાંથી ઉગારવા છતાં પણ સાંઝ પડેલાંજ કાલીગંજ પહોંચી શકાશે. ”

આમ ધારીને મનોહરના તરફ આગળ વધવા લાગ્યો. પરંતુ જેમ જેમ તે જવા લાગ્યો, તેમ તેમ તેને તેની ધારણા બૂલ બરેલી જણાવા લાગી. જેને તેણે અત્યાર સૂધી દૂરથી બાલિકા ધારી હતી, તેને અત્યારે નજીકમાં આવ્યા પછી તે એક યુવતીરૂપે જોઈ શક્યો. વળી તે એમ પણ જાણી શક્યો કે તે કાંઈ વિશેષ આપત્તિમાં આવી પડી નથી. તે એક મસ્તિષ્કના ઉપરના ભાગમાં ખેદેલાં મેનાપક્ષિનાં બચ્ચાંઓ તરફ એકીટસે જોઈ રહી છે. જે માટે જે ઉપકારને માટે હેમેન્દ્ર મનોહરની પાસે આવ્યો, તેમાં તે નિષ્ફળ નિવડ્યો. તે છેક નિરુપાય થઈ પડ્યો. તે નિર્જન સ્થાનમાં લગભગ દિવસ આથમતી વેળાએ એક અપરિચિત યુવતીની સાથે તે શી રીતે, શા સાહસથી સાક્ષાત્ કરવા આવ્યો, એ ચિંતાથીજ વિશેષ ચિંતાતુર થઈ પડ્યો અને એકાએક મનમાં ને મનમાંજ બોલી ઉઠ્યો:—“ના, હવે ત્યાં જવું સારું નથી.”

હેમેન્દ્રકુમારે ધાર્યું હતું કે, તેની વાતને તે યુવતી સાંભળી શકશે નહિ. પરંતુ તેની વાત કાંઈ ઉંચા અવાજથી ઉચ્ચારાઈ હતી. મનોહરા અત્યાર સૂધી એકીટસે તે પક્ષીનાં બચ્ચાંઓ તરફ જોઈ રહી હતી, પણ હેમેન્દ્રકુમારનો અવાજ તેને સંભળાતાંની સાથેજ, તેણે મુખ ફેરવીને હેમેન્દ્રકુમારના તરફ નજર કરી.

મનોહરાએ આજ દિવસ સૂધી જે જોયું નહોતું, તે આજે જોયું, આટલા દિવસમાં જે કાંઈ સાંભળ્યું નહોતું, તે સાંભળ્યું, આવું સુંદર મુખ મનોહરાએ પહેલાં કદાપિ જોયું નહોતું. તેમજ આવો સુસ્વર પણ કદાપિ સાંભળ્યો નહોતો. નવરત્ન સુંદર હતો ખરો, પણ તેની સુંદરતા આ પુરૂષની સુંદરતા પાસે શરમાઈ જાય તેમ હતી. નવરત્નની

વાણીમાં મીઠાશ હતી ખરી, પણ તે મીઠાશ હેમેન્દ્રની વાણીની મંજુ-
લતા પાસે દાસત્વ સ્વીકારવાને તત્પર થઇ જાય તેમ હતી. મનોહરાનદ
મનને માત્ર નવરત્ન જૂઝાવી શક્યો હતો, પણ તે પોતાના રૂપથી
લોભાપવાને સમર્થ થઇ શક્યો નહોતો. તેના ગુણોએ તેના મનમાં
તેની આસક્તિ ઉત્પન્ન કરી હતી. પણ મનોહરાને નવરત્નની આસ-
ક્તિમાં નિરાશ થવું પડ્યું હતું, નવરત્નનાં લગ્ન થઈ જવાથી તેણે
તેની સાથે લગ્ન કરવાનો અસ્વીકાર કર્યો હતો અને અન્ય કોઇપણ
ગુણવાન તથા સ્વરૂપવાન પુરુષની સાથે લગ્ન કરવાની પરવાનગી કે
સલાહ પણ આપી દીધી હતી. આથી મનોહરા નવરત્નની આશા
ત્યાગી કોઈ સદ્ગુણી પુરુષને પોતાના હૃદયમંદિરનો આરાધ્ય દેવતા
કરવાની શોધમાંજ હતી. આથી હેમેન્દ્રકુમારને જોતાંજ મનોહરાની
મુખચંદ્રિકા લજ્જાથી લાલ થઇ ગઇ. હેમેન્દ્રકુમાર મનોહરાને આવા
અસમયે તેની પાસે આવીને તેની વિશેષ શર્માવી દીધી છે, એમ
ધારીને આંતરિક અનુત્તમ થયો.

હેમેન્દ્રકુમારે મનોહરાને દૂરથી જોઈ હતી, એ ખરું; પરંતુ નિ-
કટમાં આવીને જે જોયું, તેથી તે વિશેષ પ્રીત અને મોહિત થયો.
મનોહરના મુગોલ આહુ યુગલ, ઇન્દીવર સદૃશ નયનદ્વય, કન્દર્પના
પુષ્પ ધનુષ્ય તુલ્ય જૂયુગલ અને અન્યાન્ય અંગપ્રત્યંગનું વિશેષ
મળતાપણું જોઈને તે અત્યંત સ્તંબિત અને ચમત્કૃત થયો. મનો-
હરાની મનોહર શોભા જોઈને તેના મનમાં અતિશય આનંદ થયો.
તે મનોહરાની સાથે શી રીતે સંભાષણ કરવું એનો કશો પણ નિ-
શ્ચય કરી શક્યો નહિ. બીજી તરફ વળી પાછું મનોહરાની સાથે કાંઈ
પણ વાક્યાલાપ કર્યા વિના ત્યાંથી પાછા ફરવાનું પણ તેને યોગ્ય કિંવદં

કુલીન મનુષ્યને માટે ભયિત કાર્ય જણાયું નહિ. છેવટે તે કિંકર્ત્ત-
વ્યવિમૂઢ થઈને બોલ્યો કે:-“ હું અબળણતામાં અહીં આવી ચઢ્યો
છું, પણ જો કદાચ તારા મનમાં એમ આવતું હોય કે “ હું ઇચ્છા-
પૂર્વકજ અહીં આવી ચઢ્યો છું, તો તું મને મારા તે અપરાધની
ક્ષમા કર. મેં દૂરથી તને જોઈને ધાર્યું હતું કે, તું કાંઈ આફતમાં
આવી પડી છે અને એટલા માટેજ હું અહીં આવી ચઢ્યો છું.”

અહા કેવી મીઠી વાણી ! ‘ક્ષમા કર’ કેવો સુકંક ! જાણે
પસંતના કોકિયે નિસ્તબ્ધતાનો ભંગ કરી કુહુ કુહુ રચી દિગદિગ-
ન્તને પ્રતિધ્વનિત કરી દીધી.

મનોહરાએ વિચાર્યું કે, ‘ક્ષમા કર’ કેમ ? કયા અપરાધને
માટે ક્ષમા કરે ? વળી હું ક્ષમા કરનારે પણ કોણ ? આજ સૂંધી જે
સર્વ સમક્ષ અપમાન, તિરસ્કાર, હાનિના અને મિથ્યા અપવાદને
સહન કરતી આવી છે, જેણે કદાપિ કોઈની પાસેથી આવા સન્માન
સૂચક મૃદુવચનો સાંભળ્યાં નથી, તેનું આટલું બધું સન્માન ! હેમેન્દ્ર-
કુમાર પારોથી વિના માગ્યે આવું અનુપમ સન્માન પ્રાપ્ત થવાથી
મનોહરાનું હૃદય દ્રવીભૂત થયું. તે જાણે આલ્હાદથી હતથુદ્ધિ જેવી
અંધ પડી અને ધણાજ કામળ સ્વરથી બોલી: “ તમે ધણાજ દયાળુ
પુરુષ છો. પરંતુ શું તમે એમ ધારો છો કે મારાપર કશી પણ
આફત નથી ? ”

“ ત્યારે તું આ નિર્જન ભયાનક સ્થાનમાં એકલી શું કરે છે !
મેં દૂરથી તારી આ મસ્જિદ તરફ નજર કરીને જોયું હતું. આ
સ્થળેથી કાલીમંજનું મંદિર જોઈ શકાય છે, તું શું તે મંદિરને
જોતી હતી ? મંદિરની બાંધણી ધણીજ ચમત્કારિક છે. મારો નિવાસ

એ કાલીગંજમાં જ છે, મારું નામ હેમેન્દ્ર છે.”

“હા, ના ! હું એ મંદિર જોતી નહોતી. આજે કેટલાંક મંથુરી મેનાનાં બચ્ચાંઓ છે, તેનેજ જોતી હતી. મારી ઇચ્છા તેને પકડવાની હતી, અને ત્યાર પછી તેને મારે ઘેર લઈ જવાની હતી. પરંતુ મારી તે આશા સફળ થઈ શકી નથી.”

“હું જ્યારે તને મદદ કરવા આવ્યો છું,” હેમેન્દ્રકુમાર વ્યથ સ્વભાવે બોલી ઉઠ્યો:—“ત્યારે હુંજ તારા એ વિષયમાં મદદ કરીશ.” આમ કહીને ક્ષણ માત્રનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તે પોતાનું અંગરખું ઊતારીને તે ભય ભરેલી મસ્જિદ પર ચઢવા લાગ્યો.

ધણાજ થોડા વખતમાં તે પક્ષીના માળા પાસે જઈને પક્ષીનાં બચ્ચાંઓને એક પછી એક નીચે નાખવા લાગ્યો. મનોહરા પણ અચ્ચળતાથી આમ તેમ જઈને, એક પછી એક તેને પોતાના બોળામાં ઝીલી લેવા લાગી. પરંતુ હાય ! વિધાતાએ મનોહરાના ભાગ્યમાં સુખ લખ્યું નહોતું, તેથી હેમેન્દ્રકુમાર ઉતરતી વેળાએ ગમે તે કારણથી પગ લપસી પડવાથી જમીન પર ગમડી પડ્યો અને ભયંકર રીતે ધાયત્ર થયો.

મનોહરા કિંકર્તવ્યવિમૂઢ થઈ પડી. તેનાજ દોષથી આજે હેમેન્દ્રકુમાર મરણના મુખમાં આવી પડ્યો. શી રીતે તે તેની રક્ષા કરી શકશે, એનીજ ચિંતા કરતી કરતી મનોહરા વ્યાકુલ થઈ ગઈ, તેણે જોયું કે, હેમેન્દ્રકુમારની વાચા બંધ થઈ ગઈ છે, તેનામાં બોલવાની શક્તિ હવે રહી નથી, અને તેની હાલત ધીમે ધીમે બગડવા લાગી છે. અત્યારે એક હાડવૈદની ખાસ જરૂર છે, પરંતુ મનોહરા

આવા નિર્જન સ્થાનમાં આવી અવસ્થામાં તેને કાંઈ પણ રીતે એકલો મૂકીને ખીજે જવાનું સાકસ કરી શકી નહિ.

બરાબર એજ વખતે હરિ નામનો એક ખારવો માંછલાંનો શિકાર કરીને ત્યાં આગળથી ચાલ્યો જતો હતો. મનોહરા રૂપગંજ નાનું ગામ હોવાથી ત્યાંના દરેક માણસથી પરિચિત થઈ ગઈ હતી, રૂપગંજનાં સર્વ માણસો તેને એકાદ બે મીઠી વાતો અથવા મધુર વચનો કે ઉપહાસ કર્યા વિના શાન્ત થતાં નહોતાં. હરિ મનોહરાની ખાસીના ધરતી નજીકમાં રહેતો હોવાથી મનોહરાનો ઓળખીતો હતો. તેણે મનોહરાને તે સ્થળે તેથી હાલતમાં બેઠેને તેનું કારણ પૂછ્યું અને ત્યાર પછી બધી ખીના બાણી લઈને તેણે ગામમાંથી કોઈ એક સારા હાડવૈદને મોકલવાનું કબુલ કર્યું.

એવામાં હેમેન્દ્રના શરીરમાં બપાનક જવરનો સંચાર થયો. તેને ઘણીજ ટાઢ બહાવા લાગી. મનોહરાએ તે બચાંકર ઠંડીનું નિવારણ કરવા માટે પોતાની લજ્જાનું રક્ષણ કરવાનાં બધાં અતિ સામાન્ય વસ્ત્રો ઉતારીને ફક્ત પોતાની લજ્જા જળવાય તેટલા પૂરતુંજ વસ્ત્ર રાખી બાકીનાં વસ્ત્રો હેમેન્દ્રના શરીરપર ઓઢાડી દીધાં પરંતુ હાય! તેથી પણ તેની ટાઢનું નિવારણ થયું નહિ. હેમેન્દ્રકુમાર તેમ છતાં પણ કેવળ એમજ કહેવા લાગ્યો કે:—“ઘણીજ ટાઢ વાય છે! ઠંડીથી મારો જીવ જાય છે.”

ધૂણા ધૂણા વિચારો કર્યા પછી મનોહરાએ એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. તેણે લજ્જાનો પરિત્યાગ કરી હેમેન્દ્રની સોડચમાં શયન કરી, પોતાના શરીરની સ્વાભાવિક ગરમીદ્વારા તેની ઠંડીનું નિવારણ કરવાના ધરાદાયો તેને પોતાની છાતી સાથે આલિંગન કરાવી દીધું. આ

વખતે મનોહરાની મહેનત ફળીભૂત થઇ. તેની તે બયાનક શીત ધણે અંશે નિવારિત થઇ. તે ધીમે ધીમે નિદ્રિત થઇ પડ્યો. અને મનોહરા ! મનોહરા પણ થાક્યા પાક્યા અને ઉદાસ મનથી, તેનીજ સૌંદર્યમાં, તે સાયંકાળના અર્ધા અંધકારથી ઢંકાયલા વખતે, ચારે તરફના પરલોકવાસી જીવોના મધ્ય ભાગમાં—તે કબ્રસ્તાનના આગળના ભાગમાં—હેમેન્દ્રકુમારને આલિંગન આપીને ઘોર નિદ્રામાં નિદ્રિત થઇ ગઇ.

દ્વિતીય વિભાગ સમાપ્ત

સંતપ્ત શયતાન

ત્રીજો ભાગ તૈયાર છે.

મૂલ્ય ૧-૧૨-૦

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

રાજનૈતિક પડ્યંત્ર અથવા મરુભૂમિની મોહિની

લેખક વ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર.

આ વાર્તા ધણીજ મનોહર છે અને રાજસ્થાનના વીર રાજ-
પૂતોનાં સમયને અનુસરીને લખાયેલી છે. દ્વાદશી સદીમાં જે સમયે જલિમ
સિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતા, તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુ-
ક્રમિક ચાલુ રાખવા માટે કેવાં ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યા હતા, સુચતુર
અંગ્રેજોએ જલિમસિંહ સાથે સંબંધ બાંધી પોતાનું પ્રાબલ્ય ફેરી
રીતે પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હતું, ઝાલોરનાંદિની અલ્લામુંદરીને મેળવવા માટે
જેસલમીર રાજપુત ગજસિંહે કેવાં કેવાં ભયંકર સાહસો કર્યા હતાં.
વગેરે ધણી બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૧-૪-૦.

(અસંખ્ય લેદબરમોથી ભરપૂર ડિટેક્ટિવ વાર્તા)

શયતાનસદન

અથવા

પાપપતન

લખનાર:—અંબકલાલ શુવરાજ ભેરી

જેદપર જેદ, ખૂનનો ખોટો આરોપ મૂકી એક ધનવાનની પા-
પાત્મા શયતાનોએ કરેલી ભયંકર બરબાદી, અબજાનું અદ્ભુત સા-
હસ, પાંજરામાં પંખિણી, શયતાનનો બચ્ચો, વગેરે અનેક વિષયો
ઉપરાંત જે મનુષ્યપર ખૂનનો આરોપ મૂકવામાં આવી ફાંસીના
લાકડાપર લટકાવવામાં આવે છે, તેનું ખૂન થનાર માણસના અદ્ભુત
રીતે આવી ચડવાથી બચી જવું આદિ બધા લેદબરલા બનાવો
વાંચતાં રૂંદે રૂંદાં ખડાં થઈ આવે છે, મૂલ્ય. ૨-૦-૦,

(અસંખ્ય અવનવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા)

કિશોરસિંહ

અથવા

દુઃખનો પહાડ !

લખનાર:—અંબકલાલ જીવરાજ જોશી

રાજમહાલયમાં રોમાંચકારક ભૂતનો આવિર્ભાવ, ભયંકર પડ્યંત્ર, પૈશાચિક ઉપાયથી નરહત્યા, ભૂતારા વીર મહાવીર અને રણવીરની બહાદુરી, રાજા ભૂપસિંહની કુટિલતા, સુંદરી સુશીલાની આદર્શ પ્રેમ ભક્તિ, કિશોરસિંહ પર તૂટતા દુઃખના પહાડો, અનેક ગુપ્ત ભેદોના ભંડાર, અનેક મોટા ધરનાં ભોપાળાં, કિશોરસિંહની કર્તવ્યપરાયણતા, ફાંસીના લાકડાપરથી એકાએક ગયી જવું રાજ્યના કલ્પનામાં પણ ન આવે તેવા ભેદો, ખરા રાજકુમારનું ગુલામી કરી ઠેકઠેકાણે અપમાનિત અને લાંચિત થવું, ભયંકર ભૂતની ધમાચઢી, દીવાનીની અહલુત ચાલાકી, અભયખીભરેલી કાર્યપ્રણાલી અને હૃદયને સ્તબ્ધ કરનારી વફાદારી, વરુણસિંહનું એકાએક ગુમ થવું અને એ બદલ કિશોરસિંહ પર એના ખુનનો આરોપ મૂકી કારાગૃહનો ફેદો બનાવવો. વગેરે એક પછી એક એવા અહલુત બનાવોથી આ વાર્તા ભરપૂર છે. કે જેનું વર્ણનજ થઈ શકે તેમ નથી. વળી ઈતિહાસિક પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર રેનોલ્ડઝના કેનેથીપરથી આ વાર્તા લખવામાં આવી છે, એટલે એની તુલનાજ થાય તેમ નથી. મૂલ્ય ભાગ પહેલાના રૂ. ૨-૦-૦ તથા બીજાના રૂ. ૨-૦-૦.

મળવાનું ઠેકાણું

મહાદેવ રામચંદ્ર ભગુણે.

ત્રણહરવાળા—અમદાવાદ.

રા. મુનીલાલ વર્ધમાન શાહકૃત રસિક નવલકથાઓ.

લતા અને લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪-^{લતા અને}_{લલિતા}

એ બહેનો હોવા છતાં જૂદા જૂદા રંગદંડમાં અને જૂદા જૂદા સ્વભાવની માતાઓના સહવાસમાં ઉછરવાથી તેમનામાં જે ફરક જોવામાં આવે છે તેનું દિગ્દર્શન આ નવલકથામાં કરી શકાય છે. અંગ્રેજ કુમારિકાના પ્રેમદર્શનથી હિંદુ છોકરી ઉપર કેવી અસર થાય છે, કેળવણીથી પુત્રને એકસ કુમારિકા સાથે પરણવાની ફરજ પાડનાર પિતા તેનું કેવું માહું પરિણામ મેળવે છે અને રાજવંશીઓમાં કેવી કેવી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ જોવામાં આવે છે એનો ઉત્તમ ચિતાર આપેલો છે. વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસિક છે અને ચારે ભાગોમાં સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. સુંદર છપાઈ, હિંચા કાગળ, પાકું સોનેરી સુશોભિત પૃષ્ઠ, દરેક ભાગનાં પૃષ્ઠ ૨૦૦. કિંમત દરેક ભાગની ૧-૦-૦ મુજબ રૂ. ૪-૦-૦

કાશ્મીર અને કેસરી (બીજી આવૃત્તિ)-^{રણજીત-}_{સિંહને}

અફઘાનો સાથે ઘણીવાર ઝપાઝપી થઈ હતી અને કાશ્મીર પ્રાન્તને માટે તો ચાર વાર સવારીઓ લઈ જવી પડી હતી; જેમાં છેલ્લી સવારીમાં વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો, અને તે વિજય એટલો તો દૃઢ હતો કે પુનઃ અફઘાનો રણજીતસિંહના જીવનકાળપર્યંત કાશ્મીર સામે જિંદગી માથું કરીને જોઈ શક્યા નહોતા. રણજીતસિંહની પીરતા, દીવાન હરિદાસની દેશભક્તિ, સહજરામનું સૌર્ય, મહેશ્વરની દીનતા, કનકપ્રભાની કરુણાજનક સ્થિતિ ઇત્યાદિ આકર્ષણીય વિષયોને

૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે.

એવી સુંદર રીતે આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચકની જિજ્ઞાસા એક પછી એક પ્રકરણ વાંચવાને ઉત્કેરાતી જાય તેમ છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦. પાકું પૂકું કિં. રૂ. ૧.

પિશાયમંદિર ભા. ભા. ૧-૨ ને— આ નવલ-કથા એ-

ટલી તો હૃદયગ્રાહી અને ચમત્કારિક છે કે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જ્ઞાસારસની જાણે કે સરિતા જ વહેતી હોય એવો સહજ ભાસ થાય છે. વળી ગુજરાતી વાંચકોને વાંચવામાં વિશેષ સરળતા પડે એ માટે પ્રયોજકે મૂળ અંગ્રેજી વસ્તુસંકલનાને ધણી કુશળતાથી ગુજરાતીમાં ઉતારી છે; આમ હોવાથી વાંચતાં બિલકુલ કંટાળો ઉપજવાનો ભય છે જ નહિ. અરણ્યમાં અત્યાચાર, કિલ્લાનો ગુપ્તભેદ, બયાનક ચક્રચંત્ર, કેદમાં સપડાયેલી કુમારિકા, શ્વેત આકૃતિ, ચક્રચંત્રવાળું ભોંયરું, પ્રેમમંદિર કે પિશાયમંદિર? વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં આહાર નિદ્રાનું સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. આ નવલકથાના દરેક ભાગમાં ફોટો ઝીંકાનાં પાંચ પાંચ મનહર ચિત્રો આપેલાં છે. બન્ને ભાગ જુદા બાંધેલા છે. પાકું પૂકું, બન્ને ભાગ પૃષ્ઠ ૬૦૦ છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૨) મુજબ કુલ રૂ. ૪.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર— આ સચિત્ર નવલ-કથામાં એક કેળવાયેલી.

જાળા પ્રભાવતી અને તેના અવિવાહિત પતિ સુમિત્રનો કૌમાર અવસ્થામાં પરસ્પર પ્રેમ છે; પરંતુ ભાગ્યચક્ર વિલક્ષણ હોવાથી એ પાળાના પિતાનું એકાએક ખૂન થાય છે. ખૂનીને પકડવાને એક કાર્યદક્ષ ડિટેક્ટિવ ધણો પ્રયત્ન કરે છે, તેને ઘણા પુરાવાઓ મળી આવે છે;

પરંતુ તે ખૂનીનો નિર્ણય કરી શકતો નથી કે તેને પકડી શકતો નથી વગેરે બનાવો જાણે કોઈ આગળ ઊભા જ હોય એમ જણાવ-
કે છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર કૃત રસિક નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિન્દુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક

મૃગજળ-ભા. ૧-૨. ચાલુ સમયમાં ચાલતા નીંઘ સુધારા, માડી-
પાડીના વૈભવ ખાતર ગમે એવા શ્રીમત પતિ મેળવવાની લાલસા,
શ્રીમતોનાં મૃત્યુ સમયે થતાં વીલના કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા
બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા. પ્રણયદર્શન, વિકાર અને વિવેક, સુ-
ખમાં હલાહલ, શરીર બદમાશોની ટોળી, સત્યનિષ્ઠા, અયજાનું સા-
હસ, લયંકર પ્રપંચજળ, નિશ્ચાયરોનો ગૃહપ્રવેશ, ગુલામની પ્રેમ-
પત્રિકા, બાગિરથીની લયંકરતા, અલપાતનો આરંભ, કપિંજલાનો
કાળ અને સુલોચનાની અદ્રશ્યતા વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં તમે જુની
આખોએ નવીન તમાશો જ જોઈ શકશો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ
૪૨૦, દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, બન્ને ભા-
ગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું છતાં કિંમત. દરેકની ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૩).

લયંકર ભદ્ર અથવા કેવળ ૨૪ વર્ષના ક્ષણભંગુર

સંસાર ભારે-આ સંસારના ક્ષણભંગુર ભોગવિજ્ઞાસની લાલસાથી
મહત્વાકાંક્ષાના પ્રવાહમાં તણાઈને ક્ષુદ્ર માનવી પિશાચના દાસ-
ત્વને સ્વીકારીને આ જગતમાં કેવાં કમકમાટી ઉપજાવનારાં કુકૃયો-
કરે છે, અને જ્યારે પિશાચની નરકમર્ત્તામાં પડવાનો પ્રયત્ન

તેમનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહે છે તે સમયે તેમની કેવી દયાજનક દુર્દશા થઈ જાય છે એનું જો તાદૃશ્ય શાબ્દિક ચિત્ર જોવું હોય તો તે કેવળ આ અદ્ભુત નવલકથામાં જ દેખાશે. મહોદી સાધજનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦, રૂપેરી નામ તથા પાંચ સુંદર ફોટો-ગ્રાફિક ચિત્રોવાળી આ નવલકથાની કિં. માત્ર રૂ. ૨) છે. પો. માફ.

નાદિરનો દોરહમામ-- અને બાહુબળનું પ- રિણામ-સ્વર્ગવાસી

અમૃત કેશવ નાયક તથા વિદ્યમાન ઠક્કર નારાયણ વિસનજી કૃત. એક સાધારણ સિપાહી તરીકે ધરાવના બાદશાહના સૈન્યમાં દાખલ થઈ ધીમે ધીમે આગળ વધી અંતે છળપ્રપંચ તથા અદ્વિ-તીય બાહુબળથી ધરાવના બાદશાહ બની બેઠેલા અને ત્યાર પછી હિન્દુસ્તાનમાં આવી દિલ્હીમાં 'કલેઆમ' ચાલાવી દિલ્હીની મુગ-સિયાત 'શહેનશાહના' પાયાને હમ્મેશને માટે ઢીલો કરી જનાર નાદિરશાહનું જીવનચરિત્ર આ ગ્રંથમાં એટલું અને એવું ઉત્તમતાથી વર્ણવાયું છે કે જાણે એક ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા વાંચતા હોઈએ તેવો જ ભાસ થાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ બાઇન્ડીંગ ૨૫૦ પૃષ્ઠના ગ્રંથની કીમત રૂ. ૨- -૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મારી બચંકર સંસારયાત્રા અથવા એક નિરા- ધાર અમળાનો

આર્તનાદ! આ સામાજિક નવલકથામાં સંસાર વ્યવહારમાં પ્રચલિત થઈ પડેલા કેટલાક વિષયોનું એવી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે, જેમાંથી ઘણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. બાળવિધવાની હિન્દુ સમાજમાં કેવી શોચનીય સ્થિતિ છે, લગ્ન

કોને કહેવાય છે, પુનર્જનની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ છે, જ્ઞાતિ હિતુ કેવી રીતે સાધી શકાય તથા જ્ઞાતિના સડાઓને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય આદિ અનેક ઉપયોગી વિષયોની ચર્ચા આ નવલકથામાં ઘણી રસિકતાથી કરેલી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦, પાકું રૂપેરી પૂઠું; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

રા. પ્રજલાલ જા:વજી હકરકૃત રસિક નવલકથાઓ.

કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન—ભાગ ૧-૨ આ નવલ.

કથામાં સુખદુઃખના પડછાયા, સ્વામી સ્નેહજ્યોતિનું આદર્શ સાધુ-જીવન અને દેવી પરીપકાર, હૃતભાગ્ય રંગનાથની સ્થિતિનું અને જીવનનું કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવું અસંભવ પરિવર્તન, પોલિસ અમલદારોની નિષ્કૃપતા, સંપત્તિનો સદુપયોગ, નિરાધાર સ્નેહ-લતાના જીવનનો અકાળે આવેલો શોચનીય અંત, શાન્તિલતાના કષ્ટની પરિસીમા, અપૂર્વ વાત્સલ્ય સ્નેહ, કૃષ્ણલાલનાં કુટિલ કારસ્થાન, શ્રીમંતોની શઠતા અને વિલાસપ્રિયતા, નર્મદાની પ્રાણહારક આશા, પ્રણય અને વિરહના આકર્ષણીય પ્રસંગો, પાપિષ્ઠ કાળિકાની કુટિલતા, સતી સાધ્વીની શીયળપ્રીતિ, આદિ અનેકવિધ આકર્ષણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર પ્રેટોઆક્રિષ્ટ ચિત્રો, ચીકણા સફેદ કાગળ, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું; દરેક ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૧૨-૦ મુજબ કુલ રૂ. ૩-૮-૦.

દગાબાજ દુનિયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલ-
ના એવી તો અદ્ભુત, પરંતુ
સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાંચકની જાણસા વૃદ્ધિગત થાય તેમ
છે પત્નીનું ગૂમ થવું, રેલ્વે ટ્રેનમાં સંન્યાસીના મૃતદેહનું તથા
આવવું, સાધ્વી સતી નિર્મળાનો દૈવી અને આદર્શ સ્વામીસ્નેહ,
સંન્યાસીના જીવનનું ગુપ્ત રહસ્ય, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સંતાનસ્નેહ,
લોકચર્યા અથવા ગામડાનું ગંજેટ, પ્રયંત્ર નિરાશા, ચોરને પોટલો
ધગની ધૂળ આદિ અનેક રસિક, ચમત્કારિક અને બોધક વિષયો-
થી ભરપૂર. મોટા કદનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૨૦. મનહર છપાઇ, ચાર
સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું રમ-
ણીય પૂઠું. આ નવલકથાનાં ચિત્રો જોઈ તમે ‘અપૂર્વ’ શબ્દ જ
ઉચ્ચારશો. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા અથવા આદર્શ

વિધવા— આ નવલકથા એક સર્વોત્તમ બંગાળી નવલકથાનો
અનવાદ છે. આ નવલકથા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં
એટલી બધી લોકપ્રિય થઇ પડી છે કે, તેનું અંગ્રેજી, હિન્દુસ્તાની,
વગેરે ભાષામાં પણ ભાષાંતર થયું છે. ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા-
થી એક કંગાલ દીનદરિદ્ર કુટુંબને કેટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડે છે
તેનો આ નવલકથામાં ધણો જ કરુણાજનક ચિતાર આપવામાં આ-
વ્યો છે. સતીના જીવનનો હૃદયભેદક અંત, નિષ્કુર નરેન્દ્રનાથની
પ્રમળ વિશ્વાસવાસના, વિશ્વેશ્વરની સાધુતા અને પરોપકારિતા, લેણુ-
દારોનો જીલ્મ, કઠોર વૈધવ્યવ્રત, લગ્નને બદલે ચિતા, સેવાધર્મ

અને કર્તાવ્યમહિમા વગેરે વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર વાંચતાં વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. મનુષ્યજીવનમાં કष्टની પરિ-
સીમાનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. પૃષ્ઠ
સંખ્યા લગભગ ૨૦૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું
ફેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

પિશાચિની કે પ્રેમદા ?—ભૂતચેતના બચકર ઉપદ્રવના લીધે ઉપ-

જતું બમમૂલક દુઃખ, મહામાયાનું જળમાં ડૂબી જવાથી નિપજેલું
મૃત્યુ, સુંદરી લીલાવતીની મિમારી, પ્રેમની હરિકાવળ, યુવકનો આ-
ત્મસંઘર્ષ, વિધવાની વિરહવેદના, ધડથી જૂદું થઈ ગયેલું મસ્તક,
સ્મશાનભૂમિમાં પિશાચોનું પાપમંડળ, સંન્યાસીનું અદ્ભુત શિક્ષણ,
વિદેશીનીના જીવનનો ભેદ, પ્રણયનિરાશા, માયાજળ, પાપનો પ-
સ્તાવો, સોજતની અસર વગેરે વિવિધ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. સંઘર્ષ-
નું માહાત્મ્ય અને સુખ નિહાળવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૬૦, સુંદર છપાઈ, છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧-૮-૦.

સ્વર્ગમાં શયતાન—ઉપરથી મહાત્મા જેવા દેખાતા અને સંસારમાં

સાધુ દેખાતા; પરંતુ હૃદયમાં હળાહળ ભરી રહેલા પુરુષો પોતાના
ઉપર ઉપકારો કરનારનું પણ કેવું બચકર અનિષ્ટ કરે છે, દ્રવ્ય-
લોભથી કટલીક વખત મનુષ્ય પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કેવાં
પૈશાચિક અને રૂંવાં ખડાં કરે એવાં નિષ્કુર કાર્યો કરે છે, ખોટાં
મૃત્યુપત્ર કેવી રીતે તૈયાર થાય છે વગેરે અનેક રસિક, ચમત્કા-

રિક અને આકર્ષક બટનાઓથી ભરપૂર નવલકથા સ્વર્ગમાં રા-
ચતાન અવસ્થા વાંચો. મોટી સાર્થકતાનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, મનહર
છપાઇ, પાકું રૂપેરી લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું આકર્ષક પૂરું; છતાં
મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

સંસાર કે નરકાગાર ?—આજકાલના કહેવાતા સુધા-
રકોનું આંતરજીવન કેવું પાપ
પૂર્ણ અને શોચનીય છે, જ્ઞાનશૂન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અ-
ભાવે સ્વધર્મને ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપિષ્ઠા થાય છે, ખરાબ
સોખતથી કેવું બીષણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, વેત્યાવિદ્વાસથી અંતે
કેવી પાયમાલી, અને ખાનાખરાબી થાય છે, સદ્ધર્મિણીનો ત્યાગ કરી
પરદારામાં પ્રીતિ, પુનઃ યુવકોની કેવી દુર્દશા થાય છે, મલપાનના
વ્યસનથી મનુષ્યજીવન કેવું અધમ થાય છે, પાપપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષા
રાખવાથી જીવનનો કેવો વિનાશ થાય છે એનો આમેદુખ ચિતાર આ
નવલકથામાં સાદી, સરળ પરંતુ રસિક બાપામાં ચિતરવામાં આ-
વ્યો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, સુંદર છપાઇ, પાકું રૂપેરી
પૂરું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ લખો:—

મૃગલોચની અથવા—માયા પ્રાપ્તિ (સંપાદક:—
શ્રી. પ્ર. જા. ઠક્કર.) ભાગ
૧-૨-૩-૪ આ નવલકથા વાર્તા પ્રિય વાંચકોને એક વખત વાંચવાની
અમે ખાસ બલામણુકરીએ છીએ. શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ સમજવું હોય,
વશાદાર દોસ્તની દિલોગ્ગન દોસ્તીનું દર્શન કરવું હોય, વેશધારીઓના
કલ્પનામાં પણ ન ઉપજી શકે એવા અવનવા ચમત્કારોથી પરિચિત
રહવું હોય, રીરપુરુષોની વીરતા એવી હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય

વાંચજો. પ્રેમિક પ્રેમિકાની ત્રિયોગવ્યથાનો હૃદયવિદારક ચિતાર વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. પ્રેમ, વિરહ, મિત્રન, ચમત્કાર, કર્તવ્યનિષ્ઠા, દેશદ્રોહ, દેશભક્તિ વગેરે સવગુણ આ નવલકથામાં છે. આ નવલકથા વાંચતાં તમે આહાર નિદ્રા પણ ભૂલી જશો અને તમારા મુખમાંથી વારંવાર 'વાહ વાહ'ના જ ઉદ્ગાર નીકળશે. આ નવલકથાની લોકપ્રિયતા અને રસિકતા માટે એટલું જ કહેવું બસ છે કે, ઉર્દુ, હિંદી, નેપાલી, ઇંગ્રેજી આદિ દેશી વિદેશી ભાષાઓમાં આ નવલકથાની અત્યાર મૂંઝીમાં લાખો નકલો વેચાઈ ગઈ છે અને હજી વેચાય છે. આજે જ મંગાવો દરેક ભાગનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૬-૦-૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું.

રણુધેલા રજપૂતો યાને સતીઓનું શરાતન—

ભાગ ૧-૨ જો. આ નવલકથા એટલી બધી આકર્ષક અને રસિક છે કે, માત્ર એકજ વર્ષમાં તેની બીજી આવૃત્તિ થઈ છે. જે રણુશૂરા રજપૂતોએ, જનની જન્મભૂમિની સ્વતંત્રતાને માટે પોતાનાં અમૂલ્ય જીવનો રણક્ષેત્રમાં સમર્પણ કર્યા હતાં, જે સતી સાધ્વી સ્વપ્રતાણીઓએ યુદ્ધમાં ભગ લઈ શત્રુઓને હાંફાવી પોતાના અપૂર્વ શરાતનથી સર્વને અતિ આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું હતું, વગેરે વિષયોથી ભરપૂર. મનહર જાપાઈ, પાકું સોનેરી પૂઠું; છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૧૧૧ મુજબ કુલ રૂ. ૩.

મનોહારિણી માયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના એટલી બધી રસિક મનોરંજક અને કરુણાન્નક છે કે એક વખત પુસ્તક વાંચવા માટે રાત્રીમાં લીધા પછી પડતું મૂકવાનું મન થશે નહિ. એક ત્રિ-

જીવનમોહિની બાળિકાના પ્રેમના બે પ્રતિસ્પર્ધી યુવકો એક બીજાની વિરુદ્ધ કેવાં પ્રાણહારક ષડ્યંત્રો રચે છે, સંસારત્યાગી મહાત્માના અંતરમાં ક્વચિત્ સ્વાર્થનો સંચાર કેવી રીતે થાય છે, સરળ હૃદયની બાળિકા જીવસટોસટના પ્રસંગોમાં પણ પોતાના પ્રિયતમના પ્રણય પ્રતિ કેવી દૃઢ રહે છે, દુરાચારી અધમ મનુષ્યો પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરી અંતે કેવા પસ્તાય છે વગેરે આકર્ષણીય ઘટનાઓનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. આ નવલકથાના પ્રયોજક રા. વ્રજલાલ જી. ઠક્કર છે એટલે નવલકથાની ઉત્તમતા માટે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. ૫૪ સંખ્યા લગભગ ૩૦૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ ૧—૮—૦ આજે જ મંગાવો.

રાજનૈતિક ષડ્યંત્ર અથવા મરહૂમિની મોહિની.

રણશૂરા રાજપૂતોના ઇતિહાસને અનુસરીને આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. કોટામાં જે સમયે જલ્મિમસિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતો તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલૂ રાખવા માટે કેવા બગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતા, સુચતુર અંગ્રેજોએ જલ્મિમસિંહ સાથે સ્નેહસંબંધ રાખી પોતાનું પ્રાપ્ત્ય કેવી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હતું, ઝાલોરરાજનન્દિની અલકાસુદરીને મેળવવા માટે જેશલમીરરાજનન્દન ગજસિંહે કેવાં ભયંકર સાહસિક કાર્યો કર્યા હતાં, જલ્મિમસિંહનો પુત્ર ગરધનદાસ કેવી રીતે પોતાના પ્રણયપ્રતિસ્પર્ધીના હાથે અકાળે આલોકનો ત્યાગ કરી ગયો હતો, સ્વાધીનતા મેળવવા માટે કોટાના રાજકુમારોએ કેટલું બધું કष्ट ઉઠા-

બું હું આદિ અનેકવિધ મનોમુઝકર, વિસ્મયકર અને ચિત્તહરધટ-
નાઓથી પરિપૂર્ણ. પણ મુદ્ધ ૩. ૧-૪-૦ વીં પીં પોષ્ટજ બૂદું.

જેથી ત્રંબકલાલ જીવરાજકૃત રસિક નવલકથાઓ.

કલ્પહરની કટાર—અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર—
નીચ અને શયતાન દોસ્તો કેરી

દગાખાજીથી પોતાના દોસ્તનો ધાત અથવા ખૂન કરે છે, સ્વાર્થને વખતે
તેમનાં દસ્ય કેવાં પાપાણુ જેવાં બની જાય છે તથા અંતે એવા
કુરાતમાઓની કેરી દુર્દશા થાય છે, કામગ હૃદયની કામિનીઓ પ્રેમના
માટે કેટલાં બધાં સાહસો વેડીને જીવનનું બળિદાન આપવાની
તૈયારી કરીને તે અન્ય પુરુષોના પ્રેમને સંપાદન કરે છે, તથા તે
હિપરાંત મહાત્માઓના ચમત્કાર, પિશાચોની પાપચીલા, પિતાએ
પિશાચનું સ્વરૂપ ધારીને કન્યાને ભોંયમાં દટાવવી, દીવાનની દુષ્ટતા,
પાપીનો બચકર જીલમ, જસૂસોની બહાદુરી, શયતાની ચક્રર. ભોંય-
રામાંનાં મેદ બરેલાં કુકર્મો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સર્વ
વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને
ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. મ્હોટી સાષ્ટઝનાં પૃષ્ઠ ૩૪૦ પાકું

• પૂઠું મુદ્ધ ૨-૦-૦.

કમળાદેવી—આ નવલકથામાં ભારતીય વીર રાજપૂત
જાતિનાં પ્રમુખ પરાક્રમો, પ્રેમ, વિરહ,

જેના વિવિધ પ્રસંગો, સ્વદેશભક્તિનું માહાત્મ્ય,

સંયોગ વિયાગ વગેરે.

મોહની માયાજળ, આત્મોત્સર્ગ વગેરેનું ઉત્તમ પ્રકાર આલેખ
કરવામાં આવ્યું છે. સંસારને સ્વર્ગીય તથા સુખમય બનાવવાને
માટે આ નવલકથા એક વખત આપના કુટુંબમાં બવસ્ય વંચાવો.

૧૨ - મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર બગુટે.

ઇતિહાસના જ્ઞાન સાથે આનંદ મેળવવો હોય, રણશૂરા રાજપૂતોની સ્વદેશભક્તિનું દર્શન કરવું હોય, મ.યાજ્ઞભા કસાવાથી ભોગવવા પડતાં દુઃખને જોવું હોય, પાપીઓનાં પાપનું ભીષણ પરિણામ નિરખવું હોય તો આ નવલકથા આજે જ મંઝાવીને વાંચો. સુંદર સફેદ ચીકણા કાગળ પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૪૦૦ પાકું સોનેરી પૂઠું મનહર છપાઈ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

બાગે શયતાન અથવા તદ્વારનું તૂકાન-

આ નવલકથામાં હિન્દમાં ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં થયેલા બયંકર ગ્રાણ્યહારક બળવાનો તાદ્વ્ય ચિતાર ચિતરેલો હોય, તે હિપરાંત નાનાસાહેબ અને તાતીઆ ટોપીની અનેક ગુપ્ત બાબતોને પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. નાનાસાહેબની જાલિમ અને હૃદયભેદક નિષ્ઠુરતા, તાતીઆ ટોપીનું કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું અદ્ભુત ચાતુર્ય, ડિટેક્ટિવ રામપાલસિંહની કાર્યકુશળતા, ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગની નિપુણતા, ગોર્ડન નામક ઇંગ્રેજની હૃદયદ્રાવક સ્થિતિ, હેલ્લનનું હૃદયભેદક ખૂન, ફ્રાન્સ દેશના મેકેયર નામના એક શૂન લૂંટારાનાં ભીષણ કાવત્રાં, સિટ્ઝનનો સ્વર્ગીય પ્રેમ, આર્યબાણા મેંનાની સ્વદેશભક્તિ, અગ્નિમાં ભોગ આદિ નિષયો વાંચતાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય તેમ છે. મોટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૩૦, પાકું રૂપેરી પૂઠું કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

મુરાદવા અથવા મૌર્યવંશના અજયુદ્ધનો આ-

રંભ-ભાગ ૧-૨-૩ આ પુસ્તકમાં મગધદેશના રાજકર્તાઓનો સંપૂર્ણ

જેવાલં આપવા ઉપરાંત, નંદવંશનો નાશ કરીને મહાશુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્યવિદ્યાવિશારદ આણ્વક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, અંદ્રગુપ્તને રાજ્યાધિકાર અપાવવા માટે મલ્લપુરની રાજનાંદિની મંદાકિનીએ કેવા કેવા યત્નો કર્યા હતા, મિત્રધર્મ અભરવા માટે પહાડી રાજા સમરેન્દ્રએ કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી, આણ્વક્યે પોતાના અપમાનનો ઝડપો લેવા માટે બયંબર પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરીને ‘અહ્ય-બળથી અહ્યાંડ પણ ડાલી શકે છે’ એ સૂત્રને સિદ્ધ કરવા માટે શા શા બયંકર ઉપાયો યોજ્યા હતા તે સર્વ વિષયોનું બણી જ સરળતાથી આ નવલકથામાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ભાગ ૧ લો કીમત રૂ. ૨-૦-૦ ભાગ ૨ નો કિ. ૧૧૧ રૂ. ભાગ ૩ નો કિ. ૧૧૧ રૂ. કુલ રૂ. ૫).

તારાસુંદરી—આ એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે. બાળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પાતિવ્રતના રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગના ઉજ્જવલ દર્શાત જોવાં હોય, યોગની સાધનાનો પ્રભાવ, વીરતાનું ગૌરવ આદિ સર્વ જોવું હોયતો અદ્ભુત રસથી ભરેલી, વીર શૃંગાર અને કરુણરસથી છલકાતી આ મનોહર નવલકથા જરૂર વાંચજો. પાકું પુંકું ગ્રંથેજ કાગળ કિંમત રૂ. ૨.

સંતપ્ત શયતાન અથવા કામાંધનાં કાળાં કામ—કામથી અંધ થયેલાં મનુષ્યો આ જગતમાં કયું બીજણ કાર્ય નથી કરી શકતાં? જગતને ઠગવા માટે ધર્મનિકેતનો સ્થાપી પાપનો પ્રચાર કરનારા, મુખમાં રામ બગલમાં છુરી લઈ ફરનારા,

૧૪ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃણ્ટે.

હાથમાં માળા ગળામાં વિષતી જ્વાળાને છૂપાવી રાખનારા, સત્યનો આડંબર ધારી કેવળ અસત્યનો જ વિસ્તાર કરનારા અને પોતાના દગાથી નિરપરાધી, સરળ અને ભોળાં માણસોનાં ગળાં રેંસનારા આ પૃથ્વીપર અનેક મનુષ્યનામધારી પિશાચો પડેલા છે અને તેવા જ એક મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનું આ નવલકથામાં એક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦. રૂ. મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પીશાચોની

પાપપીલા—માયાવી માનિનીના ભયંકર બેદો, ઐયારો અથવા હુચ્યાઓની હુચ્યાઇઓ, તિલસ્માતી મકાનોમાં થતાં કારસ્થાનો, એક આર્ય લક્ષનાની આદર્શ શ્રેયીરતા, ધર્મપરાયણતા અને પોતાના પતિને પિશાચોના જાળમાંથી મુક્ત કરવાની અજબ મુક્તિઓ વગેરે વાંચાને ખરેખર તબિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી. શૃંગાર અને હારય રસ પણ તેટલોજ ફૂટી ફૂટીને બરવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતાં દિલ આનંદથી ઉભરાય છે અને મનનો ખલો શોક દૂર થાય છે પૃષ્ઠ ૩૨૫ પાકું પૂકું મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

સંસાર સંગ્રામ—

ભાગ ૧-૨ સૌના જેવા સંસારને ધૂળમાં મેળવી દેનાર પિશાચિની પ્રેમદાઓ કેવાં કેવાં કારસ્થાન અને કાળાં કામ કરે છે, ધર્મપરાયણ સાધ્વી સતીઓ સંકટના પહાડો તૂટી પડવા છતાં કેવી અડગ અને અચલ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે છે, સ્વાર્થસાધુ સર્ગા બહાલાઓ પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા માટે કેવી દગાખાજીઓ રચે છે, કામધી જનો પોતાની કામતૃષ્ણાને પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી સતી સાધ્વી

સલનાઓને કેટલી બધી પીડિત બનાવે છે. આદિ સર્વ વિષયો, આ નવલકથામાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. બંને ભાગ જુદા પાંધેલા છે પાકું પુકું. બંને ભાગના ૫૪ ૪૦૦ કિમત દરેકની રૂ ૧૧૧ મુજબ કુલ. રૂ ૩૩)

પરાક્રમની પતાકા—

જાપાને વર્તમાન સમયમાં શી શી ઉન્નતિ કરી છે અને તેનું સત્ય કારણ શું છે તે દર્શાવવા ઉપરાંત આ નવલકથામાં જાપાનના પ્રિન્સે લંડન શહેરના ભયો બજારમાં તથા ચાલતી રેલ-શીયલમાં અમેરિકાના એલચીઓ તરફ આવતા જમસૂસાનાં બેદી ખૂન શી રીતે કર્યાં તથા તેનો પતો છેવટ સુધી શા કારણથી ન મળ્યો; યૂરોપની રાજનીતિ જેવામાં તેણે કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યા છે. મહોટી સાઇઝનાં ૫૭૪ ૩૦૦ પાકું પુકું રૂપેરી નામ અને મૂલ્ય ર—૦—૦

સવાનીનો ભાગ અથવા રાજપૂતોનો રણ-માર્ગ પ્રેમની પ્રતિસ્પર્ધામાં બે

પીર બાળકા પોતાના પ્રાણની આકૃતિ આપવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. વીર અને ધર્મપરાયણ રાજપૂતો પ્રતિજ્ઞાને માટે પોતાના જીવ પર આવીને તસ્વારની બાજુ ખેલે છે, પવિત્ર હૃદયના રાજપૂત બાળાઓ વીરતાને જ વરનારી હોય છે, પણ રૂપમાં મોહાધિ નથી થતી આદિ સર્વ બનાવો વાંચતાં પૂર્વ સમયના રાજપૂતોના ગૌરવનું સ્મરણ થઈ આવે છે અને આંખોમાંથી ચોધારો આસુ વહેવા માંડે છે. ૫૭૪ ૨૫૦ પાકું રૂપેરી પુકું. હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ ૧-૪-૦

ભેદી ખજનો— ડોકરીવોની ચાલકી, ભેદમાંથી ભેદ પકડી પાડવાની દિલને હેરત પમા-

ડનારી બહાદુરી, ચોરોની ચતુરાઈ, અખળાઓની અખવખી ભરેલી જૂલથાપ ખવડાવનારી બાહોશી વાંચતાં દિલ કમકમી ઉઠે છે. ખૂનપર ખૂન, જમસૂસપર જમસૂસ અને ચોરના પણ ચોર એવા એટલા બધા ભેદી બનાવો આ પુસ્તકમાં આમેલુખ રીતે લખેલા છે કે, ખૂની કાણ છે? ચોર કાણ છે અને જમસૂસ કાણ છે, એ ઠેક આખર સૂધી સમજાતું જ નથી. અરે એનો વિચાર પણ મનમાં આવી શકતો નથી. પાકું પૃષ્ઠ ૫૪ ૩૨૦ મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

રાજ દેવીદાસ— જ્યારે સોનાનો અંગાળા કલ્પકની કાળાશથી મગ્નિત થયો નહોતો,

નિરાશા અને ગમગીનીથી જીર્ણ થયો નહોતો, જ્યારે હિન્દુઓના ઘરમાં અનાજોના બંડાર ભગ્નપૂર હતા, હૃદય આશાથી ભરેલાં હતાં અને મનમાં ઉત્સાહ ઉભરાઈ જતો હતો, તે વખતની આ વાર્તા લખવામાં આવી છે, અરે જીવતું જગતું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. હિન્દુઓ પોતાના ધર્મ માટે પુત્રના પ્રાણતું બલિદાન આપતા હતા. હલકી જાતિના લોકો પણ પોતાના માલિકના બજારની ખાતર શરીરનું લોહી રેડતા હતા તે બધું આ વાર્તામાં આમેલુખ દેખાડવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક આદર્શ, ઉત્તમ અને પવિત્ર હોવાથી ખાસ સ્ત્રીઓપયોગી છે એમ કહેવામાં પણ હરકત નથી. પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ ૫૪ ૩૨૫ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

ગેબીખૂન અથવા શયતાની ચક્રર ખૂન, મારામારી અને ભેદી મામલાઓથી ભરેલી આ

નવલકથા વાંચવાથી રૂંવેરૂં વાંઢિલાં થઈ આવે છે. ખરો ખૂની કાણ છે અને ખૂનનો આરોપ કોના પર આવી પડે છે, એનું પરિણામ કેવું વિકટ આવે છે. વગેરે એક પછી એક એવા ગેબી ખનાવો બનતા જાય છે કે જેની આખર સુધી કાઢને કશી ખખર પણ પડતી નથી. હવે આજ્ઞાક ડિટેક્ટીવ બધા મામલાઓની ખરાખર તપાસ કરી બહુજ ખૂબીની સાથે સઘળા ભેદ નો ભંડો ફાડી ખરા ખૂનીને પકડી દાઢે છે અને કાઢની કથનામાં પણ ન આવે એવી અદ્ભુત બહાદુરી બતાવે છે. કિ. ૧-૧૨-૦

અચંગ ઊઠાવગીર અથવા તરકટી ટોળી. અસંખ્ય ભેદ ભરેલાં

ભરપુર ડિટેક્ટીવ નવલકથા—ઊઠાવગીરોના અદ્ભુત અડા, તરકટી ટોળીનાં ભયંકર કારસ્થાન, આજ્ઞાક ચોરોની તાલખાજીઓ વગેરે. એવા એવા ખનાવો બન્યે જાય છે કે, ભલભલા જસૂસો પણ ચક્રર ખાઈને સપડાઈ જાય છે. પ્રેમ ઘેલા પેમલાઓની ફરી ખરખાદી થાય છે, શયતાનો પણ જસૂસોના સપાટામાં સપડાવા છતાં ફરી થાપ આપી દે છે વગેરે એટલા બધા અજાયબી ભરેલા ખનાવોથી આ વાર્તા ભરેલી છે કે જે ખ્યાલ પણ કરાવી શકાતો નથી. દૂરક ડિટેક્ટીવ વાર્તાના શોખિનને અમે આ વાર્તા વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. પાકું પુંકું, પૃષ્ઠ ૩૨૦. મુલ્ય ૧-૧૨-૦.

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેધર મહેતાકૃત પુસ્તકો.

તરુણ તપસ્વિની ભાગ ૧-૨ એ—સાધુના નેપમાં ફરતા સ્વયંતાનો

કેવી પ્રપંચબળ પાથરી બોળાં મનુષ્યોને ભરમાવે છે, તેનો આ-
બેહુળ ચીતાર વાંચતાં વાંચકોને અનહદ આનંદ સાથે અપૂર્વ,
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ. તે ઉપરાંત બોળાં ઉદય-
ના શ્રીમંત યુવકોની ખરાબ સોજતથી કેવી પાયમાલી થાય છે,
વફાદાર મિત્રો કેવા હોય છે, સતી સાધ્વી પત્ની કેવી હોય છે,
પરોપકાર કેવી રીતે કરી શકાય છે એ વગેરે હકીકતથી ભરપૂર.
પ્રથમ ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવેલાં
છે. બન્ને ભાગ જૂદા બંધાવામાં આવેલા છે. 'પ્રકુ પાકું' સોનેરી,
કાગળ ગ્લેજ ઉંચા છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર—ભાગ ૧-૨. આ નવલકથામાં ધર્મ,

નીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકારક ઉપદેશ આપેલો
છે. રામનગરની જુલ્મી, નિષ્કુર પિશાચિની રાણી કાળરાત્રિનાં પાપ-
કાર્યોની કથા વાંચતાં વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થયા સિવાય રહેશે
નહિ. વફાદાર મિત્ર નરેન્દ્ર પોતાના મિત્રધર્મને કેવાં મહાન સંકટો
વેઠી પાળે છે, મોહની પ્રબળતાથી અબળા ગણાતી સ્ત્રી પ્રબળા
બનીને કેવાં પૈશ્વાચિક પાપકાર્યો કરે છે વગેરે વિષયોથી પૂર્ણ.
બન્ને ભાગ સફેદ ચીકણા કાગળ ઉપર છાપેલા છે, અને બન્ને
ભાગની પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૭૫૦ છે. લાયબ્રેરીને શોભાવે એવાં
પાકાં સોનેરી પૂઠાં છે; છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૮-૦.

વસંત-વિજય ચાને ચઢતી પડતીના અમલકાર:—

જે દુરાચરણી રાજા મહારાજાઓની સ્વા-
ર્થવૃત્તિથી, વિલાસ પ્રિયતાથી અને એક બીજા પ્રત્યેના દ્વેષથી આ નંદ-
નવન સમાન ભારતભૂમિની દુર્દશા થઈ છે તેવા એક નિષ્કુર હૃદયના નૃ-
પતિનાં રાક્ષસી કુક્રમેનો અસરકારક ચિતાર આ નવલકથામાં આપેલો
છે. તદુપરાંત સ્વદેશ પ્રત્યેના પ્રેમે લીર યોદ્ધાઓએ ધરણીને ધૂળ-
વી અપૂર્વ શૌર્ય દર્શાવી સર્વસ્વનું અગ્નિદાન કેવી રીતે આપ્યું
હતું, તેમજ એક પ્રેમિક-પ્રેમિકાનાં અદ્ભૂત આશ્ચર્યના મહાસાગર-
માં ગોથાં ખવરાવે એવાં પ્રબળ પરાક્રમેનો આમેહુલ ચિતાર
આપવામાં આવ્યો છે; સત્ય પ્રેમ-વિયોગ, મિત્રન, ધર્મ, કર્મ
સ્વદેશ સેવાવગેરે અનેક બોધક વિષયો સમાવવામાં આવ્યા છે.
ગ્લેઝ કાગરો સાથે દળદાર પુસ્તક હોવા છતાં મૂલ્ય મોજી રૂ.
૧-૮-૦ દોઢ છે.

મણીલાલ જેઠાલાલ વ્યાસકૃત પુસ્તકો.

કલ્યાણી અથવા હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્તાન—

જે નગર અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી અને જેનું
નામ નિશાન પણ અત્યારે ભારતભૂમિના વક્ષસ્થળ ઉપરથી
પસાર્ધ-ભૂંસાઈ ગયું છે, એવું મૌડ શહેર એક હજાર વર્ષ પહેલાં
પ્રોતાના ઔરવની કેવી વિજયધોષણા કરી રહ્યું હતું તથા તે નમર-
ના રાજવંશીઓની કીર્તિ અને સત્તા કેટલી પ્રબળ હતી તેનું આ-

૨૦ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જનગુપ્ત.

એકુલ વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. ગૌડ રાજ્યની તથા આખા ભારતની દુર્દશા થતી અટકાવવાને ગૌડ નગરના મહાન ચક્રવર્તી રાજા ધર્મપાલદેવની આદર્શ રાણી કલ્યાણીદેવીએ દેશના હિતને માટે પોતાના આત્માને જે ભોગ આપ્યો છે, તે ઘટના વાંચતાં વાંચકની આંખોમાંથી અશ્રુભિંદુઓ સરી પડે તેમ છે !
જ્વેજ કાગળ પાકું પુંકું કિં. ૨-૦-૦

અલાઉદ્દીનનો ઉદય-દિલ્હીનો સુપ્રસિદ્ધ પાદશાહ અલાઉદ્દીન કપટથી પો-

તાના કાકા જલાલુદ્દીનને મારીને કેવી રીતે પાદશાહ થયો અને પાદશાહ થયા પછી જલાલુદ્દીનના બન્ને દીકરાની કેવી નિર્દયતાથી આંખો ફેાડી નાંખી તેનું આખેકુલ ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખાયલું છે. આર્ય સન્નારીઓના શિયળનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા અને આર્યમહિલાઓ પણ પોતાના પાતિવ્રતનું રક્ષણ કરવા માટે કેવાં ભયંકર દુઃખો સહન કરતી હતી, તેનું વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. એક કિશોર વયની બાલિકા પોતાનું વૈર વાળવા જે અદ્ભુત ચતુરાઇ વાપરે છે તે પ્રસંગ વાંચતાં વાંચકનું મન રંજન થઇ જાય છે. હિતમ કાગળ, હિતમ છપાઈ, સુંદર ચિત્રો અને પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ ઉપરાંત. પાકું રૂપેરી પૂકું, કિ. રૂ. ૨-૦-૦,

મહાકાળીનું ખડ્ગ-પતિવ્રતા બક્તિપ્રભાનો તેતા સ્વામી પ્રત્યેનો અથાગ પ્રેમ,

પતિપત્નીએ ધોર અંધારી રાત્રે કાલિકા માતાનું દર્શન કરવા

ખૂન કે જાદુ?—આ ડિટેક્ટીવ નવલકથા એટલી અ-
દ્ભુત છે કે વાંચક તેના પ્રવાસમાં
એંચાતાં સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે તે ખરે-
ખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઈ પ્રયોગ હશે? લગ્નને દિવસે જ
એક કુમારિકા બાળા ગૂમ થાય છે અને તેની પથારી લોડી લોહાણ
થયેલી જોવામાં આવે છે. એ બનાવ ઘણો બેદર્શનો હોઈને સંજી-
વચંદ્ર નામનો ડિટેક્ટીવ તેની પાછળ પડીને જીવના જોખમે જે ત-
પાસ ચલાવે છે અને ગુન્ડો કરનારાઓને શોધી કાઢે છે તે વાં-
ચતાં તમારાં રૂંવાટાં ઉભાં થયા વિના રહેશે નહિ! લગભગ ૨૦૦
૫૪, ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સાથે પાકું પુસ્તક મૂલ્ય રૂ. ૧.

સાકરલાલ મગનલાલ કાપડીયાકૃત નવલકથાઓ.

કમનસીબ લીલા—ફેશન આડંબરવાળી ઉચ્છૃંખલ
સ્વેચ્છારિણી અમળા સાથે

વિવાહ કરવાની પ્રાણહારક મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર યુવકોની કેવી
ખાનાખરાણી અને પાયમાલી થાય છે, પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા-
ને માટે તેઓ કેવાં અકમાટી ઉપજે એવાં કુટિલ કાર્યો કરે છે,
સમજી યુવકોનું શું કર્તવ્ય છે, ...
વગેરે અનેક સાંસારિક ઘટનાઓ તાદ્રશ્ય દષ્ટિ સમક્ષ ઉભી જ ...
એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે. સંયોગ વિયોગના અસંગો,
વિરહવેદના, પ્રેમની નિરાશા, રોહમાં સંકટ વગેરે રસિક ચિત્તાકર્ષક
વિષયોથી ભરપૂર. મોટી સામગ્રીનાં ૫૪ સંખ્યા ૨૮૦, ચાર સુંદર
ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું રૂપેરી પુસ્તક; છતાં કિંમત માત્ર
રૂ. ૧—૧૨—૦.

કલંકિત કાઉન્ટેસ યાને ખૂની કોણ ?—એક

ત્રણ અસરકારક ડિરેક્ટિવ નોવેલ છે. મેડમોઇસેલ શરિએના અચળ પ્રેમ, એના હૃદયની દૃઢતા, શૌર્ય, પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને મુશ્કેલ મણવાની દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમાશ અને પ્રેમાળ હૃદયનું માધુર્ય અને ધડીબર પ્રેમના રસપૂર્ણ હોજમાં સ્નાન કરાવી બાગકો કાઉન્ટેસ ક્લોડ્યુઅની સુંદરતા, જેકસ પ્રતિનો મોહ, નિષ્કુર-તા અને અંતે સ્ત્રીહૃદયની સાહજિક કામલતા આદિ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. પાકું પુઠું કિમ્મત. રૂ. ૨.

દક્ષિણપતશમ લાઈશંટર રાવળ કૃત નવલકથાઓ.

દશ લાખનો દલ્લો અથવા રતન કંકણ

લક્ષ્મીના લોભથી લુચ્ચા માણસો આ જગતમાં નિર્દોષ મનુ-ષ્યો ઉપર પણ કેવો હૃદયભેદક જુસ્મ ગુજારે છે, ભાગ્ય-ચક્રના અદ્ભુત પરિવર્તનના પરિણામે નિર્દોષ માણસને પણ કેટલું બધું દુઃખ સહન કરવું પડે છે, એક અબળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી પ્રમળા બની કેવાં રોમાંચ ઉપજાવે એવાં કારસ્થાનો કરે છે, ધર્મો નો જય અને પાપીઓનો પરાજય કેવી રીતે થાય છે આદિ અ-નેકવિધ વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર જોવું હોય, તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. જાંચા ગ્લેજ કાગળ, પાકું રૂપેરી નામનું પુઠું, ૫૦૪ સંખ્યા લગભગ ૩૨૫ છતાં કિમ્મ માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

કલંકિત કુમારિકા—

આ નવલકથામાં એક શાપ—
બ્રહ્મા કુમારિકા જીવને નો-
ખમમાં નાખીને પણ કેવાં પરાપકારી કાર્યો કરે છે, વંશાનુક્રમિક
હિતરી આવેલું શયતાની લાલચ ચક્રર તેને કેવાં પ્રાણહારક સંકટોમાં
ફસાવે છે, એ કુમારિકા બલબલ પોલિસ ખાતાના અમલદારોને
પણ બૂલ થાય આપી અંતપર્યાંત પોતાનું કેવી ચતુરાઈથી રક્ષણ
કરે છે, રહસ્યભેદક લાલ ચક્રરનો ભેદ જાણવા માટે કેવી મહેનત
હિઠાવે છે વગેરે અસંખ્ય રસિક વિષયો છે. આનંદસહ ચતુરાઈ
મેળવવી હોય તો આ ભેદભરેલી નવલકથા જરૂર વાંચો. પૃષ્ઠ ૧૫૪
લગભગ ૩૨૦ પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

અન્ય ગ્રંથકારોમાં વવિધ પુસ્તકો.

સુંદર અને વિધાનંદ—(આવૃત્તિ બીજી) આ

નવલકથામાં તેના વિદ્વાન
લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનું એવું આબેહૂબ આલેખન કર્યું છે કે
જે વાંચતાં વાંચક મુગ્ધ બની જાય તેમ છે. શુદ્ધ રસ, વિષયવા-
સના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભવિત બનાવો વગેરે વાંચતાં મને-
રંજન થાય તેમ છે. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. મહોટી સાપ્તઝનાં
પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, સુંદર સફેદ કાગળ, પાકું રૂપેરી પાઈન્ડિંગ
છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

મધુર મધુરી અથવા મુખાઈની મોહિની—

અલખેલી મુખાઈની આકર્ષણીય મોહિનીનું દિગ્દર્શન કરી તેમનાં કા-

મખાણની વિલાસી યુવકો ઉપર ફરી રામખાણ અસર થાય છે, અને પરનાંરીના પ્યારથી તેમની ફરી પાયમાલી તેમજ ખાનાખરાળી થાય છે, એક આદર્શ આર્ય અમળાનું શું કર્તવ્ય છે, વફાદાર મનુષ્ય આત્મત્યાગનું ઉત્તમ દૃષ્ટાન્ત ફરી રીતે દર્શાવે છે વગેરે રસ-મય અને ચમત્કારિક બનાવોથી ભરપૂર. મોટી સાધકનાં લમબમ રૂપક પૃષ્ઠ. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ગ્લેજ કાગળ, મનહર છપાઇ, પાકું રૂપેરી પૂઠું, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

બક્તાણી કે બામટી ? નટવરના સુપ્રસિદ્ધ લેખક નગીનદાસ મંજા-

રામકૃત આ નવીન પુસ્તક છે. આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. એમાં એક વણિક ગૃહસંસાર, બક્તાણીને નામે ચાલતા બામટાવેડા, એક રસોઇયા બ્રાહ્મણની લ'પટતા વગેરે બનાવો સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે, કાગળ જિંચા લામબ્રેસીને શોભાવે તેવું પૂઠું છતાં કિં. રૂ. ૧-૮-૦

બેગમમહાલ અથવા સુવિખ્યાત રમરજીમંદિર-આ

ઐતિહાસિક નવલકથાના લખાણના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી. પાઠક પાઠિકાઓ પોતાની દૃષ્ટિ સમક્ષ જવલનત અક્ષરે બાદશાહના વિલાસકાનન ઈંદ્રજીવન તુલ્ય આમાના બેગમમહાલને જોઇ શકશે. સર્વે પુનઃ સંદેનસાદ જહાંગીર અને વરજહાનને પુનઃ આ

નવલકથામાં પોતાનો ભાગ બજવતાં જોઇ શકશે. જે ભેગમની સ-
માધિ કિંવા કબરપર જગતનો અદ્વિતીય તાજમહેલ બધાયો છે
તેના આસ્થજીવનનો અદ્ભુત ઇતિહાસ કે જે હજી સૂંધી ઠાઠ પશુ
ત્રંચમાં પ્રકાશિત થયો નથી તેનું આલેખન આ નવલકથામાં કર-
વામાં આવ્યું છે. આગાના દરબારમાં હમ્મેશાં જે કારસ્થાનો ચાલતાં
હતાં. જે આકસ્મિક સંકટો ઉપરિચિત થતાં હતાં, રાજપૂતોનું જે આધિ-
પત્ય, માન, પ્રતિષ્ઠા હતું એ સર્વનો શાબ્દિક ચિતાર વાંચતાં આશ્ચર્ય-
ની સીમા રહેશે નહિ. સતી સાખીનો રનેહ, વફાદાર નોકરનો
આત્મોત્સર્ગ, રણુધેલા રાજપૂતોના ચરિત્રનું મહત્વ, આદિ અનેક
વિધ આકર્ષણીય વિષયવિવિધતાનો આ નવલકથામાં સમાવેશ
થયેલો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ સુંદર છપાઇ, પાકું સોનેરી પૂઠું
છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ લખો:—

મહાત્મા કબીરની કાવ્યપ્રસાદી

કબીર કાવ્ય—આ પુસ્તક ફક્ત એક જ વાર વાંચવા-
થી તે વારંવાર વાંચવાની પ્રેરણા

થાય એવો એમાં અદ્ભુત રસ છે. આમાં સામર્થ્યઅંગ, રમરણુ-
અંગ, ચિતાવનીઅંગ, જીવનમૃતકઅંગ, કામઅંગ આદિ ૨૦ અંગ
છે અને તે એકથી એક એવા અદ્ભુત છે કે તેનો ખરો ખ્યાલ
વાંચવાથી જ થશે. સિવાય આમાં નીચે જણાવેલાં ત્રણ સુંદર ફોટો-
ગ્રાફિક ચિત્રો આપેલાં છે (૧) કબીરને ગુરુની પ્રાપ્તિ (૨) કબીરના
અદ્ભુત ચમત્કારથી કાજી સાહેબે ચિડાઇ જઇ બાદશાહ મારફત

કબીર સાહેબને જોવાની તેમને સોઢાની પેટીમાં પુરી ઉપરથી મળ્યું તાળું લગાડી તે પેટીને હિંડા પાણીમાં ડુબાવી દેવી અને બીજા બા-
જુએ કબીર સાહેબનું સમાધિ અવરથામાં પાણીપર તરવું (૩) કમા-
લના મૃતદેહને બાદશાહની સમક્ષ મુદ્દે ઉઠ કુદરતકે કમાલસે એમ
કહી સજીવન કરવું વગેરે ચિત્રોના દેખાવો ખાસ જોવા લાયક છે.
સર્વ સાધારણોની સગવડ ખાતર આ પુસ્તક ગુજરાતી અક્ષરમાં
છપાવ્યું છે કાગળ ગ્લેજ જિંયા, પાકા પુઠા ઉપર કબીર સાહેબનો
ફેરો વરખથી છાપેલો ફોટો. બાંધણી મજબુત હોવા છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧૧૧

જીવનશિક્ષા—આ પુસ્તકમાં જીવનનો પાયો, સૃષ્ટિ
ના મૂળ સાત સિદ્ધાન્તો, પ્રકૃતિનો
તત્ત્વજ્ઞાન, પાપનું રૂપાન્તર, નૂતન મતનું ધોરણ, વિકાસક્રમ અને
મુક્ત તથા શાશ્વત જીવન, વિશ્વચેતા—સર્વજ્ઞ શી રીતે થવું? મનના
સંદેશાની નવી પદ્ધતિ, માનસિક અન્તઃપ્રવેશ, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ,
આઆદાનીના ઇલાજ, આરોગ્યતા તથા આઆદાનીના સિદ્ધાન્તો
તથા ઇલાજો, મનની અને શરીરની પરસ્પર ક્રિયા, સારો દિવસ શી
રીતે નિર્ગમવાનું તમારું આત્મગાન વગેરે જીવનના હિંચામાં હિંચા
સિદ્ધાન્તો ધણી સારા સમજાવ્યા છે. આ પુસ્તકની ઈંગ્રેજીમાં લખેલો
નકલો ખપી ગઈ છે એજ આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ જતાવે છે. મિસિસ
ઈલીઝાબેથ ટાઉન “ધી નાનટીવલ્સ” નામક સર્વ વિદ્યાર્થી માસિ-
કનાં સંપાદિકા છે, અને તેની પ્રત્યેક માસે બે લાખ પ્રતો નીકળે છે
એજ એમની વિદ્યતાની સાક્ષી આપે છે. કાગળ ગ્લેજ જિંયા, પુઠું
પાકું લાયબ્રેરીમાં રાખવા યોગ્ય છતાં કિં. ૧૧

રૂપિયા સવામાં ઇંગ્રેજ શિખડું છે ?

થોડા વખતમાં થોડી મહેનતે જરૂર જોડણું ઇંગ્રેજ શિખડું નાર—આજકાલ સર્વ જાગતોમાં અને સર્વ ડોકાણું ઇંગ્રેજ નહિ બચનારાઓને શું નથી વેઠવું પડતું ? સારી બુદ્ધિ હોવા છતાં ફક્ત ઇંગ્રેજ નહિ બચવાથી કેટલા બુદ્ધિશાળી યુવકો પાછળ રહ્યા છે ? જે આવુંજ છે તે ખરીદો.

ધી સેલફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર.

રાજભાષા.

આ પુસ્તક ઇંગ્રેજ બચનારાઓને એક રતનરૂપ છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું બચવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજ શિખી શકાય છે.

કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

ઇંગ્રેજ થોડું બહેલા મારે નવી સગવડ.

ઇંગ્રેજ થોડું બહેલાઓને પત્રવ્યવહારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપનાર.

ધી એન્હરીડે કેરસપોન્ડન્સ—અથવા

રોજનો પત્રવ્યવહાર. આમાં રહેલીઓ, સગવડાલાં વગેરે સાથેના પત્રવ્યવહાર, અરજીઓ, ભલામણપત્રો, વ્યાપારીઓ, ધંધાદારીઓ વગેરેને લગતો પત્રવ્યવહાર, રેલવે કંપની તથા પોસ્ટ ખાતાના પત્રવ્યવહાર, મંદવાડ, મરણ તથા તે સંબંધીના ફિલસોજી પત્રો ખેતાબ,

પદવીઓ વગેરે
 ગુજરાતીમાં અર્થ
 માણું જ ઉપયોગી
 રાખશે તો તમને તે
 એજ એની યોગ્યતા બ.

પીનલ

કર્તા:—શ્રી ૦ ચંદુ

(છડર સ્ટેટના માણુ જયુ
 ફોન દારી ગુન્હાઓમાંથી આત્મ
 બચવા, ફવા પ્રકારની મારામારી
 મનુષ્યહરણ, ગુલામી, વિશ્વાસઘાત,
 ઠગાણ, ખોટા બનાવટી ખતો, નો:
 ગુન્હા, લગ્ન સંબંધીના ગુન્હા, ચલણ
 બાબત વગેરે દરેક બાબતો સંબંધીની
 અત્રે માર્ગદર્શક ખુલાસા આપેલા છે. આ
 દલે ઇ. સ. ૧૯૧૬ માંજ બહાર પડેલો છે. :
 પાકું સોનેરી પૂઠું, છતાં આ મ્હોટા રામાયણ
 કિંમત માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ છે. પોસ્ટેજ માફ.

૧૫ મન્થ !
એ! દરેક ગૃહસ્થ

રી છે. એમાં ધણા જુના
૧ અતિ ઉપયોગી થઈ પડે
છે. એમાં સ્ત્રી પુરુષની ચાર
હેવાનાં સ્થળ, ગુપ્ત આસનોનાં
નક્ષત્રોનાં વિચાર, અદ્ભુત વા-
રહેવાના ઉપાય, ગર્ભપાત-ગર્ભ-
દવાઓ, અનેક રોગો ઉપર ઉત્તમ
ઉત્પન્ન કરી શકાય એવા પ્રયોગો,
, રજોદર્શન ફળ, રજસ્વળા કર્તવ્ય,
પરીક્ષા, યુવાવસ્થા વીર્ય પ્રભાવ,
ઔષધો, ધાતુની નિર્માળતા, તેની દવા-
ને, ભાંગરાકલ્ક, દિવ્યદષ્ટિ, વગેરે ઉપદેશ
, ગર્ભિણીના અતિસાર માટે, બાળકોના
સીર જુની ઔષધીઓ શોધીને પ્રકટ કરી છે.

મળવાનું ઠેકાણું.

મધ્યંદ્ર જાગુષ્ટે તથા દરવાજા—અમીનાબાદ.

નવી નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન બાગ ૧-૨ નો (સચિત્ર)	૩-૦-૦
ભયંકર બદ્ધ. (સચિત્ર)	૨-૦-૦
રમણી કે રાક્ષસી ? (સચિત્ર)	૧-૪-૦
પિશાચમંદિર. (સચિત્ર)	૨-૦-૦
શ્વતા લક્ષિતા બાગ ૧-૨-૩-૪ થો (સચિત્ર)	૪-૦-૦
ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર (સચિત્ર)	૧-૮-૦
કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન. (સચિત્ર)	૧-૧૨-૦
ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા ! (સચિત્ર)	૧-૪-૦
દુગાખાજ દુનિયા. (સચિત્ર)	૧-૮-૦
પિશાચિની કે પ્રેમદા ?	૧-૮-૦
સ્વર્ગમાં શયતાન	૧-૮-૦
સંસાર કે નરકાગાર ?	૧-૪-૦
ખાગે શયતાન.	૨-૦-૦
મુશદેવી.	૨-૦-૦
કલંદરની કટાર.	૨-૦-૦
સંતત્ત શયતાન અથવા કામંધનાં કાળાં કામ.	૧-૧૨-૦
રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પિશાચોની પાપલીલા.	૨-૦-૦
મધુર મધુરી. (સચિત્ર)	૧-૮-૦
કમનસીબ લીલા. (સાચિત્ર)	૧-૧૨-૦
બુઢતાણી કે ભામટી ?	૧-૮-૦
સુદર અને વિદ્વાનંદ (સચિત્ર)	૧-૪-૦

૪૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટ.

કમળાદેવી	૧—૮—૦
કાશ્મીર અને કૈસરી	૧—૦—૦
તથા તપસ્વિની ભાગ ૧—૨	૩—૦—૦
કાળરાત્રિનું ખુની ખંજર ભાગ ૧—૨	૩—૮—૦
રણુધેલા રજપૂતો ભાગ. ૧—૨	૩—૦—૦
ખૂન કે જાદુ ?—ડિટેક્ટીવ વાર્તા	૧—૦—૦
ભવાનીનો ભોગ	૧—૪—૦
રત્નકંઠણુ અથવા દશલાખનો દલો	૨—૦—૦
સંસાર સંગ્રામ	૨—૦—૦
મૃગભોયની	૧—૮—૦
મનોહારિણી માયા	૧—૮—૦
કલંકિત કાઉન્ટેસ	૨—૦—૦
કલંકિત કુમારિકા	૧—૧૨—૦
ચસંત—વિજય	૧—૮—૦
કલ્યાણી	૨—૦—૦
અસ્લાઉદ્દીનનો ઉદય	૨—૦—૦
બેગમમહાલ	૧—૮—૦
પરાક્રમની પતાકા	૨—૦—૦
તારાસુંદરી	૨—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ, રામચંદ્ર જાગૃષ્ટ, પુસ્તકોત્તર ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

